

Rekonstrukcija i eksperimentalna provjera koncepta točnog glasovanja

Bovan, Kosta

Doctoral thesis / Disertacija

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:147635>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-30**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet političkih znanosti

Kosta Bovan

Rekonstrukcija i eksperimentalna provjera koncepta točnog glasovanja

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2016.

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet političkih znanosti

Kosta Bovan

Rekonstrukcija i eksperimentalna provjera koncepta točnog glasovanja

DOKTORSKI RAD

Mentor:
prof. dr. sc. Nebojša Blanuša

Zagreb, 2016.

University of Zagreb

Faculty of Political Science

Kosta Bovan

**Reconstruction and an experimental
verification of the concept of correct
voting**

DOCTORAL THESIS

Supervisor:
prof. Nebojša Blanuša, Phd

Zagreb, 2016.

Informacije o mentoru

prof. dr. sc. Nebojša Blanuša, doktor političkih znanosti, magistar psihologije

Rođen 1974. u Vukovaru. Živi u Zagrebu od 1991. Oženjen, otac kćeri.

Obrazovanje:

1999. diplomirao psihologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Sukladno Zakonu o znanstvenom radu i visokom obrazovanju (NN 17.7.2003.) ova diploma izjednačena je s magistrom struke u novoj nomenklaturi akademskih naziva.

2004. Magistrirao političku znanost na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu s tezom: "Povijesna svijest mladih u Europi i Hrvatskoj; Pitanja strukture, koherencije, rascjepa i stabilnosti".

2009. godine doktorirao u znanstvenom polju politologije, grana unutarnja politika, s tezom: „Uloga teorija zavjera u konstrukciji političke zbilje u Hrvatskoj: analiza političkog diskurza 1980. - 2007.“

Zaposlen na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu od 1. lipnja 2000. U zvanje docenta izabran 25. svibnja 2010.

Fokus znanstvenog rada: Socijalna i politička psihologija, teorijska psihoanaliza, diskurzivna psihologija, politička teorija, političko ponašanje, istraživačke metode u društvenim znanostima, kulturalna trauma, ideologijski i etnički rascjepi, nacionalizam, teorije zavjera, populizam, politički cinizam, euroskepticizam itd.

Dodatno obrazovanje u inozemstvu: Ohio State University (USA), Essex University (UK), University of Nottingham (UK), SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny Warszawa (PL), Aristotle University of Thessaloniki (GR), Yale (USA).

Objavio jednu znanstvenu monografiju i dvadeset znanstvenih članaka, suurednik je jednog zbornika radova objavljenog kod vrhunskog međunarodnog izdavača i preveo je jednu knjigu iz područja metodologije društvenih znanosti.

Sudjelovao na **23** međunarodne konferencije s izlaganjem i održao više javnih predavanja.

Prvotno zaposlen kao znanstveni novak na znanstvenom projektu MZOS: *Izbori, stranke i parlament u Hrvatskoj 2000. - 2010.* Od 2006. - 2010. je suradnik na znanstvenom projektu MZOS: *Javnost, elite, mediji i komunikacijska strategija Hrvatske u pristupanju EU* a od 2011.

- 2014. voditelj je istoga. Od 2010. – 2015. suradnik je na međunarodnom znanstvenom projektu: *COST Action ISO806: The True European Voter*. Od 2014. je nacionalni koordinator projekta: *FP7 Marie Curie International Research Staff Exchange Project: Social Practice Cultural Trauma and REestablishing Solid Sovereignities*. Od 2015. je član međunarodnog projekta *Team Populism*. Od 2016. je član upravnog odbora međunarodnog projekta *COST Action CA15101 - Comparative Analysis of Conspiracy Theories*.

Predaje kolegije: *Politička psihologija, Socijalna psihologija, Theories of Nationalism, Politika i umjetnost u Srednjoj i Jugoistočnoj Europi, Političko nesvjesno, Akademsko pisanje i metode istraživanja.*

Član uredništva časopisa: *Politička misao, Anali HPD-a, Medijske studije, European Quaterly of Political Attitudes and Mentalities, Wrocławskie Studia Politologiczne.*

Član znanstvenih i strukovnih udruga: *International Political Science Association, International Society of Political Psychology, Hrvatsko politološko društvo, Hrvatsko psihološko društvo.*

Zahvale

Pisanje ove doktorske disertacije ne bi bilo moguće bez pomoći niza ljudi, kojima se ovim putem zahvaljujem.

Svom mentoru, prof.dr.sc. Nebojši Blanuši, zahvaljujem na suradnji tijekom cijelog dokorskog studija i tijekom pisanja same disertacije. Njegovi savjeti, rasprave, podrška i razumijevanje značajno su doprinijeli ovom radu i mom akademskom profiliranju.

Članovima povjerenstva za obranu radnje, prof.dr.sc. Nenadu Zakošek, prof.dr.sc. emeritus Ivanu Šiberu, i prof.dr.sc. Darku Polšek zahvaljujem na uloženom trudu i vremenu oko iščitavanja i komentiranje doktorske disertacije.

Zahvaljujem se kolegicama i kolegama s Fakulteta političkih znanosti, a pogotovo ekipi iz Fabkovićeve. Posebna zahvala ide Dini Vozab koja je probila put pisanja doktorske disertacije i koju sam nebrojeno puta ugnjavio.

Za pomoć oko predistraživanja i regrutacije sudionika te raspravljanja oko pitanja demokracije, građana i glasovanja, zahvaljujem se Anti, Maji, Mirjani, Blažu, Danieli, Danijeli, Višeslavu, Davorki, Uni, Marijani, Goranu, Dariju, Davoru, Luki, Andriji, Ireni, i Benu. Unaprijed se ispričavam ako sam koga izostavio.

Ninu zahvaljujem za pomoć oko programiranja eksperimentalne procedure.

Zahvaljujem se svim sudionicima bez kojih ovo istraživanje ne bi bilo moguće provesti.

Zahvaljujem se Alexandri Elbakyan što omogućava doktorandima diljem svijeta da doktoriraju.

Prijateljima se zahvaljujem na razumijevanju za sva odsustva i rana odlaženja kući.

Svojoj cijeloj obitelji, a ponajviše majci Vandi i ocu Srećku, zahvaljujem na neograničenoj podršci tijekom cijelog svog obrazovanja, pa tako i tijekom dokorskog studija. Bez njih zasigurno do ove disertacije ne bi došlo.

Za kraj, mojoj Evi zahvaljujem što je trpjela moja mentalna lutanja, što me podupirala u svim mojim težnjama i što je uz bezuvjetnu podršku i razumijevanje bila tu kad je bilo najteže.

Pisanje ove doktorske disertacije bilo je omogućeno uz financijsku podršku Hrvatske zaklade za znanost, u okviru Projekta „Razvoj karijere mladih istraživača – izobrazba novih doktora znanosti“.

Sažetak

Ova doktorska disertacija bavi se glasovanjem, najočitijim oblikom političke participacije građana u modernom demokratskom poretku. Većina istraživanja biračkog ponašanja usmjerena je na proučavanje uzroka glasovanja te na procese oblikovanja stranačkih preferencija (Šiber, 1998b). Međutim, glasovanju možemo pristupiti kao političkoj odluci, a u tom slučaju se javlja pitanje kako tu odluku evaluirati. Potencijalni kriterij za evaluaciju možemo naći u konceptu točnog glasovanja (Lau i Redlawsk, 1997). Ukoliko građanin glasuje za onu stranku kojoj bi dao glas i kada bi bio suočen sa svim relevantnim političkim informacijama, možemo reći da je on točno glasovao. Koristeći kriterij točnog glasovanja možemo evaluirati građansko odlučivanje, ali i kvalitetu demokracije. Ovaj rad ima dva cilja. Kao prvo, zbog niza konceptualnih i operacionalnih nedostataka, on nudi rekonstrukciju koncepta točnog glasovanja. Kroz detaljno povezivanje spoznaja o biračkom ponašanju i pretpostavki modela predstavničke demokracije, uvodi se nova definicija točnog glasovanja, kao onog koji je dan stranci koja je u najvećoj mjeri bliska glasačevim preferencijama. Uz to, problematizira se korisnost ovog koncepta te njegov utjecaj na empirijska istraživanja građanskih kompetencija i na evaluaciju demokratskog poretka. Drugi cilj ovog rada je empirijski – provjeriti koje individualne i situacijske karakteristike doprinose točnom glasovanju. Očekivalo se kako će točnije glasovati sudionici s boljom političkom ekspertizom (visoka politička sofisticiranost i informiranost, visoka motivacija za politiku, više obrazovanje i niža dob), ali i oni koji donose odluke u jednostavnijem okruženju (niže kognitivno opterećenje i lakša politička pitanja). U tu svrhu provedeno je eksperimentalno istraživanje na 210 sudionika koji su sudjelovali u izmišljenoj političkoj kampanji. Tijekom kampanje su prikupljali podatke o strankama i na kraju su glasovali za jednu od njih. Rezultati su pokazali kako točnije glasuju sudionici s višom razinom političke informiranosti, zatim sudionici koji su koristili kompleksnije strategije odlučivanja i sudionici koji su suočeni s nižom razinom kognitivnog opterećenja. Neočekivano, dobiven je i efekt spola – žene točnije glasuju od muškaraca. U radu su ponuđena objašnjenja za nepotvrđene hipoteze i neočekivane rezultate, kao i potencijalna primjena dobivenih rezultata u javnom životu.

Ključne riječi: glasovanje; točno glasovanje; političko odlučivanje; politička informiranost; kognitivno opterećenje; predstavnička demokracija

Summary

Elections are the main characteristic of modern democracies; as of September 2016., 82 national elections took place this year and almost 650 million people voted. Adult citizens experience elections and participate in voting roughly once every four years. Ever since the empirical research in political science focused on voting behaviour the main focus of inquiry was the understanding of antecedents of vote choice as well as the long-term shaping of political preferences (Šiber, 1998). The vote itself can be conceptualized in many ways, such as a statement of group membership (e.g. Berelson, Lazarsfeld & McPhee, 1954), identification with the party (Campbell et al., 1964), as a choice between parties etc. If we approach the vote from a decision-making perspective, a question comes to mind – can we say what is the quality of that choice? In other words, can we evaluate the process and the outcome of the voting decision? This are rather hard questions which is not adequately addressed by researchers, both theoretically and empirically. In order to answer them, Lau and Redlawsk (1997) put forward the concept of correct voting – a vote that is the same as the one that would be given if a voter had all the relevant information. This doctoral thesis is concerned with that concept. It had two broad goals. First, a critique of the concept was put forward, as well as a conceptual reconstruction of correct voting. The new approach to the concept is more clear and better connected to both citizens' competences and democratic theory. The second goal was to study empirically the antecedents of correct voting. For this goal a laboratory experiment was conducted in which participants (N=210) participated in a mock electoral campaign at the end of which they had to vote. Participants differed in various socio-demographic and political characteristics and within the experiment cognitive load and type of political questions in the campaign were manipulated. Results showed that those participants that had better political knowledge, were exposed to lower cognitive load and used complex strategies of decision. Also, an unexpected result was found – women voted more correctly than men.

In order to think about the criteria for evaluating the process of voting, one must first understand the relationship between voters and election within democracy. This requires that one chooses a model of democracy. There is an array of these models, and each one focuses on different aspects of the political regime. For the concept of correct voting the most adequate model is that of representative democracy. In this model, democracy is thought about as a political system in which the citizens are sovereign, and a smaller group of representatives execute citizens' will. Representatives are chosen via regular competitive elections, and citizens should choose those representatives that represent their interest in the best way. Other than choosing a model

of democracy, we must choose a theoretical approach for political behaviour. We can identify five approaches (those based on personality, sociological model, socio-psychological model, economic-rational model and cognitive model), and within this research a cognitive approach is taken for studying political behaviour and decision-making. This model focuses on cognitive processes, such as evaluation of political candidates, mental strategies, biases, memory etc. The main idea of the cognitive approach is that all thinking is constrained by both biological aspects of the brain as well as the situational pressures (such as the amount of information). As a consequence, citizens will be prone to using mental shortcuts to simplify the political environment.

Lau and Redlawsk's (1997) concept of correct voting could be used as a norm of political decision-making. It focuses on cognitive processes and offers an ideal outcome of political thinking which at the same time has implications for the functioning of representative democracy. If citizens choose their representatives correctly then democracy should function better than if that is not the case. However, there are several issues with this concept - there are two distinct conceptualizations and operationalisations of correct voting; authors focus more on the level of information than on the cognitive processes; their norm has within itself several descriptive aspects etc. This thesis puts forward a definition of correct voting – a correct vote is the one which is given to a representative whose political preferences are in the highest concordance with the voter's.

Keeping the cognitive approach in mind, several individual and situational characteristics are identified as having a probable impact on the probability for voting correctly. It is expected that citizens who are more politically sophisticated, informed and motivated, as well as those who are better educated and younger should vote more correctly. Considering situational characteristics, higher cognitive load should lower the probability of voting correctly. Also the content, or type of political information, should have an impact on that probability. Political issues can be divided into easy/symbolic/moral and hard/instrumental/public policy. As the percentage of easy issues within a campaign increases so should the probability of casting a correct vote. In order to test these hypotheses an experiment was conducted in which participants participated in a mock election. They collected information about four parties and in the end voted for one of these. Last part of the thesis offers a discussion about the results, their political implications as well as guidelines for future research.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. O demokraciji, izborima, i predstavništvu	7
2.1. Demokracija – atenski počeci i rimski kraj	8
2.2. Talijanski gradovi-države i povratak antici	11
2.3. Prosvjetiteljstvo i konačan poraz odabira ždrijebom	12
2.4. Liberalizam i predstavnička demokracija.....	15
2.5. Konkurencijski i pluralistički modeli demokracije	19
2.6. Legalni i participativni model demokracije	22
2.7. Deliberativna demokracija.....	25
2.8. Demokracija ili demokracije? O ključnim razlikama među modelima.....	26
2.8.1. Temeljna jedinica analize.....	26
2.8.2. Procesi nasuprot ishodima.....	27
2.8.3. Društvena kohezija	27
2.8.4. Građani – uloge i očekivanja.....	28
2.8.5. Predstavništvo.....	29
2.8.6. Izbori	31
2.9. Teorijsko polazište disertacije	32
2.9.1. Nekoliko riječi o eksperimentalnoj proceduri	34
3. Modeli političkog čovjeka	35
3.1. Začetci moderne ideje političkog čovjeka	36
3.2. Model ličnosti	37
3.2.1. Politički čovjek kao vođa.....	37
3.2.2. Politički čovjek u masi.....	38
3.3. Sociološki model.....	39
3.4. Sociopsihološki model	40
3.5. Ekonomsko-racionalni model	42
3.6. Interludij – Ima li spasa demokraciji?	43
3.7. Kognitivni model	45
3.7.1. Ograničena racionalnost.....	45
3.7.2. Dvoprocesni pristupi mišljenju.....	46
3.7.3. Motivacija	47
3.8. Prednosti i nedostaci postojećih modela	48
3.9. Model političkog čovjeka u ovoj disertaciji	50

4. Točno glasovanje – rekonstrukcija koncepta	53
4.1. Normativna i empirijska grana političke znanosti	53
4.2. Građanske kompetencije i modeli demokracije	55
4.3. <i>Dilema demokracije</i> - empirijske spoznaje o demokratskim sposobnostima građana ...	58
4.4. Točno glasovanje – teorija i empirija	63
4.5. Kritike koncepta točnog glasovanja	65
4.6. Rekonstrukcija koncepta točnog glasovanja	69
4.6.1. Odnos glasača i stranaka unutar (metafore) političkog prostora	72
4.6.2. Točno glasovanje – rekonstrukcija norme	76
4.7. Bliski koncepti točnom glasovanju	82
5. Individualne i situacijske karakteristike	85
5.1. Tri pozicije oko procesa donošenja odluka	86
5.1.1. Teorija racionalnog izbora	86
5.1.2. Pristranosti i heuristike	91
5.1.3. Ekološka racionalnost	95
5.1.4. Pristup odlučivanju u ovoj disertaciji	98
5.2. Procesi političkog odlučivanja	99
5.3. Individualne karakteristike	102
5.3.1. Politička sofisticiranost	103
5.3.2. Politička informiranost	104
5.3.3. Obrazovanje i dob	105
5.3.4. Motivacija za politiku	106
5.4. Situacijske karakteristike	107
5.4.1. Kognitivno opterećenje	108
5.4.2. Vrsta političkih pitanja	109
6. Ciljevi, problemi, i hipoteze	112
6.1. Problemi i hipoteze empirijskog istraživanja	112
7. Nacrt i postupak istraživanja	116
7.1. Predistraživanje – politička pitanja kao eksperimentalni podražaji	116
7.1.1. Rezultati	118
7.2. Predistraživanje – individualne karakteristike kao nezavisne varijable	122
7.2.1. Zainteresiranost za politiku	123
7.2.2. Politička participacija	123
7.2.3. Članstvo u organizacijama	124
7.2.4. Informiranje o politici	124

7.2.5. Politička sofisticiranost	124
7.2.6. Politička informiranost.....	126
7.3. Nezavisne varijable – situacijske karakteristike	128
7.3.1. Vrsta političkih pitanja.....	128
7.3.2. Kognitivna opterećenost	128
7.4. Zavisne varijable	129
7.5. Postupak	129
8. Rezultati	136
8.1. Sociodemografski podaci	136
8.2. Političke karakteristike sudionika	137
8.3. Post-eksperimentalni upitnik	138
8.4. Točnost glasovanja.....	138
8.5. Strategije odlučivanja.....	140
8.6. Odnos individualnih i situacijskih karakteristika, te strategija odlučivanja i točnog glasovanja.....	145
9. Rasprava.....	158
9.1. Je li moguće odrediti što je dobar glas?	158
9.2. Kako mjeriti točnost glasa?	164
9.3. Što doprinosi točnom glasovanju?	167
9.4. Napetost između kontrole i generalizacije rezultata?.....	169
9.5. Što ne doprinosi točnom glasovanju?.....	171
9.5.1. Individualne karakteristike.....	171
9.5.2. Dob.....	171
9.5.3. Obrazovanje.....	173
9.5.4. Politička sofisticiranost	174
9.5.5. Motivacija	174
9.5.6. Situacijske karakteristike	176
9.6. Što ipak doprinosi točnom glasovanju?.....	178
9.6.1. Strategije odlučivanja.....	178
9.7. Ima li ičega u interakciji individualnih i situacijskih karakteristika?	178
9.7.1. Kognitivno opterećenje i strategija odlučivanja	181
9.7.2. Politička informiranost i spol	184
9.8. Koji su problemi i potencijali ovakvog tipa istraživanja?	188
9.9. Spoznaje doktorske disertacije i svijet života?	190
10. Zaključak.....	195

11. Literatura.....	196
12. Dodaci.....	232
12.1. Prilog 1 – uvodni dio instrumentarija.....	232
12.2. Prilog 2 – završni dio instrumentarija	245
13. Životopis autora.....	249

1. Uvod

Izbori se smatraju glavnom karakteristikom modernih demokracija (Thomassen, 2014). Do polovice rujna 2016. godine u svijetu su se održala 82 nacionalna izbora na kojima je skoro 650 milijuna građana dalo svoj glas¹. Glasovanje je, dakle, egzemplarna politička odluka s kojom se građani u demokratskom poretku periodično suočavaju. Istraživanja biračkog ponašanja pojavila su se u prvoj polovici 20. stoljeća (sustavno su krenula od 50ih godina), a osnovna pitanja tog istraživačkog područja (bila) su zašto građani glasuju kako glasuju i kako se njihove preferenciju oblikuju (Šiber, 1998a). Međutim, ako razmišljamo o glasovanju kao o odluci, postavlja se pitanje možemo li reći je li ta odluka kvalitetna, dobra, loša, pogrešna i sl. Da bismo mogli donijeti takvu evaluaciju potrebno je imati kriterije; primjerice, odlučivanje o ulaganju u dionice ćemo evaluirati s obzirom na profit koju ulagač ostvari. Na žalost, direktno razmatranje kvalitete glasovanja se izbjegava, a istraživači se radije usmjeravaju na koncept građanskih kompetencija, poput stabilnosti političkih stavova kroz vrijeme, količine faktografskog znanja, razine političke participacije itd. (Kuklinski i Quirk, 2001). Jedan pokušaj definiranja kvalitete glasovanja nude Richard Lau i David Redlawsk (1997) koji uvode koncept točnog glasovanja, tj. glasa koji je dan u uvjetima u kojoj je glasač suočen sa svim relevantnim informacijama. Dakle, ukoliko glasač u uvjetima nepotpune informiranosti daje glas stranci kojoj bi dao da je upoznat sa svim informacijama, možemo zaključiti kako je on točno glasovao. Ova doktorska disertacija polazi od te definicije točnog glasovanja i ima dva cilja. Kao prvo, iznijet će se kritika ovog koncepta i ponuditi njegova rekonstrukcija – točno glasovanje se konceptualizira kao glasovanje za stranku čiji su stavovi i preferencije u najvećoj mjeri u skladu s glasačevim. Nadalje, točno glasovanje se operacionalizira unutar metafore političkog prostora, kojeg čine pozicije na nizu političkih pitanja, poput stava prema ulozi države u ekonomiji, prema pravima branitelja Domovinskog rata itd. Udaljenost između stranaka i glasača se operacionalizira kroz model blizine (*proximity voting*) pomoću kojeg se može odrediti matematički najmanja udaljenost. Drugi cilj ove disertacije jest provjeriti koje individualne i situacijske karakteristike doprinose vjerojatnosti točnog glasovanja. Za tu potrebu provedeno je eksperimentalno istraživanje u kojem je sudjelovao prigodni uzorak od 210 sudionika. Zadatak sudionika bio je sudjelovati u kompjuterskoj simulaciji izborne kampanje u kojoj su morali prikupljati informacije o izmišljenim strankama i donijeti odluku kojoj stranci dati glas. Sudionici su se razlikovali u razini političke sofisticiranosti, političke informiranosti, motivacije za politiku, obrazovanju i dobi. Od situacijskih karakteristika eksperimentalno je varirana vrsta političkih

¹ Podaci dostupni na <http://www.electionguide.org/> Pristupljeno 20.09.2016.

pitanja (podjela se odnosi na tzv. laka (simbolična) i teška pitanja (u principu vezana uz javne politike); Carmines i Stimson, (1980)) i kognitivno opterećenje kojem su sudionici bili izloženi. Rezultati su ukazali kako sudionici koji su suočeni s nižim kognitivnim opterećenjem, oni koji koriste kompleksnije strategije odlučivanja (bliže idealu teorije racionalnog izbora), te oni koji imaju više razine političke informiranosti točnije glasuju. Međutim, dobiven je i neočekivan efekt spola (žene su točnije glasovale), ali i neke neočekivane interakcije o kojima će biti govora u empirijskim poglavljima. Osvrnimo se detaljnije na naredna poglavlja.

Kako bismo mogli postaviti kriterije za evaluaciju glasovanja potrebno je prvo razumjeti koja je uloga izbora i glasača u demokraciji. Za to je potrebno odabrati model demokracije, što je tema drugog poglavlja. Iako se krajem 20. stoljeća smatralo kako je došlo do kraja povijesnog razvoja političkih poredaka i kako je demokracija konačni politički poredak (Fukuyama, 1989), ne smijemo ju shvaćati kao jednoznačni politički sustav, isključivo definiran pod terminom vladavine naroda (Dahl, 1998). Demokracija, naime, uključuje čitav niz modela političkih sustava koji naglašavaju različite aspekte političkog poretka. Primjerice, legitimitet deliberativnog modela demokracije proizlazi iz deliberacije između građana (Cohen, 1997), a u okviru konkurencijskog modela demokracija se definira kao okvir za donošenje odluka u kojoj se uloga građana svodi na glasovanje na izborima (Schumpeter, 1943). Stoga će se u drugom poglavlju predstaviti povijest promišljanja o demokraciji te razvoj modela demokracije. Predstaviti će se ključne razlike među modelima, s obzirom na njihovu temeljnu jedinicu analize, usmjerenost na procese nasuprot ishodima, pretpostavke o društvenoj koheziji, ulogu i očekivanja od građana, te smisao koji pridaju predstavništvu i izborima. Za razmatranje koncepta točnog glasovanja najprihvatljiviji jest model predstavničke demokracije unutar kojeg su građani nositelji suverenosti, a manja skupina predstavnika izvršitelji te suverenosti; predstavnici se biraju na regularnih kompetitivnim izborima. S obzirom da je smisao točnog glasovanja u usklađenosti tzv. vizija društva između glasača i njihovih predstavnika, poželjan je proporcionalni izborni sustav u okviru kojeg je parlament prostor u kojem se preferencije što većeg broja građana uzimaju u obzir.

Osim pozicioniranja disertacije unutar teorija demokratskog poretka, potrebno je odrediti teorijski pristup proučavanja političkog ponašanja. Naime, svako razmatranje o društvu nužno se temelji na nekakvom, eksplicitnom ili implicitnom, jednostavnom ili kompleksnom, psihološkom modelu pojedinaca (Sullivan, Rahn, i Rudolph, 2002). Treće poglavlje nudi pregled pet modela političkog čovjeka, njihovih ontoloških temelja, temeljnih istraživačkih problema i nalaza. Model ličnosti pretpostavlja kako je svo političko ponašanje i mišljenje

determinirano stabilnim karakteristikama pojedinca koje su rezultat ranijih životnih iskustava (Ewen, 2014). Prvi tip modela ličnosti temelji se na psihoanalitičkoj tradiciji, a drugi na pristupu crta ličnosti (*traits*). Sociološki model, nastao kao rezultat istraživanja Kolumbijske škole (npr. Berelson, Lazarsfeld, i McPhee, 1954), pretpostavlja kako je političko ponašanje i mišljenje pojedinaca determinirano njihovim društvenim karakteristikama, poput klase, obiteljskog porijekla, religijske identifikacije itd. Sociopsihološki, tzv. Michiganski model (Campbell i sur., 1964) političkog čovjeka, u srž političkog ponašanja stavlja koncept stranačke identifikacije, tj. psihološku identifikaciju sa strankom. Stranačka identifikacije je stabilna kroz vrijeme i rezultat je političke socijalizacije. Osim toga, ovaj model postavlja koncept *lijevka uzročnosti* koji nudi temporalni pregled uzroka političkog ponašanja (od socioekonomskog i povijesnog konteksta pa sve do evaluacije političkih kandidata). Ekonomsko-racionalno model pretpostavlja kako je političko ponašanje pojedinca usmjereno prvenstveno na njegov ekonomski prosperitet, a rezultat je racionalnog vaganja uloženog i dobivenog (npr. Downs, 1957a). Posljednji, kognitivni model političkog čovjeka, naslanja se na spoznaje iz područja kognitivne psihologije, socijalne kognicije, bihevioralne ekonomije i teorije odlučivanja. Uzroke političkog ponašanja prvenstveno traži u proksimalnim faktorima, poput evaluacije političkih kandidata, raznih političkih mentalnih prečaca i sl. Političko razmišljanje građana nužno je ograničeno, i biološkim ograničenjima uma, i pritiscima iz okoline (npr. načina i količine informacija s kojima smo suočeni). Osim toga, pretpostavlja se kako postoje dva kvalitativno različita načina na koji možemo misliti – koristeći tzv. Sustav mišljenja 1 mislimo brzo, automatski, nesvjesno i bez napora, a kada koristimo Sustav 2 to činimo intencionalno, svjesno i moramo uložiti više kognitivnih kapaciteta (npr. Kahneman, 2011). Ova podjela je važna jer se unutar ovog modela na građane najčešće gleda kao kroz metaforu „kognitivnih škrtaca“, tj. pretpostavlja se kako su motivirani koristiti što manje svog kognitivnog kapaciteta. To znači da su motivirani koristiti što efikasnije oblike mišljenja kako bi pojednostavnili kompleksnost svijeta politike. Ova disertacija građanima pristupa kroz okvir kognitivnog modela političkog čovjeka i usmjerena je prvenstveno na procesiranje političkih informacija, razmatranje mentalnih strategija političkog odlučivanja, te donošenje političkih odluka.

Kritika i rekonstrukcija pojma točnog glasovanja nalazi se u četvrtom poglavlju. Budući da je riječ o uvođenju norme političkog mišljenja građana, ona nužno ima implikacije za politički sustav, a poželjnost političkog sustava je prvenstveno stvar normativne političke znanosti. Ona se temelji na predstavljanju poželjnih društvenih ishoda, poput slobode građana, prava manjina ili sl., i procesa i uvjeta koji dovode to tih ishoda. Nasuprot njoj nalazi se empirijska politička

znanost, čiji je cilj opisivanje i razumijevanje političke realnosti. Međutim, važno je imati na umu da ove dvije struje moraju međusobno komunicirati i valja razvijati koncepte koji uzimaju u obzir i normativne aspekte teorije demokracije i empirijske spoznaje o funkcioniranju politike i političkih aktera. S obzirom na to, u poglavlju se nudi pregled istraživanja građanskih kompetencija i njihovih implikacija za pojedine modele demokracije. Jedan od koncepata koji može poslužiti kao most između dviju struja političkih znanosti upravo je točno glasovanje. Kao prvo, direktno je vezano uz poželjnost predstavničke demokracije, odnosno uz očekivanja da unutar tog modela predstavnici moraju adekvatno zastupati interese građana. Kao drugo, nudi normu mišljenja, tj. ideala, standarda na temelju kojeg možemo evaluirati političko mišljenje pojedinaca. Dakle može poslužiti kao spona između idealnog mišljenja i ponašanja građana i poželjnih ishoda na društvenoj razini. Međutim, točno glasovanje kako su ga predstavili Lau i Redlawsk (1997) pati od niza nedostataka – postoje dvije različite konceptualizacije i operacionalizacije koje ovise o korištenoj metodologiji; normativno političko mišljenje su, umjesto na proces odlučivanja, usmjerili na razinu informiranosti građana; iako je riječ o normativnom konceptu on uključuje deskriptivne spoznaje (primjerice, u izračun točnosti glasovanja uključuju stranačku identifikaciju, nešto što nije nužno vezano uz kvalitetu predstavnštva). U drugom dijelu ovog poglavlja ponuđena je rekonstrukcija pojma točnog glasovanja. Na konceptualnoj razini ono se definira kao odabir stranke čiji su stavovi i preferencije u najvećoj mjeri usklađeni s glasačevim. Stavovi i preferencije se odnose na pozicije na političkim pitanjima koja čine višedimenzionalni politički prostor. Udaljenost se operacionalizira kao euklidska udaljenost (matematički najmanja udaljenost između točaka u prostoru) između glasačevih i stranačkih pozicija, a točan glas je onaj koji je dan stranci za koju je ta udaljenost najmanja. Valja istaknuti što točno glasovanje nije. Kao prvo, ovaj koncept ne uzima u obzir strateško glasovanje niti vjerojatnost uspjeha stranke na vlasti. Riječ je isključivo o udaljenosti, tj. usklađenosti ideja kako bi društvo trebalo izgledati između stranaka i glasača. Dakle, točno glasovanje predstavlja „korak prije“ strateškog glasovanja i procjene vjerojatnosti uspjeha – ti procesi bi trebali implicirati da su se građani pozicionirali u odnosu na stranke. Drugo, točno glasovanje nije iskreno glasovanje, koje se definira kao glasovanje za stranku koju građanin preferira, neovisno o vjerojatnosti uspjeha te stranke (McGregor, 2012). Iskreno glasovanje ne implicira kvalitetu biračke odluke, osim ako ne pretpostavimo kako su građani savršeni donosioci odluka. Treće, točno glasovanje je koncept koji je usmjeren isključivo na izbore i to iz perspektive glasača. Ne govori nam ništa o razini njihove participacije, zainteresiranosti za politiku, ponašanju stranaka, izbornom uređenju itd. Posljednje, točno glasovanje ne implicira moralnu procjenu ispravnosti određenog biračkog odabira niti

preferencija građana; riječ je isključivo o tome mogu li građani u političkom prostoru prepoznati stranku koja najbolje zastupa njihove interese.

Peto poglavlje pregled je situacijskih i individualnih karakteristika koje su važne za empirijski dio ove disertacije. Kao prvo, budući da je riječ o proučavanju glasovanja kao odluke, predstavljeni su tri pristupa proučavanju procesa odlučivanja. Teorija racionalnog izbora pretpostavlja kako građani koriste sve relevantne informacije iz okoline i, imajući na umu vlastite interese, matematičkim procesom optimizacije procjenjuju korisnosti od različitih stranaka. Ova teorija, unatoč svojoj lošoj deskriptivnoj moći, nudi dobre kriterije za evaluaciju odluka. Pristup *pristranosti i heuristika* zadržava normu koju postavlja teorija racionalnog izbora, ali je usmjeren na istraživanja sustavnih pristranosti u odlučivanju koje su rezultat ograničenja u ljudskim kognitivnim sposobnostima. Posljednje, pristup ekološke racionalnosti odbacuje matematičko-logičku normu teorije racionalnog izbora i identificira jednostavne strategije odlučivanja, poput heuristika, kao evolucijske adaptacije. Iz ove perspektive poželjno je koristiti te strategije, ali važno ih je primijeniti u adekvatnom okruženju. Drugo, predstavljene su distinkcije u procesima političkog odlučivanja, s fokusom na strategije odlučivanja. Za točno glasovanje najbitnijim se čini podjela na kompenzatorne i nekompenzatorne strategije; prve su one koje uzimaju u obzir i negativne i pozitivne evaluacije pojedinih stranaka, a druge su one u kojima pozitivne evaluacije ne mogu „poništiti“ negativne evaluacije. Naravno, korištenje različitih strategija odlučivanja u istim situacijama može dovesti do različitih ishoda. Treće, predstavljene su individualne karakteristike koje su relevantne za empirijski dio istraživanja za koje se očekuje da će utjecati na točnost glasovanja – politička sofisticiranost (dubina i širina promišljanja o politici), politička informiranost (znanje o politički aktualnim događajima, javnim politikama i političkim akterima), obrazovanje, dob, i motivacija za politiku (zainteresiranost za i participacija u politici). Posljednje, predstavljene su situacijske karakteristike koje su važne za točno glasovanje - kognitivno opterećenje (vremenski pritisak kojem je donositelj odluke izložen) i vrsta političkih pitanja (laka pitanja koja su simbolične, moralne prirode, i teška pitanja, koja su usmjerena više na tehničke aspekte vladanja i tiču se javnih politika).

U šestom poglavlju predstavljene su detaljne hipoteze za empirijski dio istraživanja. Načelno, očekuje se kako će više razine obrazovanja, političke sofisticiranosti, informiranosti i zainteresiranosti te niža dob biti povezani uz točnije glasovanje. Nadalje, očekuje se kako će korištenje nekompenzatornih strategija biti vezano uz netočnije glasovanje. Osim toga, očekuje se kako će točnije glasovati sudionici koji su suočeni s većim udjelom lakih pitanja te nižim

kognitivnim opterećenjem. Posljednje, predstavljen je niz očekivanih interakcija između individualnih i situacijskih karakteristika.

Sedmo poglavlje sadrži nacrt istraživanja, detaljnu operacionalizaciju svih varijabli i pregled predistraživanja. Važno je istaknuti kako glavni dio istraživanja uključuje eksperimentalnu proceduru u kojoj sudionici sudjeluju u kompjuterskoj simulaciji izborne kampanje u kojoj se četiri izmišljene stranke bore za vlast na parlamentarnim izborima. Zadatak sudionika bio je prikupljati informacije o strankama i po isteku kampanje dati glas jednoj od njih.

Osmo poglavlje nudi analizu rezultata, a deveto poglavlje raspravu o tim rezultatima. Dio hipoteza je potvrđen, dio nije, a dobiveni su i neki neočekivani rezultati. Specifičnije, rezultati su pokazali kako od individualnih karakteristika jedino politička informiranost ima pozitivni utjecaj na točnost glasovanja, ali uz neočekivanu interakciju sa spolom. Osim što su žene točnije glasovale, utjecaj političke informiranosti na točnost glasovanja kod njih je bio izrazito nizak. S druge strane, za muškarce je razina političke informiranosti izrazito važna – tek su sudionici s iznad prosječnom razinom informiranosti imali najveću vjerojatnost da točno glasuju. U skladu s hipotezama, visoko kognitivno opterećenje je imalo negativni utjecaj na točno glasovanje, ali također je dobivena neočekivana interakcija, u ovom slučaju s korištenom strategijom odlučivanja. U slučaju kada su suočeni s visokim kognitivnim opterećenjem sudionici koji su koristili nekompensatorne strategije su točnije glasovali, dok je obrnuto vrijedilo za situaciju s niskim kognitivnim opterećenjem. Deveto poglavlje također nudi osvrt na metodološki dio empirijskog istraživanja, objašnjenja za nepotvrđene hipoteze i neočekivane rezultate, smjernice za buduća istraživanja i potencijalne implementacije dobivenih rezultata.

2. O demokraciji, izborima, i predstavništvu

Demokracija, u kombinaciji s kapitalizmom, izašla je kao pobjednik svih velikih sukoba u 20. stoljeću. Na kraju Hladnog rata činilo se kako je svijet došao u „konačnu točku ljudske ideološke evolucije i univerzalizacije liberalne demokracije Zapada kao konačnog oblika političkog poretka“ (Fukuyama, 1989:3). Danas je najrašireniji politički režim u svijetu. Od 1989. godine, kada je u svijetu bilo 69 demokratskih država (41%), do 2015. godine taj broj povećao se na 125 (64%) (Freedom House, 2016). Međutim, situacija s demokracijom u svijetu nije tako jednostavna ni jednostrano pozitivna. Kao prvo, sve je veći strah da u svijetu, a pogotovo u okviru nadnacionalnih organizacija, poput Europske unije, vlada demokratski deficit, odnosno da je prisutna kriza demokratskog legitimiteta, i da građani nemaju mogućnost utjecanja na poteze vlade (npr. Moravcsik, 2004; Steffek i Nanz, 2008). Drugo, građani sve manje imaju vjere u demokraciju; „spirala cinizma“ dovodi do manjka povjerenja u politiku i političke institucije (primjerice, de Vreese, 2005), a od financijske krize 2007. godine potpora demokraciji od strane građana jenjava² (Armingeon i Guthmann, 2013; potpora također ovisi o stupnju ekonomske nejednakosti u državi, Andersen, 2012). Posljednje, i ne najmanje važno, demokracija je sama po sebi prijeporni i borbeni pojam (Matan, 2014), i čini se kako teorijski sukob oko definicije tog pojma traje i dalje. U isto vrijeme, von Beyme (2011:69) navodi kako je „retorika demokracije slabila nakon 1990, kada je, zbog propasti autoritarnih alternativa, postala neosporeni politički sustav“. Možemo reći kako je pojam demokracije postao tzv. prazni označitelj, koji bez svog označenoga predstavlja vakuum u kojeg svi upisuju svoja značenja (Brown, 2010; vidjeti i Laclau, 2007). Stoga kako bismo se mogli uhvatiti u koštac s temom ove doktorske disertacije, potrebno je prvo teorijski obraditi sam pojam demokracije; to će nam omogućiti da koncept točnog glasovanja smjestimo u međuodnos individualnog ponašanja i demokratskog poretka.

Ova doktorska disertacija u najširem smislu se bavi izborima, glavnom karakteristikom modernih demokracija (Thomassen, 2014). Ipak, valja imati na umu da, uz to što postoje različiti pogledi na funkciju izbornog procesa, izbori su centralni samo u jednom od nekoliko shvaćanja demokracije – onome kojeg Matan (2014) naziva konkurencijskim. Naime, danas

² Ipak, valja imati na umu da većina istraživanja koja mjeri zadovoljstvo demokracijom zahvaća samo tzv. specifičnu potporu demokraciji, tj. zadovoljstvo s funkcioniranjem demokracije u vlastitoj zajednici (Linde i Ekman, 2003, Ariely i Davidov, 2010; vidjeti i Norris, 1999). Ingelhart (2003) ističe kako zapravo većina pučanstva svijeta ima pozitivan stav prema demokraciji kao ideji (nasuprot autokraciji), ali i kako postoje velike varijacije među državama.

postoji još niz pristupa demokraciji, poput participativnog, pluralističkog, predstavničkog i deliberativnog (Held, 2006). Sve te pristupe možemo razlikovati na nizu dimenzija. Primjerice, neki demokraciju definiraju kroz ishode, a neki kroz procese; neki očekuju aktivne, a neki se nose s pasivnim građanima itd. Cilj ovog poglavlja ponuditi je pregled teorija demokracija od njenih začetaka do modernih pristupa, uz posebni naglasak na procese donošenja odluka, izbore, i ulogu građana u političkom poretku. Na kraju, osvrnut ćemo se kako se na to kako se teorijski okvir ove doktorske disertacije uklapa u postojeća razmatranja o demokraciji.

2.1. Demokracija – atenski počeci i rimski kraj

Zasigurno jedna od najvećih političkih inovacija u ljudskoj povijesti realizirala se 507. godine pr.Kr. u Ateni – uspostavljen je demokratski sustav, odnosno, vladavina naroda (Dahl, 1998). Ideale atenskog života najbolje možemo vidjeti u Periklovom govoru u kojem on ističe kako „mi imamo ustav koji se ne ugleda u zakone susjeda, nego smo više mi sami uzorom nekome nego što oponašamo druge. I nazvan je imenom pučka vlada jer se ne oslanja na malo njih, nego na mnoštvo, a svi imaju jednakost pred zakonima u privatnim razmiricama. Što se pak tiče javnoga života, svatko se poštuje kako je u čemu na dobru glasu, ne po pripadnosti jačoj državnoj stranci, nego po vrsnoći; nitko opet nije zbog siromaštva spriječen neznatnim ugledom, ako samo može, učiniti državi što dobro. Slobodno upravljamo državnom zajednicom i što se tiče međusobnog sumnjičenja u svakodnevnim poslovima ne ljutimo se na bližnjega ako što radi po svom veselju i pritom ne pokazujemo znakove ljutine, koji, doduše, ne škode, ali ipak vrijeđaju oko.“ (Tukidid, 2009:117). Dakle, Atenjani su težili jednakosti među građanima, slobodi i pravdi za sve (Held, 2006). *Polis* je davao dosta Atenjanima, ali je i od njih dosta očekivao. Periklo (Tukidid, 2009:119) ističe kako „isti ljudi brinu se jednako za domaće poslove kao i za državne, a i oni koji se posvetiše drugim poslovima nisu nevješti državnoj upravi. Mi jedini držimo onoga koji ne sudjeluje u državnim poslovima, ne dokonim, nego beskorisnim članom“. Drugim riječima, sudjelovanje u politici se smatralo obavezom, i tek su se kroz javno djelovanje građani mogli ostvariti.

Temeljni koncept atenske demokracije jest sloboda, koja uključuje osobnu slobodu (u svakodnevnici), ali i političku slobodu, koju možemo definirati kao pristup političkoj participaciji. Primjerice, Aristotel (1988:74) ističe kako „građanin naprosto ne određuje se točnije ničim drugim nego sudioništvom u sudstvu i vlasti.“ Iako je sam proces demokratske vladavine u Ateni previše kompleksan da bi ga se ovdje detaljno opisivalo (vidjeti Manin,

1997), važno je osvrnuti se na neke ključne karakteristike. Kao prvo, građanima u Ateni smatrali su se isključivo atenski muškarci, stariji od 20 godina. Drugo, postojao je čitav niz političkih institucija, a glavna je bila narodna skupština koja se sastajala na Agori četrdesetak puta godišnje. Svi građani su mogli slobodno sudjelovati u radu skupštine, iznositi prijedloge, raspravljati i glasovati o njima. Treće, možda najbitnije, jest činjenica da je srž demokratskog postupka bilo biranje ždrijebom (po slučaju; metodom lutrije). Za skoro sve javne pozicije (izuzev generala, rizničara i osobe zadužene za vodovode koji su se birali glasovanjem) osobe su se birale ždrijebom na period od jedne godine bez mogućnosti reizbora. Četvrto, iako se u skupštini težilo jednoglasnim odlukama, u praksi su se većinskim pravilom donosile odluke (za detalje vidjeti i Tangian, 2014). Drugim riječima, možemo vidjeti dva tipa procesa u demokratskom životu Atenjana. Prvi, za kojeg se smatralo da je ključan za demokraciju (pučku vladavinu) (primjerice, Aristotel, 1988), jest biranje državnih službenika ždrijebom³. Ovaj način biranja bio je superioran izbornom postupku jer se smatralo kako su izbori valjan način biranja samo ako građani imaju zajedničke vrijednosti i ciljeve, što se za *demos* nije moglo reći (Tangian, 2014). Biranje službenika glasovanjem bila je karakteristika oligarhije, u okviru koje manjina dijeli vrijednosti i interese (primjerice, u vladavini imućnih, Aristotel, 1988). Osim toga, biranje ždrijebom ujednačava razlike među građanima i omogućava svima, neovisno o statusu, rodu ili vrsti posla, pristup vlasti. Drugi tip procesa jest odlučivanje u skupštini kojeg karakterizira većinsko glasovanje po principu „jedan građanin – jedan glas“. Tu dodatno možemo vidjeti važnost političke inovacije demokracije u Ateni. Naime, riječ je o premještanju moći s koncepta tradicije ili sile na brojčanost – jaču moć su imale skupine koje su brojnije (Held, 2006). Naravno, pretpostavka je bila da će se kroz argumentaciju u skupštini izbrusiti najbolji prijedlog.

Zanimljivo, izuzevši već spomenuti Periklov govor, nijedan veliki grčki teoretičar nije pozitivno pisao o demokraciji (Held, 2006; Birch, 2007). Platon je podijelio političke organizacije na monarhije (vladavina jednoga), oligarhije (vladavina nekolicine) i demokracije (vladavina svijju), a u svakoj se može vladati ili ne vladati zakonom. Ukoliko se ne vlada zakonom, smatra se da je demokracija najbolji oblik organizacije jer neće biti jedinstvene svrhe, tj. neće se država podčiniti pojedincu ili manjoj skupini koja radi samo za sebe (Russell, 2005). Ukoliko se vlada zakonom, demokracija je najgori oblik vladavine jer vladaju oni koji nemaju niti iskustva ni znanja za dobro političko odlučivanje. Platon kroz metafore kapetana broda i

³ Iako Manin (1997) ističe kako ždrijeb nije uzimao u obzir sve građane koji su legalno mogli obnašati dužnosti već samo one koji su se sami ponudili, odnosno bila je prisutna samoselekcija kandidata.

čuvara velike životinje ističe kako tretiranje ljudi jednako, makar oni to nisu, nužno uništava autoritet, red i stabilnost političkog poretka. Pojavljuju se političari koji tvrde da djeluju u interesu zajednice, a zapravo djeluju sebično; dolazi do sukoba između bogatih i siromašnih i do sigurne dezintegracije države što dovodi do tiranije (Held, 2006). Rješenje je vidio u vlasti koju bi izvršavali educirani profesionalci – filozofi. Aristotel je dosta blaži prema demokraciji, ali niti on nije smatrao kako demokracija može sama opstati kao politički sustav. Za njega je idealni oblik vlasti ustavna vladavina koju čini mješavina vladavine manjine (oligarhije) i pučke vladavine (demokracije) (Aristotel, 1988). Konkretnije, predlaže niz kombinacija procesa odlučivanja putem ždrijeba, glasovanja, i bez, odnosno s, preduvjetima dohotka.

Rimljani su, kao i dosta drugih društveno-kulturnih artefakata, i društveni poredak preuzeli od Grka. Uz određene preinake, spojili su monarhiju (kroz pozicije konzula), aristokraciju (kroz pozicije senatora), i demokraciju (kroz narod u skupštinama) u politički poredak kojeg su nazvali republika⁴. U narodu je svatko imao pravo glasa i odabira predstavnika koji su narodu zakonski odgovorni. Međutim, kandidiranje za pozicije bilo je rezervirano za više klase (koje je definirala razina bogatstva (vlasništva)) (Manin, 1997; Tangian, 2014). Demokratski aspekt, koji se vezao uz građane i političku participaciju, u Rimu je bio instrumentalno usmjeren na zaštitu građana od arbitrarne moći tiranina i promoviranje društvene stabilnosti. Kako Manin ističe (1997:51) „za razliku od Atenjana, Rimljani nisu koristili ždrijeb zbog njegovih egalitarnih karakteristika. U Rimskoj republici, koja se temeljila na cenzusima, ždrijeb je primarno imao efekt skupljanja glasova i promoviranja političke kohezije.“

Nakon propasti Rimske republike, demokracija je izgubila na važnosti. Iako Dahl (1998) navodi kako odabir državnih službenika ždrijebom nakon ovog perioda nikada više nije bio relevantna alternativa izbornom procesu, u idućem dijelu ćemo vidjeti da je takva metoda opstala nešto duže. Ono što je zasigurno opstalo nakon ovog perioda, osim samog koncepta demokracije, jest ideal građanina koji prati politiku, sudjeluje u diskusijama i participira u vlasti, što će biti pogotovo vidljivo u istraživanjima izbornog ponašanja u 20. stoljeću. Međutim, neposredno nakon propasti Rimske republike ideal građanina zamijenjen je idealom istinskog vjernika; u srž se postavio odnos čovjeka s Bogom, a ne više sa zajednicom (Tangian, 2014). Narod je izgubio politički autoritet, a građani su postali poslušni subjekti vladara. Primjerice, Toma Akvinski je isticao kako je monarhija najbolji oblik vladavine, uz ograničenje da monarh ne smije imati neograničen autoritet; uloga je Crkve da sudi vladarima i interpretira božanske

⁴ Danas bismo Rimsku republiku karakterizirali kao timokraciju (Manin, 1997).

zakone. Sve do renesanse, i talijanskih gradova-država, ova politička teorija nije imala alternativu (Held, 2006).

2.2. Talijanski gradovi-države i povratak antici

Held (2006) ističe kako je demokracija nakon propasti Rima označavala politički sustav u kojem vladaju „obični“ ljudi i koji se može lako pretvoriti u tiraniju. Cilj takvog sustava poboljšanje je stanja siromašnih, a ne javnog dobra. Stoga on koristi termin republikanizam za politički sustav koji je dominirao talijanskim gradovima-državama, poput Firence i Venecije. Nasuprot već spomenutom crkvenom (papinskom) autoritetu, javila se ideja da zajednica ljudi može vladati nad samim sobom, bez uplitanja arbitrarne, papinske moći. Vladajući su bili samo instrument pravde, odnosno provoditelji zakona koje je zajednica, koristeći principe razuma i želje za dobrim životom, donijela za svoje dobro. Konačni legitimitet nosi narod (Tangian, 2014). Ugledajući se na antiku, prvenstveno Rim, očekivalo se da vladajući imaju *virtu* – patriotizam i hrabrost da javno dobro stave ispred svojih potreba (Held, 2006). Tipična politička struktura sastojala se od građana (punoljetnih muškaraca koji su imali posjed unutar grada i koji su plaćali poreze), vladajućeg vijeća (koje se sastojala od manjeg broja izvršitelja vlasti) i *podeste* (glavnog magistrata unutar grada koji je vodio vijeće). *Podeste* su se birali iz vladajućeg vijeća i imali su izvršnu i sudsku moć, ali su u konačnici bili odgovorni političkog zajednici (Held, 2006). Pretpostavljalo se kako će sukob oko vlasti iznjedriti vladarima s najvećim *virtu* (detaljnije o vladarima i *virtu* u Machiavelli, 1532).

Međutim, realnost je bila da su gradovi-države bili nestabilni politički entiteti, prepuni sukoba među frakcijama. Budući da je cilj gradova-država, osim oslobođenja od papinske arbitrarne vlasti, bila i politička stabilnost, političkim procedurama se pokušalo pacificirati sukobljene frakcije. To je prvenstveno značilo obnovu rasprave, i eksperimentiranje, oko procedura biranja dužnosnika ždrijebom i/ili glasovanjem. Primjerice, u Firenci se koristilo biranje ždrijebom članova vijeća, a potvrdu građana koji su ulazili u ždrijeb je davala aristokracija. Nakon odabira po slučaju članove vijeća je potvrdio širi krug građana. U Veneciji se po slučaju dodjeljivala uloga „nominatora“, odnosno osoba koje su nominirale kandidate za vijeće, koji su se zatim birali putem većinskog glasovanja (Manin, 1997).

Guiccardini (prema Manin, 1997) nudi dobar pregled rasprave oko prednosti ždrijeba ili glasovanja. Za početak, ističe kako republika ima, između ostalog, za cilj i jednaku mogućnost svih građana za političko participiranje. Taj cilj se može ostvariti putem odabira ždrijebom, na

kojeg se gledalo kao na neutralni, nepristrani, eksterni faktor, pomoću kojeg se mogu nadići sukobe među frakcijama. S druge strane, odabir ždrijebom potencijalno može dovesti na vlast nesposobne, što načelno ne bi trebao biti slučaj kada su u pitanju izbori⁵. U skladu s idejom da su sami građani konačni nositelji legitimiteta i kako ih treba zaštititi od arbitrarne moći, pretpostavlja se kako oni znaju što je najbolje za njih i kako, iako možda sami ne znaju vladati, mogu odrediti tko to najbolje može činiti u njihovo ime. Osim toga, u procesu izbora se kandidati izlažu javnosti i njihov se ugled može dovesti u pitanje, pa se pretpostavlja kako će oni djelovati za javno dobro. Manin (1997) navodi kako se postepeno napuštala procedura biranja ždrijebom nauštrb glasovanja čemu je doprinijela i dugotrajna stabilnost Venecije što se smatralo da je rezultat i korištenja izborne procedure.

Unatoč tome što demokracija kao koncept (čak i riječ) nije bila dio dominantnog političkog diskursa srednjeg vijeka u Italiji, Held (2006) ističe kako je ovo razdoblje važno zbog ponovnog buđenja ideje narodnog suvereniteta i samo-određenja, institucionalnih inovacija i utjecaja kojeg su talijanski mislioci imali na američke i engleske autore 17. i 18. stoljeća, kojima se sada okrećemo (Manin, 1997).

2.3. Prosvjetiteljstvo i konačan poraz odabira ždrijebom

Nakon intenzivnih političko-religijskih sukoba tijekom 16. i 17. stoljeća, u Europi se razvija prosvjetiteljski pokret, kojeg karakteriziraju vjerska tolerancija, veliki ugled znanosti, i (donekle) sloboda mišljenja (Russell, 2005). Uz to, počinje se propitivati odnos Katoličke crkve i države, što je naglašeno protestantskim smještanjem suverenog pojedinca direktno pred Boga, te propitivati autoritet apsolutističkih monarha, što je dijelom i rezultat proširenja monarhija i njenog birokratskog aparata te sve veće ovisnosti monarhija o njenim stanovnicima. Kako Held (2006:57) ističe „apsolutizam, ukratko, je stvorio unutar sebe impuls prema razvoju novih oblika i granica državne moći – konstitucionalizmu i (postepeno) participaciji jakih grupa u procesima vlasti“. Koncept demokracije u ovom periodu je prošao kroz transformaciju, i kao što ćemo pokazati, „jedva jednu generaciju nakon *O duhu zakona* i *Društvenog ugovora*“

⁵ Jedan od razloga za to je što izbori mogu služiti kao iskaz o uspješnosti vladajućih i stoga bi trebali dugoročno iskristalizirati uspješne od neuspješnih. Naravno, kao što ćemo kasnije vidjeti u ovom poglavlju, to ne mora nužno biti tako, što se vidi, primjerice, u raspravi između federalista i anti-federalista (ali često i u političkoj svakodnevnici).

(Manin, 1997:79) ona se počela vezati uz metodu izbora, koji su do tada bili karakteristični za aristokratski politički poredak.

Razmišljanja o demokraciji su, kao što smo već istaknuli, bila pod utjecajem talijanskih gradova-država i njihovoj potrazi za idealnim tipom političke vlasti. Tako Harrington (prema Manin, 1997) i dalje ističe „Platonovu“ podjelu na tri oblika vlasti i veže demokraciju uz odabir ždrijebom, a izbore uz aristokraciju. Osim toga, zagovara miješani oblik vlasti kao idealni, kojeg opisuje u *Oceani*, utopijskoj republici. Unutar *Oceane*, na lokalnoj razini se biraju elektori koji se izmjenjuju svakih pet godina (što zadovoljava uvjete demokracije), a unutar skupštine elektori biraju članove senata glasovanjem. Budući da na pozicijama u senatu osobe mogu biti reizabrane, Harrington je smatrao da će se na taj način stvoriti prirodna vladajuća aristokracija koja je najsposobnija voditi republiku (Manin, 1997); smatrao je kako bez političkih elita republike propadaju, što je ujedno i uzrok propasti Atene (Tangian, 2014). De Montesquieu (1777) se također drži postojeće podjele i definira demokraciju kao politički sustav u kojem narod ima najvišu moć, a u aristokraciji nju drži samo dio ljudi. Ističe kako je „odabir ždrijebom prirodan demokraciji, kao što su izbori aristokraciji“ (knjiga 2:13). Osim toga, de Montesquieu zagovara miješani oblik vlasti u kojem država balansira pozicije monarhije, aristokracije i monarhije (Held, 2006) i ističe ograničenja koja je potrebno uvesti u odabir ždrijebom kako na vlast ne bi došli nesposobni pojedinci (Manin, 1997). S druge strane, za Rousseaua je važna podjela između suverena i (izvršne) vlasti. Suveren je uvijek skup svih članova društva, a „suverenitet, koji nije ništa drugo doli oličenje općenite volje, se ne može otuđiti, a suveren može, budući da je on kolektivni entitet, isključivo sam sebe predstavljati. Moć se može transferirati, ali ne i volja.“ (Rousseau, 1762:283). Suveren ima legislativnu moć i treba donositi samo opće zakone i odluke; sve partikularne odluke treba donositi vlada kojoj narod daje legitimitet za izvršavanje opće volje. Uz uvođenje ove podjele, Rousseau se drži podjele na demokraciju, aristokraciju i monarhiju. Svjestan je kako je za demokraciju potrebno zadovoljiti niz uvjeta koji su u njegovo vrijeme bili stvar prošlosti – mala država u kojoj je lagano formirati narodnu skupštinu, visok stupanj jednakosti među građanima i izostanak luksuza (Rousseau, 1762). Međutim, nisu samo pragmatični razlozi zbog kojih Rousseau smatra da demokracija nije dobar oblik vladavine. Ključni problem je što je u demokraciji narod u isto vrijeme i suveren i vlada, a „nije dobro da onaj tko stvara zakone ih i provodi, niti da se narod usmjerava na partikularne objekte umjesto na opća pitanja“ (Rousseau, 1762:291). U demokraciji dolazi do miješanja privatnih i javnih interesa što za posljedicu ima korupciju suverena. Ublažiti negativne posljedice demokracije moguće je na način da broj odluka koje bi pučka vlada

donosila bude što manji. U tom smislu donošenje općeg pravila odabira vlade ždrijebom se čini najprihvatljivijim za demokraciju (Manin, 1997). Nasuprot tome, u (elektivnoj) aristokraciji nema rizika od korištenja izbora jer vlada određuje *magistre* koji provode odluke; izbori su stoga „metoda pomoću koje poštenje, prosvjetiteljstvo, iskustvo... postaju garancija za dobro vladanje“ (Rousseau, 1762:292).

Kod ova tri autora vidimo povijesno posljednje vezivanje demokracije uz ždrijeb i aristokracije uz izbore. Unatoč potencijalnim nedostacima biranja ždrijebom, poput odabira nesposobnih službenika, ždrijeb se i dalje smatrao ključnom karakteristikom demokracije. No, već u idućoj generaciji demokratski politički ideal vezuje se uz, dotadašnju aristokratsku, proceduru izbora. Manin (1997) navodi nekoliko pragmatičnih i intelektualnih trendova koji su zaslužni za ovu transformaciju. Kao prvo, moderne države su bile mnogo veće i kompleksnije od manjih zajednica, poput gradova-država, unutar kojih nije trebalo imati posebne kompetencije za obavljanje javnih funkcija. Drugo, i čini se najvažnije, niz autora koji su problematizirali prirodne zakone su ujedno isticali kako legitimitet ovisi o pristanku onih podvrgnutih vlasti (tj. naroda) da se njima vlada (Dahl, 1998)⁶. Tako Hobbes (1651:222) ističe da se moć suverena može ostvariti „kada se ljudi dogovore među sobom, da se podčine pojedincu ili skupini ljudi, svojevolumno, uz vjerovanje da će ih ti štiti od svih ostalih ljudi“. Locke (1690:247) također ističe kako ljudi ostaju u prirodnom stanju sve dok „svojim pristankom ne postaju članovi političke zajednice“; upravo pristanak da se njime vlada čini osobu članom političke zajednice i političkim subjektom. Kod odabira ždrijebom moguće je samo ostvariti pristanak oko procedure, ali ne i ishoda. S druge strane, prilikom korištenja izborne procedure postoji pristanak vezan i uz proceduru i ishode (Manin, 1997). Treće, Manin (1997) ističe kako se tijekom srednjeg vijeka često za političke odluke koristio princip poznat u Rimskoj republici u kojem se tražio pristanak sviju za odluke koje se tiču sviju. U praksi se ova procedura nije primjenjivala na odabir vladajućih već se odnosila na potvrdu od strane naroda za odluke koje su vladajući predlagali. Potvrda od sviju je ujedno implicirala poštovanje te odluke. Četvrto, s obzirom na prosvjetiteljsku kritiku apsolutnih monarhija, hereditarna vlast se suprotstavila drugim oblicima dodjeljivanja moći – odabiru ždrijebom i izborima. Izbori su, kao što je već navedeno, bili logičan izbor s obzirom na popularnost koncepta pristanka. Posljednje, politička sloboda, koja je tradicionalno bila vezana uz političku participaciju, počela se transformirati i vezati uz koncept izvora legitimiteta i političke moći – „oblik političke jednakosti koji je bio u

⁶ Kako Dahl (1998) ističe, tema pristanka se javila kod pitanja povećanja poreza i za Locke (1690) je to jedna od nužnih ograničenja vlasti – da ne može povećavati poreze bez pristanka naroda.

centru je bila jednakost pristanka na (vladanje) moći, a ne... jednaka vjerojatnost za sudjelovanje u vladi.“ (Manin, 1997:92).

Ovi trendovi su zabili „posljednji čavao u lijes“ ždrijeba kao legitimnog političkog procesa vezanog uz demokratski poredak. Od tada pa do danas demokraciju većemo uz proces izbora, a građane definiramo kao suverene, kao izvor legitimiteta i kao slobodne pojedince koji mogu sami odrediti što je za njih najbolje. Pomak političke slobode, koji je i vidljiv kod Locke (1690), ka slobodi od arbitrarne, apsolutne moći, otvorio je vrata liberalnoj političkoj misli i predstavničkoj vlasti, temeljima moderne konceptualizacije demokratskog poretka. Stoga se njima detaljnije bavimo u sljedećem pasusu.

2.4. Liberalizam i predstavnička demokracija

Liberalizam, kao intelektualni pokret, od svojih je začetaka prošao kroz čitav niz transformacija. Iako ćemo se u nastavku ovog poglavlja osvrnuti na utjecaj novijih liberalnih ideja, za razvoj predstavničke demokracije važno je analizirati začetak liberalne misli, struje koju bismo mogli nazvati britanski klasični liberalizam (Turner, 2008).

Kao što je već prije istaknuto, u periodu 16.-18. stoljeća, u Europi monarhije i Katolička crkva gube na važnosti, a narod postaje izvor legitimiteta za državnu moć. U to doba, liberalizam je bio pokret usmjeren na isticanje vrijednosti slobode izbora, razuma i tolerancije, s ciljem definiranja privatne sfere koja je neovisna od Crkve i države, odnosno oslobađanje civilnog društva od političkog uplitanja (Held, 2006). Ubrzo se uz liberalnu misao vežu i ideje konstitucionalizma, slobode privatnog vlasništva i prednosti tržišnih mehanizama, kao temeljni uvjeti u kojima pojedinci mogu ostvariti svoje interese. Kako bi država osigurala te uvjete, suvereni, samo-određeni narod legitimira monopol države nad moći prinude. Liberali u isto vrijeme ističu i važnost ograničavanja te prinude u svrhu zaštite privatne sfere. Dakle, za razliku od republikanske misli, koja je usmjerena na javno/opće dobro, liberalizam u centar svoje misli stavlja individualna prava i slobode (Turner, 2008). Locke (1690) navodi kako je temeljno, prirodno pravo, pravo vlasništva – vlasništva života, slobode i imanja (posjeda). Svrha države je da zaštiti vlasništvo svih svojih građana, kako od drugih građana, tako i od same vlasti. Postavlja se stoga pitanje – kako oblikovati strukture vlasti koje će to najbolje i činiti?

Najbolje razrađen model političkog sustava koji može osigurati liberalne principe, nude Jeremy Bentham i James Mill, čiji je model liberalne demokracije, kojeg Held (2006) naziva

zaštitničkom demokracijom, temelj demokratskih promišljanja za moderno industrijsko društvo. Model se uvelike naslanja na utilitarizam, filozofski pristup koji pretpostavlja kako je svo ljudsko djelovanje usmjereno na povećanje ugone i izbjegavanje neugode; usmjereni smo na zadovoljenje (maksimizaciju) svojih želja (Russell, 2005; Turner, 2008). S obzirom da se i vladajući vode ovim principom, potrebno je da budu odgovorni narodu koji će procjenjivati rade li dobro svoj posao kako ne bi djelovali isključivo za zadovoljenje vlastitih želja (Held, 2006). Drugim riječima, građani moraju moći procijeniti vladaju li na način da najveći broj ljudi uživa najveću razinu sreće? (Birch, 2007). Najbolji politički režim koji može to osigurati jest demokracija i njen, kao što smo vidjeli novo-definirajući, ključni mehanizam – izbori; „samo kroz glasovanje, tajne glasačke listiće, natjecanje između potencijalnih političkih predstavnika, podijeljenu moć, te slobodu medija, govora i javnih udruženja, može se ostvariti interes zajednice“ (Held, 2006:75). U isto vrijeme, Bentham i Mill zagovaraju *laissez-faire* princip, odnosno ograničavanje obima državnog djelovanja isključivo na osiguranje slobodnog sudjelovanja pojedinaca na slobodnom tržištu. Pretpostavlja se kako najveći broj građana može ostvariti svoje želje kroz slobodnu interakciju i razmjenu dobara. Ovo za posljedicu ima konceptualizaciju politike kao zasebne sfere društva, vrlo restriktivno definirane kao aktivnosti vlade⁷. Osim izbora, demokracija doprinosi liberalnim ciljevima zbog toga što se u tom političkom sustavu najbolje može osigurati (negativnu) slobodu od arbitrarne moći. Temelj te slobode jest politička jednakost, odnosno jednaki kapacitet svih građana da zaštite svoje interese. Za razliku od aristokracije i svih oblika despotizma, demokracija (načelno) ovo može osigurati (Held, 2006); demokracija nije, dakle, cilj sam za sebe, već sredstvo kojim će se osigurati individualna prava i slobode.

Svi navedeni autori isticali su kako je predstavnička vlast nužan format demokracije u modernim društvima jer ona „nadilazi pretjeranost „čiste demokracije“ budući da izbori prisiljavaju razjašnjenje javnih pitanja“ (Held, 2006:74). Detaljnu razradu odnosa liberalizma i predstavničke demokracije ponudio je John Stuart Mill u svom djelu „Razmatranja o predstavničkoj vlasti“ (1861). Mill ističe kako su za dobru vladu ključne „kvalitete ljudi koji čine društvo nad kojim vlada djeluje“ (33), a pod pojmom kvalitete, Mill prvenstveno misli na vrline i inteligenciju građana. Kvaliteta građana je bitna jer se njihovi interesi i prava najbolje mogu zaštititi u situaciji kada građani imaju sposobnost i naviku zalaganja za svoje interese i prava, odnosno kada participiraju u vlasti. Mill (ibid) je isticao važnost širenja obima participacije van samog čina glasovanja na sudjelovanje u javnim porotama, lokalnim

⁷ Ipak, valja imati na umu da ni Bentham ni Mill nisu bili protivnici državnih intervencije (vidjeti u Held, 2006).

skupštinama i sl. Kriterij dobre vladavine je stupanj u kojem ona povećava kvalitetu svojih građana, ali ujedno i kvalitetu vladinog korištenja postojećih resursa u svakodnevnom djelovanju. Politički sustav koji najbolje može zadovoljiti ove kriterije je predstavnička demokracija, koju Mill definira kao politički sustav u kojem „svi ljudi, ili veliki udio njih, primjenjuje krajnju moć kontrole kroz predstavnike koji se periodički biraju. (Građani) moraju biti gospodari...svih aspekata vlade“ (87). Međutim, Mill građanima, odnosno posredno predstavničkom tijelu, daje ulogu nadgledanja i kontrole vlade i ističe kako je to velika moć koja u konačnici osigurava slobodu nacije. U ovakvom sustavu, za razliku od monarhija i aristokracija, građani u većoj mjeri participiraju u politici⁸.

Možemo reći kako je Millu svojevrsni uzor atenski *polis* – građani su participirali u vlasti, a intelekt prosječnog građanina bio je visok, prema njemu, čak i viši od građana u njegovo doba. Moderni oblik ovakvog političkog poretka Mill vidi u predstavničkoj demokraciji. Jednako kao i starije autore, brine ga mogućnost tiranije većine. Potencijalno rješenje ovog problema jest proporcionalno predstavništvo, u kojem i manjine imaju svoje predstavnike u vlasti – „To je ključni dio demokracije, da su manjine primjereno predstavljene. Nijedna prava demokracija...nije moguća bez toga.“ (135). Naravno, ova ideja povlači sa sobom širenje izbornog tijela, oko čega Mill ipak izražava sumnju. Naime, za razliku od Atene, gdje se mišljenje najkvalitetnijih građana bez problema moglo čuti, ono u modernom svijetu može biti zagušeno pod glasačima koji nemaju sposobnosti niti znanja za kvalitetnu političku participaciju. Kako bi riješio taj problem Mill (ibid) je razvio niz kriterija koje osoba mora zadovoljiti da bi dobila pravo glasa - primjerice, mora plaćati poreze i biti pismena. On odlazi i korak dalje te ističe kako bi glas osoba s višom inteligencijom trebao nositi veću težinu od onih s nižom. Held (2006) smatra Milla obrazovnim elitistom koji u isto vrijeme nudi sjajne argumente za uspostavljanje liberalne, predstavničke demokracije i argumente koji uništavaju njenu realizaciju.

Predstavnička demokracija je do kraja 18. stoljeća zauzela poziciju dominantnog političkog sustava koji može odrediti kolektivnu volju građana. Dva pitanja su i dalje ostala otvorena – tko je točno građanin i kakav je odnos građana i njihovih predstavnika. Manin (1997) nudi dobar pregled razvoja ideje prava glasa i mogućnostima participacije u vlasti u Engleskoj, Francuskoj i Sjedinjenim Američkim Državama tijekom 17. i 18. stoljeća. I u Engleskoj i u Francuskoj pravo glasa imali su samo građani koji su mogli zadovoljiti određene financijske

⁸ Za Milla je novi, moderni „protivnik“ predstavničke demokracije birokracija, odnosno tromi politički sustav koji pasivizira građane.

uvjete, poput posjedovanja imanja ili plaćanja trodnevne plaće za sudjelovanje na izborima, a kandidati za skupštinu su morali imati još veću razinu bogatstva. Pretpostavka je bila kako je članstvo u skupštini javna funkcija te društvo može postaviti uvjete kako te funkcije ne bi pale u nekvalificirane ruke, a glavni kriterij za kvalificiranost smatrala se financijska neovisnost od države. Ovakav institucionalni aranžman imao je oligarhijske tendencije i rezultirao je narodnim skupštinama u kojima su dominirali bogati pojedinci iz viših društvenih klasa.

U SAD-u je, gledajući legalni okvir za glasovanje, situacija bila dosta liberalnija – ustav nije postavio nikakva ograničenja ni za glasovanje niti za kandidiranje. Međutim, Manin (1997) ističe kako je izostanak ograničenja za kandidiranje zapravo rezultat izostanka dogovora oko minimalne razine bogatstva koju bi kandidati trebali imati, što je pak rezultat ekonomske nejednakosti između različitih dijelova države. Svi stvaraoci američke legislative u 18. stoljeću su smatrali kako treba postojati financijski kriterij za kandidiranje na izborima, a Manin (1997) navodi dva razloga za to. Kao prvo, pretpostavljalo se kako ekonomska neovisnost od države štiti državu od korupcije. I kao drugo, jedno od temeljnih prava bilo je pravo posjeda, i stvaraoci legislative su htjeli da predstavnici to pravo ne dovode u pitanje. Međutim, relevantnija rasprava se vodila između federalista i anti-federalista, a u srži rasprave bio je odnos predstavnika i glasača. Anti-federalisti su isticali kako predstavnici trebaju biti bliski, odnosno slični, svojim glasačima, dijeliti njihove stavove i biti osjetljivi na njihove potrebe. Predstavnik ne bi trebao zakon ograničavati i obvezivati da se ponašaju u skladu s interesima glasača; ukoliko su oni dovoljno slični svom biračkom tijelu, spontano bi trebali djelovati u njihovom interesu. Skupština, u ovoj koncepciji, treba biti mala preslika odnosa u društvu u kojoj bi sve društvene skupine trebale biti zastupljene. U protivnome, anti-federalisti ističu, stvorit će se prirodna aristokracija – vladati će isključivo oni bogatiji i s višim socijalnim statusom koji će djelovati u svom interesu, a veliki dijelovi društva neće biti predstavljeni u vladajućim strukturama (Manin, 1997). Nasuprot ovome stavu, federalisti su smatrali kako predstavnici trebaju biti neovisni akteri, kojima građani daju povjerenje da zadovolje njihove interese u najvećoj mjeri. Zbog toga se očekuje da predstavnici budu različiti od glasača, odnosno da iskazuju veću razinu mudrosti i vrlina – „budući da će (predstavnici) biti izdvojeni zbog preferencija građana, možemo očekivati kako će oni biti i izdvojeni u kvalitetama koje im daju pravo da budu predstavnici, i koje im omogućuju da iskreno i savjesno razmatraju prirodu svog angažmana“ (Madison, 1788:129). U tom smislu federalisti nemaju ništa protiv prirodne aristokracije; ističu kako je vrhovna moć i dalje u rukama naroda i kako ju oni samo daju privremeno u ruke najsposobnijih građana. Međutim, federalisti su ipak isticali kako je potrebno stvoriti

legislativne okvire kojima će se osigurati savjestan rad predstavnika i njihova briga za javno dobro. Glavni, često i dovoljni, način za ostvarenje toga jest organizacija periodičnih izbora. Ravlić (1998) bi predstavnike kako ih konceptualiziraju federalisti karakterizirao kao povjerenike, a anti-federalisti kao izaslanike (detaljnije u Pitkin, 1967; i nešto kasnije u poglavlju).

U ovom dijelu vidjeli smo kako se razvila ideja liberalne, predstavničke demokracije, te kako je tekla rasprava o odnosu predstavnika i glasača, odnosno, za Helda (2006) posljednja, rasprava o granicama demokracije i aristokracije. Početak 20. stoljeća donosi nam konkurencijski model demokracije, za kojeg možemo reći da je u proteklih stotinjak godina dominantni model demokracije (Matan, 2014) i koji je utjecao na nekoliko ostalih modela.

2.5. Konkurencijski i pluralistički modeli demokracije

Prvih šest desetljeća prošlog stoljeća donosi koncepcije demokracije koje su relativno uske, u najvećoj mjeri vezane uz političke procese, a manje uz društvene ishode, povezane s tržišnim mehanizmima te koncepcije koje uključuju dosta negativni pogled na sposobnosti građana. U ovom dijelu predstaviti ćemo dominantni model demokracije, konkurencijski model (Schumpeter, 1943), i model koji je nastao iz njega, pluralistički model demokracije (npr. Dahl, 2006).

Industrijalizacija, tehnološki napredak i stvaranje masovnih društava u prvoj polovici dvadesetog stoljeća permanentno su udaljili život modernih država-nacija od života grčkih *polisa* u kojima se demokracija rodila. Politički utjecaj pojedinaca u masovnim društvima se činio zanemarivim, a razmatranja o nužnosti političke participacije građana činila su se neprimjerenima (Held, 2006). Joseph Schumpeter (1943:245) ide i korak dalje te se pita „kako je tehnički moguće da narod vlada?“. Za njega je vladavina naroda moguća samo u malim, jednostavnim zajednicama. Za sve ostale oblike društava moramo biti spremni odbaciti definiciju demokracije kao vladavine naroda i prihvatiti definiciju „vladavine potvrđene od strane naroda“ (246). Schumpeterov rad predstavlja odmak od normativne političke teorije jer je njegov cilj bio postaviti teoriju koja ima bolju deskriptivnu moć od dotadašnjih modela; htio je razviti empirijski utemeljeni, realistični model demokracije pomoću kojeg će biti jednostavno odrediti koji politički sustavi jesu, a koji nisu demokracija (Held, 2006). Uz tehničku, ključna Schumpeterova kritika klasične demokracije (pod kojom misli na pristupe demokraciji iz 18. stoljeća) usmjerena je na koncept općenitog dobra/opće volje. Klasična demokracija za njega

definirana je kao „institucionalni okvir za donošenje političkih odluka koji prihvaća (realizira) opće dobro na način da usmjerava ljude da sami odluče o društvenim pitanjima kroz izbore pojedinaca koji će se okupiti kako bi proveli volju naroda“ (250). Za Schumpetera je promašen koncept općenitog dobra jer smatra kako pojedinci rijetko imaju iste ciljeve, a čak i kada imaju, razlikuju se u preferencijama oko načina za ostvarivanje tih ciljeva. Međutim, problem je dublji jer prave nesuglasice u društvu dolaze iz vrijednosnih neslaganja, a „vrijednosti – naše koncepcije kako bi život i društvo trebali izgledati – su izvan okvira logike“ (251). Vrijednosne razlike su nepomirljive i stoga je koncept općenitog dobra potpuno promašen i, u srži, politički neostvariv u demokraciji. Uz to, Schumpeter (253) se naslanja na radove Grahama Wallasa (1908) i Gustava Le Bona (1895) te kritizira sposobnosti građana ističući kako volja pojedinaca „mora biti nešto više od posredovanog skupa neodređenih impulsa vezanih uz slogane i pogrešne impresije“. Građani nisu racionalni i osjetljivi su na propagandu i marketing od strane političkih aktera. Imajući to na umu, moguće je iskriviti volju naroda, čineći ju u potpunosti umjetnom – „volja naroda je rezultat, a ne motiv moći političkih procesa“ (263). Konačno, Schumpeter ističe kako demokracija nema čak niti komparativnu prednost kvalitete javnih politika pred ostalim političkim sustavima; ona nije nužno niti stabilniji, niti ekonomski ili administrativno efikasniji sustav (vidjeti i Schmitter i Lynn Karl, 1991).

Schumpeterovo rješenje jest rekonceptualizacija demokracije u „institucionalni okvir za donošenje političkih odluka u kojima pojedinci imaju moć da odlučuju u kompetitivnoj borbi za njihove glasove“ (Schumpeter, 1943:269). Budući da narod nema znanja, sposobnosti niti motivacije odlučivati oko javnih politika, njegov jedini „zadatak“ je odrediti tko će to činiti umjesto njih, odnosno tko će donositi političke odluke (Held, 2006). Građanin postaje pasivni subjekt politike, a koncept samo-vladanja maknut je iz demokratske teorije. Demokracija se ogolila i njena srž (ili čak jedini aspekt) su postali izbori i kompetitivno natjecanje predstavnika za glasove (Manin, 1997). Upravo zbog vezanja demokracije skoro isključivo uz izbornu proceduru se ona često opisuje kao minimalistička⁹. Primjerice, Przeworski (1999) u svojoj apologiji ovakve koncepcije ističe kako su izbori ključni dio demokratskog političkog sustava jer oni nude „prostor“ za rješavanje političkih sukoba bez krvoprolića. Za njega izbori nisu ništa drugo doli zamjena za rat, ali su ujedno i temelj za autorizaciju prinude od strane države. Przeworski ističe kako je „čudo demokracije što sukobljene političke strane prihvaćaju rezultate glasovanja...konflikti su regulirani, procesirani putem pravila, i time ograničeni. To nije

⁹ Unatoč nazivima elitistička i minimalistička, u radu sam se držao naziva konkurencijska, na tragu Matan (2014).

konsenzus, ali nije ni kaos. Samo ograničeni konflikt; konflikt bez ubijanja. Glasački listići su „papirnata kamenja“, kao što je Engels istaknuo“ (45).

Schumpeter se u velikoj mjeri naslanja na rad Maxa Webera koji je također definirao demokraciju kao institucionaliziran tržišni mehanizam koji bi trebao rezultirati s najsposobnijim vodstvom; stoga se često i ovakvi konkurencijski modeli nazivaju elitnim modelima demokracije (Held, 2006). Demokracija više nije vezana uz ishode, poput razvoja vrlina građana ili predstavljanje svih relevantnih skupina u vlasti, već je isključivo vezana uz procese, odnosno mehanizme selekcije. Sloboda je u ovakvoj koncepciji slična liberalnoj koncepciji, u tome što je definirana kao „sfera individualne samo-vladavine“ (Schumpeter, 1943:271). Sloboda uključuje samo jednakost u borbi za političko vodstvo i slobodu medija. Valja imati na umu da je demokracija i dalje preferirani politički sustav jer ona može, putem periodičkih izbora, osigurati da političari ne djeluju isključivo za svoj interes (ibid). Naravno, uspjeh demokracije ovisi o društvenim uvjetima, od kojih Schumpeter navodi kvalitetne političare i birokraciju, (barem implicitni) dogovor oko uloga političara i glasača te kulturu tolerancije.

Pluralistički pristup demokraciji nastavlja se na Schumpetera, ali u srž stavlja utjecaj društvenih grupa, poput sindikata ili religijskih udruženja, na političke procese. Zagovaratelji ovog pristupa se u velikoj mjeri slažu sa Schumpeterom – na demokraciju gledaju kao na kompetitivni proces, ukazuju na empirijske dokaze niskog znanja i sposobnosti građana, te ističu važnost deskriptivnih, empirijskih teorija. No, za razliku od Schumpetera, smatraju kako politička moć ne leži isključivo u rukama političkih elita, već kako u društvu postoji čitav niz centara moći (Held, 2006).

Moć pluralisti definiraju kao „sposobnost da se djeluje uz kontroliranje opozicije“ (Dahl, 2006:13). Moć ovisi o mogućnostima društvenih aktera (pluralisti se prvenstveno usmjeravaju na grupe) i njihovim odnosima u resursima. Međutim, budući da je društvo kompleksno postoji čitav niz grupa koje mogu imati komparativnu prednost pri utjecanju na političke procese. Moć stoga nije hijerarhijski posložena već je disperzirana u društvu i neodvojiva od neprestanog procesa cjenkanja među grupama (Held, 2006). Za razliku od starijih mislioca, poput Madisona, koji su isticali opasnost od frakcija u društvu i smišljali načine kako osigurati pacifikaciju političkog prostora, Dahl (1998:90) i pluralisti ističu kako sukobi oko političkog utjecaja stvaraju kompetitivni ekvilibrij i „vladavinu mnogih“, odnosno poliarhiju. Poliarhija je oblik predstavničke demokracije u kojoj mnoge manjine, kroz proces natjecanja, utječu na vlast i sudjeluju u upravljanju (Dahl, 1998). Na taj način usvajaju se javne politike koje zadovoljavaju

većinu građana (Held, 2006). Dahl (1998) navodi šest uvjeta koji moraju biti zadovoljeni kako bismo neki politički sustav mogli nazvati poliarhijom (i ovdje se vidi sličnost sa Schumpeterom) – predstavnici moraju biti birani izborima; izbori moraju biti slobodni, poštenu i učestali; mora postojati sloboda govora (izražavanja); građani moraju imati pristup alternativnim izvorima informacija; mora postojati sloboda udruživanja; građanska prava moraju biti jednaka za sve. Unatoč tome što je za poliarhiju važno da postoje izbori i kompetitivni politički sustav, vidljiv je i odmak od minimalističke koncepcije demokracije; pogotovo imajući na umu nužnost aktivnih grupa (npr. skupina za lobiranje, sindikata i sl.) u osiguravanju političkog ekvilibrija (Held, 2006). Glavna kritika pluralizma usmjerila se na pretpostavljeni ekvilibrij moći u društvu i isticala kako pluralisti zanemaruju asimetrije u distribuciji moći koje se reproduciraju (ibid). Kao odgovor na kritike neopluralisti su se usmjerili na te asimetrije i pokušali ih implementirati u postojeće teorije. Ta intervencija prvenstveno je rezultirala kritikom moći korporacija o kojima u kapitalističkim demokracijama ovisi ekonomski prosperitet države. Samim time uspjeh vladajućih ovisi, barem dijelom, o uspjehu korporacija. Held (2006:171) dobro sumira glavne ideje neopluralista kada kaže da je „demokracija ugrađena u socioekonomski sustav koji sustavno privilegira poziciju poslovnih interesa“.

Navedene koncepcije demokracije su se prvenstveno usmjerile na izborni proces i odmakle su se od ideala općeg dobra - zajednice koja konsenzusom dolazi do rješenja koja su najbolja za sve. Također, obje koncepcije ističu odnos politike (političkoga) s ekonomijom, iako je taj odnos najviše vidljiv kod neopluralista. Nakon drugog svjetskog rata, utjecaj ekonomije na društvo postaje sve važnijom temom političke teorije. U idućem dijelu okrećemo se dvama pristupima demokraciji koji su proizašli iz pokreta nove desnice i nove ljevice.

2.6. Legalni i participativni model demokracije

Period nakon drugog svjetskog rata, osim što je obilježen blokovskom podjelom svijeta, na Zapadu je bio obilježen jedinstvenom podrškom demokraciji, državnim institucijama i intervencijama u tržište; što je obuhvaćeno u konceptu socijalne države blagostanja (Held, 2006). Ova podrška je bila toliko jaka da su autori, poput Lipseta (1960:417), isticali kako „ideologija i strast više nisu nužni za održavanje klasne borbe unutar stabilnih...demokracija...ideološki klasni sukobi na Zapadu su završeni“. I zaista, izgledalo je kako su riješeni temeljni politički problemi (status radništva, odnos državne moći, slobode i

ekonomije i sl.) i kako su ljevica i desnica postigli konsenzus oko političkih vrijednosti jednakosti i demokracije (Held, 2006). Ideološki sukob se sveo na određivanje granice državne intervencije u ekonomiju. Međutim, sedamdesetih godina prošlog stoljeća, uz pokrete civilnog društva i ekonomsku recesiju na Zapadu, država je upala u legitimacijsku krizu (Held, 2006). Ubrzo je postalo jasno da je navedeni ideološki sukob puno kompleksniji nego što se na početku činilo.

Held (2006) identificira dvije koncepcije demokracije koje su se javile kao odgovor na krizu države – legalna¹⁰ i participativna demokracija. Teorijsku podlogu legalne demokracije možemo naći u radovima Friedricha Hayeka (1945; 2001) i Roberta Nozicka (1974). Ovi autori u centar svoje misli stavljaju pojedinca, individualne slobode i načela liberalizma (vidjeti i Pettit, 1987). Idealni politički sustav trebao bi (legalno) zaštititi pojedinca, osigurati mu autonomiju u ostvarivanju svojih ciljeva i što manje se uplitati u svakodnevnicu građana. S obzirom na to, glavni protivnik individua je bilo kakav oblik kolektivism, a pogotovo socijalizam i birokracija (Hayek, 2001). Osim što takvi sustavi, pa i masovna demokracija, imaju potencijal „skliznuti“ u tiraniju mase (Hayek, 2001), oni uključuju nekakav oblik (centralnog) planiranja društvenog djelovanja i samim time su inherentno nesavršeni (detaljnije u Hayek, 1945). Nasuprot takvim oblicima društvenih odnosa nalazi se tržište koje je jedina legitimna organizacija ljudskih i materijalnih resursa (Held, 2006). Naslanjajući se na Schumpeterovu koncepciju minimalne demokracije, ovi autori promoviraju ideje *laissez-fair* upravljanja i minimalne države, koja bi trebala imati „ograničenu funkciju zaštite (građana) od sile, krađe, prevare, te osigurati provođenje ugovornih obaveza itd.“ (Nozick, 1974:698); „svaki ekstenzivniji oblik države krši prava građana“¹¹ (700). Zanimljivo je za istaknuti kako je Hayek, jednako kao i Schumpeter, isticao vrijednost kompetitivnog stranačkog sustava, ali je u isto vrijeme isticao opasnost od potencijalnog širenja sfere djelovanja parlamenta (Bellamy, 1994). Stoga se postavlja pitanje - koja je uloga demokracije u ovakvoj koncepciji države i politike? Hayek demokraciju vidi kao proces ili način određivanja zakona, a liberalizam je doktrina o tome što zakon treba biti. Demokracija je najbolje sredstvo za ostvarivanje liberalnog cilja (slobode građana) i zakoni trebaju biti usmjereni na to (Held, 2006). Međutim, budući da demokracija u isto vrijeme ima potencijal tiranije većine, potrebno je ograničiti okvir

¹⁰ Iako bi se ova koncepcija demokracije mogla i nazvati neoliberalnom, neokonzervativnom ili liberberskom, držim se Heldove (2006) tipologije i nazivlja. Za detalje oko odnosa ovih koncepata vidjeti u Turner (2008).

¹¹ Za ponešto drugačiju argumentaciju „minimalne države“ vidjeti Somin (2013).

legitimnog djelovanja demokratskih institucija (ibid; za detalje ovog „paradoksa“ vidjeti u Bellamy, 1994).

Nasuprot idealu građanina-kupca koji je uključen u ograničenom smislu u minimalnu sferu političkoga nalazi se ideal građanina koji ima „pravo na opskrbu javnim uslugama, pravo na sudjelovanje u donošenju odluka o kolektivnim pitanjima i pravo na život unutar strukture koja omogućuje takvu participaciju“ (Pateman, 2012:15). Ovakav ideal zastupaju participativni demokrati koji, jednako kao i Mill (1861), smatraju kako participacija građana potiče individualni razvoj, njihovu političku samo-efikasnost i brigu za kolektiv te smanjuje utjecaj centara moći i alijenaciju od politike (Held, 2006). Participativni demokrati kritiziraju koncepciju legalne demokracije te ističu kako formalna prava i slobode ne znače nužno da i pojedinci u njima uživaju. Jednakost je moguće ostvariti jedino tako da se političke institucije i procesi „otvore“ za pristup građanima (ibid; za trendove u realizaciji participacije vidi primjerice Dalton, 2008). Međutim, važno je istaknuti kako povećanje participacije građana ne znači nužno ukidanje predstavničke i uvođenje direktne demokracije. Primjerice, Macpherson (1977:97) ističe kako „ne možemo bez izabranih političara. Moramo se osloniti, iako ne isključivo, na indirektnu demokraciju. Problem je kako učiniti odabrane političare što odgovornijima“. Dakle, konačan cilj građanske participacije jest demokratizacija političkih struktura (Pateman, 2012), putem, primjerice, metode participativnog budžetiranja (Cabannes, 2004). Unatoč nešto drugačijem fokusu, čini se kako je participativna demokracija kompatibilna, ako ne s legalnom, onda barem s liberalnom koncepcijom demokracije (Macpherson, 1977).

Upravo je liberalna koncepcija demokracije izašla kao pobjednički politički sustav nakon hladnoratovskog sukoba. Unatoč Fukuyaminoj krilatici o kraju povijesti, politički sukob se i dalje vodi(o) oko pitanja političkog dobra, odnosno oko toga što je, i kako uopće definirati, dobar život u modernoj politici. I dok je rasprava fokusirana na primat individue nad kolektivom (ili obrnuto), izgleda da su promišljanja o demokraciji pala u drugi plan. Jedan od razloga za taj trend Held (2006:232) vidi u „malom prostoru za novo i inovativno mišljenje o demokraciji“ koji je ostao nakon (barem) 600 godina promišljanja o demokraciji u modernim društvima. U idućem poglavlju osvrnut ćemo se na posljednji model demokracije koji, za razliku od dominantnih modela u 20. stoljeću, ne naslanja se niti na izbore niti na predstavničku vlast.

2.7. Deliberativna demokracija

Jedna od prvih kritika demokratskog političkog poretka bila je da vladavina naroda nužno postavlja nesposobne pojedince na vlast. Potencijalno rješenje, uz zadržavanje demokratskih vrijednosti, donio je konkurencijski model. Širenjem sloboda i političkih prava sve veći broj građana mogao je biti uključen u politiku, ali u sve užem obimu; imaju priliku odabrati i odbaciti vladajuću elitu. Fishkin (2008) ističe kako se strah od uključenosti može svesti na pretpostavljenu nerazboritost građana – njihovu motiviranost strastima i vlastitim interesima, formiranju frakcija, nisku informiranosti, nezainteresiranosti za politiku itd. (vidjeti i Pateman, 2012). Dio odgovora na ovaj problem formulirali su već participativni demokrati koji se zalažu upravo za veću participaciju građana u vlasti, uz pretpostavku da će participacija rezultirati s većim interesom i motiviranosti građana te općim povećanjem demokratizacije institucija. Deliberativni demokrati kritiziraju oba ova pristupa. Primjerice, ističu kako ne postoje fiksne preferencije građana i kako participacija sama po sebi ne povećava razboritost (Held, 2006). Za razliku od konkurencijskog modela¹², za deliberativni model demokracije legitimitet političkog poretka proizlazi iz deliberacije između jednakih i slobodnih građana (Cohen, 1997). Fishkin (2009:11) ističe kako „u deliberativnoj demokraciji svačiji se stavovi jednako uzimaju u obzir u dobrim uvjetima u kojima sudionici formiraju svoje stavove“. Drugim riječima, proces odlučivanja u ovom modelu jest rasprava u kojoj građani sudjeluju i u kojoj vlada „informiranost, supstancijalna ravnoteža gledišta, savjesnost i jednaka razina razmatranja argumentacije s obzirom na njihove vrijednosti“ (84). Očekuje se kako bi ovakav tip rasprave trebao dovesti do informiranih i racionalnih odluka¹³. Postoji čitav niz prijedloga implementacije ovog ideala u masovna društva (npr. Goodin, 2003; Fishkin, 2008), ali načelno je riječ o uvođenju institucija koje uzimaju slučajni uzorak populacije koja raspravlja o određenoj temi (u što deliberativnijem okruženju), a zaključak bi se trebao odnositi, i biti obvezujući, za cijelu populaciju. Pretpostavlja se da bi ti zaključci odgovarali situaciji kada bi cijela populacija sudjelovala u informiranoj i otvorenoj diskusiji. Nekoliko stvari je važno istaknuti. Kao prvo, ovaj model predstavlja supstancijalni odmak od postojećih modela, kako u procesu odlučivanja, tako i u teorijskoj rekonceptualizaciji koncepta legitimiteta. Drugo, u isto vrijeme vidimo povratak starom obilježju demokracije, odnosno biranju ždrijebom. Sudionici deliberativnih sastanaka, ili mini-publike (Pateman, 2012), se odabiru po slučaju i na taj način svaki građanin ima jednaku šansu participacije u političkom odlučivanju, a osim toga svačiji

¹² Za kritiku, i distinkciju deliberativne od participativne demokracije, vidi Mutz (2006) i Pateman (2012).

¹³ Rasprava oko kriterija dobre deliberacije i dobrog odlučivanja su van okvira ovog rada; za dobar pregled vidi Held (2006).

glas jednako vrijedi. Posljednje, budući da je riječ o slučajnom uzorkovanju, autori poput Fishkina (2009), smatraju kako mini-publika dobro predstavlja populaciju (iako ne u republikanskom smislu).

Čini se kako deliberativni demokrati u isto vrijeme pokušavaju razviti normativno-teorijsku i primijenjenu demokratsku proceduru odlučivanja i u tom smislu nude zanimljiv odmak od prethodnih modela. No, glavni kritičari ovog pristupa ističu kako među građanima mogu postojati duboke vrijednosne razlike koje nije moguće razriješiti racionalnom argumentacijom (Held, 2006) i kako deliberativni demokrati ne nude stabilna institucionalna rješenja za moderna društva (Pateman, 2012; detaljnu kritiku vidjeti u Shapiro, 2003).

2.8. Demokracija ili demokracije? O ključnim razlikama među modelima

Pregled niza modela demokracije pokazuje da je Shapiro (2003:146) u pravu kada ističe da „demokracija znači mnogo stvari mnogim ljudima“. U isto vrijeme, u modernom društvu demokracija je *weapon of choice* političkih sustava i „njen politički legitimitet se... rijetko dovodi u pitanje“ (ibid:146). U ovom poglavlju predstavili smo niz modela demokracije – klasični atenski i rimski, republikanski, liberalni, predstavnički, konkurencijski, pluralistički, konkurencijski, legalni, participativni, i deliberativni. Svaki od tih modela ima drugačije teorijske pretpostavke, usmjeren je na različite aspekte demokratskog procesa, daje različite uloge građanima itd. Jedan od ciljeva ovog rada razviti je koncept točnog glasovanja, tj. kriterija na temelju kojeg bismo mogli evaluirati političko mišljenje građana. Kao što smo pokazali u ovom poglavlju, ideje izbora, glasovanja, ali i odnosa građana i predstavnika, unutar demokracije nisu jednoznačno definirane i ovise o pristupu demokraciji kojeg zastupamo. Stoga je važno, prije nego se uputimo u detaljnu konceptualnu razradu točnog glasovanja i empirijsko istraživanje, postaviti širi teorijski okvir ove disertacije. Kako bismo to napravili, razmotrimo ključne distinkcije (dimenzije) na kojima možemo razlikovati navedene modele demokracije

2.8.1. Temeljna jedinica analize

Modeli demokracije razlikuju se u nečemu što nazivam temeljnoj jedinici analize, odnosno razlikuju se u ontološkim temeljima, u pitanjima „političkog bića, političkoga... i pitanjem koje jedinice čine političku realnost“ (Hay, 2006). Od niza aspekata političke ontologije, ovdje se osvrćem na odnos individue i grupe, te pitanju koja od te dvije jedinice analize ima primat u teorijama demokracije. Ključna distinkcija se svodi na pitanje postoje li grupe kao zasebni

fenomeni, tj. mogu li se one smatrati isključivo sumom pojedinaca koji ju čine? Kada ovaj okvir primijenimo na modele demokracije, možemo vidjeti kako većina modela, poput liberalnog, legalnog, konkurencijskog, ali i participativnog i deliberativnog, smatra kako su, u srži, politički entiteti isključivo pojedinci (npr. Nozick, 1974). Oni se, naravno, razlikuju u čitavom nizu ostalih aspekata (o tome nešto kasnije), ali u srži svih ovih pristupa nalazi se pojedinac. S druge strane, od navedenih modela, čini se kako pluralizam jedini koji kao temelj uzima društvene, grupne entitete.

2.8.2. Procesi nasuprot ishodima

Pristupi demokraciji kao političkom poretku mogu se usmjeriti na političke procese ili na društvene ishode demokracije. Iako je dosta teško u navedenim teorijama razlučiti procese od ishoda, ipak je vidljiv njihov različiti fokus. Primjerice, iako konkurencijski model eksplicitno izjednačava demokraciju s izbornim procesom, u isto vrijeme pretpostavlja kako će tržišni mehanizmi polučiti najsposobnije političko vodstvo. Osim konkurencijskog modela, veći fokus na procese imaju participativni i deliberativni modeli. Nasuprot njima, nalaze se modeli s većim fokusom na ishode, poput liberalnog i legalnog koji smatraju kako je ključ demokracije zaštita prava i sloboda njenih građana. List i Goodin (2001) prvu skupinu nazivaju proceduralnim, a drugu epistemičkim demokratima. Proceduralnim demokratima je važnije da su procesi opravdani i poštenu, dok epistemički smatraju kako postoji „standard, neovisan o svakodnevnim ishodima procedura, na temelju kojih možemo evaluirati njihovu kvalitetu (procedura)“ (Fuerstein, 2008: 75). Ovu podjelu možemo i razmatrati i u kontekstu instrumentalnosti, gdje bi proceduralni pristupi u principu demokraciju smatrali ciljem samim za sebe¹⁴, a ishodišni pristupi više na demokraciju gledaju kao na instrument pomoću kojeg se najbolje mogu ostvariti drugi društveni ciljevi.

2.8.3. Društvena kohezija

Shapiro (2003) teorije o demokraciji dijeli na one koje smatraju da demokracija treba biti usmjerena ka ostvarenju zajedničkog dobra/općenite volje i na one koji smatraju da treba biti usmjerena na upravljanje odnosa moći u društvu. Prva skupina teorija, u koju spadaju deliberativni i liberalni pristupi, temelji se na ideji konsenzusa i nekakvog oblika društvene kohezije kod kolektivnog odlučivanja. Nasuprot njima, konkurencijski, pluralistički i legalni pristupi smatraju kako u društvu postoje sukobi moći i kako se demokratske institucije ne

¹⁴ Elster (1997) kritizira ovakve pristupe ističući kako u srž svog promišljanja stavljaju nusproizvode demokracije.

trebaju brinuti oko zajedničkog dobra, već oko ograničavanja dominacije moći, što se najčešće ostvaruje kroz institucionaliziranu kompeticiju (za razlike vidjeti i Elster, 1997) ¹⁵.

2.8.4. *Građani – uloge i očekivanja*

Unatoč razlikama među opisanim modelima, u srži svi modeli demokraciju daju određenu ulogu građanima u vlasti i drže da je politička jednakost temeljni demokratski princip (Dahl, 1998). U isto se vrijeme modeli razlikuju u širini sfere utjecaja građana u vlasti te u pretpostavljenim karakteristikama građana. Uloga građana u vlasti može se smjestiti na dimenziju aktivnosti – od direktnog sudjelovanja u vlasti, što sa sobom povlači veću širinu pitanja o kojima trebaju odlučivati pa sve do minimalnog sudjelovanja u vlasti, što sa sobom povlači usku sferu djelovanja. Prvi ekstrem Manin (1997) naziva pučkom samovladavinom i u njoj vladaju principi direktne demokracije (npr. odlučivanja putem referendum). Načelno, u ovakvom obliku ne postoji potreba za predstavnicima jer su svi građani uključeni u vlast. S druge strane nalazi se ekstrem kojeg Manin (ibid) naziva apsolutnim predstavništvom, u okviru kojeg građani, jednom za svagda, određenom entitetu predaju pravo vladanja; u ovakvom obliku građani nemaju više prostora za djelovanje, već je cijelo vladanje u rukama drugog suverena. Predstavljene modeli se nalaze unutar ovih ekstrema. Primjerice, konkurencijski model bliže je apsolutnom predstavništvu, participativni bliže samovladavini, a na sredini se nalazi deliberativni.

Osim po uključenosti građana u vlast, modeli se razlikuju po očekivanjima o političkim karakteristikama građana, koje se često koriste kako bi se opravdala razina očekivane uključenosti građana. Karakteristike građana najčešće se odnose na političko znanje i preferencije. Još od atenske demokracije postojao je strah kako će vladati građani koji nemaju ni znanja ni sposobnosti za vladanje. Ovaj strah opstao je i u raspravama federalista i anti-federalista oko uvjeta za kandidiranje osoba za sudjelovanje u vlasti. Kako se povijesno širio okvir djelovanja države tako se isticala sve veća zabrinutost oko niske razine znanja i uključenosti građana u vladajućim institucijama. Tu zabrinutost Schumpeter je stavio u centar konkurencijskog modela, i građanima povjerio isključivo ulogu odabira i odbacivanja vladajuće strukture. Nasuprot tome, participativni modeli ističu kako, unatoč niskoj razini znanja, samo sudjelovanje u vlasti ima edukativnu funkciju i u isto vrijeme motivira građane za daljnju uključenost (Wolfe, 1986). Kao što ćemo u kasnijim poglavljima vidjeti, noviji empirijski

¹⁵ Mansbridge (1990) ovaj pristup naziva protivničkim pristupom demokraciji i usko ga veže uz teoriju racionalnog izbora i samo-interesa.

nalazi i teorijske intervencije iz bliskih društvenih disciplina dovele su do nekoliko formulacija „obrana“ demokracije od niske razine znanja građana. Druga karakteristika koju smo istaknuli su političke preferencije građana, a razlika među teorijama jest smatraju li da su političke preferencije već zadane (i fiksne) ili podložne promjenama. Iako nijedna teorija ne smatra kako su preferencije u potpunosti zadane, glavno pitanje jest služe li demokratski procesi za izražavanje/agregiranje postojećih individualnih preferencija (kao što većina predstavljenih modela pretpostavlja) ili služe za formiranje preferencija (kao što smatraju deliberativni, i dijelom participativni, demokrati).

2.8.5. Predstavništvo

Razvoj liberalne misli i koncepta pristanka iz pristupa prirodnog prava doveo je do ideje predstavništva koja je postala „standardni“ dio kasnijih modela demokracije. Unatoč tome, postoji niz teorijskih rasprava oko koncepta predstavništva koje se očituju i u različitim institucionalnim oblicima demokratske vladavine. Važno je istaknuti kako je političko predstavništvo poseban oblik predstavništva, nasuprot delegatskom, reprezentativnom i simboličkom; političko predstavništvo uključuje svaki od ostalih oblika, ali ne odgovara niti jednom u potpunosti (Birch, 2007). Birch (ibid) navodi tri ključna pitanja koja (su) se ticala predstavništva – koga treba predstavljati (tko je sve građanin); na koji način se trebaju birati predstavnici (izborima, imenovanjem, većinskim glasovanjem itd.); i kako bi se predstavnici trebali ponašati (koja je granica njihove autonomije). Pitanje predstavljenih je riješeno tijekom 20. stoljeća – svi punoljetni građani imaju jednaka politička prava i slobode, što uključuje i pravo predstavljanja, neovisno o spolu, vlasništvu ili socijalnoj klasi. Pitanje biranja je u najvećoj mjeri također riješeno i dominantni oblik postavljanja predstavnika jest izborni postupak. Međutim, otvorena su pitanja načina formiranja predstavničkog tijela (formira li se ono većinski ili proporcionalno) i slobode ponašanja predstavnika (na ova pitanja ćemo se vratiti nešto kasnije).

Unatoč nesuglasticama oko koncepta predstavništva Manin (1997) ističe kako se sve predstavničke vladavine temelje na četiri principa – oni koji vladaju (predstavnici) biraju se putem ponavljajućih izbora; donošenje odluka predstavnika je barem dijelom neovisno o željama predstavljenih; predstavljeni mogu izražavati svoje političke stavove bez da ih predstavnici kontroliraju; javnim odlukama mora prethoditi rasprava (*trial of debate*). Osim toga, navodi kako postoje tri ideal-tipa predstavničke vladavine, koje se razlikuju u konceptualizaciji odnosa predstavljenih i predstavnika. Parlamentarizam, u najvećoj mjeri prisutan u Engleskoj početkom 19. stoljeća, pretpostavlja kako predstavnici imaju direktan,

osobni odnos s predstavljenima jer obje skupine dolaze iz iste zajednice ili interesne skupine. Predstavnici ipak dolaze iz elitnih krugova, a u parlamentu imaju slobodu odlučivanja po vlastitom nahođenju. Iduća velika promjena u odnosu predstavnika i predstavljenih rezultat je uspostavljanja stranki kao temeljnih političkih aktera te širenja izbornog tijela. U novoformiranoj, stranačkoj demokraciji predstavnici su „obični ljudi“ iz stranačkih struktura. Građani glasuju za stranke, koje se često pozicioniraju po društvenih rascjepima i u tom smislu „predstavništvo postaje refleksija socijalnih struktura“ (Manin, 1997:210). Predstavljani nisu više u odnosu s predstavnicima već sa strankama. Jednako tako, predstavnici više nisu u tolikoj mjeri autonomni već su ograničeni stranačkim programima i naputcima (Ravlić, 1998). Djelomična autonomija je postala karakteristika stranke, koja zadržava slobodu održavanja izbornih obećanja. Posljednji oblik predstavničke vlasti jest demokracija auditorija („*audience*“ *democracy*) koja je rezultat ponovne personalizacije politike nauštrb stranačkih programa, sve većeg korištenja marketinških tehnika u političke svrhe, povećanja kompleksnosti političkih institucija te sve šire sfere političkog djelovanja. Budući da je zbog kompleksnosti sve teže predvidjeti s kojim političkim problemima će se predstavnici suočiti, i stranke i glasači imaju poticaj usmjeriti se na karakteristike individualnih predstavnika (poput predsjednika stranke). Stranke u tom smislu imaju veću autonomiju djelovanja nego u stranačkoj demokraciji.

Ključ političkog predstavništva u demokraciji jest odnos predstavljenih i predstavnika koji „nije „djelovanje umjesto nekoga“, već politička relacija ideološke simpatije“ (Urbinati, 2011). Granice, odnosno obvezu te relacije analizira Ravlić (1998:276-77) i pita se „je li on [predstavnik] samo zastupnik zahtjeva i želja svojeg biračkog tijela ili samostalni agent koji djeluje na osnovi vlastitog razumijevanja općeg interesa?...Je li parlament kao središnje predstavničko tijelo skupština izaslanika različitih interesa koji preko njega nastoje zadobiti opću važnost kako bi se mogli ostvariti, ili je parlament jedinstveno državno tijelo, zakonodavna vlast države na koju narod (izborima) prenosi svoju suverenost i čiji članovi (zakonodavci) ne zastupaju posebne interese i želje birača nego opći interes cjeline, polazeći pritom od vlastitog razumijevanja toga interesa?“. Ovu dihotomiju izaslanika-povjerenika Ravlić (1998; na tragu duboke konceptualne analize Hanne Pitkin) smatra promašenom budući da su obje pozicije (ne)istinite – osoba ne može biti predstavnik ako nikada ne djeluje sam, ali ne može niti cijelo vrijeme djelovati protiv predstavljenih. Primjerice, u nijednoj državi svijeta predstavnici nemaju obvezujući mandat, ali u isto vrijeme građani mogu, barem putem izbora, kontrolirati provode li predstavnici njihovu volju (vidjeti i Urbinati, 2011).

2.8.6. Izbori

Izbori su centralni dio demokracije, pogotovo kada razmatramo predstavničku demokraciju (Manin, 1997; ali vidi Schmitter i Lynn Karl, 1991) i „postoji rašireni konsenzus kako prisutnost kompetitivnih izbora, više od bilo koje druge karakteristike, kategorizira suvremenu državu-naciju kao demokratski politički sustav“ (Bingham Powell Jr., 2000:4). Međutim, jednako kao predstavništvo, izbori su koncept oko kojeg se vrti čitav niz normativnih, ali i konceptualnih i empirijskih pitanja (ibid); ovdje ćemo se prvenstveno osvrnuti na ulogu izbora u odnosu građana i predstavnika te na „dvostruko lice“ izbora u modernim političkim sustavima.

Bingham Powell Jr. (2000) navodi dvije vizije izbora kao instrumenata demokracije. Prema prvoj viziji, tzv. većinskom pristupu, izbori služe kako bi građani mogli kontrolirati predstavnike. Cilj izbora je stvaranje jake vlade koju ostale stranke ne ograničavaju u formiranju javnih politika (Huber i Bingham Powell Jr., 1994; Thomassen, 2014). U okviru većinskog pristupa ovakva koncentrirana moć je poželjna, a većina je nositelj suverenosti (Bingham Powell Jr., 2000). Druga vizija, tzv. proporcionalni pristup, pretpostavlja kako izbori služe građanima da utječu na predstavnike. Izborni proces rezultira predstavničkim tijelom koje bi u što većoj mjeri trebalo predstavljati izbornu tijelo, primjerice da sve manjine budu zastupljene u njemu (Thomassen, 2014). Predstavnici zatim kroz proces pregovaranja formiraju javne politike koje reflektiraju preferencije svih građana (Huber i Bingham Powell Jr., 1994). U okviru proporcionalnog pristupa poželjna je disperzija moći i ističe se oprez od dominacije većine. Bingham Powell Jr. (2000) navodi kako je nužno uz ovu podjelu, gdje građani glasuju imajući na umu formiranje vlade ili odabir pojedinih predstavnika koji će u procesu pregovaranja zastupati njihove interese, uvesti i vremensku dimenziju. Građani tako mogu glasati retrospektivno (npr. uzimajući u obzir dosadašnji uspjeh vlade ili predstavnika) ili prospektivno (npr. uzimajući u obzir planove i političke pozicije stranke ili predstavnika). Kombinacije ove dvije dimenzije impliciraju različite sposobnosti građana, institucionalne okvire i odnose među političkim akterima; na temelju tih kombinacija i uvjeta možemo reći da izbori služe za pozivanje na odgovornost vladajućih, davanje mandata određenoj stranci za implementaciju obećanih politika ili autoriziranje predstavnika na djelovanje (detaljnije u Bingham Powell Jr., 2000).

U prethodnim dijelovima iznesen je povijesni pregled transformacije izbora od alata koji se vezivao uz aristokraciju u ključni aspekt demokratskog političkog poretka. Ipak, ostaje pitanje je li izborni proces, sam po sebi, demokratski ili ima aristokratske elemente, poput formiranja vladajuće klase koja je superiorna glasačima? Manin (1997) je proveo formalnu analizu

izbornog procesa i zaključio kako postoje tri ključna aspekta tog procesa koji imaju aristokratske elemente koji promoviraju nejednakost. Kao prvo, iako ne postoje ograničenja za kandidiranje nitko ne može kandidatima garantirati da će ih glasači na jednaki način procjenjivati. Izborna procedura, sama po sebi, ne može garantirati da glasači pošteno procjene sve kandidate na temelju njihovih sposobnosti i zasluga ili da ne odbacuju kandidate na temelju nekih nerelevantnih kriterija, poput spola ili socijalnog statusa. Drugo, tijekom izbora građani imaju zadatak odabira kandidata koji se ističe po nekoj karakteristici od ostalih kandidata. Manin (ibid) pokazuje kako ovo ima za posljedicu nužnu superiornost predstavnika na barem jednoj karakteristici u odnosu na glasače¹⁶. Treće, da bi se kandidat istaknuo u izborima nije dovoljno samo da je superiorniji po nekoj karakteristici od ostalih kandidata već on mora i javnost učiniti svjesnom te činjenice. Da bi to napravio potrebni su mu resursi kojima svi građani nemaju jednak pristup. Uzimajući ova tri aspekta zajedno Manin (149) zaključuje kako izborna procedura rezultira odabirom predstavnika koji su (u najmanju ruku percipirani kao) superiorniji od građana – „izborima se biraju percipirane superiornosti i stvarne razlike“. Drugim riječima, građani subjektivno percipiraju određenu karakteristiku koju imaju kandidati kao superiornu, ali objektivno percipiraju razlike među kandidatima; dakle, izbori ne mogu ishoditi predstavnike koji sličje svojim biračima. S druge strane, izbori su u isto vrijeme demokratski jer, neovisno o karakteristikama, svaki građani ima jedan glas koji je jednak glasu svakog drugog građanina. Međutim, suverenost građana, odnosno demokratski aspekt izbora, najveća je u situaciji retrospektivnog glasovanja, gdje je sva kontrola u njihovim rukama; prospektivno glasovanje ne povlači sa sobom nikakav oblik kontrole nad predstavnicima i u tom slučaju suverenitet građana se gubi. Zbog ovih razloga Manin (ibid) je sklon predstavnički oblik vlasti u modernim društvima smatrati miješanim oblikom demokratske i aristokratske vladavine.

2.9. Teorijsko polazište disertacije

Fokus ove doktorske disertacije je glasačko mišljenje i ponašanje, i to u užem smislu, koje se ispituje u eksperimentalnoj proceduri. Eksperimentalna metodologija nudi visok stupanj situacijske kontrole i uvid u uzročno-posljedične veze. U isto vrijeme, ona nije „konačna“ metodologija, a pogotovo ne takva da ju se može provoditi bez ikakvog teorijskog okvira – „potraga za činjenicama (u eksperimentu)...zahtjeva teoretiziranje istraživača.“ (Morton i

¹⁶ Za izvrsnu analizu odnosa demokracije, nejednakosti i interindividualnih razlika vidjeti Carson (2007).

Williams, 2008:353). Stoga ćemo u ovom dijelu poglavlja predstaviti ključne aspekte teorijskog pristupa demokraciji u okviru predstavljenih modela i distinkcija.

Teorijski pristup ovog rada ne može se jednostavno smjestiti u niti jedan od navedenih modela, odnosno niti jedan model ne odgovara u potpunosti teorijskom polazištu ovog doktorata. Najbliži model čini se model predstavničke demokracije, ali uključuje i aspekte liberalnog, konkurencijskog i participativnog modela. Budući da je demokracija kompleksan pojam na nju se gleda kao na politički sustav u kojem su građani nositelji suverenosti, a manja skupina predstavnika izvršitelji te suverenosti, ali u kojem djelovanje građana nije ograničeno na biranje predstavnika; u isto vrijeme kao na institucionalni okvir za rješavanje sukobljenih pozicija, prvenstveno putem regularnih kompetitivnih izbora; u isto vrijeme kao na politički sustav koji osigurava (političku) slobodu i jednakost građana. Osvrnimo se na distinkcije koje smo naveli u poglavlju. Kao prvo, kao temeljnu jedinicu analizu uzimamo pojedinca, i prvenstveno se usmjeravamo na ponašanje i mišljenje građana, a manje na grupe. U tom smislu više smo pristaše metodološkog individualizma, no uz svijest o njegovim nedostacima i prednostima socio-konstruktivizma (holizma, ne-redukcionizma)¹⁷. Drugo, demokraciju ne smatramo ciljem samim za sebe; ona se (trenutno) čini kao najbolji politički sustav koji imamo za ostvarivanje političke slobode i jednakosti svih građana. Međutim, to ne umanjuje važnost analiziranja političkih procesa, poput izbora, i njihove uloge u demokratskom poretku. Treće, ne smatramo da je društvo kohezivno niti kako postoji jedinstvena općenita volja koju je moguće ostvariti. Društvo razumijemo kao na pluralizam preferencija u kojem se sukobljavaju alternativne vizije „dobrog društva“¹⁸ (Miller, 1983). Četvrto, iako je ključni zadatak građana odabir predstavnika, to nije granica njihovog djelovanja. Postoji čitav niz prednosti participiranja, kako za građane tako i za političke institucije (npr. Zittel i Fuchs, 2007), koje nisu nužno suprotstavljene postojećim političkim praksama (Pateman, 2012). Pitanje znanja građana je otvoreno pitanje. Naime, kao što ćemo kasnije vidjeti u radu, čitav niz empirijskih istraživanja pokazuje kako građani nemaju „dovoljnu, očekivanu“ razinu znanja. S druge strane, postoji nekoliko intelektualnih struja koje ističu kako taj nalaz nije problematičan za demokraciju. Idealni građanin, prema našem pristupu, bi imao visoku razinu znanja o političkim pitanjima i

¹⁷ Podržavamo pomirljivi ton kojeg zastupaju primjerice List i Spiekermann (2013), prema kojem se ističe kako su politički fenomeni rezultat ponašanja individua, ali oni se ujedno ne mogu u potpunosti razumjeti isključivo iz perspektive individua (autori povlače analogiju s idejom supervenijencije u filozofiji uma).

¹⁸ Iako će kasnije biti više govora o ovome, kratko valja istaknuti kako smatramo da se ova vizija može razlučiti u političkom prostoru koji se sastoji od niza političkih pitanja, koje uključuju i identitetska i javno-politička. U tom prostoru građani bi sebe trebali moći smjestiti, jednako kao što bi trebali moći identificirati pozicije političkih kandidata.

opcijama, bio motiviran, i sudjelovao u političkom životu¹⁹. Pretpostavljamo kako su političke preferencije fiksne, tj. da je prvenstvena uloga demokracije njihovo agregiranje, a ne formiranje (iako ćemo se osvrnuti na ulogu te vrste procesa, poput građanskog odgoja i sl.). Posljednje, prethodno istaknute analize (Manin, 1997; Ravlić, 1998) pokazale su kako predstavnici moraju imati određenu razinu autonomije, s čime se slažemo. Osim toga, zastupamo proporcionalni pristup izborima i predstavništvu u okviru kojeg građani odabiru predstavnike koji najviše odgovaraju njihovoj viziji „dobrog društva“, a parlament je prostor u kojem se preferencije svih građana uzimaju u obzir. U toj viziji građani bi prvenstveno trebali glasati prospektivno, usmjeravajući se na političke stavove i obećanja (budućnost); u isto vrijeme, ipak, trebali bi uzeti u obzir i uspjeh svojih predstavnika u parlamentu u prethodnim periodima, odnosno njihovu sposobnost političkog djelovanja.

2.9.1. Nekoliko riječi o eksperimentalnoj proceduri

Iako će se kasnije detaljno opisati eksperimentalna procedura koja se koristi u ovom radu, važno je osvrnuti se na teorijski okvir te procedure, odnosno ograničenja koja ona sa sobom povlači. U ovoj doktorskoj disertaciji istražuje se jedan aspekt ove teorijske konceptualizacije demokracije i to izborna ponašanje. Sudionici imaju ulogu (relativno) pasivnih građana i njihova participacija je ograničena na pretraživanje i dohvaćanje informacija o političkim akterima te na sam čin glasovanja. Njihovim političkim preferencijama se pristupa kao zadanim i ne očekuje se kako će politička kampanja utjecati na njih u tom smislu. Samom glasovanju se pristupa kroz analogiju s tržištem (imajući na umu očite razlike tržišne i izborne odluke, Pateman, 2012), a stranke koje sudjeluju u izornoj tri su fiksirane, u smislu da građani nemaju utjecaja na političku ponudu (primjerice, kroz formiranje vlastite stranke ili sl.). Glasovanje je zamišljeno kao u potpunosti prospektivan čin, budući da nijedna od ponuđenih stranaka nije bila na vlasti niti se u kampanji na tako nešto stranke referiraju. U ovoj proceduri isključivi je fokus na demokratske procese, odnosno izbore, dok ishodi, poput političke jednakosti, nisu uzimani u obzir. Za kraj, nasuprot gore opisanom idealu, pretpostavka je kako će sudionici u ovom istraživanju imati raznolike razine političkih kompetencija, kako će koristiti različite strategije donošenja odluka, i kako će njihov uspjeh u eksperimentalnoj proceduri ovisiti i o njihovim individualnim karakteristikama i o situacijskim pritiscima koje nad njih postavimo (detaljnije u poglavlju 6).

¹⁹ Kao što ćemo kasnije vidjeti, ovakav ideal građanina proizlazi iz pristupa teorije racionalnog izbora, koja odbacuje relevantne aspekte političke svakodnevnice, poput emocija u politici ili formiranja preferencija, kao iracionalne ili nebitne.

3. Modeli političkog čovjeka²⁰

Kao što je pokazano u prethodnom poglavlju, ideal i realizacija demokratskog oblika vladavine su se od atenskih začetaka stubokom mijenjali (Dahl, 2006). Primjerice, različite teoretičare demokracije možemo razlikovati prema povjerenju koje imaju u političke elite u odnosu na ostale građane (Borgida, Federico i Sullivan, 2009). Razina povjerenja povlači sa sobom različiti ustroj institucija i procedura – od predstavničke do direktne demokracije. No, kako god konceptualizirali demokraciju, njenu srž čini ideja vladavine naroda (Gutmann, 2007). Da bi ona mogla dobro funkcionirati, građani moraju zadovoljiti određene kriterije. Trebali bi biti zainteresirani za politiku, posjedovati adekvatno znanje o politici, znati koje su sve alternative te aktivno sudjelovati u političkoj sferi (npr. Bartels, 1996; Lau i Redlawsk, 1997). Istraživanja političkog ponašanja od svojih začetaka počivaju na propitivanju ovih normativnih pretpostavki – koliko su građani zainteresirani za politiku, koliko o njoj znaju, u kojoj mjeri dobro percipiraju politički prostor te u kojoj mjeri su politički aktivni.

Ona počivaju na (ili rezultiraju) određenim modelima političkog čovjeka – pojedinca koji misli, odlučuje, raspravlja i sudjeluje u politici. U većini slučajeva politički čovjek je konceptualiziran kao građanin koji glasuje, no kao što ćemo vidjeti u ovom radu, on je i puno više od toga. Proučavanje ovih modela važno je jer, između ostalog, svako se promišljanje o društvu nužno temelji na nekakvom, eksplicitnom ili implicitnom, jednostavnom ili kompleksnom, psihološkom modelu pojedinaca (Sullivan, Rahn, i Rudolph, 2002). Pregled skoro sto godina istraživanja tih modela dijelom je pregled povijesti međuodnosa politologije i bliskih društvenih disciplina (psihologije, sociologije, ekonomije), povijesti promjena metodoloških pristupa i povijesti različitih stupnjeva vjere u sposobnosti građana te samim time vjere u demokraciju kao sustav.

U ovom poglavlju prezentirat će se model ličnosti, sociološki, sociopsihološki i ekonomsko-racionalni model; njihove temeljne teorijske postavke, problematiku, metodologiju, glavne nalaze itd. Osim ovih modela koji su dio „standardnih“ pregleda (npr. Šiber, 2003; Evans, 2004; Antunes, 2010; Sarlamanov i Jovanoski, 2014), u poglavlju ćemo predstaviti i kognitivni model političkog čovjeka. Unatoč tome što postoji čitav niz raznolikih istraživanja i tema u okviru ovog modela, smatramo kako on stoji kao zaseban model političkog čovjeka. Na kraju poglavlja predstaviti će se glavna otvorena pitanja u istraživanju političkog mišljenja i ponašanja te teorijsko polazište ovog rada.

²⁰ Ovo poglavlje se temelji na radu Modeli političkog čovjeka iz časopisa *Politička misao*.

3.1. Začetci moderne ideje političkog čovjeka

Prije 20. stoljeća proučavanje političkog čovjeka bilo je usmjereno na način na koji možemo pojmiti politiku i političke institucije kako bi se one nosile s posljedicama ljudske prirode. Dominantno se ljudska priroda definirala kao tipične karakteristike pojedinaca, a različiti autori imali su negativne (npr. Hobbes), neutralne (npr. Locke) ili pozitivne (npr. Rousseau) poglede na ljudsku prirodu te su na temelju toga argumentirali političke institucije ili sustave (Jost i Sidanius, 2004). Međutim, tijekom 19. stoljeća istraživači su zanemarili čovjeka u politici (Wallas, 1908), što je bilo posebno problematično s obzirom na niz društveno-političkih promjena. Kao prvo, predstavnička demokracija je dobila na važnosti i popularnosti. Drugo, porasla je kvaliteta života građana, što je rezultiralo i povećanim brojem stanovništva. Treće, izborno tijelo se širilo i sve je veći broj građana imao pravo glasa. Drugim riječima, narod je postao temeljni izvor suverene vlasti (Schwartzmantel, 1998). S vremenskim odmakom autori su počeli promišljati što sve takav oblik političkog sustava zahtjeva od svojih građana; ta promišljanja bila su misao vodilja za teorijska i empirijska istraživanja koja su se nastavila do danas (Hiley, 2006).

Ovdje se valja osvrnuti na dva autora koja možemo smatrati začetnicima novih razmatranja o političkom čovjeku. Graham Wallas u svom djelu *Human Nature in Politics* (1908) kritizira stanje u politologiji navodeći kako „često ne možemo otkriti je li autor uopće svjestan posjedovanja bilo kakve koncepcije ljudske prirode...Istraživač politike mora, svjesno ili nesvjesno, formirati koncepciju ljudske prirode, a što je manje nje svjestan, više će ona njime dominirati“. Osim toga, Wallas kritizira apstraktne koncepte te ističe važnost empirijskog istraživanja ljudske prirode koja nam mogu pomoći u razumijevanju političkog mišljenja. Drugi važan autor je Walter Lippmann i njegovo djelo *Public Opinion* (1922). Lippmann ističe kako je moderna demokracija suočena s problemima jer se građani ponašaju na temelju svoje slike o svijetu (pseudo-okoline), a te slike nisu nužno u skladu sa stvarnim svijetom. Budući da je javno mnijenje sačinjeno od ponašanja skupine pojedinaca ono se nužno temelji na njihovim pseudo-okolinama. Stoga, da bismo razumjeli društvena i politička događanja moramo razumjeti pseudo-okoline građana. Iz navedenog nas ne treba čuditi kako je Wallasa i Lippmanna Herbert Simon (1985) smatrao začetnicima bihevioralne revolucije u političkim znanostima (vidi i Šiber, 2003).

Od Wallasovih i Lippmannovih promišljanja prošlo je stoljeće tijekom kojeg su autori iz različitih znanstvenih disciplina, koristeći različite metode i teorijske pretpostavke proučavali čovjeka uronjenog u svijet politike. Implicitno ili eksplicitno istraživači su razmatrali društvene

posljedice svojih nalaza i promišljanja o sposobnostima, motivaciji, racionalnosti itd. građana često se osvrćući na uspješnost demokracije (npr. Popkin, 1994; Lupia i McCubbins, 1998; Lupia, McCubbins i Popkin, 2000). Možemo identificirati barem pet modela koji žele objasniti političko mišljenje i ponašanje građana – model ličnosti, sociološki model, sociopsihološki model, ekonomsko-racionalni model i kognitivni model. Ovi modeli su najčešće, iako ne uvijek, vezani uz glasovanje i glasačko ponašanje. U sljedećim pasusima prezentirat će se temeljne teorijske postavke, metode, nalazi i šire političke implikacije za svaki od ovih modela.

3.2. Model ličnosti

3.2.1. Politički čovjek kao vođa

Prvi moderni koncept političkog čovjeka možemo podijeliti u dvije teorijsko-metodološke struje. Zajedničko tim strujama je premisa kako je svo ponašanje i mišljenje (barem dijelom) determinirano stabilnim karakteristikama pojedinca koje su rezultat ranijih životnih iskustava (Ewen, 2014). Budući da se ovaj model razvijao paralelno s razvojem područja psihologije ličnosti, prvi model političkog čovjeka proizlazi iz rada Sigmunda Freuda (1920; 1922|1961). Freudove ideje u političku sferu prvi je prenio Harold Laswell u svojem djelu *Psychopathology and Politics* (1930). Laswell kritizira stanje u političkim znanostima koje prenaplašavaju institucije, strukture i sustave, i kako već ističe u samom uvodu - „politička znanost bez biografije je oblik taksidermije“ (Laswell, 1930: 1). Laswell, na tragu Freuda, želi ispitati kako rana razvojna iskustva oblikuju političke crte i interese u odrasloj dobi. Rana iskustva sadržana su u nesvjesnoj međugri *ida*, *ega* i *superega* te premještanju seksualne energije (libida) kroz različite tjelesne zone. Laswell (1930) smatra kako ona oblikuju naše privatne motive koji su najčešće definirani u odnosu na obitelj ili rani *self*. Privatni motivi se kroz odrastanje potiskuju i premještau na neki javni objekt. Procesom racionalizacije novostvorenih javnih interesa u konačnici stvara se politički čovjek (detaljnije u Šiber, 1998a).

Političkog čovjeka, dominantno predsjednike države i ključne društvene aktere, autori ovog pristupa proučavali su putem metode psihobiografije, odnosno analize autobiografskih tekstova ili intervjua (primjerice, analiza Woodrowa Wilsona; George i George, 1964). Na temelju dobivenih podataka istraživači traže uzroke političkih stavova, ponašanja, odluka itd. u ranijim fazama razvoja (Winter, 2005). Kao što je vidljivo iz navedenog, u ovoj fazi modela, politički čovjek je politički vođa čije je ponašanje determinirano njegovim ranim iskustvima (vidi i Caprara i sur., 2006).

3.2.2. Politički čovjek u masi

Drugi svjetski rat stavio je pred društvene znanstvenike problem – kako je moguće da se u jednoj zemlji dogodi ono što se dogodilo u nacističkoj Njemačkoj? Dio autora okrenuo se socijalnoj psihologiji (npr. Milgram, 1974), tražeći uzroke u situacijskim aspektima. S druge strane, dio autora odlučio je potražiti uzroke unutar pojedinaca, u njihovoj ličnosti. Theodor Adorno i suradnici proveli su iscrpno istraživanje kako bi pronašli ličnost „potencijalno fašističkog pojedinca“ (1950:1). Za njih je ličnost, definirana kao trajna organizacija psihičkih sila unutar pojedinca, ključna za pojavu određenog ponašanja te ideološke preferencije. Autoritarna ličnost predstavlja kombinaciju etnocentrizma, negativnih stavova prema grupama čijih osoba nije član, konzervativne ideologije, rigidnog mišljenja itd. (vidi i Šiber, 1998b; Čorkalo, Kamenov i Tadinac-Babić, 2001). Prisutnost pojedinaca s autoritarnim tipom ličnosti u društvu, u kombinaciji s antidemokratskom propagandom može objasniti pojavu fašističkih pokreta.²¹

Osim ovog istraživanja ličnosti „običnih“ građana, jako dugo se ovim područjem bavila tek nekolicina autora (npr. Brewster Smith, 1958; McClosky, 1958; Sniderman, 1975). Razloge tome možemo naći u općenitoj kritici statusa ličnosti u političkoj sferi (npr. kako su socijalne karakteristike političkih aktera puno važnije od psiholoških; detaljnije vidi u Greenstein, 1992), ali i u stanju samog područja psihologije ličnosti. Naime, kako ističe Digman (1990), tijekom 60ih i 70ih godina prošlog stoljeća to područje je prolazilo kroz svojevrsni zastoj. Tek s ponovnim buđenjem leksičke hipoteze (vidi John, Angleitner, i Ostendorf, 1988), psihologija ličnosti dobiva svoj dominantni model – velepetori ili *Big Five* model ličnosti (McCrae i Costa, 1987; Goldberg, 1990). Model uključuje pet dimenzija ličnosti - ekstraverziju, ugodnost, savjesnost, emocionalnu stabilnost i intelekt (npr. Prpić, Mlačić i Milas, 2013). Pretpostavka jest da ovih pet dimenzija čine temelj ličnosti, unutrašnje psihološke strukture pojedinca, i kako pomoću njih možemo previđati njegovo ponašanje. Istraživanja povezanosti velepetorog modela i političkog ponašanja zaživjela su u posljednjih desetak godina (npr. Caprara i sur., 2006; Milas, 2007; Gerber i sur., 2010). Iako neki radovi ukazuju na nepovezanost političkog ponašanja i temeljnih crta ličnosti (Milas, 2007), ostali ukazuju na povezanost koja je visoka

²¹ Iako je rad Adorna i suradnika bio izrazito važan, uslijedio je čitav niz kritika, kako na konceptualno-teorijski dio rada, tako i na metodološki (npr. Brown, 1965; Ray, 1973). Šiber (1998b) navodi tri glavne kritike – isključiva usmjerenost na tzv. desnu autoritarnost, nemogućnost razlikovanja autoritarnosti kao crte ličnosti ili stavove, i miješanje individualne i društvene razine analize. Ipak, autoritarnost kao koncept je opstao u rječniku i istraživanjima političke psihologije. Zanimljivo, opstanak ovog fenomena značio je ujedno i micanje od psihoanalitičkog teorijskog okvira ka sociopsihološkom. Za pregled razvoja koncepta i detaljnih mjera vidjeti Altemeyer (1998).

barem kao i ona s obrazovanjem ili socio-ekonomskim statusom (Gerber i sur., 2010; Mondak, 2010). Primjerice, stranačka identifikacija, ideološka pozicija i podrška predsjedničkom kandidatu povezani su s otvorenošću ka iskustvima i savjesnosti, a politička participacija sa savjesnosti i ekstraverzijom (Mondak i Halperin, 2008).

Kakav je politički čovjek koji je konceptualiziran na temelju ovog modela? Suprotno sociološkom i sociopsihološkom modelu, autori u ovom području ističu kako se za proučavanje političkog ponašanja treba maknuti od „norme koja je desetljećima značila primarni fokus na situacijske varijable“ (Mondak i sur., 2010:85). Ključ je stoga u individui, i pretpostavka je kako je ličnost ne samo povezana s političkim mišljenjem i ponašanjem, već je i njegov uzrok. S druge strane, istraživači u ovom području svjesni su kako je za što potpuniju sliku političkog čovjeka potrebno uzeti u obzir situacijske i biološke faktore, te njihov međuodnos (primjerice, Mondak i sur., 2010: Slika 1). Ipak, s obzirom na genetsku podlogu i relativnu stabilnost crta ličnosti kroz vrijeme, ličnosti se daje kauzalna prednost u oblikovanju političkog ponašanja. Jedan teorijski model donosi rad Gerbera i sur. (2010) koji pretpostavlja kako su politički stavovi kauzalna „međurazina“ između temeljnih crta ličnosti i ponašanja. Ti stavovi su tzv. *karakteristične adaptacije* (Mcadams i Pals, 2006), nastale kao rezultat reakcije pojedinca na politička i ideološka pitanja; reakcije koja je oblikovana velepetorim crtama ličnosti. Te crte ličnosti su dijelom heritabilne – udio varijance koji se može objasniti genetskim faktorima se, ovisno o razini općenitosti crte ličnosti (poput impulzivnosti nasuprot neuroticizmu), se kreće od 20ak do 40ak posto (pregled u Bouchard Jr. i Loehlin, 2001). Međutim, političko ponašanje i mišljenje ujedno je reakcija na konkretnu političko-društvenu situaciju, čega su i autori u ovom području svjesni (za primjer integracije različitih faktora u pristupu psihologije ličnosti vidjeti u McCrae i Costa, 1995).

3.3. Sociološki model

Ovaj model političkog čovjeka temelji se na istraživanjima tzv. Kolumbijske škole (*Columbia school*), okupljene oko Bernarda Berelsona i Paula Lazarsfelda (Lazarsfeld, Berelson, i Gaudet, 1944; Berelson, Lazarsfeld, i McPhee, 1954; Katz i Lazarsfeld, 1955). Politički čovjek Kolumbijske škole uronjen je u pluralistički model demokracije (Held, 2006), a njihova istraživanja, osim što predstavljaju prva ekstenzivna istraživanja izbornog ponašanja, ujedno su prva koja su koristila metodologiju panel studije u okviru koje se iste sudionike intervjuira više puta u određenom razdoblju. Na ovaj način može se pratiti stabilnost odgovora kroz vrijeme

(vidi Šiber, 2003). Autore je zanimalo na koji način pojedinci glasuju, odnosno koji su sve faktori koji utječu na njihovu odluku o glasovanju. Rezultati istraživanja pokazali su kako kampanja ima najveći utjecaj na građane koji su prije same kampanje već imali definirane političke preferencije. Ti građani, a pogotovo oni koji su bili skloniji pratiti medije, najčešće su birali informacije koje se tiču „njihovog“ kandidata, a što su se više izlagali tim informacijama bili su odlučniji i sigurniji u svoj odabir (Berelson, Lazarsfeld, i McPhee, 1954)²².

Ključan utjecaj, pokazalo se, na političko ponašanje i mišljenje građana imaju društvene grupe kojima pripadaju. Taj utjecaj je toliko jak da možemo reći kako je “odabir opcije na glasačkom listiću implicitna izjava o socijalnom identitetu“ (Harrop i Miller, 1987:173; prema Evans, 2004). Drugim riječima, politički čovjek Kolumbijske škole determiniran je svojom društvenom pozicijom – klasom, religijom, rasom, članstvom u sindikatima itd. (vidi Zuckerman, Valentino i Zuckerman, 1994). Interese njegove grupe zastupa određena politička stranka te je stoga njegovo ponašanje (poput glasovanja) zapravo oblik društvenog ponašanja – „osoba politički misli kakva je društveno“²³. Društvene karakteristike determiniraju političke preferencije.“ (Lazarsfeld, Berelson, i Gauet, 1944:27). Međutim, unatoč svojevrsnom socijalnom determinizmu, politički čovjek nekada mijenja svoje političke preferencije. To se odvija u slučaju kada je član (barem) dvije skupine koje su vezane uz različite političke opcije (npr. klasa i religija, obitelj i prijatelji i sl.) – „Zapravo ti ljudi...imaju više „slobode izbora“ kojoj će se grupi prikloniti“ (Berelson, Lazarsfeld, i McPhee, 1954:131). Primijetit ćemo kako i u ovom slučaju „sloboda izbora“ nije u rukama pojedinca koliko je u konačnici u rukama društvenih grupa²⁴.

3.4. Sociopsihološki model

Kao svojevrsni nastavak kolumbijske škole, istraživači okupljeni oko Agnusa Campbella proveli su nekoliko nacionalnih studija unutar kojih su htjeli objasniti antecedente glasovanja. Rezultate su objavili u knjizi *The American Voter* (Campbell i sur., 1964) u kojoj su predstavili

²² Ovakav utjecaj medija postao je poznat pod nazivom hipoteza minimalnog efekta (Berelson, Lazarsfeld, i McPhee, 1954; za noviju analizu vidi Bennett i Iyengar, 2008).

²³ Kako Šiber (2007) ističe, ovo je parafraza Karla Marxa, i dodaje da se „može reći da je pojedinac vrlo često u političkom smislu ono što su mu roditelji.“ (54)

²⁴ Čini se kako još manje slobode izbora ima politički čovjek u okviru makrosociološkog pristupa (za razlike vidi Sarlamanov i Jovanovski, 2014). Autori u ovom području analiziraju kako društveni uvjeti determiniraju pozicije stranaka te kasnije kakav je odnos socijalne pozicije građana i njihovog političkog ponašanja (Lipset, 1960; Lipset i Rokkan, 1967). Zanimljivo, ovaj pristup polučio je veći interes i istraživanja (primjerice, Dalton, 1996; Bagić, 2007; Henjak, Zakošek i Čular, 2013).

model koji će kasnije biti poznat pod nazivom Michiganski model (*Michigan model*) političkog čovjeka. Michiganski model postao je najpoznatiji i najdugovječniji model političkog ponašanja i mišljenja, i kako Bartels (2010:245) navodi „nijedan od stotina naknadnih akademskih knjiga i članaka nisu uspjeli poljuljati njegove temeljne nalaze“ (vidi i Jacoby, 2010)²⁵.

Ključni koncept Michiganskog modela jest stranačka identifikacija, koju Campbell i sur. (1964:67-68) definiraju kao „psihološku identifikaciju sa strankom“. Stranačka identifikacija „postavlja perceptualni okvir kroz koji pojedinac vidi ono što je naklonjeno njegovoj stranci. Što je jača stranačka veza, to je istaknutiji proces selekcije i iskrivljenja percepcije.“ (76). Naravno, osim na političko mišljenje, stranačka identifikacija utječe i na političko ponašanje – primjerice, što je ona jača to je vjerojatnost glasovanja za stranku veća (tablica 5-5; 81). Stranačka identifikacija stabilna je kroz vrijeme i razvija se kroz rani proces političke socijalizacije (npr. Jennings i Markus, 1984; Johnston, 2006).

Stranačka identifikacija ipak predstavlja samo dio Michiganskog modela. Campbell i sur. (1964) bili su svjesni kako moraju ponuditi objašnjenje za fluktuacije u izbornim rezultatima, do kojih ne bi trebalo doći s obzirom na stabilnost stranačke identifikacije. Objašnjenje tog tipa zahtjeva detaljnu razradu kauzalnih odnosa, a te odnose smjestili su u metaforu *lijevka uzročnosti*. Lijevak prati temporalnu dimenziju i možemo razlikovati distalne (socioekonomski i povijesni kontekst, članstvo u različitim grupacijama, obiteljski utjecaj i sl.) i proksimalne faktore (politička pitanja, evaluaciju kandidata i sl.) (Evans, 2004; Antunes, 2010). Valja istaknuti kako stranačka identifikacija stoji na razmeđu između distalnih i proksimalnih faktora, a na izlazu lijevka nalazi se izborna odluka. Do promjene izborne odluke, u principu, može doći na dva načina. Kao prvo, promjenom distalnih faktora, poput socijalnog statusa ili referentne društvene grupe, pojedinac mijenja svoju stranačku identifikaciju i posljedično ostale faktore u lijevku uzročnosti te samu izbornu odluku. Međutim, ovakve promjene su rijetke (Antunes, 2010). Češće do promjene izborne odluke dolazi fluktuacijom u proksimalnim faktorima. Naime, unatoč činjenici da stranačka identifikacija rezultira pristranostima u percepciji i stavovima, na konkretnim izborima stranka može zastupati pozicije na političkim pitanjima koje nisu u skladu s pozicijama i očekivanjima pojedinca ili predstaviti kandidata kojeg pojedinac negativno evaluira (Jacoby, 2010). S obzirom na lijevak uzročnosti, ovakve promjene

²⁵ Iako se ovaj model temelji na istraživanjima u kontekstu izbora u SAD-u, gdje je prisutno jasno dvostranačje i jača usmjerenost na kandidate u odnosu na stranke, njegove teorijske postavke potvrđene su i u drugim političkim kontekstima (npr. Thomassen, 1976; Berglund, Holmberg, Schmitt, i Thomassen, 2005; vidi i Dalton i Wattenberg, 1993).

su privremene i ne utječu na stranačku identifikaciju, što je u skladu s rezultatima koji govore o stabilnosti ovog koncepta.

Dakle, možemo zaključiti kako je ponašanje i mišljenje Michiganskog političkog čovjeka u najvećoj mjeri rezultat rane političke socijalizacije. Međutim, za razliku od sociološkog modela, ovaj politički čovjek nije samo to; on uzima u obzir i trenutačne okolnosti prilikom političkog mišljenja i ponašanja.

3.5. Ekonomsko-racionalni model

Ekonomsko-racionalni model političkog čovjeka opisan je u radu Anthonyja Downsa (1957a; 1957b). Taj model, predstavljen u knjizi *An Economic Theory of Voting*, temelji se na teoriji racionalnog izbora koja je „bez sumnje jedna od najkoherentnijih paradigmi u političkoj znanosti danas.“ (Overbye, 1995:370). Osim političkog čovjeka, glasača, model uzima u obzir i ponašanje političara, stranaka na vlasti i u opoziciji. Ključna ideja modela jest da se svi navedeni akteri ponašaju racionalno, odnosno da „idu prema ostvarenju ciljeva s minimalnim ulaganjem ograničenih resursa te da poduzimaju samo one akcije za koje je marginalna dobit veća od marginalnih troškova.“ (Downs, 1957a:137). Povlačeći analogiju s tržišnim mehanizmima, Downs pretpostavlja kako su stranke motivirane isključivo dolaskom na vlast te im je cilj osvajanje što većeg broja glasova; građani, s druge strane, „kupuju“ od stranaka na način da maksimiziraju svoju političku i ekonomsku korisnost. To čine tako što uspoređuju promjenu u svojoj korisnosti koja je rezultat djelovanje aktualne vlade s eventualnom promjenom koja bi rezultirala da je u istom periodu na vlasti bila stranka iz opozicije (Downs, 1957b). Jednako kao i u modeliranju tržišnih mehanizama, pretpostavlja se kako su građani i stranke usmjereni isključivo na vlastite interese, a dobrobit društvu proizlazi iz povezivanja tih pojedinih interesa (Vriend, 1996). Budući da stranke ne znaju uvijek što građani hoće, a građani ne znaju što su vlada i opozicija radili (niti što bi trebali raditi da im bude bolje), model pretpostavlja kako će se (između ostalog) razviti ideologije. Strankama se isplati pozicionirati na ideološkoj dimenziji kako bi privukli što veći broj glasova, a glasačima se isplati koristiti ideologiju kao prečac za odlučivanje na način da glasuju za stranke koje su im ideološki najbliže (Downs, 1957a; Dalton i Wattenberg, 1993). Valja istaknuti kako istraživanja koja se tiču ovog modela koriste formalne modele, odnosno pomoću matematičkih modela opisuju ponašanje ključnih aktera (primjerice, Riker i Ordeshook, 1968). Kao što je vidljivo iz opisa ovog modela,

on se u najvećoj mjeri temelji na Schumpeterovom konkurencijskom modelu demokracije (Schumpeter, 1943; Downs, 1957a).

Jedna od poteškoća ovakvog modela političkog čovjeka jest što nije jasno zašto građani uopće glasuju²⁶. Naime, izbori su primjer kolektivnog donošenja odluka s tolikim brojem pojedinaca da je utjecaj svakog pojedinog glasa nevjerojatno nizak; odnosno, vjerojatnost da jedan glas bude presudan je bliska nuli (Aldrich, 1993). Stoga, čak i da glasovanje ne povlači za sobom nikakve troškove, a zasigurno povlači, građanima nije racionalno ulagati vrijeme ili novac u to. Budući da većina građana ipak glasuje, razni autori pokušali su iznijediti objašnjenja - Downs (1957b) je pretpostavio kako u svoju računicu glasovanja građani uzimaju cijenu eventualne propasti demokracije; Riker i Ordeshook (1968) kako je to njihova građanska dužnost; Ferejohn i Fiorina (1974) kako uzimaju u obzir cijenu žaljenja da nisu otišli glasovati, a da je njihov kandidat izgubio za jedan glas; Bufacchi (2001) kako neglasovanje ima cijenu po ugled i potencijalno rezultira ostracizmom itd.

Ekonomsko-racionalni politički čovjek motiviran je svojom dobrobiti, usmjeren na vlastite interese i racionalno važe uloženo i dobiveno. Politika je za njega samo jedan od načina da osigura ekonomski prosperitet, a njegovo političko mišljenje i ponašanje prvenstveno je usmjereno na odluku za koju stranku će dati svoj glas (ako će uopće izići na izbore).

3.6. Interludij – Ima li spasa demokraciji?

U prethodnom dijelu poglavlja predstavljena su četiri modela političkog čovjeka, a prije nego što predstavimo peti, kognitivni model, valja se osvrnuti na okolnosti koje su dovele do njegove pojave. Jednako kao što smo naveli da svako promišljanje o društvu sa sobom nužno povlači promišljanje o pojedincima, vrijedi i obrnuto. Tako svaki od navedenih modela političkog čovjeka ujedno uključuje razmatranja o društvenim posljedicama tog modela, najčešće po funkcioniranje demokracije. Model ličnosti, u okviru psihoanalitičkih razmatranja, koristio se kako bi se ukazao ključni utjecaj vođa na političke događaje (Greenstein, 1992) i na utjecaj patoloških crta ličnosti koje mogu ugroziti demokratski sustav (Adorno i sur., 1950). Osim toga, autori tzv. Frankfurtske škole, koristili su frejdomarksističke ideje kako bi iznosili kritike kapitalizma i razvoja civilizacije (primjerice, Marcuse, 1955|1985).

²⁶ I doista, ovo je jedan od najistraživanijih fenomena koji su protekli iz ovog modela (za pregled vidi Geys, 2006).

Sociološki modeli svoje rezultate promatrali su u okviru demokratskih sposobnosti građana. Kao što je već navedeno, za adekvatno funkcioniranje, demokracija postavlja određena očekivanja od građana – oni bi trebali biti uključeni u politička zbivanja, posjedovati važne političke informacije, racionalno (kao proces) donositi odluke i kod odlučivanja (barem dijelom) imati na umu nekakvu koncepciju općeg dobra (Berelson, 1952; Bartels, 1996; Singh i Roy, 2014). Studije Kolumbijske škole pokazale su kako, nažalost, građani ne zadovoljavaju većinu ovih očekivanja. Primjerice, trećina građana nije uopće bila zainteresirana za aktualne izbore, a samo 16 posto građana znalo je stavove kandidata na dva istaknuta politička pitanja (Berelson, Lazarsfeld, i McPhee, 1954). Međutim, autori zaključuju kako ovi rezultati nisu poražavajući za demokraciju jer ipak „glasač ima neke principe, posjeduje informacije i racionalnost, ima interese – no, nema ih u ekstremnom, elaboriranom, opsežnom, ili detaljnom obliku u kojem ih jednoznačno preporučuju politički filozofi.“ (Berelson, Lazarsfeld, i McPhee, 1954:322). Osim toga, autori ističu kako distribucija interesa, znanja i sposobnosti „može vršiti funkcije...(koje se očekuju od) pojedinaca, ali i konstitutivnih političkih institucija“ (Berelson, Lazarsfeld, i McPhee, 1954:322).

Istraživanja Michiganske škole naslonila su se na ovu tradiciju te su također analizirali demokratske sposobnosti građana. No, za razliku od zaključaka Kolumbijske škole, Campbell i sur. (1964) prezentirali su puno pesimističniju sliku – ne samo da građani nisu uključeni u politiku, niti svjesni javnih problema, nego iskazuju pristranost u pretraživanju i interpretaciji podataka (s obzirom na stranačku identifikaciju). Osim toga, Converse (1964) je u svojoj analizi pokazao kako jako mali postotak građana razumije i točno koristi apstraktne političke pojmove (poput liberalno-konzervativno; 2,5% građana), dok većina ima nestabilne stavove prema specifičnim javnim politikama. Nadu Converse (1964; 2000; vidi i Popa, 2015) polaže u elite, koje nasuprot „običnim“ građanima bolje razumiju političke pojmove i imaju konzistentnije stavove. Unatoč nizu kritika, koje su isticale metodološke nedostatke ovih istraživanja i važnost širih društvenih promjena, poput veće zainteresiranosti za politička pitanja u Americi tijekom 70ih godina i sve manje važnosti stranaka, (za pregled vidi Kinder i Sears, 1985), ovakva slika „običnog“ građanina opstala je sve do danas (Zaller, 1992; Lewis-Beck i sur., 2008).

Osim utjecaja elita, dvije struje odgovora su se javile kako bi spasile demokraciju od neadekvatnih sposobnosti građana. Prva struja temelji se na normativnim idejama teorije racionalnog izbora i idejama iz klasične teorije mjerenja. U najpoznatijem primjeru ovog pristupa, Page i Shapiro (1992; vidi i Page i Xie, 2011) ističu kako racionalnost treba tražiti na razini kolektiva, i u svojoj analizi pokazuju kako američka javnost reagira u skladu s

očekivanjima teorije racionalnog izbora. Kako je ovo moguće? Autori se naslanjaju na Condorcetov teorem porote (vidi List i Goodin, 2001) i ideju da, s obzirom da većina građana nema stabilne stavove, možemo pretpostaviti kako se „greške“ u njihovim procjenama na kolektivnoj razini poništavaju (jednako kao i pogreške mjerenja u istraživanjima). Do izražaja tada dolaze stabilni stavovi sofisticiranog dijela javnosti koji na kraju rezultiraju racionalnim javnim mnijenjem (Page i Shapiro, 1992)²⁷. Druga struja temelji se na otvaranju tzv. „crne kutije uma“, tj. na detaljnom analiziranju procesa mišljenja, odlučivanja i procesiranja informacija građana. Autori u ovoj struji pretpostavljaju kako, unatoč niskoj zainteresiranosti i sofisticiranosti, građani mogu donositi dovoljno dobre odluke u političkoj sferi (npr. Sniderman, Brody i Tetlock, 1991). Odgovor ove struje rezultat je formiranja novog, kognitivnog modela političkog čovjeka, kojem se okrećemo u nastavku ovog poglavlja.

3.7. Kognitivni model

Za razliku od prethodnih modela, kognitivni model političkog čovjeka ne počiva na jedinstvenom modelu ili teorijskoj analizi koji su predstavljeni u nekom temeljnom djelu s kojim je model zaživio. Da bismo ga opisali, njegove karakteristike moramo tražiti u nizu istraživanja koji su primijenili spoznaje iz kognitivne psihologije, socijalne kognicije, bihevioralne ekonomije i, najšire, teorija odlučivanja u sferi politike (za pregled vidi McGraw, 2000). Ovaj politički čovjek je komputacijska mašina, procesor informacija – on prikuplja, evaluira, sprema, dovlači i kombinira informacije; i u konačnici donosi političke odluke (McGuire, 1993). Drugim riječima, uzroke političkih odluka traži se primarno u proksimalnim faktorima. Kako bi se oni otkrili, istraživanja se velikim dijelom premještaju u laboratorije gdje se koriste eksperimentalni pristupi (npr. Herstein, 1981; Huang, 2000). Barem tri koncepta su važna za bolje razumijevanje ovog modela – ograničena racionalnost, dvoprocesni pristupi mišljenju i motivacija.

3.7.1. Ograničena racionalnost

Jones (1999:299) ističe kako se ograničena racionalnost, kao škola mišljenja, „razvila iz nezadovoljstva s „opsežno racionalnim“ ekonomskim...modelima izbora“. Za razliku od tih modela izbora (vidi primjerice Hausman, 2012) Herbert Simon (1985) je isticao kako analiza odlučivanja mora uzeti u obzir kognitivna ograničenja u mišljenju pojedinaca prije nego što

²⁷ Ova argumentacija ne vrijedi ukoliko se pokaže da građani čine sustavne pogreške u mišljenju (Caplan, 2006).

odbacimo neku odluku kao iracionalnu. Lau (2003) dijeli ta ograničenja na ona koja se tiču procesiranja informacija (radnog pamćenja, senzornih organa, pažnje itd.) i dohvaćanja informacija (koje ovisi o načinu prezentacije podražaja, postojećih struktura pamćenja itd.). Prilikom interakcije s okolinom pojedinci koriste različite mentalne procese, poput heuristika, kako bi zaobišli ova ograničenja, i u tome su često uspješni (Gigerenzer, 2008). Važno je još napomenuti kako ova škola mišljenja ne počiva na apriori postavljenim modelima već zastupa bihevioralnu poziciju – „ponašanje i mišljenje političkog čovjeka potrebno je ispitati, bilo u laboratoriju ili na terenu“ (Jones, 1999:299).

3.7.2. Dvoprocetni pristupi mišljenju

Ideja dvoprocetnih modela mišljenja jest da postoje dva kvalitativno različita načina na koji pojedinci procesiraju informacije. Ovi modeli uspostavljeni su u području socijalne kognicije (npr. Petty i Cacioppo, 1986), no ubrzo su se proširili u različite discipline, poput bihevioralne ekonomije, u kojima je najpoznatiji naziv za njih procesi Sustava 1 i Sustava 2 (Stanovich, 2004; Kahneman, 2011). Proces Sustava 1 su brzi, automatski, nesvjesni, odvijaju se bez napora, dok su procesi Sustava 2 pod intencionalnom kontrolom, svjesni i stavljaju veće opterećenje na kognitivne resurse (za detaljnu usporedbu vidi Evans, 2008). Tipičan primjer procesa Sustava 1 bila bi aktivacija stereotipova, a Sustava 2 pretraživanje dugoročnog pamćenja. Ovisno o trenutačnim okolnostima i ciljevima, pojedinci koriste dominantno procese jednog od dva sustava (Steenbergen, 2010). Naravno, različito procesiranje istih podražaja može dovesti do različitih posljedica.

U okviru političkog mišljenja i ponašanja ovaj model prvenstveno se tiče načina na koji građani evaluiraju političke kandidate. Prvi tip procesa, analogan procesima Sustava 1, je *on-line* evaluacija kada građani automatski evaluiraju informacije o kandidatima kada su sočeni s njima, te evaluacije uključuju u evaluacijski listić (eng. *running tally*) (Lodge, McGraw, i Stroh, 1989; Lodge, Steenbergen, i Brau, 1995; Kim, Taber, i Lodge, 2010). Međutim, ubrzo nakon toga zaboravljaju detalje svoje evaluacije, a kasnija sjećanja su u najvećoj mjeri rezultat stereotipiziranja i racionalizacije evaluacije (Lodge, Stroh i Wahlke, 1990). Nasuprot ovakvom tipu evaluacije jest ona temeljena na pamćenju (eng. *memory-based*). Kelley i Mirrer (1974) prvi su pretpostavili kako je glasovanje jednostavan čin (što je i naslov njihovog rada; iako vidi Brody i Page, 1973) jer su pokazali kako se glas građana može predvidjeti pomoću jednostavnog pravila – zbroji stvari koje ti se sviđaju kod kandidata i oduzmi zbroj stvari koje ti se ne sviđaju; ova procedura zahtjeva aktivnu ulogu pamćenja. S obzirom na istraživanja čini se kako su oba procesa prisutni kod političkog mišljenja, a njihova učestalost varira s obzirom

na karakteristike pojedinca (npr. razinu političke sofisticiranosti i motivaciju; za pregled vidi Lavine, 2002).

Drugi važan koncept koji proizlazi iz dvoprocesnih teorija mišljenja, ali dijelom i iz koncepta ograničene racionalnosti, jesu heuristike – mentalni prečaci, odnosno „efektivni kognitivni procesi koji ignoriraju dio informacija“ (Gigerenzer i Brighton, 2009:107). Heuristike predstavljaju prototip procesa Sustava 1, a njihovim korištenjem ostavljamo slobodan kognitivni kapacitet za procese Sustava 2. Nasuprot postulatima teorije racionalnog izbora, niz istraživanja iz područja bihevioralne ekonomije pokazao je kako ljudi u velikoj mjeri koriste heuristike te na temelju malog broja informacija donose procjene i odluke (za pregled vidi Polšek i Bovan, 2014). Jednako tako, istraživanja su provedena u sferi političkog mišljenja i ponašanja, a ključni radovi su knjige *Reasoning and Choice* (Sniderman, Brody, i Tetlock, 1991) i *Reasoning Voter* (Popkin, 1991). Iako je bilo nekoliko istraživanja heuristika prije (primjerice Herstein, 1981), ove dvije knjige popularizirale su taj koncept unutar političkih znanosti (Kuklinski i Quirk, 2000). Ta, ali i niz istraživanja koja su kasnije provedena, pokazali su kako građani, unatoč niskom znanju i općenito pesimističnoj slici Michigan čovjeka, koriste heuristike i donose dovoljno dobre odluke u političkoj sferi (Mondak, 1993; Rahn, 1993; Lupia, 1994; Cutler, 2002; Huckfeldt, Mondak, Craw, i Morehouse Mendez, 2005; Schlapfer, Schmitt, i Roschewitz, 2008; Gaissmaier, i Marewski, 2011). Pet najpotvrđenijih heuristika su oslanjanje na stranku koju podržavamo, na opću ideologiju, na izgled kandidata, na grupe koje podržavaju kandidata, i na anketne rezultate (Lau i Redlawsk, 2001).

3.7.3. Motivacija

Najčešće su korištene dvije metafore motivacije građana za proučavanje političkog mišljenja i ponašanja. Prema prvoj, građani se ponašaju kao „kognitivni škrtci“ (eng. *cognitive miser*), odnosno motivirani su koristiti što manje svog kognitivnog kapaciteta (Fiske i Taylor, 1991). Drugim riječima, traže što efikasnije oblike mišljenja kako bi pojednostavnili kompleksnost političkog svijeta. Ova metafora u skladu je s nalazima istraživanja procesa Sustava 1, heuristika i ograničene racionalnosti (Redlawsk, 2002; Valentino, Hutchings, i Williams, 2004). Druga metafora temelji se na ideji da građani žele imati konzistentne misli (Lau i Sears, 1986) i stoga se često ponašaju kao „motivirani rezonatori“ (eng. *motivated reasoning*) – nemaju za cilj točno mišljenje već potvrdu/obranu postojećih koncepcija (Taber i Lodge, 2006). Kako bi to ostvarili, pristrano pretražuju informacije, primjerice o stranci koju podržavaju, stavovi im se polariziraju, a ukoliko su suočeni s informacijama koji ne potvrđuju njihove

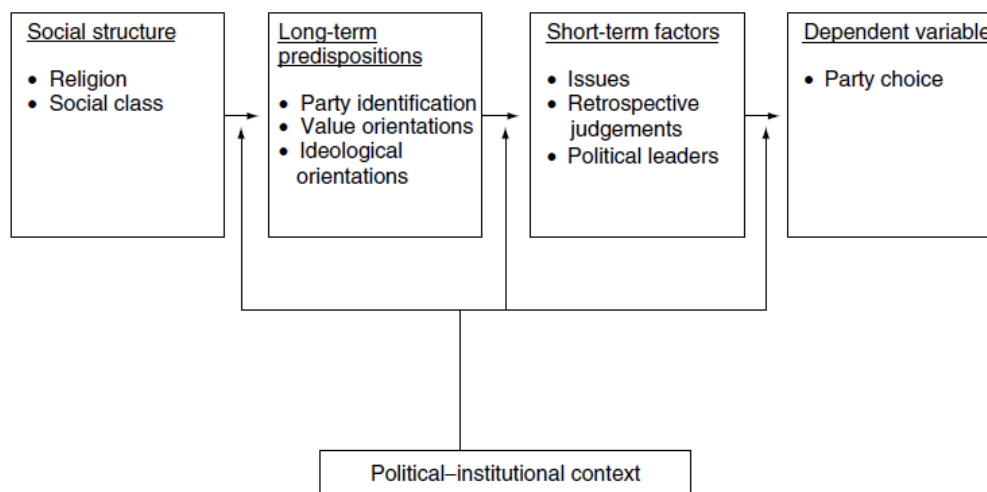
stavove aktivno traže načine kako diskreditirati te informacije (Lodge i Taber, 2005; Slothus, i de Vreese, 2010; Hartman i Newmark, 2012).

Kognitivni model predstavlja političkog čovjeka koji ima ograničene kognitivne sposobnosti (u odnosu na ideal teorije racionalnog izbora) – ima ograničenu pažnju, radno i dugoročno pamćenje, te tendenciju korištenja automatskih, nesvjesnih evaluacija. Ovakva slika građanina ne ulijeva povjerenje, pogotovo uzimajući u obzir činjenicu da se u okviru ovog modela prihvaća nisko znanje o politici u javnosti. Unatoč tome, rezultati istraživanja dominantno pokazuju kako građani mogu, na temelju manjeg broja informacija i uz sva kognitivna ograničenja, donositi dovoljno dobre političke odluke (npr. Popkin, 1994; Lau i Redlawsk, 1997; Cutler, 2002). Također, dio autora okrenuo se istraživanju oblikovanja okoline (npr. političkih institucija) kako bi se povećala motiviranost ili informiranost građana (npr. Kuklinski, Quirk, Jerit, i Rich, 2001) ili kako bi ih usmjerili na procesiranje „otvorenog uma“, da uz što manje pristranosti evaluiraju političke informacije (npr. Huang, 2000; Kam, 2005). Znači li to da je osvjetljen obraz demokracije? Na žalost, situacija nije tako jasna. Detaljnije analize ukazale su na to da postoje interindividualne razlike u uspješnosti korištenja mentalnih prečaca – „ironično, heuristike su najkorisnije onima koji ih zapravo najmanje trebaju. Sofisticirani glasači, koji razumiju političku okolinu, mogu koristiti ove prečace u svoju korist“ (Lau i Redlawsk, 2001:969; vidi i Sniderman, Brody, i Tetlock, 1991). Osim toga, James Kuklinski (npr. Kuklinski i Hurley, 1994; Kuklinski i Quirk, 2000) je od početka istraživanja heuristika u politici bio skeptičan prema njihovoj korisnosti i ukazivao na to da, unatoč korištenju heuristika, građani nemaju adekvatne preferencije za javne politike, preveliku važnost daju retorici političkih kandidata, iskazuju preveliki stupanj sigurnosti u svoje procjene itd.

3.8. Prednosti i nedostaci postojećih modela

U ovom poglavlju prezentirana je povijest ideja i istraživanja političkog čovjeka. Ta istraživanja oblikovala su pet modela političkog čovjeka – model ličnosti, sociološki, sociopsihološki, ekonomsko-racionalni i kognitivni model. Svaki od njih nudi drugačije zaključke o uzrocima političkog mišljenja i ponašanja, sposobnostima građana i njihovim posljedicama za demokraciju. S razvojem kognitivnih znanosti i eksperimentalne metodologije, fokus istraživanja pomaknuo se s distalnih na proksimalne uzroke političkog mišljenja – otvorila se

„crna kutija uma“. Drugim riječima, ti uzroci micali su se od dalje prošlosti i društva ka sadašnjosti i pojedincu (vidi Slika 1).

Slika 1. Prikaz distalnih i proksimalnih faktora kao uzroka političkog ponašanja (preuzeto iz Thomassen (2005:8))

Svaki od modela koje smo naveli nudi pretpostavke o političkom čovjeku pomoću kojih možemo razumijeti političko mišljenje i ponašanje. No, svaki od navedenih modela ujedno pati od nekih nedostataka. Model ličnosti previše ističe determinizam ranih iskustava, a psihoanalitički pristup, uz to, pati od kritika upućenih na cijelu školu, poput poteškoća s empirijskim istraživanjima, teorijskim nekonzistentnostima itd. (detaljnije u Ewen, 2014). Sociološki model također pati od prevelikog naglaska na ranim iskustvima, a uz to ontološki reducira pojedinca i politiku na razinu društvenih grupa. Sociopsihološki model najčešće je kritiziran zbog metodoloških problema, poput načina na koji su pitanja u anketama postavljena (Bartels, 2010), ali i zanemarivanja važnih faktora političkog mišljenja, poput utjecaja političkih pitanja u odnosu na utjecaj stranaka (Jacoby, 2010). Za ekonomsko-racionalni model se ističe kako je u prevelikoj mjeri usmjeren na glasovanje i kako ima slabu deskriptivnu vrijednost, odnosno zanemaruje čitav niz pristranosti u mišljenju i ponašanju. Posljednji, kognitivni model, osim što zanemaruje distalne uzroke, poput utjecaj društvenih grupa i ličnosti, pati od prevelikog optimizima oko kognitivnih sposobnosti građana.

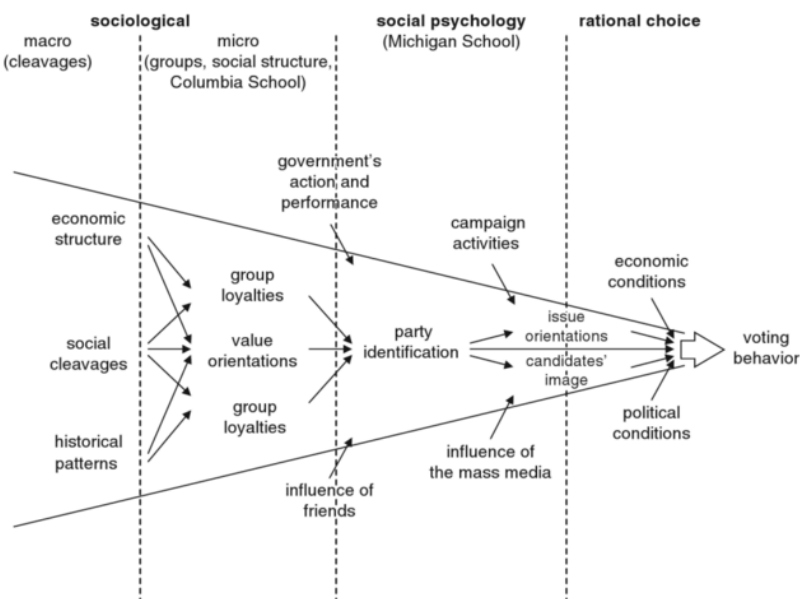
Nadalje, većina istraživanja na koje smo se oslonili u ovom poglavlju pokušala su objasniti političko mišljenje i ponašanje, ali i saznati sposobnosti, odnosno evaluirati uspješnost građana u takvom tipu aktivnosti. No, kronični problem tih istraživanja je da autori ne razrađuju konceptualnu niti empirijsku podlogu tih kriterija (za pregled vidi Kuklinski i Quirk, 2001). Primjerice, istraživanja Michiganske škole imaju pred sobom idealnog građanina koji bi trebao,

kad razmišlja o politici, koristiti ideološke koncepte, a njegovi stavovi trebali bi biti povezani (Campbell i sur., 1964; Converse, 1964). Kao prvo, nije jasno zašto bi „duboko“ korištenje ideoloških koncepata bilo nužno za adekvatno političko mišljenje - osoba koja prema ovoj školi spada u najmanje politički sofisticirane građane i svoje odgovore i pozicije vezuje isključivo uz odabranu stranku, može ipak glasovati za stranku koja će promovirati njene interese. Drugo, nije jasno koliki je „dovoljan“ broj građana koji koriste ideološke koncepte kad raspravljaju o politici. Podatak da to čini samo 3,5 posto građana zasigurno zvuči loše, no nije jasno zašto je to tako niti je jasno koliki bi taj postotak trebao biti da bi se zadovoljila demokratska očekivanja. Slično tome, Converse (1964) zaključuje kako građani nemaju dovoljnu razinu usklađenosti političkih stavova na temelju toga što su te usklađenosti veće kod političara (npr. korelacija od 0.62 nasuprot 0.45). Nasuprot ovim idejama stoji kognitivni model političkog čovjeka. Autori u ovom području jako često koriste sintagmu kako građani donose „dovoljno dobre“ odluke (npr. Popkin, 1994), no nije jasno što to točno znači. S obzirom na teorijski okvir dvoprocesnih teorija, dobrim odlukama često se smatraju one do kojih građani dolaze promišljenim rezoniranjem. Primjerice, ukoliko se u istraživanju pokaže da građani, u situaciji kada nemaju znakove u okolini na temelju kojih koriste heuristike, imaju iste preferencije kao i kad su ti znakovi prisutni pretpostavlja se da su donijeli dobru odluku (npr. Kam, 2005). Nekad se kao presudni faktor koristi količina informacija (Lau i Redlawsk, 1997) ili usporedba s referentnom skupinom, najčešće dobro informiranim ili obrazovanim građanima (Lupia, 1994). Osim što nije jasno koliki je postotak građana koji donose ovakve odluke dovoljan, nije ni jasno zašto bi količina informacija, razina obrazovanja ili promišljeno rezoniranje nužno doveli do dobre odluke; ključan problem je puno dublji i tiče se poteškoće pri definiranju dobre odluke u sferi politike. Dok je u bihevioralnoj ekonomiji matematički jasno što je dobra odluka, u politici „ne postoji jedan pravi način kako glasovati, jedna prava pozicija na političkim pitanjima, jedna prava skupina stavova...pa je razumljivo da istraživači izbjegavaju direktnu raspravu o tom pitanju“ (Kuklinski i Quirk, 2001:285,305).

3.9. Model političkog čovjeka u ovoj disertaciji

U ovom poglavlju opisani su modeli političkog čovjeka koji su se formirali u zadnjih stotinjak godina istraživanja političkog mišljenja i ponašanja. Jednako kao i u prvom poglavlju, osvrnut ćemo se na teorijsku poziciju ovog rada oko ove teme. Međutim, za razliku od prethodnog poglavlja, ova teorijska pozicija nije vođena normativnim zahtjevima, već empirijskim

spoznajama. Korisnim se čini krenuti od *lijevka uzročnosti* Michiganske škole, koji može poslužiti kao okvir za razumijevanje političkog mišljenja i ponašanja (Slika 2).

Slika 2. Lijevak uzročnosti (preuzeto iz Wesels, Rattinger, Rosteutcher, i Schmitt-Beck, 2014:10)

Lijevak uzročnosti ukazuje na čitav niz faktora koji determiniraju političko ponašanje i mišljenje, ali bi valjalo imati na umu još barem dva distalna faktora koja se redovito zanemaruju u istraživanjima – gene i spoznaje iz teorije evolucije. Naime, genetska istraživanja mogu doprinjeti razumijevanju interindividualnih razlika u sposobnostima, znanju, participaciji itd. (npr. Hatemi, Medland, Morly, Heath, i Martin, 2007; Fowler, Baker i Dawes, 2008; Arceneaux, Johnson i Maes, 2012). Iako mogu poboljšati razumijevanje uzročno-posljedičnih veza, genetska istraživanja nisu postala dio ovog područja jer su „događaji i okolina bili navođeni kao jedini uzrok političkih stavova; zapravo, i trebali su biti jedini uzrok, budući da je dominantna pretpostavka da su pojedinci rođeni kao političke „prazne ploče“ (Smith, Oxley, Hibbing, Alford, i Hibbing 2011: 370). Nadalje, osim što može ponuditi objašnjenja za čitav niz fenomena, poput poreznih zakona ili političkih institucija (Alford i Hibbing, 2004), evolucijska teorija može ponuditi konceptualni okvir za analizu heuristika (Petersen, 2015)²⁸. Najbliže tome došao je Gerd Gigerenzer (npr. Gigerenzer i sur., 1999; Gigerenzer, 2008; Gigerenzer i Brighton, 2009) čiji istraživački program počiva na ideji kako su se heuristike, kao mentalni prečaci, razvili procesom adaptacije na zahtjeve okoline u daljoj evolucijskoj

²⁸ Osim ovih istraživanja, za potencijalnu primjenu neuroznanosti u istraživanjima političkog ponašanja vidi Cacioppo i Visser (2003).

povijesti. Cilj mu je identificirati tzv. adaptivnu kutiju za alat – set „temeljnih“ heuristika iz kojih su se ostale, poput heuristike stranačke identifikacije, razvile u kasnijoj ljudskoj povijesti.

U ovom radu zastupa se stajalište kako svaki od navedenih faktora (od gena, društvenih rascjepa, pa sve do motivacije za politiku itd.) ima svoju ulogu u determiniranju određenog političkog ponašanja ili mišljenja. Na žalost, specifikacija kauzalnih odnosa van je okvira ovog rada (čak se čini i van trenutačnih spoznaja društvenih znanosti)²⁹. Ako pogledamo srž ove disertacije, ona je usmjerena na izbornu ponašanje i mišljenje; u okviru *lijevka uzročnosti* zahvaćamo procese koji su najbliži samom činu glasovanja. Drugim riječima, istraživanje je prvenstveno uronjeno u kognitivni model političkog čovjeka. Proučavaju se kognitivni procesi i mehanizmi procesiranja političkih informacija te donošenja političkih odluka. U okviru tog modela pretpostavljamo, na tragu rada Herberta Simona (npr. 1985), kako građani imaju ograničene kognitivne kapacitete i kako uspješnost korištenja tih kapaciteta ovisi (i) o situacijskih ograničenjima. Ishod je, dakle, uvijek rezultat međuodnosa sposobnosti građana i karakteristika situacije u kojoj se oni nalaze. Nadalje, taj međuodnos ne utječe (determinira) samo ishod već i mentalne procese koje građani koriste³⁰; primjerice, hoće li dominantno koristiti procese Sustava 1 ili Sustava 2, hoće li biti motivirani koristiti što manje kognitivnih resursa itd. S obzirom na ograničene kognitivne kapacitete pretpostavljam kako se građani uvelike oslanjaju na heuristike, ali i kako u isto vrijeme postoje inter-individualne razlike u uspješnosti njihovog korištenja (Lau i Redlawsk, 2001).

S obzirom na ulogu političkog čovjeka u demokraciji, osim objašnjenja i analize kauzalnih odnosa, potrebno je teorijski razraditi što očekujemo od građana. Trebaju li biti informirani, zainteresirani, uključeni? No, kao što su istraživanja kognitivnog modela ukazala, je li ishod poput informiranosti dovoljan? Je li ona cilj sama za sebe? Definiranje ishoda nužno je za fomiranje intervencija kojima se može poboljšati i političko mišljenje i ponašanje građana, ali i cijelog društva. Ovim pitanjima se bavimo u idućem poglavlju.

²⁹ Općenito, dojma smo da je istraživanje političkog mišljenja i ponašanja došlo u fazu kada treba razmišljati o fomiranju i testiranju kompleksnijih modela. Razni kauzalni faktori - geni, ličnost, stavovi, društvene grupe, kognitivni procesi, motivacija, političke institucije itd., doprinose političkom mišljenju i ponašanju. Međutim, čini se kako društvene znanosti trenutačno nemaju teorijski most za spajanje svih navedenih koncepata i pristupa. No, važno je da istraživači budu svjesni tzv. višestrukog determinizma (Cacioppo i Visser, 2003), kako ne bi zapostavili potencijalna objašnjenja koja nisu uključena u njihovo istraživanje ili nisu dio njihovog primarnog područja (za dobar primjer integracije vidi Mondak i sur., 2010). Osim teorijskih zapreka, istraživanje koje bi uzelo u obzir ovako raznolike faktore bilo bi izrazito kompleksno, skupo i dugotrajno za provesti, što je zasigurno još jedan faktor koji doprinosi manjku sveobuhvatnijih analiza.

³⁰ U eksperimentalnoj proceduri koja se koristi u ovom istraživanju očekuje se kako će dominirati on-line procesi jer su sudionicima prezentirani izmišljeni politički akteri o kojima nemaju već formirano mišljenje.

4. Točno glasovanje – rekonstrukcija koncepta

Istraživanja političkog mišljenja i ponašanja unazad šezdesetak godina redovito pokazuju kako građani nemaju dovoljno znanja (npr. Zaller, 1992) niti motivacije (npr. Berelson, Lazarsfeld i McPhee, 1954) za politiku, te kako su skloni pristranostima u mišljenju (npr. Bartels, 1996). Kako bi se osvijetlio obraz demokracije, autori su isticali mogućnost racionalnog mišljenja na kolektivnoj razini (unatoč iracionalnostima pojedinaca; npr. Page i Shapiro, 1992) ili mogućnost racionalnog mišljenja unatoč niskoj motivaciji i informiranosti (npr. Popkin, 1994). Na žalost, kod ovih „obrana“ demokracije, a pogotovo potonje, izostaje ozbiljnija rasprava o normama za evaluaciju političkog mišljenja i ponašanja građana; ovako smo osuđeni na neodređene koncepte, poput „dovoljno dobrih“ odluka (ibid). Potencijalno rješenje nude Richard Lau i David Redlawsk (npr. 1997; 2001; Lau Anderson, i Redlawsk, 2008) koji uvode koncept točnog glasovanja, koje se odnosi na onaj „glas koji bi bio dan u uvjetima potpune informiranosti“ (Lau i Redlawsk, 1997:586). Međutim, iako ovaj koncept predstavlja pomak u raspravi oko normi u ovom području, s njim postoji čitav niz poteškoća, kako teorijskoj, tako i na empirijskoj, razini.

U ovom poglavlju predstaviti ćemo rekonstrukciju koncepta točnog glasovanja te se osvrnuti na potencijalnu korist takve konceptualizacije za empirijska istraživanja, ali i normativna razmatranja o demokraciji. Na početku ćemo se osvrnuti na odnos empirijske i normativne grane u politologiji, s posebnim fokusom na istraživanja sposobnosti građana. Nakon toga predstaviti će se teorijska podloga točnog glasovanja te pregled istraživanja u kojima se ono koristi. Uslijedit će kritika ovog koncepta te njegova rekonstrukcija i smještanje u postojeći empirijski i normativni okvir ove disertacije.

4.1. Normativna i empirijska grana političke znanosti

Promišljanja o političkom uređenju zajednice, od *polis*a pa do modernih društava, ticala su se konceptata slobode, prava pojedinaca, moći itd., a sve s ciljem „otkrivanja najboljeg oblika vladavine“ (Baubock, 2008:41). Najbolji, odnosno najpoželjniji, oblik vladavine opisujemo kroz „niz propozicija koje moraju biti konzistentne unutar sebe i moraju se moći braniti od drugačijih pogleda kroz argumentaciju“ (ibid). To je srž normativnih teorija – predstaviti „viziju Dobrog Života i Dobrog Društva... (koja uključuje) željene ishode – slobodu, dobru vladavinu, odgovornost, moralnu autonomiju, samo-aktualizaciju itd. – i procese/uvjete koji dovode do tih ishoda, poput proširenog izbornog tijela i opće participacije, te obrazovanja i mudrih vladara

(Duncan i Lukes, 1963:164). Nasuprot ovakvom tipu promišljanja najčešće se postavlja empirijska politička znanost čiji je cilj „opisati i razumjeti političku realnost...(i uključuje) opise određenih društva bez moralne kritike“ (ibid). Po ovako uspostavljenom dualizmu, normativne teorije se bave vrijednostima, a empirijska istraživanja činjenicama; „(istraživač) može proučavati „demokraciju“ ili empirijske instance demokracije, ali ne oboje. Teoretičari ne koriste rigorozna, metodološki usmjerena empirijska istraživanja; empiričari ne koriste rigorozna, filozofski usmjerena normativna istraživanja.“ (Gerring i Yesnowitz, 2006:103). Ovakva podjela proizvod je bihevirolističke³¹ revolucije u prvoj polovici 20. stoljeća koja je rezultirala 50ih i 60ih godina prošlog stoljeća identifikacijom političke znanosti isključivo s empirijskim pristupom. Uzroci revolucije su mnogi – od utjecaja europske škole sociologije, razvoja metode ankete, utjecaja uspjeha srodnih disciplina, suočavanja političke teorije s društvenim promjenama koje su prethodile drugom svjetskom ratu itd. (Dahl, 1961; Easton, 1985). Bihevirolistički pristup karakterizira usmjerenost na obrasce ponašanja političkih aktera koji se mogu empirijski provjeriti; usmjerenost na kvantitativnu metodologiju i analize; formiranje teorija koje su usmjerene na empiriju i najčešće su srednjeg dometa; oslanjanje na pozitivistički pogled na znanost, odnosno, mogućnost objektivne spoznaje i znanosti bez vrijednosti (Easton, 1985). Ovaj pristup najbolje opisuje često korišten citat Roberta Dahla (1961:770-71) u kojem on ističe kako „empirijskog političkog znanstvenika zanima što *jest*, a ne ono što bi *trebalo biti*. Stoga mu je teško i neugodno preuzeti povijesno breme političkog filozofa koji pokušava otkriti, predložiti, elaborirati, i primijeniti etičke standarde, vrijednosti..., u procjeni političkog djelovanja i političkih sustava.“. Unatoč ponekom isticanju vrijednosti normativnih pristupa iz prošlosti (npr. Berelson, 1952), bihevirolisti su htjeli postaviti svoj pristup kao jedini legitimni pristup političke znanosti i u najvećoj mogućoj mjeri smanjiti prostor za normativnu političku teoriju (Baubock, 2008).

U tome, naravno, nisu u potpunosti uspjeli, i danas možemo identificirati gore opisane dvije struje političke znanosti – normativnu teoriju (političku filozofiju) i empirijska istraživanja. Jedna od negativnih posljedica ove „šizme“ je izostanak komunikacije između ova dva pristupa i pojavu, kako Shapiro (2002) opisuje, neinformirane normativne teorije i banalne empirijske teorije koja je (isključivo) usmjerena na metodološka pitanja (slično tvrde i Gerring i Yesnowitz, 2006). Ipak, situacija nije toliko loša, pogotovo ako uzmemo u obzir kako postoji trend među autorima prema premošćivanju ove podjele. Tako Baubock (2008:40) ističe da

³¹ Bihevirolizam nije vezan uz bihevirolizam, intelektualnu školu u okviru psihologije, osim što su oba pristupa usmjerena na ponašanja aktera od interesa (vidi Easton, 1985).

„empirijska istraživanja mogu biti vođena normativnim teorijama, a normativne teorije se mogu unaprijediti empirijskim istraživanjima“. Morrell (1999:294) na sličnom tragu tvrdi kako „dijalog između normativnih političkih teoretičara i empirijskih političkih znanstvenika može samo poboljšati naše razumijevanje politike. Normativne političke teorije mogu usmjeriti empirijska istraživanja kroz preporuke zanimljivih i važnih istraživačkih pitanja, a empirijska politička znanost može uputiti normativne teorije o načinima na koji politika funkcionira, ili bi mogla funkcionirati, u stvarnom svijetu“. Autori često ističu kako je ova podjela „formalna: obje vrste teorija su prisno povezane, i jako ovisne jedna o drugoj. Rijetke empirijske teorije izbjegavaju vrijednosne sudove, bili oni eksplicitni ili ne³², a vizije normativne teorije općenito se temelje na procjenama prošlosti i sadašnjosti“ (Duncan i Lukes, 1963:164). Zabluda je, stoga, voditi se pozitivističkom pretpostavkom kako je moguće provoditi empirijska istraživanja koja su vrijednosno neutralna; već sam odabir teme istraživanja „implicira moralnu važnost“³³ (Gerring i Yesnowitz, 2006:108; vidi i Easton, 1969). Gergen (1973:311-312) tako ističe da je „rijetko naći socijalnog psihologa čije vrijednosti ne utječu na temu njegovog istraživanja, njegove metode opažanja, ili način deskripcije. Kroz stvaranje znanja o socijalnim interakcijama, mi također komuniciramo svoje osobne vrijednosti...[stoga] vrijednosna opredjeljenja ne možemo izbjeći, ali možemo izbjeći njihovo maskiranje u refleksije istine“. Upravo je kritika vrijednosno vođenih teorija demokracije bila ključna za razvoj Schumpeterovog modela koji je, pomalo ironično, postao normativni okvir empirijskih istraživanja od njihovih začetaka pa do danas.

4.2. Građanske kompetencije i modeli demokracije

Početak dvadesetog stoljeća u američkoj političkoj znanosti pojavio se niz autora koji su odbacivali formalnost postojećih političkih teorija i promovirali znanstveni pristup koji se temelji na proučavanju političkih činjenica (Almond, 1966). Međutim, tek je s djelom Josepha Schumpetera (1943) *Capitalism, Socialism, and Democracy* ovaj pristup dobio svoju koherentan oblik. Kao što je u drugom poglavlju detaljnije razrađeno, Schumpeter u svojoj knjizi kritizira normativne teorije i smatra kako je potrebno uspostaviti realističniju teoriju demokracije, odnosno teoriju koja nije opterećena normativnim implikacijama. Teorijska

³² Odličnu raspravu o vrijednosnim pozicijama u empirijskim istraživanjima političke psihologije vidjeti u Tetlock (1994a; 1994b; 1998).

³³ Ovaj pogled, naravno, ne implicira da sam proces istraživanja ne može, ili ne treba, biti objektivniji ili objektivniji.

formulacija demokracije mora se temeljiti na činjenicama, a za Schumpetera (1943) je ključna činjenica vezana uz građanske kompetencije, odnosno uz izostanak istih; pristup demokraciji mora se nositi s tom činjenicom i pogrešno je graditi teoriju na normativnim očekivanjima o sposobnostima građana. Upravo je to pogreška koju čine „klasične“ teorije demokracije, pod kojima Schumpeter prvenstveno misli na koncepcije demokracije iz 19. stoljeća (Held, 2006). Što te teorije očekuju od građana? Oni moraju „posjedovati adekvatnu strukturu ličnosti, biti zainteresirani za i participirati u javnim pitanjima, biti informirani, biti principijelni, točno percipirati politički realitet, sudjelovati u diskusijama, donositi racionalne prosudbe, i uzimati u obzir interes zajednice“ (Berelson, 1952:329). Jednako kao što je i konkurencijski model postao dominantni model demokracije, tako su ova demokratska očekivanja od građana postala ideal na temelju kojeg su se evaluirali rezultati istraživanja političkog mišljenja i ponašanja³⁴ (npr. Kinder i Sears, 1985; Dalton i Wattenberg, 1993; Gilens, 2001; Marietta i Barker, 2007). Odnos idealnog građanina s jedne strane i realnog građanina, koji nema niti dovoljno znanja niti je zainteresiran za politiku, s druge, postala je mantra koja se ponavljala sve od prvih istraživanja političkog ponašanja (npr. Berelson, Lazarsfeld, i McPhee, 1954). Međutim, dio autora, prvenstveno zainteresiranih za područje političke participacije, isticao je kako je „klasični ideal“ demokratskog građanin mit. Osvrnimo se malo na njihove kritike.

Kao prvo, oni ističu kako ne postoji jedinstvena teorija koju bismo mogli nazvati „klasičnom“ teorijom demokracije (Duncan i Lukes, 1963; također Held, 2006). Još važnije, Pateman (1970) ističe kako autori koji se pozivaju na „klasičnu teoriju“ (npr. Schumpeter, Berelson, Dahl, Sartori itd.) u svojim pisanjima ne citiraju niti navode o kojim autorima je zapravo riječ! S obzirom na vremenski period na koji se ti autori pozivaju, Pateman (ibid) zaključuje kako je riječ o teorijama Jamesa i Johna Stuarta Milla, Rousseaua i Benthama među čijim teorijama postoji dovoljno razlika da ih se ne bi moglo smjestiti u isti koš. Duncan i Lukes (1963) ističu kako je jedino zajedničko teorijama demokracije 18. i 19. stoljeća to što ističu vrijednost participacije svih građana u političkoj sferi. Također, Neuman (1986:8) napominje kako „demokratska teorija nikada nije bila pretjerano eksplicitna po pitanju očekivanih razina u znanju i kognitivnim sposobnostima koje bi građani trebali imati da demokracija funkcionira kako je zamišljeno.“ Drugo, kao što smo već naveli, Schumpeter (1943) kritizira teorije „klasičnih“ autora ističući kako one nisu primjenjive u modernom svijetu, odnosno da ne mogu ponuditi ništa; novi pristupi demokraciji moraju biti deskriptivni. Međutim, on, i bliski mu

³⁴ Dahl (1961) ističe kako su ova istraživanja (izbornog ponašanja) bila ključna za afirmaciju bihevioralističkog pristupa u političkim znanostima.

autori, čine pogrešku kada smatraju da se normativne teorije mogu „jednostavno odbaciti na temelju nalaza koji pokazuju kako građani ne zadovoljavaju postavljene standarde“ (Duncan i Lukes, 1963:165). Treće, na tragu ranije spomenutih kritika bihevioralističkog pristupa, zablude je smatrati kako postoji deskriptivna teorija demokracije koja nema normativne implikacije. Tako Pateman (1970:7) ističe kako novi ideal postaje ograničena participacija građana u politici (isključivo putem izbora) i visoka razine apatičnosti u društvu zbog toga što oni „imaju pozitivnu funkciju za cijeli sustav jer ublažuju šok neslaganja, prilagodbe i promjene“. Slično, Duncan i Lukes (1963) ističu kako je političke teoretičare tog doba bio strah od masovne participacije građana u demokratskom životu jer su bili suočeni s totalitarnim režimima u 30-im godinama u Europi (za što se smatralo da je bio ishod upravo participacije građana); zagovarati participaciju građana, stoga, značilo je „zastupati razvoj netolerancije i indoktriniranog fanatizma“ (175). Unatoč navedenim kritikama, konkurencijski model ostao je dominantni model demokracije, koji od svojih građana očekuje minimalnu participaciju, odnosno isključivo glasovanje na izborima kako bi odabrali ili kaznili postojeću političku elitu na vlasti. Drugim riječima, deskriptivna saznanja o iracionalnostima i nezainteresiranosti građana postala su normativna, poželjna, očekivanja od građana; jedino je na taj način demokracija u modernom svijetu mogla opstati (detaljniju razradu vidjeti u Pateman, 1970).

Kritike konkurencijskog modela, iako nisu utjecale na njegovu dominaciju, rezultirale su formiranjem participativnog modela demokracije. Ovaj model na demokraciju gleda kao na politički sustav u kojem građani participiraju u politici, odnosno utječu na, i sudjeluju u, procesu vladavine i donošenja političkih odluka (Zittel, 2007); participacija je konstitutivni element demokracije, odnosno ona je nezamisliva bez političke participacije građana (Vujčić, 2000; Fuchs, 2007). Dok je u konkurencijskom modelu participacija građana ograničena (na glasovanje) i instrumentalna je za odabir sposobnije političke elite, u ovom modelu participacija je i sredstvo i cilj sam za sebe. Budući da je demokracija neodvojiva od participacije, ukoliko želimo uspostaviti demokratski politički režim građani moraju participirati u politici. Osim tog cilja, participacija građana u politici povlači sa sobom veći utjecaj nad vladajućima, potiče osobni razvoj i samo-aktualizaciju, povećava kvalitetu života i političku efikasnost građana, potiče društvenu pravednost itd. (Nylen, 2003; Macedo i sur., 2005; Zittel, 2007; Boulding i Wampler, 2010, itd.). Također, teoretičari participativne demokracije pretpostavljaju kako postoji začarani krug u okviru kojeg participacija rezultira većom participacijom (vidjeti Pateman, 1970; Mutz, 2002; Zittel, 2007). Što ovakav model očekuje od svojih građana? Prvenstveno, od građana se očekuje da su motivirani i da sudjeluju u politici. Rasprava o

sposobnostima građana, političkom znanju ili sličnim konceptima, se u principu ne vodi u okviru ovog pristupa već se pretpostavlja kako participacija sama po sebi ima edukativnu funkciju i čini građane sposobnijima za daljnje sudjelovanje (Wiley, 1986; Nylén, 2003; Zittel, 2007). Većina očekivanja su usmjerena na institucionalni poredak, odnosno okvir unutar kojeg građani imaju prilike za što veću učestalost participacije u što široj sferi, uz uključenost što većeg broja građana (npr. Mutz, 2002; Macedo i sur., 2005). Ipak, valja imati na umu kako istraživači građanskih kompetencija, poput koncepta političke pismenosti, ističu kako je važno da građani imaju intelektualne i participativne sposobnosti, te adekvatne razine političkih znanja i stavova (primjerice, Dalton, 2008; McCowan, 2009; Šalaj, 2011; Rapeli, 2014). Ovi istraživači usmjereni su na implementacije obrazovnih javnih politika kako bi pripremili građane za aktivnu participaciju i time osigurali zadovoljenje građanskih normi (za Daltona (2008) to su uz te dvije još i deliberacija s ostalim građanima, prihvaćanje vladavine prava i posjedovanje minimalnih resursa)³⁵.

4.3. Dilema demokracije - empirijske spoznaje o demokratskim sposobnostima građana

Pregled empirijskih pristupa i istraživanja političkog ponašanja i mišljenja u prethodnom poglavlju ukazuje na dvije vrste zaključaka. Prvo, istraživanja mogu biti usmjerena na razumijevanje odnosa kauzalnih procesa koji dovode do političkog ishoda (npr. odabira stranke na izborima). Ovo se pokazalo kao izrazito kompleksno pitanje na koje nema konačnog odgovora, a najbolji postojeći teorijski okvir nudi *lijevak uzročnosti* (Campbell i sur., 1964; Lewis-Beck i sur., 2008). Jedan od razloga izostanka konačnih objašnjenja leži i u empirijskoj, deskriptivnoj, svrsi *lijevka*. Cilj većine istraživanja izbornog ponašanja na razini glasača jest identifikacija faktora koji objašnjavaju/predviđaju političko ponašanje ili mišljenje (vidjeti Evans, 2004). Primjerice, autori ispituju kakva je povezanost crta ličnosti i stranačke preferencije (Milas, 2007); kakav je odnos političke ideologije i pristranosti u selekciji medijskih izvora informacija (Stroud, 2007); u kojoj mjeri strukturalne i ideološke pozicije građana determiniraju stranačke preferencije (van der Brug, 2010); kakav je odnos političke sofisticiranosti i korištenja različitih emocija u procesu političkog mišljenja (Miller, 2011) itd. Ovakvi tipovi istraživanja su u načelu u potpunosti empirijski, kao što su empirijske i teorije

³⁵ George Marcus u svom djelu *The Sentimental Citizen. Emotion in Democratic Politics* (2002) ističe kako modeli demokracije zapravo pretpostavljaju građaninje koji su „hladno“ racionalni, tj. koji rezoniraju i donose odluke bez uplitanja emocija. Emocije se uvijek konceptualiziraju nasuprot razumu, a Marcus pokazuje kako je to pogrešno – upravo su emocije racionalne i nužni preduvjet za angažman građana i za njihovo razumno donošenje odluka.

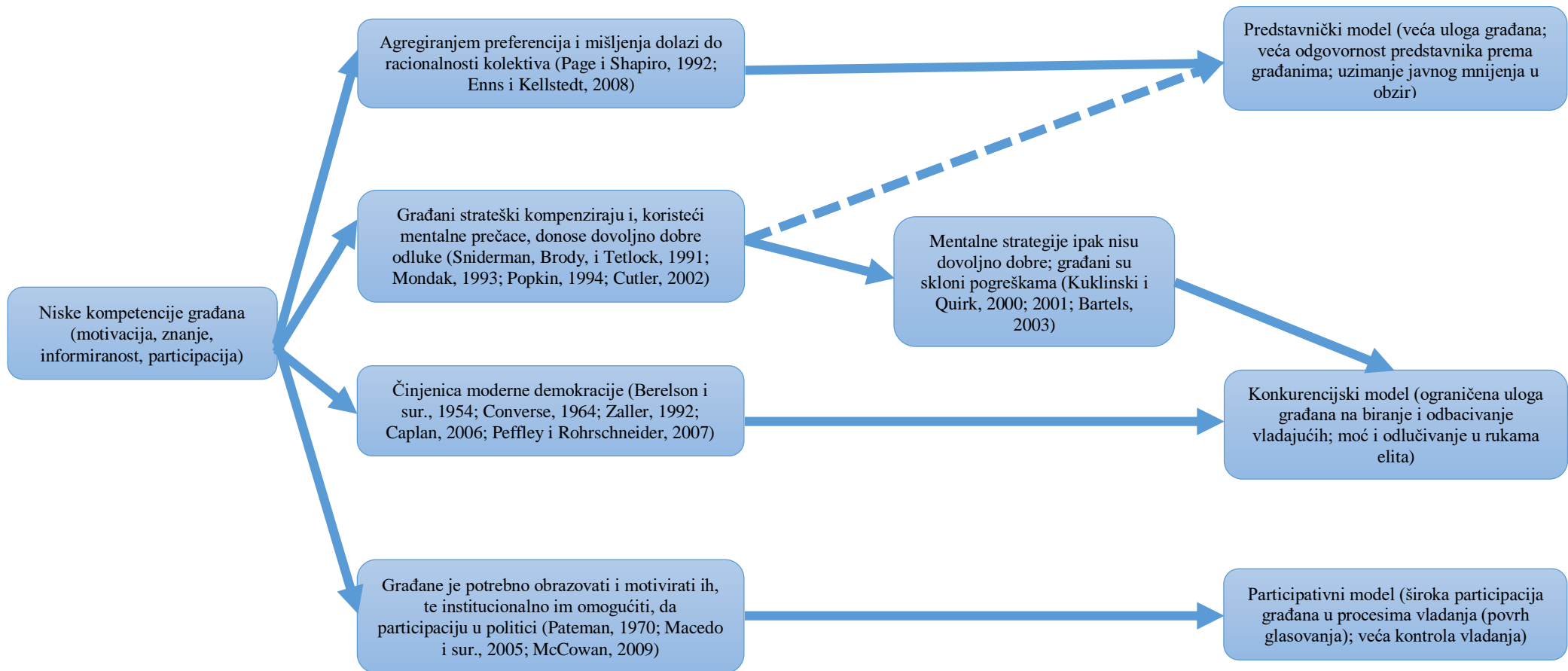
koje su često njihovo polazište ili ishod. Normativne implikacije najčešće nisu eksplicitne, a i kada jesu, nisu direktno vezane uz demokratski poredak kao takav; izuzetak su istraživanja interindividualnih razlika u građanskim kompetencijama (o tome više u idućem poglavlju).

Drugo, rezultati empirijskih istraživanja političkog ponašanja i mišljenja mogu imati i normativne implikacije jer „rješenje tog pitanja [sposobnosti građana] ima fundamentalne implikacije na način na koji razmišljamo o političkom ponašanju i ulozi građana u demokratskom procesu“ (Dalton i Klingeman, 2007:5). Rezultati istraživanja u većini slučajeva su negativno obojani, i možemo ih svesti na ono što Lupia i McCubbins (1998:1) nazivaju *dilemom demokracije* – „Rašireno se vjeruje kako postoji neusklađenost između zahtjeva demokracije i sposobnosti većine ljudi da udovolje tim zahtjevima. Ako je ta neusklađenost prisutna u prevelikoj mjeri, onda efikasna samo-vladavina nije moguća. *Dilema demokracije* jest da ljudi od kojih se očekuje da donose razumne odluke nisu sposobni to i činiti“ (vidjeti i Neuman, 1986). Većina istraživanja kao početnu točku uzima nisku motivaciju, informiranost i participaciju građana (o čemu je bilo riječ u prošlom poglavlju), koja se naslanja na „klasični ideal“ demokratskog građanina. No, interpretacije rezultata i normativne implikacije nisu jedinstvene, kao što prikazuje Slika 3.

Krenimo od posljednje interpretacije (Slika 3; posljednji balončić), koju smo već opisali u prethodnom dijelu poglavlja. Ova skupina negativno gleda na nisku motivaciju, informiranost i participaciju građana, s time da ključnom smatraju nisku participaciju, koju vezuju uz niži socioekonomski status i niže stupnjeve obrazovanja (Leighley, i Vedlitz, 1999; Zittel, 2006; noviji oblici participacije bi još u većoj mjeri mogli povećati raskorak u participaciji (Dalton i Klingemann, 2007)). Dakle, osim poboljšanja socioekonomskih uvjeta i oblikovanja uvjeta za samu participaciju, veći stupanj participacije moguće je ostvariti kroz obrazovanje, odnosno kroz oblike građanskog odgoja (Galston, 2001; Lopes, Benton, i Cleaver, 2009; Šalaj, 2011). Različite su svrhe građanskog odgoja i one ovise o koncepciji demokracije koju zastupamo (Galston, 2001), a ova skupina autora zastupa gore opisani participativni model. Intervencije stoga moraju biti usmjerene prvenstveno na povećanje participacije, bilo direktno, ili indirektno, kroz jačanje političke efikasnosti i/ili političkog znanja, kako bismo se u što većoj mjeri približili idealima participativne demokracije (Pateman, 1970; Galston, 2001; Šalaj, 2011). Empirijski istraživači u ovom području vrlo jasno ističu normativni okvir svog djelovanja, odnosno svoju viziju idealnog demokratskog poretka (primjerice Mabileau i sur., 1989; Kenski, i Stroud, 2006; Bošnjak, Galešić, i Kuče, 2008; Wampler, 2008).

Druga skupina autora rezultate naslanja na „klasični ideal“ i ističe kako građani ne zadovoljavaju očekivanjima demokratskog poretka. Loše sposobnosti građana su „realnost demokratskih procesa“ (Berelson, 1952:330), s time da se izbjegava opisivati ih kao „glupe“ (Converse, 2000), već se u okviru teorije racionalnog izbora ističe kako su loše sposobnosti i niska participacija rezultat racionalne odluke (mala je očekivana korisnost od uključivanja u politiku; detaljnije u prethodnom poglavlju). Osim niske motivacije, sve veći obim i kompleksnost državne, odnosno političke, sfere, rezultirale su niskim znanjem građana o javnim politikama i specifičnostima političkog odlučivanja i djelovanja (Neuman, 1986). Rješenje dolazi u vidu rekonceptualizacije same demokracije u sustav odlučivanja koji omogućava da sposobnije elite upravljaju političkim procesima (Schumpeter, 1943; Converse, 1964; Gilens i Murakawa, 2002; Bullock, 2011; Hafner-Burton, Hughes, i Victor, 2013). Kao i prethodna skupina, i ova je skupina jasno (eksplicitno) normativno određena – idealni demokratski poredak je onaj u kojem je političko djelovanje građana ograničeno na nadgledanje sposobnih vladajućih kako ne bi zastranili (*keeping them in-check*), što se svodi na glasovanje tijekom kompetitivnih izbora (Zaller, 1992; Caplan, 2006).

Iduća skupina autora, okupljena oko Benjamina Pagea i Roberta Shapira, usmjerava se na makro-razinu i ističe kako, unatoč tome što većina građana ima nisku razinu sposobnosti, kada se njihove preferencije i mišljenja agregiraju rezultat je u skladu s racionalnim očekivanjima; mišljenje javnosti je koherentno, responzivno na relevantne informacije i u konačnici smisleno (Page i Shapiro, 1992). Kolektivna mudrost rezultat je procesa agregiranja, prilikom kojeg se slučajne varijacije (pogreške) u individualnom mišljenju poništavaju, a do izražaja dolazi istinski, smisleni stav javnosti (koji bi trebao odgovarati mišljenju sofisticiranom dijelu populacije) (ibid; Page i Xie, 2011). U skladu s time, ovi autori se odmiču od konkurencijskog modela, i ističu kako javnost ima što za reći, odnosno kako bi predstavnici trebali uzimati u obzir preferencije javnosti (Page i Shapiro, 1983; Page i Shapiro, 1992; Burstein, 2003; Page i Xie, 2011). Eksplicitno, dakle, smatraju kako je poželjno da građani imaju ulogu u političkoj sferi, iako pritom prvenstveno misle na responzivnost političke elite na stavove građana (što istraživanja potvrđuju da elite i rade, ibid), a takva normativna očekivanja bi odgovarala predstavničkom modelu demokracije.

Slika 3. Prikaz različitih interpretacija građanskih sposobnosti i implikacija za modele demokracije

Treća skupina autora, koristeći spoznaje iz kognitivnih znanosti, ističe kako količina informacija ili znanja koju pojedinci posjeduju ne mora nužno biti povezana s kvalitetom procjena i odluka (Sniderman, Brody, i Tetlock, 1991; Popkin, 1994). Stoga demokratske sposobnosti ne bismo smjeli procjenjivati kroz faktografsko poznavanje činjenica, već kroz uspješnost mentalnih strategija koje građani koriste; primjerice, mogu li oslanjanjem na heuristike građani donijeti dobre odluke (Lau i Redlawsk, 2006). Ovaj pristup građanskim sposobnostima (i mogućnostima) detaljnije smo opisali u prethodnom poglavlju, u dijelu kognitivnog modela političkog čovjeka. Za razliku od ostalih pristupa, ovi autori nisu skloni izvoditi, barem ne eksplicitno, normativne implikacije svojih rezultata na demokratsku teoriju; nisu skloni niti postaviti normativni okvir svojih istraživanja. Zajedničko svim autorima jest da se slažu s autorima koji zastupaju konkurencijski model i da, shodno tome, naslanjaju svoje rezultate istraživanja na „klasična očekivanja od demokracije“ (npr. Sniderman, Brody, i Tetlock, 1991; Lupia, 1994; Lau i Redlawsk, 1997; Lupia i McCubbins, 1998; Baldassarri i Schadee, 2006; Singh i Roy, 2014).

Rezultati najčešće ukazuju da građani mogu ipak donositi „dovoljno dobre odluke“ (Popkin, 1994:7), da su „bliski idealnom građaninu“ (Cutler, 2002:484), da „građani s relativno niskim razinama znanja...mogu imitirati građane s visokim razinama znanja“ (Lupia, 1994:72) i sl. Međutim, kod praktički svih autora izostaje normativni aspekt istraživanja - rezultate možemo sumirati kao „građani ipak nisu toliko udaljeni od idealnog građanina“. No, nije jasno koji model demokracije ovi autori zastupaju. Budući da istraživanja ukazuju da je ostvarenje „klasičnog idealnog“ građanina moguće, može se zaključiti kako ovi autori djeluju u okviru predstavničkog modela demokracije.

Posljednja skupina autora bliska je prethodnoj utoliko što su usmjereni na proučavanje mentalnih strategija, i što su uronjeni u kognitivni model političkog čovjeka. Razlika je, međutim, što smatraju kako građani ipak ne mogu kompenzirati svoje neznanje mentalnim strategijama. Kuklinski i Quirk (2000:159) nude dobar sažetak ove pozicije kada ističu kako „ne tvrdimo da političke heuristike nisu nikada korisne...već želimo ukazati kako je sporno smatrati da građani ostvaruju kompetentnost putem heuristika“. Uz neinformiranost, građani se oslanjaju na pogrešne informacije i imaju pogrešna vjerovanja (Kuklinski i sur., 2000), pogrešno koriste heuristike (Dancey i Sheagley, 2013) i znakove iz okoline (Kuklinski i Hurley, 1994), politički sofisticirani građani skloni su pristranostima (Taber i Lodge, 2006) itd. Ovi autori direktno povlače implikaciju za normativnu teoriju demokracije – građani su puno nesposobniji nego što kognitivni znanstvenici smatraju te ne mogu dobro razmišljati o

konkretnim političkim pitanjima. Ipak, mogu dobro procjenjivati stranke, grupe, ideologije i vođe, te u skladu s time ovi autori zastupaju stav da građani trebaju što manje sudjelovati u politici, odnosno zastupaju konkurencijski model (Kuklinski i Quirk, 2000; Kam, 2005).

4.4. Točno glasovanje – teorija i empirija

Kao što je navedeno u prethodnim poglavljima, normativni okvir ove disertacije je predstavnički model demokracije, a empirijski okvir kognitivni model političkog čovjeka. Načelno, empirijski rezultati i njihove interpretacije pokazuju da građani ipak imaju dobre političke sposobnosti, odnosno mogu kognitivnim mehanizmima uspješno kompenzirati niske razine političkog znanja (Sniderman, Brady, i Tetlock, 1991). Međutim, istraživanja kognitivnih sposobnosti građana često zaobilaze ključno pitanje – što uopće znači donijeti dobru ili „dovoljno dobru“ odluku u političkoj sferi³⁶? Ovo pitanje ukazuje na promjene u normativnim očekivanjima od građana unutar teorijskih modela demokracije. U prošlosti su ona bila prvenstveno usmjerena na ishode poput participacije ili znanja (detaljnije u drugom poglavlju). Danas, s razvojem kognitivnog pristupa u politologiji (primjerice vidi McGraw, 2000), potrebno je poraditi na novim normama političkog mišljenja i donošenja odluka; novija empirijska istraživanja usmjerena su na otvaranje „crne kutije uma“ i očekivanja se moraju prilagoditi tim tendencijama. Drugim riječima, moramo pronaći nove „normativne mostove“ kojima ćemo preći mikro-makro raskorak (MacKuen, 2002).

Jednu normu mišljenja predstavili su Richard Lau i David Redlawsk (1997) kada su uveli koncept točnog glasovanja. Ovi autori kreću od normativne pretpostavke kako je demokracija uspješna kada predstavnici dobro predstavljaju volju naroda i ujedno su tom narodu odgovorni (Lau i Redlawsk, 2006). Volja naroda se u najvećoj mjeri ostvaruje kroz glasovanje na izborima, odnosno kroz „odabir predstavnika koji dijele vrijednosti i prioritete [građana]“ (Lau i sur., 2013). Iako je u slobodnim izborima svaki glas jednako dobar, nisu svi glasovi jednako kvalitetni, odnosno ne odabiru svi pojedinci predstavnike koji u najvećoj mjeri s njima dijele vrijednosti, prioritete ili pozicije oko javnih politika (Nai, 2009). Možemo reći kako je demokracija kvalitetnija što građani kvalitetnije glasuju (Lau i Redlawsk, 1997; Lau i sur., 2013; McGregor, 2013). Kvalitetan, odnosno točan, glas je onaj „glas koji bi bio dan da je osoba

³⁶ Svaka od navedenih interpretacija izložena je kritikama. Za probleme širine koncepta političke participacije vidi u Finkel (1985) i Ekman i Amna (2012); za manjak istraživanja sposobnosti političkih elita u okviru konkurencijskog modela vidi u Krouse i Marcus (1984) i Peffley i Rohrschneider (2007); za kritiku agregirane racionalnosti koja ukazuje na sustavne pristranosti građana vidi u Kuklinski i Quirk (2000) i Caplan (2006).

bila u uvjetima potpune informiranosti“ (Lau i Redlawsk, 1997; 2006; Lau, 2013; Lau i sur., 2013). Točno glasovanje nije, dakle, normativno u vidu posjedovanja određenih preferencija ili vrijednosti koje bi građani trebali imati niti je isključivo rezultat slobode odlučivanja. Točan glas se definira na razini svakog pojedinca; to je „onaj glas koji bio dan u uvjetima potpune informiranosti...odnosno, u situaciji potpunog razumijevanja posljedica odabira i relevantnih alternativa“ (Lau i Redlawsk, 1997:586; autori se naslanjaju na rad Roberta Dahla). Ključna je dakle količina informacija kojoj su glasači izloženi, odnosno u tijeku političke kampanje ili političke svakodnevnice, količina informacije kojoj glasači *nisu* izloženi (Lau, Andersen i Redlawsk, 2008; Ha i Lau, 2015).

Postoje dvije operacionalizacije točnog glasovanja i usko su vezane uz tip metodologije koju istraživači koriste u istraživanju. Prva mjera točnog glasovanja koristi se isključivo u eksperimentalnim istraživanjima u kojima se može kontrolirati količina informacija kojoj su sudionici izloženi. Najčešće je riječ o ispitivanju procesa pretraživanja informacija tijekom izmišljene izborne kampanje (primjerice, Lau i Redlawsk, 1997; 2006; ali vidi i Ryan, 2011). Sudionici su tijekom eksperimentalne procedure izloženi samo dijelu informacija na temelju kojeg donose svoju odluku; nakon glasovanja im se prezentiraju sve informacije iz kampanje (dakle, i one kojima nisu bili izloženi tijekom glasovanja) i pita ih se bi li tada promijenili svoju odluku o glasovanju. Ukoliko sudionici promjene svoj glas zaključuje se kako su glasovali pogrešno, a ukoliko ostanu pri svojoj odluci zaključuje se kako su točno glasovali. Taj zaključak u skladu je s definicijom točnog glasovanja – točan je onaj glas koji je dan u uvjetima potpune informiranosti, pa ako su sudionici na temelju manje informacija glasovali jednako kao i kada su im prezentirane sve informacije zaključuje se kako im je i početan glas bio točan. Iako je ovakva operacionalizacija točnog glasovanja usko vezana uz normativne pretpostavke tog koncepta, do nje je ujedno teško doći izvan laboratorijskog konteksta jer je teško, ako ne i nemoguće, kontrolirati količinu informacija kojoj su glasači u svakodnevnici izloženi. Stoga su Lau i Redlawsk (1997) uveli drugu mjeru točnog glasovanja, koja se puno češće koristi u istraživanjima, koju su nazvali normativno-naivnom mjerom. Pretpostavlja se kako glasači žele glasovati što kvalitetnije, odnosno odabrati predstavnike (kandidata ili stranku³⁷) koji najviše odgovaraju njihovim vrijednostima, preferencijama i prioritetima. Ova istraživanja koriste anketnu metodologiju – sudionici iskazuju svoje stavove i preferencije, te kandidata za kojeg su (ili bi) glasovali; uz to, istraživači znaju pozicije kandidata koji su se kandidirali, te mogu

³⁷ S obzirom na kontekst parlamentarnih izbora u okviru kojeg se provodi ovo istraživanje u radu ćemo se referirati na predstavnike u vidu stranaka, iako termin predstavnik uključuje i kandidate.

odrediti koji kandidat je najbliži svakom glasaču. Naivni aspekt ove mjere znači da se ona temelji na vrijednostima svakog glasača i na temelju važnosti koju svaki glasač pridaje raznim temama. S druge strane, normativni aspekt odnosi se na ekspertne procjene „objektivnih“ pozicija kandidata i na korištenje istog kriterija odlučivanja za sve kandidate. (ibid; Lau i Redlawsk, 2006; Lau, Andersen i Redlawsk, 2008; Lau i sur., 2013). Lau i Redlawsk (2006:78) ističu kako se ova mjera „temelji na glasačevim vrijednostima, ali juju u konačnici određuju istraživači, a ne sami glasači“. Ukoliko građani glasuju za kandidata koji je najbliži njihovim stavovima i preferencijama zaključujemo kako su točno glasovali, a u protivnom da su netočno glasovali. Ovakva operacionalizacija korištena je u istraživanjima procjene kvalitete demokracije kroz provjeru točnosti glasovanja u stranačkim izborima za kandidata za predsjednika (*primaries*) u SAD-u (Lau, 2013), u izborima za predsjednika SAD-a (Lau i Redlawsk, 1997; Lau, Andersen i Redlawsk, 2008; Dusso, 2015), u stranačkim izborima u 33 države (Lau i sur., 2013), u kanadskim federalnim izborima (McGregor, 2013), u procedurama direktnog odlučivanja (Milic, 2012; Nai, 2015). Osim toga, korištena je i u istraživanjima interindividualnih razlika u točnosti glasovanja (Ha i Lau, 2015) te u situacijskim determinantama točnog glasovanja (Richey, 2008; Sokhey i McClurg, 2012), a detaljnije ćemo ju opisati u idućem pasusu.

4.5. Kritike koncepta točnog glasovanja

Koncept točnog glasovanja potencijalno otvara vrata normativnom kriteriju političkog mišljenja koji ima poželjne implikacije za funkcioniranje demokracije. Unatoč tome, smatramo kako ovako definiran i operacionaliziran koncept ne udovoljava uvjetima za postavljanje normativnog kriterija mišljenja. Načelno postoje tri pristupa proučavanju mišljenja i odlučivanja – deskriptivni, normativni i prespektivni. Deskriptivni modeli opisuju kako ljudi uobičajeno misle i odlučuju; normativni modeli nude standarde na temelju kojih možemo evaluirati kvalitetu mišljenja i odlučivanja³⁸; preskriptivni modeli nude upute kako poboljšati mišljenje i ponašanje ljudi (Baron, 2008). Dakle, normativni modeli moraju ponuditi ideal na temelju kojeg možemo pronaći i razumjeti pristranosti i greške u mišljenju u deskriptivnim modelima, ali ujedno ponuditi preskripcije kako bi se te greške nadišle³⁹ (Baron, 2004). U

³⁸ Za pregled diskrepancija između normativnih i deskriptivnih modela vidjeti u Stanovich i West (1999).

³⁹ Preskripcije se, pak, ne moraju voditi logikom „odlučuj što sličnije propisanom standardu“. Naime, ukoliko uvedemo distinkciju između norme mišljenja kao procesa i norme mišljenja kao ishoda, jasno je da je moguće da procesi mišljenja koji nisu u skladu s normom ipak mogu rezultirati dobrim ishodom. Primjerice, ukoliko su ljudi suočeni s prevelikom količinom informacija, do dobrog ishoda mogu doći ukoliko koriste prečace u mišljenju

području političkog odlučivanja Kuklinski i Quirk (2000:180) tako ističu kako „diskriminirati između dobrog i lošeg političkog promišljanja možemo tek ako postavimo normativne kriterije“. Imajući na umu cilj odlučivanja i mišljenja, normativni modeli moraju ukazati na najbolji način donošenja odluka i mišljenja, odnosno onaj koji će u najvećoj mjeri zadovoljiti taj cilj. Ti modeli ne mogu se temeljiti na podacima kako pojedinci misle ili odlučuju u nekim situacijama ili na našim intuitivnim očekivanjima kako bi to trebali raditi (Baron, 2004; 2008). Stoga najčešće ti modeli proizlaze iz filozofije ili formalnih matematičko-logičkih pristupa odlučivanju te analiziraju procese odlučivanja u idealnim uvjetima (ibid).

S obzirom na opis normativnih modela i kriterija istaknut ćemo dvije kritike koje dovode u pitanje normativnost ovako postavljenog koncepta točnog glasovanja. Kao prvo, u prethodnom pasusu opisane su dvije operacionalizacije koje se zapravo temelje na dvije različite konceptualizacije točnog glasovanja. Prva konceptualizacija, nazovimo ju čisto normativnom, opisuje točno glasovanje u terminima razine informiranosti građana prilikom čina glasovanja. Točan glas je onaj koji je dan u situaciji kada bi građani pred sobom imali sve relevantne informacije, a autori hvale ovakav pristup normativnosti glasovanja jer ne dopušta da „sveznajući znanstvenik određuje što je u najboljem interesu pojedinog glasača“ (Dusso, 2015:51), odnosno „ima prednost da nije fiksiran na subjektivne i nedostižne kriterije, već se temelji na preferencijama samih glasača“ (Milic, 2013:402). Ova prednost jest važna jer (barem načelno) ne ulazi u vrijednosne sudove različitih političkih stavova već u fokus stavlja proces odlučivanja pojedinih građana. Međutim, problematičan je odnos ovakve konceptualizacije točnog glasovanja, odnosno normativnog kriterija odlučivanja pojedinaca, i normativnog modela demokracije. Nije jasno zašto bi građani u situaciji kada su u potpunosti informirani glasovali za stranku koja najbolje predstavlja njihove interese (primjerice, Lau, Andersen, i Redlawsk, 2008). Stoga Lau i Redlawsk (1997) moraju uvesti pretpostavku kako bi „u idealnom svijetu potpuno informiranih preferencija“ (Lau i Redlawsk, 2006:16) glasači odabrali predstavnika koji u najboljoj mjeri predstavlja njihove interese. Uz to, ovako definiran koncept zahtijeva pretpostavku o građanima kao savršenim obrađivačima informacija, što je, između ostalog, pretpostavka koju Lau i Redlawsk nigdje eksplicitno ne navode. Tu se javlja pitanje – zašto „gurnuti“ normativni ideal odlučivanja od samog čina odlučivanja na statičnu individualnu karakteristiku, razinu informiranosti? Normativni ideal bi se trebao ticati ishoda, odnosno kao što sami Lau i Redlawsk (ibid) ističu „efikasnog prenošenja preferencija glasača

(koji ne bi bili normativni kao proces). Dobra preskripcija bi tako nešto trebala uzeti u obzir. Naravno, implicira se da je empirijski potvrđen nalaz o uspješnosti korištenja prečaca mišljenja. Vidjet ćemo sličnu situaciju i u poglavlju oko rasprave rezultata u ovom radu.

u glas za kandidata koji najbolje zastupa te interese“. Upravo ovakav ideal u srži je druge, naivno-normativne, konceptualizacije točnog glasovanja, u čijem fokusu je usklađenost političkih preferencija/pozicija glasača i stranke. Dakle, možemo zaključiti kako točno glasovanje nije jednoznačan, niti konceptualno čist, koncept čije značenje ujedno ovisi o odabranoj metodologiji.

Druga kritika usmjerena je također na poteškoće oko normativnosti točnog glasovanja. Smatramo kako niti jedan niti drugi koncept točnog glasovanja nisu u dovoljnoj mjeri normativni, odnosno ili ne nude kriterije za procjenu kvalitete odluke ili to ne čine na dovoljno dobar način. Što to znači? Osvrnimo se na čisto normativni koncept točnog odlučivanja – točan glas je onaj koji bi pojedinci donijeli da imaju pristup svim relevantnim informacijama (što je također samo po sebi upitan termin, a najčešće se odnosi na ukupnost informacija dostupnih u izbornoj kampanji). Čak i uz prihvaćanje pretpostavke kako potpuno informirani građani glasuju za predstavnike koji zastupaju njihove interese, Lau i Redlawsk (1997) ne nude kriterije na temelju kojih možemo reći da je netko uz sve informacije donio dobro odluku. Kao što je prethodno navedeno, pomaknuli su kriterij dobrog odlučivanja od samog čina odluke na karakteristiku pojedinca, odnosno njegovu informiranost. Poteškoća toga je što nije jasno kako razmatrati pogreške u mišljenju iz ove perspektive – ako bismo pratili logiku ovakve konceptualizacije mogli bismo zaključiti kako je loša odluka nužno ona koja je donesena kada nemamo sve informacije. Naravno, autori ne tvrde ovo, te uspoređuju glasovanje u situaciji ograničene i potpune informiranosti; ako su odluke iste, tada su pojedinci ipak uspjeli dobro glasovati (Lau i Redlawsk, 2006). Iako autori zauzimaju kognitivnu poziciju, zapravo se čini kako ova perspektiva zaobilazi „crnu kutiju“ uma. Ovako definirano točno glasovanje zanemaruje kognitivne procese, poput percepcije, razumijevanja, spajanja informacija, strategija odlučivanja i sl., i pretpostavlja savršenog građanina, koji kada je suočen sa savršenim informacijama nužno iskazuje savršeno ponašanje. Dakle, čisto normativno točno glasovanje predstavlja oblik odnosa podržaj-reakcija koji je karakterističan za biheviorizam, a ne za kognitivni pristup odlučivanju.

Teorijski gledano, naivno-normativna konceptualizacija predstavlja pomak jer se usmjerava na usklađenost stavova pojedinaca i kandidata i otvara nam prostor za postavljanje normativnog kriterija koji je usmjeren na ishod i na temelju kojeg možemo odrediti udaljenost stvarnog odlučivanja od idealnog. Budući da poznajemo karakteristike glasača (političkih pitanja koja ih zanimaju) i karakteristike stranaka (pozicije na tim pitanjima), moguće je odrediti koja stranka najbolje odgovara glasaču te je li on toj stranci dao glas. Prva poteškoća proizlazi iz nesrazmjera

onoga što što Lau i Redlawsk (2006) smatraju pod terminima „naivno“ i „normativno“. Lau i Redlawsk (2006) termin „naivno“ vežu uz promatranje ponašanja sudionika (kojim informacijama pristupaju; na temelju toga zaključuju koje su informacije sudionicima važne), a termin „normativno“ uz ideju objektivne, izvanjske procjene koju ne daju sami sudionici već istraživači. Autori „dopuštaju“ da sudionici pristupe bilo kojim informacijama, na temelju čega pak zaključuju koje su im informacije važne, a za određivanje točnog glasa uvode pretpostavke o tome koje su još informacije trebali gledati i tako određuju točnost glasovanja. Riječima Laua i Redlawaska (2006:78) – „subjektivno procjenjujemo za svakog glasača kojim je informacijama trebao pristupiti na temelju njegovog ponašanja. Primjerice, ako je glasač pristupio informacijama o najmanje dva kandidata, to koristimo kao dokaz da ga ta dimenzija odluke zanima, i vjerujemo da je trebao pristupiti toj informaciji za sve kandidate, a izračun točnog glasovanja pretpostavlja da je svim tim informacijama pristupio. S druge strane, ako su sudionici informacijama o nekom atributu pristupili samo za jednog ili nijednog kandidata pretpostavlja se kako im je taj atribut nevažan i ne uzima se u izračun točnog glasovanja“. Čini se kao da je glavni problem za ove autore važnost/težina koju glasač daje pojedinim informacijama iz okoline. Taj problem rješavaju nepotrebno komplicirajući izračun točnosti glasovanja, umjesto da na drugi način provjere važnost (poput anketne mjere). Uostalom, na ovaj način zanemaruju situaciju u kojoj građani mogu, koristeći jednostavne strategije odlučivanja, poput obraćanja pozornosti samo na jednog kandidata, glasovati za kandidata koji najbolje zastupa njihove interese (o čemu će biti riječ kasnije). Možemo zaključiti kako je riječ o krnjem idealu, u kojem se ideja normativnog mišljenja svela na određivanje točnosti glasovanja „izvana“.

Nadalje, kod izračuna ovog koncepta autori miješaju procese i ishod političkog odlučivanja te se uvelike oslanjaju na deskriptivne spoznaje. Korišteni stavovi, odnosno politička pitanja, su jako široki – uključuju standardna politička pitanja (poput pozicija na nizu javnih politika i ideologiju), ali i stranačku identifikaciju, retrospektivnu evaluaciju kandidata, procjenu crta ličnosti kandidata, te odnos kandidata s društvenim grupama (poput rasnih, religijskih ili ekonomski utemeljenim) (npr. Lau, Andersen i Redlawsk, 2008; Patel, 2011; Lau, 2013). Posljednje četiri skupine mjera nisu dio ishoda usklađenosti vrijednosti građana i kandidata, već predstavljaju ili „znakove“ koje pojedinci mogu uzeti u obzir prilikom evaluacije kandidata ili mentalne prečace na temelju kojih donose odluke (npr. Sniderman, Brody i Tetlock, 1991; Cutler, 2002; Baldassarri i Schadee, 2006; za sličnu kritiku vidi u Popa (2015)). Još važnije, budući da su ove mjere dio deskriptivnih nalaza (kako glasači doista odlučuju), moguće je da

pritom griješe, odnosno ne biraju kandidata koji je najbliži njihovim stavovima nego nekog udaljenijeg kandidata (sličnu kritiku ističe i McGregor, 2013). Kao što je prije navedeno, normativna mjera ne smije se temeljiti na deskriptivnim spoznajama i mora omogućiti kriterij na temelju kojeg možemo reći u kojoj mjeri pojedinci točno glasuju kada koriste različite strategije odlučivanja.

Ipak, smatramo kako je točno glasovanje koncept koji ima svoju vrijednost u proučavanju političkog mišljenja, i kao normativni kriterij i kao poveznica odlučivanja i mišljenja pojedinaca i demokratske teorije. Međutim, navedene kritike dovode u pitanje njegovu valjanost, pogotovo uzevši u obzir da nije jednoznačan i da ne zadovoljava kriterije normativnosti. Stoga je u idućem dijelu predstavljena rekonstrukcija koncepta točnog glasovanja.

4.6. Rekonstrukcija koncepta točnog glasovanja

Kuklinski i Quirk (2001) su iznijeli poteškoće i neusklađenosti u konceptualnim temeljima istraživanja građanskih sposobnosti (na njih smo se dijelom osvrnuli u prethodnom poglavlju). Jedan savjet kojeg ističu jest da je potrebno usmjeriti se na eksplicitno definiranje konceptualnih elemenata sposobnosti koje istraživači primjenjuju u svojem istraživanju; odnosno, potrebno je maknuti se od rasprava koje su fokusirane isključivo na empirijska pitanja. Za njih, evaluacija bilo kojeg ponašanja ili mišljenja uključuje identificiranje samog zadatka, određivanje kriterija zadatka na temelju kojeg će se evaluacija vršiti, odabir barem jednog empirijskog indikatora te postavljanje standarda s obzirom na taj indikator (ibid). Uz to, kao što smo naveli prije, normativni kriterij političkog mišljenja mora biti jasan i određen, imati demokratske implikacije, odnosno vezan uz normativni model demokracije, te ne smije uključivati apriori pretpostavke o građanskim sposobnostima ili se temeljiti na deskriptivnim podacima (Kuklinski i Quirk, 2001; Baron, 2006). S obzirom na navedeno, potrebno je rekonstruirati koncept točnog glasovanja kako bi zadovoljio uvjete za normativni kriterij političkog mišljenja; u idućem pasusu nudimo rekonstrukciju tog pojma.

U slučaju koncepta točnog glasovanja zadatak građana jest glasovanje na izborima, odnosno odabir svojih predstavnika u parlamentu (ili predsjednika na predsjedničkim izborima). Kriterij zadatka, odnosno točan glas, jest odabir stranke čiji su stavovi i preferencije u skladu s glasačevim⁴⁰ (o empirijskim indikatorima i standardima će biti riječ nešto kasnije). Ovaj pristup

⁴⁰ Mogu se identificirati dva koncepta koja su slična ovakvoj konceptualizaciji točnog glasovanja. Baum i Jamison (2006:497) uvode koncept konzistentnog glasovanja pod kojim smatraju „odabir kandidata koji najbolje

veže kriterij prvenstveno uz ishod mišljenja i procesa odlučivanja (kasnije ćemo ponuditi i formalni normativni kriterij za proces mišljenja). Ovakva konceptualizacija točnog glasovanja je jasno određena i ne uključuje nikakve pretpostavke o procesima mišljenja ili sposobnostima građana; primjerice, ne implicira da je (ne)točan glas onaj koji se temelji na podršci kandidatu od strane relevantnih društvenih skupina (Lau i Redlawsk, 1997; Lau, Andersen i Redlawsk, 2008). Uz to, direktno je vezana uz predstavnički model demokracije, u okviru kojeg se očekuje da su svi građani primjereno predstavljeni u vlasti. Budući da se predstavnici biraju putem izbora, za zadovoljenje tog uvjeta građani bi trebali glasovati za stranku koja najbolje zastupa njih, njihove stavove, preferencije, i njihovu „viziju dobrog društva“ (Miller, 1983). Valja istaknuti nekoliko napomena oko ovako postavljene norme točnog glasovanja. Kao prvo, ovaj koncept točnog glasovanja zahvaća izbore, odnosno samo dio demokratskog režima; ne govori ništa o participaciji građana, osiguravanju političkih sloboda itd. Drugo, usmjeren je na razinu individualnih glasača i njihov odabir predstavnika; ne govori nam ništa, primjerice, o usklađenosti želja cijelog izbornog tijela (ili medijan glasača) i vlasti (primjer ovakve analize vidi u Bingham Powell Jr., 2000). Treće, u skladu s prethodnim točkama, ovaj koncept ne zahvaća „političku ponudu“⁴¹, odnosno ne analizira ponašanje stranaka s obzirom na preferencija građana (poput prilagodbe medijan glasaču ili sl.). Taj aspekt je važan jer „činjenice o glasačkom ponašanju, bilo „pozitivne“ ili „negativne“, same po sebi nas ne informiraju o tome funkcionira li demokratski sustav dobro ili loše“ (Ashworth i Mesquita, 2014:565). Uz to, ovim konceptom nije zahvaćena participacija građana u vidu stvaranja novih stranaka, inicijativa itd. Dakle, proučavanje dinamičnih promjena, međusobnih prilagođavanja stranaka i građana, i stvaranje nove političke ponude od strane građana, na žalost je van okvira ovog rada. Četvrto, točno glasovanje ne implicira ništa o procesima odlučivanja, odnosno o

odgovara preferencijama (građana) na kojim god dimenzijama koje su mu salijentne“. Ovaj koncept u srži je identičan točnom glasovanju kojeg su uveli Lau i Redlawsk (1997), a Baum i Jamison (2006) čak koriste postojeće mjere točnog glasovanja kako bi operacionalizirali konzistentno glasovanje. Pretraga za radovima ukazuje na nisku popularnost ovog koncepta (jedini primjer su Schmitt-Beck i Kraft (2014) koji koriste točno i konzistentno glasovanje kao sinonime). Drugi koncept je stavovno kongruentno glasovanje koje je definirano kao „normativni koncept...koji se odnosi na kapacitet glasača da donesu izborne odluke koje su kongruentne s posljedicama politika koje preferiraju“ (Popa, 2015:10). Ovaj koncept također ne uživa popularnost (nije pronađen niti jedan rad koji ga koristi), a termin stavovne kongruentnosti najviše koriste istraživački socijalne kognicije kada proučavaju kongruentnost među stavovima koje jedan pojedinac zastupa. To ne treba čuditi jer Popa (ibid) ističe kako je stavovno kongruentno glasovanje sinonim za glasovanje na temelju političkih pitanja ili za racionalno glasovanje. S druge strane, Popa (ibid) ističe kako je taj koncept drugačiji od točnog glasovanja te navodi kritike slične onima koje su iznesene u ovom radu. Primjerice, u operacionalizaciji mjere stavovno kongruentnog glasovanja koristi isključivo ideološku udaljenost, a ne stranačku identifikaciju, podrške od grupacija itd. Međutim, i dalje zadržava ideal potpuno informiranog građanina koji bi trebao glasovati potpuno racionalno, ne koristi mjeru glasovanja već stranačke korisnosti, koristi isključivo jednodimenzionalnu koncepciju političkog prostora.

⁴¹ Niti zahvaća institucionalne aspekte demokratskog poretka; za odnos ovog aspekta te karakteristika glasača i političkih objekata vidjeti u Wesels i sur. (2014).

načinu na koji pojedinci dolaze do odluke za koga glasovati (iako ćemo kasnije predstaviti normativni model procesa odlučivanja koji uvijek dovodi do normativnog ishoda, tj. točnog glasovanja). Međutim, važno je istaknuti da ne impliciramo kako su drugačije mentalne strategije, poput političkih heuristika, same po sebi dobre ili loše. Njihova uspješnost treba se odrediti empirijskim istraživanjima naslanjajući rezultate na normativni ishod. Peto, kao i kod Laua i Redlawska (1997), ovakva konceptualizacija točnog glasovanja nema vrijednosne implikacije u smislu zaključivanja o (moralnoj) ispravnosti stavova ili vrijednosti građana; riječ je isključivo o tome da u političkom prostoru mogu prepoznati stranku koja najbolje zastupa njihove stavove i vrijednosti. Šesto, ovaj koncept spada u prospektivne modele glasovanja jer u „jednadžbu glasovanja“ stavlja samo usklađenost političkih pozicija glasača i predstavnika; usmjeren je isključivo na budućnost – glasač bira najbolju stranku koja ga može predstavljati u vlasti⁴². Zanimaju se retrospektivni aspekti glasovanja, odnosno prijašnji uspjesi vlasti; prema tom modelu glasač kažnjava ili nagrađuje aktualnu stranku na vlasti s obzirom na njene performanse (Fiorina, 1978; za pregled vidjeti u Healy i Malhotra, 2013). Logika retrospektivnog glasovanja je pozivanje vlasti na odgovornost, a prospektivnog ideološka blizina (Sanchez-Cuenca, 2008). U tom smislu ovaj koncept zanemaruje pitanja kako je ideološka pozicija stranke povezana uz političke ishode, te ima li određena stranka kapacitete za uspješno vladanje. Međutim, valja istaknuti kako čak i ako bismo pretpostavili da je poželjno da građani, prilikom glasovanja, uzimaju u obzir stranačku kompetenciju, važan aspekt glasovanja zasigurno jest i ideološka blizina stranke. Sposobnost vladanja stranke samo po sebi ne znači ništa za kvalitetu predstavništva i taj aspekt ima smisla tek ukoliko građani mogu odrediti koja stranka najbolje zastupa njihove interese. Ovaj aspekt blisko je vezan uz iduću napomenu, odnosno mogućnost strateškog⁴³ glasovanja građana. Naime, kao što je navedeno već ranije, ovaj pristup u srž stavlja odnos pojedinih glasača i stranka tijekom izborne kampanje, a zanemaruje se utjecaj (pretpostavljenog) ponašanja ostalih građana na taj odnos. Primjerice, glasači mogu odlučiti da neće glasovati za stranku koja bi ih mogla u najboljoj mjeri predstavljati ukoliko pretpostavljaju da će mali broj građana glasovati za nju i da neće osvojiti vlast (Cox, 1994). Međutim, ovakav oblik glasovanja ne bi trebao biti u tolikoj mjeri prisutan u proporcionalnim izbornim sustavima, upravo zbog čega se oni smatraju poželjnima iz perspektive ove doktorske disertacije (Lago, 2008; iako vidi Shikano, Herrmann, i Thurner,

⁴² Naravno, isključivo prospektivno glasovanje je zapravo nemoguće. Čak i da zanemarimo aspekte glasačke odluke „iz prošlosti“, poput stranačke identifikacije ili dosadašnje uspješnosti pojedinih stranaka, sam proces učenja i informiranja o strankama nužno prethodi samoj odluci i u tom smislu je glasovanje uvijek barem dijelom retrospektivan čin.

⁴³ Strateško glasovanje je sinonim za pojmove taktičkog ili sofisticiranog glasovanj (npr. Abramson i sur., 1992).

2009). Drugo, čak i ako govorimo o većinskim sustavima, kao i u prethodnoj točki, i za strateško glasovanje se očekuje da građani moraju prvotno odrediti koja stranka najbolje zastupa njihove interese. Posljednje, također blisko prethodnim točkama, ovaj koncept zanemaruje tzv. izračun glasovanja, odnosno ne uzima u obzir motivaciju građana za sam čin glasovanja. Koristeći terminologiju teorije racionalnog izbora, ne uzimamo u obzir korisnost koju građani mogu imati od samog davanja glasa, neovisno o ostalim faktorima/ishodima (npr. Riker i Ordeshook, 1968).

4.6.1. Odnos glasača i stranaka unutar (metafore) političkog prostora

Za koncept točnog glasovanja ključan je odnos glasača i stranke, odnosno stavova/vrijednosti glasača i stranke. Korisnim se čini smjestiti taj odnos u koncept političkog prostora. Kada u svakodnevnom političkom diskursu raspravljamo o glasačima i strankama, intuitivno nam se javlja analogija prostora – primjerice, stranke mogu biti *lijeve* ili *desne*, neka stranka nam može biti *bliža* od druge, možemo razmatrati koliko se stranka *udaljila* od svojih birača i sl. (Laver, 2001; 2014; detaljnije o političkom prostoru ljevice i desnice u Čular (1999)). Osim što korištenje ovog koncepta prisutno od kada su se političari smještali u parlamentu tijekom Francuske revolucije (Benoit i Laver, 2012), on nam je blizak dijelom jer se moderna inačica države-nacije „temelji na ideji fiksne i nepromjenjive geografije“ (Boyarin, 1994:2)⁴⁴. Uz to, počevši s Downsom (1957), paradigma političkog prostora i spacijalni modeli postali su standardni dio analitičkog aparata političkih znanosti (ibid.). Načelno, iako je riječ o donekle gruboj podjeli, političkim prostorom se bave dvije skupine istraživača, jedna koja je usmjerena na dimenzije političkog prostora i druga koja je usmjerena na politička pitanja (*political issues*). Prva skupina autora ima za cilj pronaći što bolju parsimoniju političkog prostora, odnosno bavi se pitanjem „s koliko latentnih dimenzija političkih razlika možemo opisati i analizirati politički problem bez da uništimo „previše“ informacija“ (Benoit i Laver, 2012:199). Ovi autori usmjereni su na empirijska istraživanja; primjerice, definiranje dimenzija političkog prostora, najčešće koristeći metodu faktorske analize (npr. Wheatley i sur., 2014), promjene u dimenzijama kroz vrijeme (npr. Hix, 1999; Gabel i Hix, 2002), smještanje stranaka u politički prostor (npr. Franzmann i Kaiser, 2006; Shu, 2009) itd. Česte su i metodološke rasprave oko kvalitete mjerenja dimenzija i stranačkih pozicija na tim dimenzijama (vidjeti u Mair, 2001; Laver, 2014).

⁴⁴ Iako Benoit i Laver (2012) ističu kako kada pričamo o političkom prostoru u konačnici koristimo metafore jer ga nije moguće fizički opažati, autori poput Mayera (2008) napominju kako politički prostor postoji neovisno od ljudi dok god on služi kao uobičajeni način označavanja.

Za ovu disertaciju, izuzevši raspravu o pozicioniranju stranaka u političkom prostoru, važniji je rad skupine istraživača koja je usmjerena na proučavanje političkih pitanja. Političko odlučivanje na temelju političkih pitanja ima normativnu privlačnost, nasuprot donošenju odluka na temelju izgleda kandidata ili lojalnosti određenoj stranci (Carmines i Stimson, 1980; Sturgis i Tilly, 2004). Uistinu, iz perspektive tzv. hladne racionalnosti racionalno odlučivanje, odnosno glasovanje, bi se trebalo isključivo temeljiti na političkim pitanjima, odnosno pozicijama stranaka na tim pitanjima; primjerice, koji su stavovi stranke prema zdravstvenoj politici, kolika razina poreza treba biti i sl. Ovaj pristup, tzv. glasovanja temeljenog na političkim pitanjima (*issue voting*), prvi uvod Anthony Downs (1957), prema kojemu racionalni građani procjenjuju pozicije stranaka na nizu političkih pitanja i na temelju odnosa tih, i vlastitih, pozicija, donose odluku za koga će glasovati. Prvotna istraživanja bila su uronjena u teoriju socijalnoj izbora i prvenstveno su proučavala optimalne strategije pozicioniranja kandidata u političkom prostoru, uz pretpostavke o načinu donošenja odluka građana te distribuciji i agregiranju preferencija (primjerice, Davis, Hinich i Ordeshook, 1970; Kessel, 1972; Shepsle, 1972; Enelow i Hinich, 1981). Cilj je bio formalnim modelima opisati nadmetanje stranaka i formiranje ekvilibrija na strani političke ponude, a razmatranja o procesima odlučivanja koje građani koriste prilikom glasovanja su bila sekundarna. Uz to, ovi autori ne ističu normativnost, odnosno poželjnost tih procesa, primjerice za demokratski poredak, već se ističe kako su građani racionalni, odnosno kako „su sposobni donositi odluke između alternativa koje su pred njima...i kako su im odluke konzistentne“ (Shepsle, 1972:557). Pretpostavlja se kako se građani vode formaliziranim pravilima odlučivanja i kako posjeduju savršeno znanje o svim strankama i njihovim pozicijama (primjerice, Davis, Hinich i Ordeshook (1970) se eksplicitno pozivaju na *as-if* argumentaciju Milтона Friedmana). Pravila su sljedeća – građani mogu sebe i sve stranke smjestiti na svim relevantnim političkim pitanjima; matematički mogu odrediti udaljenosti od svake stranke na svakom pitanju; mogu odrediti ukupnu udaljenost od sebe i stranke; što je stranka bliža to je korisnost (*utility*) od glasovanja za nju što veća; glasuje se za stranku koja nosi najveću korisnost⁴⁵. Ovaj model glasačkog ponašanja poznat je pod nazivom glasovanja na temelju blizine (*proximity voting*). Dominantno se u modelima koriste tri procedure za određivanje udaljenosti između glasača i stranke (vidi na slici 2). Prva procedura, tzv. udaljenost gradskog bloka (*city-block distance*), određuje se kao jednostavna suma svih apsolutnih udaljenosti na pojedinim pitanjima. Druga i

⁴⁵ Valja istaknuti kako svi navedeni pristupi zanemaruju strateško ponašanje, odnosno pretpostavljaju kako građani donose odluke isključivo na temelju vlastitih preferencija i ne uzimaju u obzir kako će glasovati njihovi sugrađani (vidi u Shepsle, 1970).

treća procedura temelje se na euklidskoj udaljenosti, odnosno korijenu sume kvadrata udaljenosti na pojedinim pitanjima. Razlika između procedura jest što se nekad koristi kvadrirana euklidska udaljenost kako bi se veća težina dala udaljenijim pozicijama.

$$US_j = \sum_{i=1}^N |G_i - S_{ij}|$$

$$US_j = \sqrt{\sum_{i=1}^N (G_i - S_{ij})^2}$$

$$US_j = \sum_{i=1}^N (G_i - S_{ij})^2$$

Slika 3. Formule za glasovanje na temelju blizine (j – stranka; i – političko pitanje i ; US_j – udaljenost od stranke j ; G_i – pozicija glasača na pitanju i ; S_{ij} – pozicija stranke j na pitanju i). Poredak od vrha prema dnu – udaljenost gradskog bloka, euklidska udaljenost, kvadrirana euklidska udaljenost

Ovaj pristup postajao je sve važniji za proučavanje političkog odlučivanja kako je padala važnost društvenih rascjepa i stranačkih identifikacija, a stanovništvo postajalo sve obrazovanije i zainteresiranije za politiku (Dalton i Wattenberg, 1993; Jacoby, 2010). Međutim, dolazi do promjene fokusa i istraživanja postaju usmjerena na empirijske aspekte modela glasovanja na temelju blizine. Primjerice, Stokes (1963) ističe slabu deskriptivnost tog modela i važnost poboljšavanja prediktivne snage modela uključivanjem spoznaja o psihološkim mehanizmima; Page i Brody (1972; Brody i Page, 1972) ističu kako građani usklađuju pozicije stranaka sa svojim očekivanjima itd. Uz to, razvoj masovnih anketiranja građana omogućio je direktnu empirijsku provjeru ponaša li se izborna tijelo zaista u skladu s modelom glasovanja na temelju blizine (npr. RePass, 1971; Abramson i sur., 1992). U želji da što bolje opišu proces glasovanja, u odnosu na model blizine, MacDonald, Rabinowitz i Listhaug (poznati pod akronimom MRL; 1995; 1998; Rabinowitz, 1978; Rabinowitz i MacDonald, 1989; MacDonald, Listhaug, i Rabinowitz, 1991) uvode model usmjerenog glasovanja (*directional voting*). MRL ističu kako model glasovanja na temelju blizine postavlja prevelika očekivanja od građana, odnosno od njihovih kognitivnih kapaciteta. Prema njima, građanima nije važna apsolutna udaljenost njihovih i pozicija stranke na političkim pitanjima već su im važni smjer i intenzitet pozicije koje stranke zastupaju (Rabinowitz i MacDonald, 1989). Model usmjerenog glasovanja pretpostavlja kako glasači i stranke na svakom političkom pitanju mogu imati jedno od dva suprotstavljena mišljenja (smjera pozicije) ili mogu imati neutralni stav. Što je dalja pozicija od neutralne to je ona intenzivnija i jasnija. Ukoliko je stranka pozicionirana na istoj strani kao i glasač, on će ju pozitivno evaluirati, a što stranka ima

intenzivniji stav (a ujedno je na istoj strani kao i glasač), to je ta evaluacija pozitivnija (Rabinowitz i MacDonald, 1989; MacDonald, Listhaug, i Rabinowitz, 1991). Konačni utjecaj pojedinog pitanja rezultat je umnoška pozicije stranke i pozicije glasača. Međutim, MRL ističu kako stranka ne smije imati preveliki intenzitet pozicija jer će ju građani percipirati kao neodgovornu ili opasnu, odnosno neće smatrati da ona može efikasno vladati. Stranke se stoga moraju pozicionirati unutar prihvatljivog okvira pozicija, a ukoliko su van tog okvira glasači ih kažnjavaju (vidi sliku 4).

$$US_j = \sum_{i=1}^N (G_i * S_{ij}) - K_j$$

Slika 4. Formula za usmjereno glasovanje (j – stranka; i – političko pitanje i; US_j – udaljenost od stranke j; G_i – pozicija glasača na pitanju i; S_{ij} – pozicija stranke j na pitanju i; K_{ij} – penal koju stranka j dobiva od glasača)

Postoji niz sličnosti, ali i razlika između modela glasovanja na temelju blizine i usmjerenog modela. Kao prvo, oba modela počivaju na prostornoj konceptualizaciji politike, odnosno smatraju kako građani glasuju na temelju političkih pitanja. Drugo, smatraju kako je konačna odluka rezultat odnosa (udaljenosti) pozicija glasača i pozicija stranaka na tim pitanjima. Treće, Westholm (1997:867) ističe kako su oba modela uronjena u teoriju racionalnog izbora, odnosno pretpostavljaju „kako su stranačke preferencije rezultat racionalnog promišljanja o pozicijama stranaka i glasača“. Četvrto, glavna razlika između modela, osim procesa formiranja stranačkih preferencija, čini se u tome kako konceptualiziraju dimenzije na kojima smještaju politička pitanja. Prema modelu blizine ta dimenzija je kontinuum političkih pozicija, a prema usmjerenom modelu riječ je o dihotomiji alternativa u okviru kojih se pozicije odnose na intenzitet pozicije (Westholm, 1997; Sturgis i Tilley, 2004)⁴⁶. Posljednje, oba modela usmjerena su na što bolju deskripciju političkog mišljenja i ponašanja građana. Shodno tome, razvoj anketnih, ali i eksperimentalnih pristupa rezultirao je nizom istraživanja s ciljem empirijske validacije pojedinih modela (npr. Kramer i Rattinger, 1997; Westholm, 1997; MacDonald, Rabinowitz i Listhaug, 1998; Blais i sur., 2001; Claassen, 2007; Tomz i Van Houweling, 2008; Lacy i Paulino, 2010; Singh i Roy, 2014). Konačnog odgovora nema, iako se čini da model glasovanja na temelju blizine ima nešto bolje rezultate. Međutim, Lewis i King (1999) ističu kako na temelju postojećih istraživanja nije moguće odrediti „konačnog pobjednika“ jer ona ne nude mogućnost provođenja tzv. krucijalnog eksperimenta, kojim se mogu sukobiti suprotstavljena predviđanja od različitih modela; najveći dio rasprave usmjeren je na metodološke aspekte istraživanja.

⁴⁶ Merrill i Grofman (1999) ističu kako su ovi modeli komplementarni i nude unificirani model glasovanja.

4.6.2. *Točno glasovanje – rekonstrukcija norme*

U prethodnim pasusima predstavljena je rekonstrukcija koncepta točnog glasovanja, kao normativne mjere političkog odlučivanja prema kojoj bi građani trebali birati stranku koja najbolje zastupa njihove interese. Politički interesi, „vizije dobrog društva“ i koncept zastupanja dobro se mogu konceptualizirati kroz politički prostor, odnosno ideju da se građani i stranke pozicioniraju na nizu političkih pitanja. S obzirom na navedeni normativni model demokracije, poželjno bi bilo da građani glasuju za stranku koja im je najbliža u prostoru; u tom smislu prostorna udaljenost je analogna kvaliteti predstavljanja. No kako konceptualizirati bliskost između glasača i stranke? Oba predložena modela glasovanja vrte se oko ovog pitanja te koriste formalne modele kako bi što bolje opisali ponašanje građana; konačni cilj im je deskripcija (Lewis i King, 1999). Nijedan od opisanih radova eksplicitno ne ističe mogućnost korištenja jednog od prostornih modela glasovanja kao normativnu mjeru političkog mišljenja. Primjerice, model usmjerenog glasovanja eksplicitno je usmjeren na poboljšavanje deskriptivne moći modela blizine (npr. Rabinowitz i Macdonald, 1989); glavna kritika skupine MRL upravo jest da se građani ne ponašaju tako kao što model blizine pretpostavlja. Međutim, prilikom razvijanja normativne teorije njena deskriptivna moć nije u fokusu, odnosno nije važno ponašaju li se ljudi u skladu s njom – svrha je postavljanje ideala na temelju kojeg se može evaluirati stvarno ponašanje građana (Baron, 2004).

Smatramo kako je moguće postaviti ideal političkog mišljenja, te kako model glasovanja na temelju blizine može bolje tome poslužiti. Kao prvo, ovaj model može poslužiti i kao norma mišljenja, odnosno procesna norma, ali i kao norma ishoda, rezultata političkog mišljenja. Drugim riječima, osim što formalno opisuje idealni proces mišljenja, nudi i idealni ishod na temelju kojeg možemo evaluirati uspješnost sub-optimalnih (barem iz perspektive teorije racionalnog izbora) procesa mišljenja, poput heuristika. Drugo, kao što je već prije istaknuto, formalno opisani model glasovanja na temelju blizine intuitivno se čini prihvatljiv kao normativna mjera; ujedno je jednostavan i jasan, odnosno temelji se isključivo na prostoru političkih pitanja. Treće, korištena euklidska udaljenost predstavlja matematički najmanju udaljenost u prostoru između dvije točke (pozicije građana i stranaka). Ovdje se može vidjeti još jedna razlika između rekonstrukcije točnog glasovanja i „originalne“ konceptualizacije tog pojma. Naime, gotovo sva istraživanja točnog glasovanja udaljenost između glasača i predstavnika određuju na temelju modela usmjerenog glasovanja (Lau i Redlawsk, 1997; Lau, Andersen i Redlawsk, 2008; Sokhey i Mclurg, 2012; Lau, 2013; Lau i sur., 2013; izuzetak je McGregor (2013) koji koristi udaljenost gradskog bloka).

Ipak, ova konceptualizacija točnog glasovanja nije u potpunosti identična standardnom modelu glasovanja na temelju blizine. Dvije su ključne distinkcije, a prva se tiče konceptualizacije političkog prostora. Još od početka istraživanja političkog prostora, on se konceptualizirao kao jednodimenzionalni prostor unutar kojeg se na ideološkoj dimenziji lijevo-desno stranke i građani smještaju (Downs, 1957). Za razliku od toga, a na tragu nekih kasnijih istraživanja (npr. Davis, Hinich i Ordeshook, 1970; Kramer i Rattinger, 1997), smatramo kako je politički prostor potrebno podijeliti u politička pitanja što manje razine općenitosti. Na taj način možemo sa što većom razinom točnosti odrediti usklađenost stranaka i glasača. Naime, politička ideologija je jedan od kompleksnijih, ali i neodređenijih, pojmova u političkoj znanosti (Jost, Federico, i Napier, 2009). U srži raznolikih definicija ipak stoji ideja da je ona skup koherentnih vjerovanja o tome kako bi društvo trebalo izgledati i na koji način se ta vizija može ostvariti (npr. Jost, 2006; Knight, 2006; *ibid*; Sargent, 2009). Downs (1957) je isticao korisnost ideologije za građane u uvjetima neizvjesnosti i smatrao je kako je korištenje ideologije, odnosno što jednostavnijeg političkog prostora, racionalni odgovor na cijenu političkog informiranja; drugim riječima, građani koriste ideološku dimenziju kao heuristiku u političkom odlučivanju (Wattier, 1983; Conover i Feldman, 1984; Sargent, 2009). Ipak, ideologija se u istraživanja političkog prostora najčešće koristi kroz *top-down* konceptualizacije, odnosno ističe se vrijednost korištenja ideologije od strane stranaka (Jost, Federico, i Napier, 2009). Primjerice, Feldman (1988) ističe kako elite strukturiraju stavove u ideološki okvir kojeg plasiraju javnosti „na korištenje“ za političko mišljenje. Osim toga, ideologija ima svojevrsnu organizacijsku moć u koordiniranju djelovanja i istupa političkih aktera (Sanchez-Cuenca, 2008). Samim time, ideologija ograničava kretanje stranaka po političkom prostoru, odnosno (naglu) izmjenu stavova, što doprinosi predviđalačkoj moći ideologije – na temelju ideološke pozicije stranke građani mogu predvidjeti koje će pozicije na specifičnim pozicijama ona zastupati (Enelow i Hinich, 1982; Hinich i Munger, 1994). Stoga ima smisla pretpostaviti kauzalni primat ideologije nad pozicijama na političkim pitanjima. Očekujemo kako se od vizije dobrog društva formiraju pozicije oko konkretnih politika (Hinich i Munger, 1994). Ideologija se često konceptualizira kao političko „super-pitanje“ unutar kojeg se smještaju sve pozicije na specifičnijim političkim pitanjima (npr. Hellwig, 2008; Dalton, 2010). Postavlja se pitanje zašto onda uopće koristiti specifična politička pitanja? Korištenje jednodimenzionalnog prostora implicira da su stranke „ideološki čiste“, odnosno da se na temelju ideološke pozicije mogu točno predvidjeti pozicije na svim političkim pitanjima. MacKenzie (2003:12-13) ističe kako „istraživači ideologije trebaju biti pažljivi oko traženja jednostavne usklađenosti između „realnosti“ stranačke politike i raznih ideologija koje one zastupaju. Primjerice, pretpostaviti

da se konzervativna ideologija može lagano povezati sa svakodnevnim aktivnostima onih koji se nazivaju Konzervativcima znači reducirati kompleksnost i konzervativne ideologije i Konzervativnih stranaka na razinu banalnih karikatura.“ Međutim, čak i ako bismo uveli više ideoloških dimenzija, poput ekonomske i socijalne (Jost, Federico, i Napier, 2009), ovaj problem bi opstao, jer u srži je riječ o latentnim strukturama, a predviđanje na temelju latentnih struktura nužno nosi sa sobom pogrešku u predviđanju ishoda na manifestnoj razini. Dodatni problem s korištenjem ideološke pozicije jest što stranke ne moraju imati jednaki intenzitet ideološke pozicije na svim političkim temama, a još važnije ne moraju niti na svim političkim pitanjima imati istu ideološku poziciju! Primjerice, stranka može zastupati liberalnu poziciju po pitanju visokoškolskog obrazovanja, a centralnu, ili konzervativnu, po pitanju javnog zdravlja. Naravno, ovo ne implicira da ideologija nije korisna za političko mišljenje građana, pogotovo u uvjetima neizvjesnosti (Downs, 1957). Možemo ju koristiti kao heuristiku za načelno predviđanje pozicija stranaka na pitanjima na kojima se stranka nije izjasnila ili na pitanjima koja bi se mogla javiti u budućnosti (Enelow i Hinich, 1982; Jost, Federico, i Napier, 2009). Imajući sve navedeno na umu, možemo reći kako ideologija koristi i građanima i strankama u političkoj svakodnevici. Međutim, budući da je cilj ovog rada razviti što bolju normativnu mjeru političkog mišljenja (točnog glasovanja), primjerenijim se čini koristiti politički prostor na razini političkih pitanja (o tipu pitanja će biti riječ više u idućem poglavlju).

Drugi aspekt ove konceptualizacije točnog glasovanja, koji ga udaljava od standardnih pristupa, jest korištenje važnosti u modelu pristupa glasovanja na temelju blizine. Naime, iako su još od početka istraživanja unutar paradigme političkog prostora autori isticali kako je važnost pojedinih političkih pitanja nužan aspekt modeliranja procesa glasovanja (npr. Stokes, 1963; RePass, 1971; Brody i Page, 1972), kasnija istraživanja su u modelima glasovanja pretpostavili jednaku važnost svih tema među svim građanima (npr. Westholm, 1997; Abramson i sur., 1992; Sturgis i Tilley, 2004). Glavni razlog izostanka podnera važnosti zasigurno je veća parsimoničnost i jednostavnija procedura *model-fittinga*, pogotovo zato što je cilj tih istraživanja što bolja deskripcija ponašanja na temelju formalnih modela (vidi Grynaviski i Corrigan, 2006). Kritike izostanka pondera važnosti temelje se na sociopsihološkim i kognitivnim spoznajama o mentalnim procesima. Primjerice, Krosnick (1988; 1990) ističe kako važniji stavovi imaju veći utjecaj na procjene privlačnosti objekata; Fournier i sur. (2003) ističu kako ljudi imaju ograničene kognitivne resurse i temelje odluke na ograničenom setu stavova

pa je za očekivati da će to biti oni stavovi koji su im važniji (jer su oni ujedno i dostupniji⁴⁷; vidi i McGraw, Lodge i Strog, 1990) itd. Sve navedene kritike usmjerene su na deskriptivne spoznaje pa ostaje pitanje zašto bi normativna mjera trebala uzeti u obzir inter i intraindividualne razlike u važnosti političkih pitanja; zašto bi bilo poželjno da građani različito vrednuju različita politička pitanja? Kao što je već napomenuto, točno glasovanje odnosi se na glasovanje za predstavnike čija je vizija dobrog društva najbliža glasačevoj, odnosno čije su pozicije na političkim pitanjima najbliže glasačevim. Ono ne implicira normu važnosti, odnosno ne govori ništa o tome koju bi važnost građani trebali pridavati različitim pitanjima. Pa bi stoga pitanje trebalo preformulirati - zašto bi bilo poželjno da građani jednako vrednuju sva politička pitanja? Iako bi se iz perspektive „klasičnog ideala“ demokratskog građanina očekivalo da će mu sva pitanja biti jednako, i to izrazito, važna, u ovom poglavlju smo pokazali kako je taj ideal mit. Kao što je u prethodnim poglavljima istaknuto, u ovom radu društvu se pristupa kao pluralizmu preferencija u kojem se sukobljavaju alternativne vizije „dobrog društva“, koje stavljaju naglasak na različite aspekte društvenog uređenja. Iako se od stranaka očekuje da imaju što širu platformu, odnosno da ponude spektar pozicija na što širem obimu političkih pitanja, nije nužno očekivati od građana da im je svako političko pitanje jednako važno; odnosno, da im je svako pitanje izrazito važno. Jednako kao što očekujemo razlike u interesima građana, odnosno drugačije pozicije na političkim pitanjima, tako očekujemo da su im interesi usmjereni na različite aspekte političke sfere. Rekonstruirana norma točnog glasovanja uzima u obzir različite važnosti koji građani pridaju različitim aspektima političkog prostora (kako inter, tako i intraindividualno) i usmjerena je isključivo na usklađenost između njihovih i stranačkih pozicija. Drugim riječima, u obzir uzima da veću težinu nosi prostorna udaljenost između građana i stranke na političkim pitanjima koje su građanima važnije, a manju težinu na onim manje važnim pitanjima.

Konačan formalni oblik određivanja udaljenosti može se vidjeti na slici 5. Za svakog pojedinog

$$US_j = \sum_{i=1}^N ((G_i - S_{ij})^2 * V_i)$$

Slika 5. Formule za izračun udaljenosti glasača i stranke kao temelj točnog glasovanja (j – stranka; i – političko pitanje i; US_j – udaljenost od stranke j; G_i – pozicija glasača na pitanju i; S_{ij} – pozicija stranke j na pitanju i).

građanina određuje se ukupna udaljenost (US) od svake stranke (j) koja se kandidirala na izborima. Ukupna udaljenost računa se kao suma udaljenosti između pozicija građana (G_i) i

⁴⁷ Dio autora (npr. Wleizen, 2005; Bartle i Laycock, 2012) ističe kako se istraživači ne bi trebali u prevelikoj mjeri oslanjati na eksplicitne mjere važnosti jer u konačnici građani ne mogu biti svjesni mentalnih procesa koji su u podlozi procesa odlučivanja.

stranka (S_i) na pojedinim političkim pitanjima. U obzir se uzima i važnost svakog pojedinog političkog pitanja za građanina (V_i). Točan glas je onaj dan stranci koja ima najmanji US, odnosno najmanje je politički udaljena o građanina⁴⁸. Do ovog normativnog ishoda uvijek se dolazi normativnim procesom koji uključuje sljedeće korake:

1. Odrediti važnost političkog pitanja
2. Odrediti svoju poziciju na tom političkom pitanju
3. Odrediti poziciju stranke na tom političkom pitanju
4. Odrediti udaljenost između (2) i (3) te tu udaljenost ponderirati
5. Ponoviti korake (1) do (4) za sva politička pitanja te sumirati sve pojedine udaljenosti za stranku
6. Ponoviti korake (1) do (5) za svaku stranku
7. Odrediti koja stranka ima najmanju ukupnu udaljenost u prostoru; odabir te stranke označava točan glas

Međutim, kao što je više puta istaknuto, nije nužno da je do točnog glasa moguće doći isključivo ovim postupkom – empirijska istraživanja pokazat će korisnost alternativnih mentalnih strategija u točnom glasovanju⁴⁹.

Valja istaknuti nekoliko napomena, odnosno ograničenja koja ovakva konceptualizacija točnog glasovanja nosi sa sobom. Kao prvo, implicira se da građani žele glasovati na izborima neovisno o političkoj ponudi. To znači da ne uzimamo u obzir eventualnu alijenaciju građana od političkih stranaka – najbliža stranka, neovisno o apsolutnoj udaljenosti, i dalje implicira točan glas. Drugo, iako smo već se osvrnuli na to, valja ponovno istaknuti kako ova norma ne uključuje mogućnost strateškog glasovanja, odnosno ne uključuje vjerojatnost dolaska na vlast. Primjerice, glasač bi mogao odlučiti da će glasovati za udaljeniju stranku, iz perspektive ove norme pogrešnu, jer je procijenio da neće dovoljno njegovih sugrađana glasovati za njemu najbližu stranku. Treće, ova konceptualizacija točnog glasovanja ne uzima u obzir procjenu

⁴⁸ Koristeći paradigmu teorije racionalnog izbora, ova procedura rezultira kardinalnim (*cardinal*) poretkom stranaka, a ne samo ordinalnim. Razlika je, naime, u tome što u okviru kardinalnog poretka možemo govoriti o točnim razlikama među opcijama, dok ordinalni poredak nudi samo poredak (analogija s ljestvicama mjerenja; npr. Riker, 1995).

⁴⁹ Valja napomenuti kako je ovaj pristup političkom mišljenju usmjeren isključivo na kognitivne procese i ne uključuje emocije, na koje se gleda kao na eventualne prečace u mišljenju, odnosno kao svojrersnu heuristiku evaluacije (npr. Sniderman, Brody, i Tetlock, 1991). S druge strane, postoji struja istraživača koji su usmjereni na proučavanje utjecaja emocija na političko mišljenje i ponašanje, pogotovo kvalitativno specifičnih emocija poput entuzijazma, straha ili gađenja (npr. Marcus, 1988, 2002; Brader, 2005; Miller, 2011). Istraživači koji proučavaju kognitivne procese prvenstveno na emocije gledaju kao na iracionalne procese (ili barem neutralne), dok ova druga skupina istraživača ističe pozitivni utjecaj emocija na motivaciju za politiku, razumijevanje politike i političko ponašanje.

uspješnosti stranke, bilo retrospektivnu ili prospektivnu, odnosno ne sadrži procjenu sposobnosti vladanja stranaka. Četvrto, pretpostavka je da nijedna stranka nema „vlasništvo“ nad pitanjima (*issue ownership*; npr. Walgrave, Lefevre, i Nuytemans, 2009), odnosno da svaka stranka ima stav na svakom političkom pitanju. Posljednje, pretpostavljamo kako postoje objektivne pozicije stranaka na političkim pitanjima (vidi diskusiju u Kramer i Rattinger, 1997). Istraživanja glasovanja na temelju blizine prvenstveno su usmjerena na što bolje razumijevanje i opisivanje procesa glasovanja te centralnim smatraju udaljenost političkih pozicija glasača i stranaka. Grynviski i Corrigan (2006:397; vidi i Westholm, 1997) ističu kako „je temeljni aspekt modela na temelju blizine da glasačeva percepcija udaljenosti između njega i kandidata determinira evaluaciju.“ Ključ je, dakle, u percepciji pozicije stranaka od strane glasača. Naravno, proces pozicioniranja stranaka može biti rezultat niza pristranosti (Stokes, 1963; Page i Brody, 1972), pa istraživači često koriste prosječne vrijednosti procjena građana kao zamjenu za „stvarne“ pozicije stranaka (npr. Macdonald, Rabinowitz, i Listhaug, 1995; Singh i Roy, 2014), iako i prosječne procjene mogu biti rezultat pristranosti (Grynviski i Corrigan, 2006). S druge strane, gledajući iz normativne perspektive poželjnim se čini pretpostaviti objektivne pozicije stranaka. Ukoliko glasač svoju odluku temelji na procjenama pozicija stranke koje nisu u skladu sa stranačkim pozicijama ta stranka ne predstavlja dobro njegove interese; on neće odabrati adekvatne predstavnike. Stoga je za točno glasovanje važna isključivo udaljenost između pozicija građana i objektivnih pozicija stranaka koje bi te građane trebali predstavljati u vlasti. Međutim, na većinu ovih napomena, odnosno ograničenja, možemo gledati kao na potencijalna proširenja ovog koncepta. Riječ je o tome da je točno glasovanje svojevrsna minimalna norma političkog odlučivanja - točno prepoznavanje političke opcije koja će najbolje predstavljati naše interese. Svi ostali aspekti političkog promišljanja bi trebali implicirati ovaj korak, bilo to uzimanje u obzir vjerojatnosti ulaska stranke u vlast, bilo kompetencije stranke ili nešto treće.

Budući da, kao što smo detaljnije opisali u prethodnom poglavlju, smatramo da je predstavnički model poželjan oblik demokratskog poretka, očekujemo da bi građani trebali glasovati za stranku koja najbolje predstavlja njihove interese, odnosno zastupa njihovu viziju dobrog društva. Usklađenost tih vizija najbolje se može konceptualizirati kroz paradigmu političkog prostora i modela glasovanja na temelju blizine. Upravo taj model može poslužiti kao norma političkog odlučivanja; možemo reći da ukoliko građani glasuju u skladu s normom točnog glasovanja, da će zadovoljiti barem dio kriterija predstavničkog modela demokracije. Za kraj, valja se osvrnuti na koncepte koji su bliski ovakvoj konceptualizaciji točnog glasovanja.

4.7. Bliski koncepti točnom glasovanju

Budući da postoji čitav niz koncepata koji su vezani uz glasovanje, osvrnut ćemo se na dva koji su najbliži rekonstruiranom točnom glasovanju kako bi istaknuli sličnosti i razlike među njima.

Prvi koncept jest iskreno glasovanje, odnosno glasovanje za stranku koju preferiramo, bez obzira na vjerojatnost uspjeha te stranke na izborima (McGregor, 2012). Ovakvo glasovanje predstavlja svojevrsnu suprotnost strateškom glasovanju (Abramson i sur., 1992). Koncept iskrenog glasovanja ne govori ništa o uspješnosti, odnosno kvaliteti odabranog predstavnika – „iskren glas temelji se isključivo na preferencijama i rezultira glasovanjem za najviše preferiranog kandidata, neovisno o ostalim okolnostima.“ (57). Koncept ne implicira ništa o procesu formiranja preferencija niti o ostalim procesima političkog odlučivanja, iako neki autori vežu iskreno glasovanje uz glasovanje na temelju blizine (Austen-Smith, 1989). Intuitivno, iskreno glasovanje ima normativnu privlačnost jer je jedan od temelja demokratskog poretka agregiranje preferencija građana, a na ovaj način to možemo adekvatno činiti kroz izbornu proceduru. Istraživanja ovog koncepta često su usmjerena na okolinske uvjete koji povećavaju vjerojatnost iskrenog glasovanja, odnosno uvjetima u kojima je racionalnog glasovati iskreno, a ne strateški (npr. Niemi, 1984; Austen-Smith i Banks, 1988; Carruba i Timpone, 2005). Iskreno glasovanje, primjerice, trebalo bi biti standardni oblik glasovanja u proporcionalnim izbornim sustavima (Hobolt i Karp, 2010). Ovaj koncept dakle, nam ne može ništa reći o kvaliteti odluke, tj. o odnosu glasača i njihovih predstavnika. Za razliku od toga, koncept točnog glasovanja nudi normu na temelju koje se može evaluirati kvaliteta glasovanja pojedinih građana (vidi i Patel, 2011). Ujedno, on uključuje, barem u trenutačnom obliku, pretpostavku da se građani vode svojim preferencijama te zanemaruju strateške aspekte te odluke. Međutim, ostavljen je prostor da građani mogu, unatoč tome što su vođeni svojim preferencijama, donijeti odluku koja ne zadovoljava te preferencije u najvećoj mjeri.

Drugi koncept glasovanja proizlazi iz tzv. aplikacija za savjetovanje prilikom glasovanja (*Voting advice applications* (VAA)). Njihova svrha je „informiranje glasača o ideološkim razlikama među strankama i o glasačevoj poziciji u ideološkom prostoru.“ (Lobo, Vink, i Lisi, 2010). Uz informiranje o pozicijama nude i rangirani poredak stranaka s obzirom na blizinu s korisnikom aplikacije (Nuytemans, Walgrave, i Deschouwer, 2010). Tipična procedura sastoji se od prikupljanja informacija o strankama te smještanje njihovih stavova na ideološku dimenziju (od strane kreatora aplikacije); korisnici ostavljaju svoje mišljenje o nizu političkih izjava i mogu pridati različitu važnost svakoj političkoj temi; na kraju korisnici dobivaju informacije o udaljenosti vlastitih pozicija i stranaka koje sudjeluju u izbornoj proceduri

(Garzia, 2010). Ipak, aplikacije, prisutne u Nizozemskoj, Austriji, Belgiji, Finskoj, Italiji, Španjolskoj itd., razlikuju se u čitavom nizu karakteristika – obimu uključenih stranaka, odabira političkih pitanja, konceptualizacije ideološke udaljenosti i itd. (za pregled vidjeti u Garzia, i Marschall, 2012). Prednosti korištenja aplikacija za glasovanje su povećanje sigurnosti u odluke glasača i eventualni „ispravak sub-optimalnih izbora“ (Alvarez i sur., 2014:234). Međutim, istraživanja ukazuju da razlike u proceduri, poput postupka odabira izjava ili udaljenosti u političkom prostoru, imaju utjecaj na ishod, odnosno na rangiranje stranaka (npr. Lefevre i Walgrave, 2014; Louwerse i Rosema, 2014). Zato se većina autora usmjerava na prednost aplikacija u informiranju građana o stranačkim pozicijama kroz smanjivanje cijene traženja i analiziranja informacija (De Graaf, 2010; Fivaz i Nadig, 2010; Mayer i Wassermar, 2010; Nuytemans, Walgrave, i Deschouwer, 2010). Što se tiče teorijske podloge, većina autora ističe normativnost glasovanja po političkim pitanjima i kako bi aplikacije trebale motivirati građane da se prilikom glasovanja usmjere na stranke i politička pitanja (Garzia, 2010). Osim toga, rijetke su rasprave o utjecaju aplikacija na demokratsko funkcioniranje (Fossen i Anderson, 2014). Implicitno je riječ o povećanju građanskih kompetencija, ali samo unutar okvira agregiranog pristupa demokraciji (ibid; ovi autori također ističu kako bi se aplikacije mogle kreirati da odgovaraju deliberativnom ili agonističkom modelu demokracije). Na prvi pogled čini se kako aplikacije za savjetovanje pri glasovanju koriste konceptualni okvir blizak točnom glasovanju. I doista, zajednička im je normativnost političkih pitanja, korištenje paradigme političkog prostora i modela glasovanja na temelju blizine. U tom smislu aplikacije za savjetovanje izgledaju kao primjena koncepta točnog glasovanja unutar izborne kampanje. Međutim, točno glasovanje je, pogotovo unutar ove doktorske disertacije, teorijski razrađeniji koncept koji opravdano povezuje individualnu i društvenu razinu analize. Nadalje, normativnost točnog glasovanja jasno je obrazložena i njegova poželjnost za demokratski poredak je ekstenzivno argumentirana. Slabi teorijski okvir aplikacija za glasovanje izlazi na vidjelo i u već navedenoj neusklađenosti oko tehničko-metodološke operacionalizacije temeljnih pojmova, poput salijentnosti, prostornih dimenzija, određivanja udaljenosti itd. Najvažnije, aplikacije nam ne mogu reći ništa o samom činu glasovanja, odnosno ne nude okvir za analizu procesa odlučivanja u političkoj sferi. Smatramo kako je prednost aplikacija u već navedenom informiranju građana i usmjeravanju na politička pitanja kao potencijalnim temeljima za odabir političkih predstavnika, iako je potrebno detaljnije provjeriti njihovu korisnost (npr. Ladner i Pianzola, 2010).

U ovom poglavlju predstavljen je odnos normativne i empirijske struje političke znanosti te naglašena važnost što veće suradnje među njima, jednako kao i između individualne i društvene razine konceptualizacije politike. Specifičnije, usmjerili smo se na istraživanja glasovanja te izložili normativne implikacije tih istraživanja. Kako bismo što bolje mogli evaluirati političko mišljenje i ponašanje istaknuta je važnost uvođenja eksplicitnije norme takvog mišljenja. Koncept točnog glasovanja nudi dobar temelj za to, iako je moguće istaknuti čitav niz kritika, kako teorijskih, tako i metodoloških. Stoga je ponuđena rekonstrukcija tog pojma, detaljno je razrađen njegov teorijski okvir i koncept je pozicioniran u međuodnos mišljenja građana i funkcioniranja demokracije. No, uz ovu teorijsku intervenciju, ova disertacija uključuje i empirijsko istraživanje oko koncepta točnog glasovanja. Jedno od pitanja na koje pokušava odgovoriti jest u kojoj mjeri mogu građani točno glasovati i koje individualne i/ili situacijske karakteristike mogu poboljšati političko mišljenje, imajući na umu tu normu. Tim se karakteristikama okrećemo u idućem poglavlju.

5. Individualne i situacijske karakteristike

Voters are not alike; it seems that they become less alike all the time.

Bernhard Wesels, Hans Rattinger, Sigfrid Rosteutscher, i Rudiger Schmitt-Beck (2014)

U prethodnim poglavljima predstavljen je teorijski okvir ove disertacije i rekonstrukcija norme točnog glasovanja. Krenuli smo od predstavničkog modela demokracije unutar kojeg su građani pristali da manja skupina građana vlada nad njima. Ta manja skupina predstavnika bira se putem ponavljajućih izbora (Manin, 1997), a za taj model važan je odnos predstavnika i predstavljenih (Urbinati, 2011). Iz perspektive građana, ključni, iako ne i jedini, zadatak je upravo odabir adekvatnih predstavnika, što građani čine na periodičnim izborima. Stoga je izrazito važno proučavati političko, a pogotovo izbornu, mišljenje i ponašanje. U trećem poglavlju predstavljen je niz modela političkog čovjeka, odnosno niz empirijskih teorija o determinantama političkog mišljenja. U najširem smislu *lijevak uzročnosti* (Campbell i sur., 1964) nudi dobar okvir za integraciju svih determinanti, od kauzalno udaljenijih, poput socioekonomskih struktura, do onih bliskih samom činu izborne odluke, poput izgleda kandidata i sl. Međutim, deskripcija i razumijevanje političkog mišljenja predstavlja samo dio „cijele priče“. Opis uzročno-posljedičnih veza nam ne može reći ništa sam po sebi ako nemamo kriterije za evaluaciju. Primjerice, ako znamo da na odluku o glasovanju utječe dubina glasa kandidata (npr. Gregory i Gallagher, 2002) to nam samo po sebi ništa ne govori o kvaliteti odluke. Analiza kvalitete odluka zahtjeva uvođenje normi, na temelju kojih bismo mogli razlikovati dobro i loše političko mišljenje; reći koliko je ono blizu ili daleko od nekakvog ideala (Baron, 2004). U području političke kognicije adekvatne norme se trebaju osvrnuti na razinu individue, ali i biti vezane uz širi kontekst, odnosno moraju ukazivati na poželjnost takvog tipa mišljenja i ponašanja za demokratski režim. Takvih normi nedostaje, a jedan pokušaj dolazi od Laua i Redlawska (1997) koji uvode koncept točnog glasovanja, odnosno glasa koji je jednak onome donesenom u uvjetima potpune informiranosti. U prethodnom poglavlju iznesene su kritike na postojeći i predstavljen je rekonstruirani koncept točnog glasovanja prema kojem bi građani trebali birati stranke koje su politički najbliže vlastitim stavovima i preferencijama. Konceptualizacija točnog glasovanja smještena je u paradigmu političkog prostora i glasovanja na temelju blizine te je teorijski argumentirana korisnost tog koncepta, kako za političku kogniciju, tako i za demokratsku teoriju.

Drugim riječima, predstavljena je norma na temelju koje možemo evaluirati mišljenje i odlučivanje građana, a kako bismo poboljšali kvalitetu tog mišljenja i odlučivanja potrebno je ispitati kako različiti faktori na njih utječu. Svrha ovog poglavlja predstaviti je tri aspekta donošenja odluka – strategije odlučivanja te individualne i situacijske karakteristike za koje se očekuje da su relevantne za političkog odlučivanje, odnosno točno glasovanje.

5.1. Tri pozicije oko procesa donošenja odluka

Ljudska svakodnevnica prepuna je odluka koje donosimo, od trivijalnih poput odluke uzeti ili ne uzeti kišobran kada izlazimo iz kuće, do onih ozbiljnijih, poput odluke na koji natječaj za posao se prijaviti. Istraživači procesa odlučivanja intenzivno se, unazad šezdesetak godina, bave proučavanjem, razumijevanjem i predviđanjem tog procesa, ali i poboljšanjem kvalitete njegovog ishoda. To čine koristeći teorije i spoznaje iz ekonomije, politologije, sociologije, psihologije, filozofije, politologije, antropologije itd. U okviru političke sfere glasovanje je najistaknutiji oblik odlučivanja, a donošenje odluke kojoj stranci dati glas nije nimalo jednostavan čin (Dalton i Wattenberg, 1983). Iako je glasovanje uvelike jedinstven tip odluke, karakterizira ga i niz procesa koji su prisutni i u drugim tipovima odluka. Stoga kako bismo mogli adekvatno analizirati glasovanje moramo se osvrnuti na modele odlučivanja; konkretnije na tri pristupa odlučivanju⁵⁰ – teoriju racionalnog izbora, istraživački pristup *pristranosti i heuristika*, te ekološku racionalnost.

5.1.1. Teorija racionalnog izbora

Prvi pristup odlučivanju proizlazi iz ekonomske misli. Ekonomiste od samih početaka znanosti intrigira pitanje razumijevanja odlučivanja i procjena kvaliteta odluka (vidi u Vriend, 1996). Procjena kvalitete, kao što je bilo riječ u prethodnom poglavlju, zahtjeva određene standarde mišljenja, a tu normu ekonomisti su pronašli u konceptu racionalnosti. U svakodnevnom govoru racionalna je odluka ona koja je zasnovana na razumu, ali iz ekonomske perspektive ona je mnogo više – njome maksimiziramo korisnost, osobni interes, ili blagostanje (Goodwin i sur., 2014). Ekonomistima je racionalnost važna jer im pomaže kod proučavanja makroekonomskih

⁵⁰ Ovo područje se često naziva *judgment and decision making*, tj. rasuđivanje (procjenjivanje) i donošenje odluka jer je riječ o različitim procesima. U prvom slučaju riječ je o evaluaciji dok je u drugom riječ o odabiru između dvije ili više alternativa. Kao što ćemo vidjeti, unutar teorije racionalnog izbora ne razmatra se u tolikoj mjeri razlika među ovim mentalnim procesima jer se očekuje da odabir alternative počiva na razini evaluacije tih alternativa (odabire se ona najbolje evaluirana), ali je ta razlika važna kod ostalih pristupa koji ukazuju upravo na pogreške koje možemo donositi prilikom odlučivanja (ako odabiremo alternative koje su nam u konačnici manje privlačne) (detaljnije u Lau, 2003).

pojava. Naime, analiza makro-pojava, poput BDP-a ili stope nezaposlenosti, mora počivati na nekoj eksplicitnoj ili implicitnoj pretpostavci o ponašanju agenata na mikro-razini (najčešće pojedinaca i tvrtki). Budući da je taj odnos izrazito kompleksan, ponašanje na mikro-razini se poprilično pojednostavljuje – primjerice, uz pretpostavke da su građani u svojem ekonomskom ponašanju u potpunosti informirani o svim opcijama, imaju neograničeno vrijeme za kalkulaciju te nikada pri tome ne griješe analiziramo kakav je odnos ponude i potražnje za određeni proizvod. Unatoč tome što ovakve pretpostavke ponekad nisu realistične, važno je koliko smo uspješno opisali stvarnost, odnosno koliko dobro predviđanja našeg modela odgovaraju empirijskim pokazateljima (npr. Jupille, Caporaso, i Checkel, 2003; Rodrik, 2007; Baumol i Blinder, 2011).

U okviru standardne, neoklasične, ekonomske paradigme pretpostavlja se kako akteri svojim odlukama i ponašanjem maksimiziraju svoju korisnost (Goodwin i sur., 2014). Ekonomske odluke su zapravo alokacijski problemi tj. problemi usmjerenja resursa, a maksimizacija korisnosti u takvom tipu problema se može riješiti matematičkim modelima optimizacije (primjerice, Von Neumann i Morgenstern, 1953). Očekuje se stoga, da se akteri ponašaju u skladu s matematičkim modelima, iako je najčešće riječ o tri logička aksioma (npr. Hausman, 2012) – potpunost (za svake dvije opcije akter mora preferirati prvu, drugu ili biti neodlučan među njima), refleksivnost (između dvije jednake opcije pojedinac mora biti neodlučan), i tranzitivnost (ako akter preferira opciju A nad opcijom B, i opciju B nad opcijom C, tada mora preferirati opciju A nad opcijom C). Ove pretpostavke čine srž teorije racionalnog izbora, iako im se često dodaju određene pretpostavke. Primjerice, pretpostavlja se kako akteri imaju savršene informacije, tj. uvid u sve potencijalne ishode, njihove korisnosti i točno procjenjuju vjerojatnost ostvarivanja tih korisnosti⁵¹ (Langlois, 1998). Teorija racionalnog izbora se primjenjuje u različite svrhe (detaljnije vidjeti u Cowen, 2004), ali smatramo kako je njena najveća korisnost pružanje ideala mišljenja i odlučivanja, tj. kako bi ljudi trebali donositi odluke, na temelju kojeg možemo evaluirati različite odluke. Ne čini se da je primjereno koristiti ju za deskriptivne *as-if* pretpostavke, odnosno pretpostavljati da se pojedinci zaista vode matematičkim procesima mišljenja samo zato što ti modeli dobro predviđaju podatke. U isto vrijeme, ona zapravo predstavlja metateorijski okvir koji se može primijeniti u područjima van ekonomije (npr. Becker, 1993), a u područje političkog odlučivanja uvodi ju Anthony Downs (1957b) sa svojim djelom *An Economic Theory of Democracy*.

⁵¹ Kada je riječ o odlučivanju u uvjetima nesigurnosti (kada su znani rizici i vjerojatnosti), primjenjuje se specifični „pod-oblik“ teorije racionalnog izbora, teorija očekivane korisnosti (npr. Baron, 2008).

Downs (1957a; 1957b) nudi model minimalne demokracije unutar kojeg je ona zapravo okvir za osvajanje vlasti, tj. sustav u kojem se dvije ili više stranaka bori za vlast. Cilj mu je opisati koje strategije je racionalno da stranke koriste kako bi osvojile vlast. No, stranke nisu jedini akteri u demokraciji i Downs modelira ponašanje individualnih političara, glasača i stranaka u opoziciji. U skladu s teorijom racionalnog izbora, Downs pretpostavlja da svi akteri „idu prema ostvarenju ciljeva s minimalnim ulaganjem ograničenih resursa te da poduzimaju samo one akcije za koje je marginalna dobit veća od marginalnih troškova.“ (Downs, 1957a:137). Glasачi „kupuju“ ideologiju stranaka u želji da maksimiziraju svoju političku i ekonomsku korisnost, a stranke formiraju političku ponudu tako što zauzimaju ideološku poziciju kojom mogu osvojiti najveći broj glasova. Iz perspektive građana, osim ideologije, na koju Downs gleda kao na mentalni prečac u zaključivanju, važna je promjena u korisnosti koja je rezultat djelovanja aktualne vlade koju uspoređuju s pretpostavljenom korisnosti koju bi ostvarili da je stranka iz opozicije bila na vlasti (Downs, 1957b). Analogno s tržišnim modelima, pretpostavlja se kako su građani i stranke usmjereni isključivo na vlastite interese, a dobrobit društvu proizlazi iz povezivanja tih pojedinih interesa (Vriend, 1996). Rad Downsa uvodi principe teorije racionalnog izbora u politiku (za ranije implementacije vidi i Arrow, 1951), odnosno ideju da politički akteri, pa tako i glasači, svoje odluke temelje na matematičkom izračunu maksimizacije korisnosti. Kao što je već prije bilo istaknuto, Downsovi ključni akteri su ipak bile stranke, dok su glasači imali sekundarnu ulogu, ali kroz vrijeme su se koncepti racionalnosti počeli sve više stavljati u centar biračkog ponašanja.

U srži je riječ o (normativnom) očekivanju da građani prilikom glasovanja procijene koja stranka im nosi najveću očekivanu korisnost te njoj daju svoj glas. To čine prateći predstavljene principe, tj. uzimaju u obzir sve relevantne informacije koje točno procjenjuju, koriste matematički model optimizacije i, u konačnici, uvijek donose točnu odluku (Shapiro, 1969). Istraživači su se usmjerili na dva pitanja – *zašto* i *kako* građani glasuju? Prvo pitanje oko samog čina glasovanja intrigiralo je još i Downsa (1957b), a proizlazi iz problema utjecaja pojedinog glasa u masovnim društvima. Naime, s obzirom da je glasovanje kolektivni čin, odnosno ishod odluke pojedinih građana ovisi o odlukama svih ostalih građana⁵², rezultat glasovanja za svakog pojedinca uključuje svojevrsni rizik. Racionalno je stoga, koristeći principe modela očekivane korisnosti, prilikom odabira stranke uzeti u obzir vjerojatnost da ona osvoji vlast. S obzirom na broj glasača vjerojatnost da će jedan glas moći utjecati na kolektivni ishod je izrazito niska,

⁵² Iako se često koristi analogija političke kompeticije i ekonomske, tržišne, kompeticije postoji niz supstancijalnih razlika između odluke o kupovini i odluke o glasovanju (detaljnije vidjeti u Hinich i Munger, 1996).

odnosno, kada tu činjenicu uzmemo u računicu glasovanja (*calculus of voting*), čini se iracionalnim trošiti resurse na sam čin glasovanja (Riker i Ordeshook, 1968). S druge strane, činjenica je da veliki dio građana doista glasuje, što bi značilo da se većina građana ne ponaša u skladu s očekivanjima teorije racionalnog izbora. Ta pojava poznata je pod nazivom „paradoks glasovanja“ i jedan je od najistraživanijih fenomena u sferi biračkog ponašanja (za pregled vidjeti Geys, 2006). Autori su pokušali razriješiti ovaj paradoks tako što su u formalni model računicu glasovanja uveli dodatne pretpostavke kojima bi se povećala korisnost od samog čina glasovanja, poput osjećaja građanske dužnosti (Riker i Ordeshook, 1968), utjecaja neglasovanja na ugled i eventualni ostracizam⁵³ (Bufacchi, 2001) ili čak uvode pretpostavku kako je racionalno prilikom glasovanja uzeti u obzir korisnosti drugih⁵⁴ (Edlin, Gelman, i Kaplan, 2007). Drugo pitanje, *kako* građani glasuju, rezultiralo je nizom konceptualizacija glasovanja koje smo u prethodnom poglavlju predstavili. U načelu, očekuje se da su glasači i retrospektivno i prospektivno racionalni, odnosno da odabir stranke i procjene korisnosti temelje na prošlosti i budućnosti (Evans, 2004). Retrospektivno glasovanje uključuje procjene političke, ali pogotovo ekonomske, korisnosti koju je glasač dobio iz prethodnog perioda izbora i ukoliko je ona veća od one koju procjenjuje da je druga stranka mogla ostvariti, daje glas aktualnoj vlasti (Downs, 1957a; Fiorina, Abrams, i Pope, 2003; za pregled vidjeti u Healy i Malhotra, 2013). S druge strane, prospektivno glasovanje uključuje procjenu očekivane korisnosti u budućem periodu i može se temeljiti na ekonomskoj korisnosti (npr. Norpoth, 1996; Suzuki i Chappell, 1996), usklađenosti na političkim pitanjima (npr. Bartels, 1986; Cho i Endersby, 2003) ili nekim drugim aspektima (Rosema, 2006).

Glasovanje iz perspektive teorije racionalnog izbora rezultat je privatnih interesa (*self-interest*), sveznajućih glasača i matematičkih procjena korisnosti (Bowles i Gintis, 2006; iako vidi Green

⁵³ Utjecaj društvenih normi na čin glasovanja mogao bi se dobro opisati koristeći teoriju razložite akcije (ili njenu nasljednicu teoriju planiranog ponašanja; Ajzen, 2001). Prema toj teoriji ponašanje je rezultat namjere, koja je pak rezultat, između ostalog, i percipiranih društvenih normi oko tog ponašanja tj. „u kojoj mjeri referentni pojedinci (ne)podržavaju ponašanje, ponderirano s motivacijom da se tim pojedincima pokorimo“ (Montano i Kasprzyk, 2008:71). Drugim riječima, percipirane društvene norme, poput građanske dužnosti, trebali bi utjecati na vjerojatnost glasovanja (za primjenu ove teorije na političko ponašanje npr. Fishbein i Coombs, 1974; Bowman i Fishbein, 1978; Krampen, 1991; Singh i sur., 1995). Dva su otvorena pitanja, koja su nažalost van okvira ovog rada. Prvo, otvoreno je pitanje kakav je odnos teorije razložite akcije i teorije racionalnog izbora, tj. je li moguće teoriju razložite akcije smatrati proširenom teorijom racionalnog izbora (primjerice, Fishbein i Coombs (1974) ističu racionalnost procesa teorije razložite akcije). Drugo, pitanje je možemo li govoriti o sklonosti/spremnosti za glasovanje van konteksta specifične političke ponude, tj. postoji li nešto kao stabilna crta sklonosti ka glasovanju ili je važniji situacijski utjecaj odnosa kandidiranih stranaka i glasača? Naime, navedena istraživanja teorije razložite akcije veću težinu daju situacijskim aspektima (Krampen, 1991), a uz to se uvijek predviđa glasovanje za određenu stranku, ne glasovanje kao takvo.

⁵⁴ Što je u suprotnosti s temeljnom idejom teorije racionalnog izbora prema kojoj se korisnost evaluira isključivo na razini pojedinca koji donosi odluku.

i Shapiro, 1994). Kao što je prije navedeno, teorija racionalnog izbora može služiti kao normativna teorija, odnosno ideal za kojem glasači mogu stremiti. Formalni modeli kojima se opisuju ponašanja relevantnih političkih aktera se mogu širiti s različitim pretpostavkama o ciljevima, ili kao što će kasnije biti riječ, ograničenjima u mogućnostima glasača; cilj uvođenja dodatnih pretpostavki je rješavanje paradoksa koji su rezultat prevelike neusklađenosti modela sa stvarnošću ili koji su neočekivana posljedica početnih postavki modela (npr. McKelvey i Ordeshook, 1986; Aldrich, 1993; vidi i March, 1978). Međutim, to često dovodi do širenja samog koncepta racionalnosti i može dovesti do tautologije ili zaključka kako je svo ponašanje racionalno (Riker, 1990; Bendor i sur., 2011). Druga primjena modela glasovanja na temelju teorije racionalnog izbora jest korištenje tih modela za deskripciju kako građani doista glasuju – riječ je o korištenju *as-if* argumentacije, prema kojoj na temelju predviđalačkog uspjeha modela na makro razini zaključujemo kako se akteri na mikro razini zaista ponašaju onako kao što smo pretpostavili u modelu (o čemu je bilo govora više u prethodnom poglavlju kod analize prostornih modela politike). Kao što je već više puta istaknuto, važnost, tj. snaga, modela racionalnog izbora upravo je u njegovoj normativnoj ulozi jer u srži teži univerzalnosti, idealu koji ne ovisi o aktualnom kontekstu (Riker, 1990; Green i Shapiro, 1994); za deskriptivne modele je bolje okrenuti se drugim pristupima, poput socijalne kognicije (npr. Sniderman, Brody, i Tetlock, 1991).

Naredna dva pristupa proizašla su iz kritika pristupa racionalnog izbora. Najvažniji skup kritika za ovaj rad jesu one koje ukazuju na ograničenja u ljudskim mentalnim sposobnostima te na deskriptivne spoznaje o predvidljivom sub-optimalnom ljudskom odlučivanju (npr. Ariely, 2008; Gigerenzer, 2008; za kritike oko empirijske validacije teorije racionalnog izbora vidjeti Green i Shapiro, 1994). Herbert Simon (1956; 1978; 1985; 1990) prvi je isticao kako teorije odlučivanja moraju uzimati u obzir dvije vrste ograničenja/uvjeta – (biološke) mogućnosti organizma koji odlučuje i objektivne karakteristike situacije. Naime, ljudski um nema, niti može imati, kognitivne sposobnosti koje od njega zahtjeva proces optimizacije; ima ograničene kapacitete pažnje, radne memorije, dugoročnog pamćenja itd. (Perac i Shapira, 2001). Nadalje, okolina u kojoj se donose odluke nije uvijek stabilna i jednaka, niti jasna, i puno je kompleksnija od jednostavne okoline koju pretpostavljaju modeli racionalnog izbora (Gigerenzer i Gaissmaier, 2011). Zbog te dvije vrste ograničenja očekujemo kako „inteligentni sustavi moraju koristiti aproksimativne metode kada rješavaju zadatke. Njihova racionalnost je ograničena“ (Simon, 1990:6). Ljudima jednostavno nisu dostupne strategije optimizacije i od njih možemo očekivati isključivo da budu ograničeno racionalni. To znači da je „ljudsko racionalno

ponašanje oblikovano škarama čije su dvije oštrice struktura okoline zadataka i komputacijske sposobnosti aktera“ (7). Teorija odlučivanja mora obje oštrice uzeti u obzir kako bi bila potpuna⁵⁵. Osvrnimo se na iduća dva pristupa odlučivanju koja se naslanjaju na Simona i kritike teorije racionalnog izbora.

5.1.2. Pristranosti i heuristike

U okviru teorije racionalnog izbora očekivanja od sposobnosti građana su izrazito velika, a čak i sami ekonomisti ističu kako su nerealna (Baumol i Blinder, 2011). Truizam je reći da se ne ponašamo u skladu s očekivanjima te teorije, odnosno da često griješimo i donosimo neoptimalne odluke. Naravno, toga su teoretičari racionalnog izbora svjesni, ali smatraju kako su te pogreške stvar slučaja i kako njihovo postojanje ne dovodi teoriju u pitanje (Gilovich i Griffin, 2002). Međutim, tijekom 70ih godina prošlog stoljeća Daniel Kahneman i Amos Tversky proveli su niz istraživanja čiji je cilj bio provjeriti, nasuprot korištenju pretpostavki, kako doista ljudi donose odluke (što je rezultiralo razvojem područja bihevioralne ekonomije)⁵⁶. Primjerice, u jednom su istraživanju (Tversky i Kahneman, 1974) sudionici morali odabrati bi li radije prihvatili sigurnih 450 dolara ili sudjelovali u okladi u kojoj imaju 50 % vjerojatnosti da ne osvoje ništa i 50 % vjerojatnosti da osvoje 1000 dolara. Sudionici su redovito birali prvu opciju i time kršili postavke modela očekivane korisnosti⁵⁷. U drugom istraživanju (Kahneman i Tversky, 1984) provjeravali su kako različita prezentacija istih opcija utječe na odluke sudionika, što prema teoriji racionalno izbora ne bi trebalo imati utjecaja. Sudionicima je prezentiran scenarij o nadolazećoj zarazi za koju se očekuje da će ubiti 600 ljudi. Oni zatim moraju odabrati jedan od programa borbe protiv zaraze: (a) 200 ljudi će preživjeti ili (b) vjerojatnost 1/3 da će 600 ljudi preživjeti i 2/3 da nitko neće preživjeti. Sudionici su bili skloniji odabrati opciju (a). Drugoj skupini su prezentirane sljedeće opcije: (a) 400 ljudi će umrijeti ili (b) vjerojatnost 1/3 da nitko neće umrijeti i 2/3 da će 600 ljudi umrijeti. U ovom slučaju su sudionici bili skloniji odabirati opciju (b). Ono što je zanimljivo jest da su opcije (a) i (b) u oba slučaja zapravo identične (ako preživi 200 ljudi to znači da ih je 400 umrlo), ali ovisno o tome kako su opcije prezentirane ljudi su donosili različite odluke. Kahneman i Tversky (1979) svoje su rezultate opisali teorijom prospekcije (*prospect theory*) koja opisuje kako se odnosimo prema odlukama koje uključuju određeni rizik, odnosno

⁵⁵ Nije dovoljno, kao što ističe Gigerenzer (2004) da u postojeće teorije racionalnog izbora uvedemo ograničenja, poput cijene pretrage, jer u konačnici, iz perspektive modela, stavljamo još veća očekivanja od donositelja odluka (npr. March, 1978).

⁵⁶ Povijesni pregled razvoja područja bihevioralne ekonomije vidjeti u Heukelom (2014).

⁵⁷ Naime, očekivana vrijednost prve opcije je $1(100\%)*\$450 = 450\$$; a druge opcije $0,5(50\%)*\$0 + 0,5(50\%)*\$1000 = \$500$ (vidi i čitav niz drugih primjera u Kahneman i Tversky (1979)).

kako percipiramo dobitke i gubitke. Međutim, ova teorija je imala relativno mali odjek u politologiji (u najvećoj mjeri oko efekta medijskog uokvirivanja; za pregled vidjeti u Mercer (2005) i Vis (2011)), a najveći doprinos ovog istraživačkog programa politologiji jest spoznaja da pogreške u mišljenju nisu slučajne, već upravo suprotno, sustavne (Dan Ariely (2008) naziva ljude predvidljivo iracionalnima). Te pogreške, poput tendencije da smatramo kako su specifičniji uvjeti vjerojatniji od općenitijih (vidi Linda problem, Kahneman, 2002), nazivaju se pristranostima (vidjeti i LeBoeuf i Shafir, 2005). Budući da se rezultati ovih istraživanja naslanjaju na predviđanja teorije racionalnog izbora često ih se smatra i anomalijama te teorije (vidi čitav niz članaka od Richarda Thaler (npr. 1988a; 1988b; Thaler i Johnson, 1990); pregled vidjeti u Polšek i Bovan (2014)).

S obzirom da ljudi sustavno griješe u svojim procjenama i odlukama očito je kako ne koriste mentalne strategije matematičke optimizacije; no, postavilo se pitanje – koje mentalne strategije onda koriste? Vodeći se Simonovom idejom o kognitivnim ograničenjima u racionalnosti, Kahneman i Tversky su pretpostavili kako ljudi, pogotovo kada su suočeni s kompleksnim odlukama, koriste jednostavne mentalne strategije (Tversky i Kahneman, 1974). Te mentalne strategije koje „zanemaruju dio informacija s ciljem da do odluka dođemo što brže i (kognitivno) štedljivije“ (Gigerenzer i Gaissmaier, 2011:454) nazivamo heuristikama⁵⁸. Heuristike čine drugi „dio“ ovog istraživačkog programa i predstavljaju alternativu matematičkoj optimizaciji. Primjerice, procjenu učestalosti određene pojave, poput učestalosti negativnih izjava o Europskoj uniji od strane političara, pojednostavljujemo na način da učestalost procjenjujemo na temelju lakoće kojom se možemo sjetiti instanci negativnih izjava. Ta strategija naziva se heuristikom dostupnosti, a uz heuristike reprezentativnosti i sidrenja čini temeljne tri heuristike koje su Kahneman i Tversky identificirali (Tversky i Kahneman, 1974). Heuristike se najčešće smještaju u dvoprocesne modele mišljenja, prema kojima postoje dva kvalitativno različita načina na koji pojedinci procesiraju informacije (Kahneman, 2013). Procesi Sustava 1 su brzi, automatski, nesvjesni, odvijaju se bez napora, dok su procesi Sustava 2 pod intencionalnom kontrolom, svjesni i stavljaju veće opterećenje na kognitivne resurse; heuristike su tipični primjeri procesa Sustava 1 (Kahneman i Frederick, 2002). Međutim, važno je istaknuti, pogotovo kada je riječ o sferi politike, kako dio autora, poput Gigerenzera i

⁵⁸ Postoje različite definicije heuristika – primjerice Kahneman i Frederick (2002) ističu kako su heuristike mentalne strategije u čijoj je srži odlučivanje na temelju zamjene ključnog atributa za odluku s nekim atributom koji pojednostavljuje cijeli proces odlučivanja.

Gassmaiera (2011), smatraju da heuristike mogu biti i svjesni procesi, te razlikuju naučene i urođene heuristike.

Unutar političke sfere proučavanje političkog odlučivanja iz perspektive *pristranosti i heuristika* razvilo se u najvećoj mjeri tijekom 90ih godina prošlog stoljeća kada dolazi do formiranja kognitivnog modela političkog čovjeka (vidjeti detaljnije u trećem poglavlju, naročito Sniderman, Brody i Tetlock, 1991; Popkin, 1994). Iako su u okviru izbornih studija, pogotovo unutar sociopsihološkog pristupa, istraživači proučavali determinante odlučivanja (stranačka identifikacija je zapravo oblik heuristike (Campbell i sur., 1964)), tek s knjigama poput *Reasoning and Choice* (Sniderman, Brody, i Tetlock, 1991) i *Reasoning Voter* (Popkin, 1991) možemo reći da se istraživački program *pristranosti i heuristika* proširio na političku sferu. Ipak, postoji jedna ključna razlika u primjeni tog programa u području u kojem je nastao (zapravo formirao; bihevioralnoj ekonomiji) i u političkoj sferi. Unutar bihevioralne ekonomije greške je lako identificirati jer se sva istraživanja naslanjaju direktno na normativna očekivanja teorije racionalnog izbora (iako kao što ćemo kasnije pokazati postoji diskusija oko adekvatnosti te norme). S druge strane, u izostanku adekvatnog normativnog okvira, rezultati istraživanja političkog mišljenja prvenstveno su vođeni idejom spašavanja demokratskog poretka ukazujući kako su upravo heuristike i intuitivni mentalni procesi za to ključni (npr. Popkin (1991); Lupia i McCubbins (1998)). Diskusija tu, dakle, nije toliko usmjerena na odstupanja u racionalnom mišljenju i eventualnom poboljšanju tog mišljenja, već u pokazivanju kako pomoću heuristika građani mogu donositi dovoljno dobre odluke (što god one bile).

Ova istraživanja pokazala su kako postoji (barem) pet ključnih heuristika koje koriste glasači (Lau i Redlawsk, 2001; detaljnije ćemo se na njih osvrnuti u idućem pasusu). Kao prvo, građani mogu donositi političke odluke na temelju stranačke heuristike (*party ili partisan heuristic*) (npr. Rahn, 1993; Schaffner i Streb, 2002; Merolla, Stephenson, i Zechmeister, 2005), vodeći se jednostavnim pravilom odabira kandidata ili pozicije koju zauzima stranka koja im se sviđa, odnosno kojoj su privrženi. Druga heuristika jest ideološka heuristika, prema kojoj građani koriste ideološku poziciju stranke ili kandidata kao znak na temelju kojeg zaključuju o njihovim specifičnim stavovima (npr. Hamill, Lodge i Blake, 1985; Lodge i Hamill, 1986). Treće, kao prečac u mišljenju građani mogu koristiti potporu određenih grupacija za određenog kandidata, stranku ili politički prijedlog (npr. Mondak, 1993; Lupia, 1994). Riječ je o jednostavnom pravilu – „ako određena grupacija koja ti se sviđa podupire nešto, podupri i ti to“ (slično heuristici stada, Baddeley, 2010). Primjerice, ukoliko pojedinac ima pozitivan stav o svojoj religijskoj grupi, koristeći ovu heuristiku podržat će stranku koju oni podržavaju bez da troši

dodatne kognitivne resurse na tu odluku. Četvrto, Lau i Redlawsk (2001) ističu heuristiku anketnih (predizbornih) rezultata, u okviru koje su anketni rezultati znak za sposobnost stranke ili kandidata da osvoje vlast. U principu je riječ o „negativnoj“ heuristici koja nam olakšava odluku na način da uzimamo u obzir samo opcije koje imaju šansu da osvoje vlast. Posljednje, moguće je koristiti heuristiku privlačnosti, odnosno izgleda kandidata, prema kojoj na temelju određenih karakteristika (spol, dob, rasa...) kandidata donosimo odluku o glasovanju (npr. Ottati, 1990; Riggle i sur., 1992; Cutler, 2002). Osim ovih postoji niz ostalih političkih heuristika, poput heuristika svidanja (*likeability heuristic*; Brady i Sniderman, 1985), heuristika afekta (Sniderman i sur., 1986; Slovic i sur., 2007), heuristika dužnosti (Scholz i Pinney, 1995) itd. Smisao svih heuristika kognitivno je olakšati političko mišljenje kroz korištenje jednostavnih pravila koja se temelje na (relativno) malom broju informacija. Cijeli program *pristranosti i heuristika* uronjen je u motivacijsku metaforu čovjeka kao „kognitivnog škrtice“ koji pokušava u što manjoj mjeri opterećivati svoj kognitivni aparat, u čemu mu pomažu heuristike (Fiske i Taylor, 1991). Međutim, na taj način usmjeravamo se na efikasnost, a u manjoj mjeri na točnost mišljenja, pa heuristike mogu dovesti do niza pristranosti (Kunda, 1999). U okviru političkog mišljenja, primjerice, manje privlačne kandidate procjenjujemo kao da su politički udaljeniji od nas (ukoliko smo liberali smatramo ih konzervativcima) (Riggle i sur., 1992); pokazujemo rodnu pristranost prilikom glasovanja (Chiao, Bowman, i Gill, 2008); zanemarujemo specifične informacije koje nisu u skladu sa stereotipom kandidata koji nam se sviđa (Taber, Cann i Kucsova, 2009) itd.

Konačan cilj istraživačkog programa *pristranosti i heuristika* jest ponuditi adekvatno objašnjenje (deskriptivnu teoriju) procesa zaključivanja i odlučivanja, te po mogućnosti poboljšati te procese kako bi u što većoj mjeri umanjili pristranosti (Gilovich i Griffin, 2002). Poboljšanje u tom smislu znači „paljenje“ sustava 2, odnosno usmjeravanje na što svjesnije, elaboriranije i dublje procesiranje informacija (vidi i Petty i Cacioppo, 1986). Drugim riječima, cilj je umanjivanje pristranosti, što je „zadatak sustava 2“ (Kahneman i Frederick, 2002:278). To možemo ostvariti kroz oblikovanje okoline, primjerice ako koristimo frekvencije umjesto vjerojatnosti (Gigerenzer i Brighton, 2009), usmjeravamo građane da se oslanjaju na pozicije političkih aktera prilikom odlučivanja (Lupia, 1994), da ulože više vremena u informiranje (Riggle i Johnson, 1996) itd. Prednost, odnosno doprinos, pristupa *pristranosti i heuristika* prvenstveno je otvaranje tzv. crne kutije uma, odnosno opisivanje i razumijevanje procesa i kauzalnih odnosa političkog mišljenja. Osim što istraživači koriste diskurs i koncepte socio-kognitivne psihologije i proučavaju kognitivne mape, sheme, stavovne strukture i sl., pomicanje

istraživanja s ona anketnog tipa (npr. Sniderman, Brody i Tetlock, 1991) u laboratorij (npr. Lau i Redlawsk, 1997) omogućilo je dublju analizu specifičnih procesa političkog mišljenja dok se ono odvija. Uz to, analiza sustavnih pogrešaka mišljenja otvorila je vrata preskripcijama koje bi trebale rezultirati kvalitetnijim političkim mišljenjem građana što bi trebalo rezultirati u konačnici boljom kvalitetom demokracije. Međutim, postoje i nekoliko kritika ovog pristupa. Kao prvo, iako autori često ističu Simonov koncept ograničene racionalnosti, većina ih se usmjerava na ograničenja u umu, a u manjoj mjeri na situacijska ograničenja u mogućoj racionalnosti političkog mišljenja (vidi Lupia, McCubbins, i Popkin, 2000). Drugo, većina istraživanja provedena su u kontroliranim, laboratorijskim istraživanjima, i ostaje pitanje mogu li se te spoznaje adekvatno primijeniti na političku svakodnevicu (Gilovich i Griffin, 2002). Posljednje, *pristranostima i heuristikama* nedostaje širi/dublji teorijski okvir unutar kojeg bi se mogao povezati čitav niz pojedinačnih rezultata. Naime, trenutačno se čini kako je ovo područje u fazi proliferacije heuristika i pojedinačnih spoznaja, bez ideje o teoriji mišljenja koja bi bila (deskriptivna) alternativa teoriji racionalnog izbora (Bendor i sur., 2011). Na trenutke područje izgleda samo kao skup anomalija teorije racionalnog izbora. Naravno, cijeli istraživački program naslanja se na normativnost teorije racionalnog izbora, ali unatoč tome vidljiv je nedostatak sustavnog teorijskog promišljanja o procesima političkog mišljenja.

5.1.3. Ekološka racionalnost

Kao svojevrsni odgovor na poteškoće s programom *pristranosti i heuristika*, formirao se pristup ekološke racionalnosti. Temeljna ideja ovog pristupa oslanja se na metaforu *Simonovih škara*, odnosno ideju da je racionalno ponašanje ljudi ograničeno kroz njihove kognitivne sposobnosti, ali i situacijski okvir zadatka/cilja mišljenja (Simon, 1990). Naime, ističe se kritika kako se program Kahnemana i Tverskog u maloj mjeri osvrće na utjecaj okoline na sposobnosti mišljenja, odnosno kako je riječ o programu koji uzima u obzir samo umna ograničenja i naslanja ih na teoriju racionalnog izbora, što ne odgovara Simonovoj teoriji. Da bismo produbili naše spoznaje o ljudskom mišljenju ne smijemo gledati na „ograničenu racionalnost isključivo kao na napad temeljnih postavki modela optimizacije; ona je pozitivni program koji treba zamijeniti optimizaciju – kada je nerealistična – s nečim boljim“ (Gigerenzer, 2004:398). Alternativni okvir za primjenu te teorije leži u paradigmi evolucijske teorije. Ljudski um se razvijao kroz svoju evolucijsku prošlost kako bi se što bolje adaptirao na probleme iz tadašnje, evolucijski stare, okoline (Gigerenzer i Gaissmaier, 2011). Dakle, naši obrasci promišljanja razvili su se kao odgovor na specifične probleme; nije riječ o optimizaciji koja koristi apstraktne matematičke formulacije, već o *zadovoljenju (satisficing, Simon (1956))*, odnosno odlukama

koje su dovoljno dobre u određenom kontekstu. Naš um nije se evolucijski razvio da djeluje po principima teorije racionalnog izbora, već da primjenjuje jednostavna pravila, odnosno heuristike (Gigerenzer, 2004). Čovjek je *Homo Heuristicus* – na njegovom je raspolaganju čitav niz mentalnih prečaca; oni čine taj um (Gigerenzer i Brighton, 2009). Iz ove perspektive besmisleno je smatrati teoriju racionalnog izbora normativnom – taj način mišljenja ne samo da je nedostižan za naš kognitivni aparat nego je i biološki neprihvatljiv; normativno, poželjno, je upravo korištenje heuristika u mišljenju! (Gigerenzer i sur., 1999). Poteškoće ne nastaju iz samog korištenja prečaca u mišljenju već iz njihovog korištenja u zadatku/okolini za koju ta heuristika nije primjenjiva; racionalnost se, stoga, traži u međuodnosu mentalne strategije i karakteristika okoline (Gigerenzer i Gaissmaier, 2011). Dakle, heuristike nisu same po sebi ni dobre ni loše (Gilovich i Griffin, 2002), već su dobre ili loše u određenom kontekstu. Cilj je programa *ekološke racionalnosti* odrediti temeljne heuristike tj. temeljne komputacijske modele uma koje Gigerenzer (2008) naziva adaptivnom kutijom za alat (*the adaptive toolbox*). Ona uključuje pravila pretraživanja, pravila zaustavljanja i pravila odlučivanja (Gigerenzer i sur., 1999) i trebala bi pružiti teorijski okvir za proučavanje čitavog niza specifičnijih heuristika. Budući da racionalno mišljenje proizlazi iz međuodnosa mentalnih strategija i karakteristika okoline potrebno je analizirati i aspekte okoline. Primjerice, za odabir adekvatne heuristike potrebno je znati koliko je dobro moguće predviđati kriterij odlučivanja, kakva je korelacija između znakova, koliki uzorak čine dostupni podaci, kakva je distribucija pondera itd. (Gigerenzer i Gaissmaier, 2011). Istraživanja ovog pristupa pokazuju kako ne samo da heuristike mogu rezultirati dobrim odlukama, nego da u adekvatnim okolinama rezultiraju boljim odlukama od modela optimizacije (za pregled vidjeti Gigerenzer i Gaissmaier, 2011). Primjerice, *uzmi-najbolje* (*take-the-best*) heuristika koristi se kada je potrebno odabrati alternativu s najvećom vrijednosti i uključuje pretragu prema znakovima po poretku njihove valjanosti, pravilo zaustavljanja u trenutku kada je jedan znak diskriminativan i strategiju odabira alternative koja ima bolji rezultat na temelju tog znaka. Ova heuristika je u zadatku kada pojedinci moraju odrediti koji grad ima veću populaciju na temelju niza znakova (npr. ima li nogometni klub, ima li aerodrom itd.) imala bolje predikcije nego optimizirajuće strategije, poput multiple regresije (Gigerenzer i Brighton, 2009).

Unutar političke sfere okvir ekološke racionalnosti primjenjuje se u najvećoj mjeri u relativno novom području evolucijske političke psihologije. Temeljna pretpostavka ovog područja jest da, jednako kao i u ostalim sferama ljudskog mišljenja i ponašanja, a možda još i više s obzirom na metaforu političke životinje, u političkoj sferi su se heuristike razvile kroz procese evolucije

(Petersen, 2015). One su rezultat funkcionalne adaptacije za rješavanje niza društvenih problema, poput uvođenja kazni za sprječavanje antisocijalnog ponašanja (ibid), ili društvene pomoći potrebitima (Petersen i sur., 2012). Biračko ponašanje se također može analizirati kroz ovu perspektivu. Naime, na glasovanje možemo gledati kao na odabir vođe zajednice, što je zadatak koji je imao evolucijsku važnost. Preživljavanje je ovisilo o odabiru kvalitetnog vođe, a odabir se često temeljio na znakovima koji su signalizirali tu kvalitetu (maskulinitet i snagu) – visina, težina i općenito zdravlje (van Vugt i sur., 2008). Istraživanja su potvrdila ovu pretpostavku i ukazala da se ishodi izbora mogu predvidjeti pomoću fizičkih karakteristika, poput oblika lica (Little i sur., 2007), ali i ostalih znakova koji mogu ukazivati na kvalitetnoga vođu, poput glasa (Gregory i Gallagher, 2002). Iako su autori u ovom području svjesni kako postoje i naučene političke heuristike, cilj im je „iskoristiti teoriju evolucije kako bi izgradili provjerljive hipoteze o strukturi heuristika koji usmjeravaju [*guide*] političko mišljenje modernih ljudi“ (Petersen, 2015:74).

Primjena okvira evolucijske teorije u politologiji, a pogotovo u području političkog mišljenja, relativno je nova pojava (Sommit i Peterson, 2002; Hatemi i McDermott, 2011). Važnost njegove primjene je u uvođenju drugačije perspektive na koncept racionalnosti od dotadašnjih. Unutar teorije evolucije ključan je odnos organizama i okoline što je u skladu s idejom racionalnosti unutar *Simonovih škara*. Nadalje, ovaj pristup može ponuditi i okvir za deskriptivnu teoriju političkog mišljenja kroz identifikaciju evolucijskih temelja političkih heuristika (analogno adaptivnoj kutiji za alat; Gigerenzer (2008)); na tim temeljima bi se trebala moći identificirati hijerarhija specifičnijih, evolucijski novijih heuristika. Uz to, spoznaje iz evolucijske teorije nude ponešto optimističniju sliku građana jer „iz evolucijske perspektive teško je razumjeti zašto bi donošenje odluka ljudi bilo iracionalno“ (Rubin, 2001:339). S obzirom na to kako je evoluirao ljudski kognitivni aparat besmisleno je očekivati da građani mogu zadovoljiti normu koju pred njih postavlja teorija racionalnog izbora; čak štoviše, bilo bi bolje da se usmjere u što većoj mjeri na heuristični oblik mišljenja. Glavni uvjet racionalnog mišljenja jest korištenje adekvatnih heuristika u adekvatnim okolinskim uvjetima. Uz navedene prednosti, postoji i barem dva nedostatka pristupa ekološke racionalnosti u političkoj sferi. Kao prvo, ne postoji dovoljno dobra empirijska potvrda teorije, odnosno temeljnih heuristika i adaptivne kutije za alat. Međutim, ovo je nešto manji problem (vidi Broder i Newell, 2008). Veći problem leži u pitanju odnosa modernog političkog svijeta i naše starije evolucijske prošlosti. Naime, (političke) heuristike su se razvile kao prilagodba okolini malih i bliskih zajednica i postavlja se pitanje njihove korisnosti u današnjem svijetu. I dok većina autora

unutar ovog područja smatra kako to nije problem, jer je riječ o funkcionalno identičnim okolinama (npr. Rubin, 2001; Gigerenzer i Brighton, 2009), neki autori ukazuju da taj okolinski nerazmjer može dovesti do niza pristranosti (npr. Petersen, 2015). I to je glavni izazov pristupa ekološke racionalnosti – pokazati kako su okolina modernih masovnih društava i politički problemi s kojima se građani suočavaju dovoljno slični okolini kojoj smo se kao vrsta adaptirali u prošlosti.

5.1.4. Pristup odlučivanju u ovoj disertaciji

U prethodnom dijelu predstavljena su tri pristupa odlučivanju – teorija racionalnog izbora, istraživački pristup *pristranosti i heuristika*, te ekološka racionalnost. Svaki od navedenih pristupa, kao što je istaknuto, ima svoje prednosti i nedostatke, a konačan „odabir“ pristupa ovisi u najvećoj mjeri o preferencijama i normativnim pozicijama istraživača. S obzirom na opisanu normu mišljenja *točnog glasovanja*, smatramo kako teorija racionalnog izbora može ponuditi normativni okvir za analizu političkog odlučivanja. Štoviše, ističemo kako je potrebno raditi na razvoju što većeg broja kriterija političkog odlučivanja koji bi mogli poslužiti kao premosnica između teorija na razini individua i na razini političkog sustava. S druge strane, s obzirom na spoznaje o ograničenjima ljudskog kognitivnog aparata, teorija racionalnog izbora nikako ne može adekvatno opisivati stvarne procese mišljenja i donošenja odluka. Bilo koja deskriptivna teorija mora ta ograničenja uzeti u obzir. Čini se kako pristup ekološke racionalnosti nudi najbolji teorijski okvir za proučavanje procesa mišljenja - on je ugnijezdio procese političkog mišljenja između razvijenih psiholoških adaptacija i karakteristika okoline. Ipak, glavni je problem tog pristupa već opisana neusklađenost između tipa zadataka, okoline i znakova u modernom političkom svijetu u usporedbi sa svijetom skupljača-lovaca iz evolucijske prošlosti. Uz to, predviđanja ove teorije nisu u potpunosti jasna – ne znamo koje su relevantne karakteristike okoline za neke zadatke i koje heuristike je u njima racionalno koristiti. Drugim riječima, nemamo normu na koju se možemo nasloniti. Slažemo se s Baronom koji ističe kako je norma u konačnici stvar analize situacije (u Stanovich i West, 2000). U tom smislu prihvatljivijim se čini koristiti pristup *heuristika i pristranosti*, uz ogradu da bi se trebalo „opravdati, a ne samo nekritički prihvatiti postojanje i prirodu normi na temelju kojih vrednujemo izvođenje zadataka“ (Vranas, 2000:191). Dakle, mora biti jasno zašto je određena matematičko-logička norma ideal kojem treba stremiti u određenom zadatku. Ovaj zahtjev najbolje se vidi u pristupu Keitha Stanovicha (2004) koji se slaže s konceptima ekološke racionalnosti, ali je izrazito skeptičan oko korisnosti „starijih“ heuristika u modernom svijetu i zadacima s kojima se suočavamo. S obzirom na širenje političke sfere kroz povijest, danas je

političko mišljenje i ponašanje zasigurno jedno od kompleksnijih zadataka s kojima se pojedinci suočavaju. Ovo, pak, ne znači kako heuristike ne mogu biti korisne; pitanje njihove korisnosti u konačnici je stvar empirijske provjere.

Prije nego što predstavimo individualne i situacijske karakteristike za koje očekujemo da ograničavaju (ili doprinose) točnom glasovanju osvrnut ćemo se malo detaljnije na mentalne strategije koje su na raspolaganju građanima prilikom političkog odlučivanja.

5.2. Procesi političkog odlučivanja

Političko odlučivanje je u širem smislu, a glasovanje u užem, obilježeno nizom procesa odlučivanja sa svrhom odabira alternative koja (najbolje) zadovoljava naše preferencije. Kao što je već ranije istaknuto, prilikom davanja svojeg glasa određenoj političkoj opciji na raspolaganju nam je niz oblika donošenja odluka, odnosno strategija. Njih možemo definirati kao „set mentalnih i fizičkih operacija koje individua koristi kako bi došla do odluke. U najširem smislu, uključuje identificiranje alternativa, traženje informacija o različitim alternativama, procjenu vjerojatnosti ishoda, pretraživanje pamćenja za procjenu važnosti svih ishoda i važnosti u određenom kontekstu itd.“ (Lau, 2003:33). Einhorn i Hogarth (1981) navode četiri procesa koja sačinjavaju odluku – prikupljanje informacija, evaluaciju, akciju i učenje/povratne informacije. Naravno, konačna odluka ovistit će o strategiji koju koristimo da do nje dođemo jer se različite strategije usmjeravaju na, ili zanemaruju, određene informacije koje su dostupne donositelju odluke te na različite načine mogu te informacije sumirati u konačnu odluku. Barker i Hansen (2005) ističu kako je odluka o glasovanju kompleksna odluka koja sadrži nekoliko alternativa i niz atributa, a često se nijedna stranka ne procjenjuje kao dominantna na svim atributima. Stoga se očekuje kako ta odluka zahtjeva visoku kognitivnu uključenost. Iz normativne perspektive jasno je zašto je tomu tako, ali postoji niz vrsta strategija odlučivanja i mentalnih procesa koje su istraživači identificirali. Osvrnut ćemo se na nekoliko vrsta i podjela tih strategija i procesa.

Već je spomenuta podjela, ali valja ju ponoviti, na dva tipa misaonih procesa koji spadaju u Sustav 1 i Sustav 2 (Kahneman, 2013). Procesi Sustava 1 su brzi, automatski, nesvjesni, odvijaju se bez napora, dok su procesi Sustava 2 pod intencionalnom kontrolom, svjesni i stavljaju veće opterećenje na kognitivne resurse (Evans, 2008). Riječ je o idealnim oblicima mišljenja, jer su u svakodnevnicu obje vrste procesa cijelo vrijeme prisutne, iako jedna od njih dominira (Kim i Garrett, 2012). Tipičan proces sustava 1 jesu mentalni prečaci, poput

zaključivanja o kompetentnosti političara na temelju njegove fizičke privlačnosti – ta procjena se odvija automatski, nismo ju svjesni, ne moramo ulagati puno napora za procjenu kompetencije i temelji se na manjem broju informacija (Todorov i sur., 2005). Tipičan proces sustava 2 bila bi konceptualizacija točnog glasovanja koja se koristi u ovom radu. Zahtjeva čitav niz svjesnih i usmjerenih procesa te veliku dozu kognitivnog opterećenja. Procesi ova dva modusa mišljenja možemo vezati uz procese koji su ipak samo dio procesa odlučivanja, a to su procesi evaluacije informacija o političkim akterima. Načelno, postoje dva distinktivna procesna puta (koji odgovaraju procesima sustava 1 i sustava 2) kojima dolazimo do konačne, globalne evaluacije, tzv. *on-line* i *memory-based* modela. Prvi model temelji se na ideji da za formiranje globalne evaluacije nije potrebno pamćenje, što bi objasnilo pojavu da građani mogu donositi političke procjene, a da ujedno imaju niske razine političke informiranosti. Za svakog aktera imamo evaluacijski listić (*running tally*) koji predstavlja sumativnu evaluaciju, a kada smo suočeni s novim informacijama evaluiramo ih, u najvećoj mjeri zaboravljamo sadržaj, a evaluaciju pridodajemo evaluacijskom listiću (Lodge, McGraw, i Stroh, 1989; McGraw, Lodge i Stroh, 1990; Lodge, Steenbergen, i Brau, 1995; Lodge i Taber, 2005; Taber, Cann, i Kucsova, 2009). Dakle, zadržavamo opću evaluaciju aktera, a evaluaciju novih informacija integriramo u postojeću opću evaluaciju, tj. korigiramo je po potrebi. Naravno, postojeća opća evaluacija utječe na evaluaciju novih podataka i rezultira pristranostima, poput pristranosti potvrđivanja (*confirmation bias*; npr. Steenbergen, 2010; Lodge i Taber, 2013). Nasuprot ovakvom tipu evaluacije jest ona temeljena na pamćenju (eng. *memory-based*). Unutar nje dubinski evaluiramo pojedine informacije i prilikom formiranja evaluacije koristimo mnoštvo informacija iz pamćenja (Redlawsk, 2002). Pamćenje političkih informacija se najčešće konceptualizira kroz kognitivni okvir, tj. kroz mentalne sheme i asocijativne mreže među informacijama (McGraw i Steenbergen, 1995). Opća evaluacija je svjesni proces vaganja evaluacija različitih informacija (kognitivno) vezanih uz objekt (npr. Lavine, 2002; Matthes, Wirth, i Schemer, 2007). Jednako kao i kod dvoprocesnih modela, novija istraživanja usmjerila su se na hibridne modele formiranja evaluacija (npr. Huang, 2000; Kim i Garrett, 2012). Naime, pokazalo se da „odabir“ modela uvelike ovisi o kontekstualnim, ali i metodološkim faktorima, poput konačnog zadatka sudionika. Jedan od razloga za to jest ovisno da o konačnoj uputi sudionicima, poput formiranja globalne evaluacije za svakog pojedinog ili odabira jednog između više kandidata, sudionici će biti skloni koristiti različite modele (Redlawsk, 2001; ali vidjeti i Huang, 2000). Naravno, iz normativne perspektive do ove razlike ne bi trebalo doći jer bi se uvijek trebao odabirati najbolje evaluirani kandidat.

Iduća podjela procesa ovisi o tome koliki dio od dostupnih informacija koje su važne za proces odlučivanja građani uzimaju u obzir – „strategije koje koriste sve dostupne informacije nazivamo pravilima odlučivanja, a one koje ignoriraju neke informacije nazivamo heuristikama“. (Lau, 2003:33-34). Idealno bi bilo da sudionici uzimaju u obzir sve dostupne informacije, međutim, to ne implicira da pomoću heuristika nije moguće donijeti dobre odluke; za to nam je potrebna norma ishoda, poput točnog glasovanja.

Međutim, najvažnija podjela strategija odlučivanja ovisi o tome kako se sudionici nose s konfliktnim informacijama. Naime, glasovanje je kompleksna odluka unutar koje se često moramo nositi s konfliktima – određena stranka nam odgovara u određenim aspektima, a u drugima ne. S konfliktima se možemo nositi na dva načina – možemo ih zanemarivati (nekompensatorne strategije) ili se s njima suočiti (kompensatorne strategije) (Einhorn i Hogarth, 1981). Kompensatorne strategije su kognitivno kompleksnije strategije koje se suočavaju s konfliktnim vrijednostima različitih atributa za pojedine alternative; negativne vrijednosti na atributima se kompenziraju s pozitivnima na drugim atributima. Kod nekompenzatornih strategija pozitivne informacije ne mogu „ponišiti“ utjecaj negativnih; najčešće negativna informacija na određenom atributu automatski izbacuje alternativu iz razmatranja (Lau, 2003). Primjer kompensatorne strategije je tzv. ponderirano sumativno pravilo koje odgovara normativnom postupku točnog glasovanja opisanom u prošlom poglavlju. Kompensatorna strategija može biti i heuristika; primjerice, možemo svoju odluku temeljiti na frekvenciji pozitivnih i negativnih atributa i zanemariti važnost atributa. Nasuprot njima su nekompenzatorne strategije, poput zadovoljavanja (*satisficing*) koje pretpostavlja da imamo razine atributa kojima težimo, po slučaju provjeravamo zadovoljava li alternativa tu razinu i ako da onda ju biramo. Slična strategija je leksikografska heuristika u okviru koje tražimo najvažniji atribut i uspoređujemo alternative isključivo na tom atributu i biramo najpovoljniju (detaljnije u Lau, 2003). Različite strategije odlučivanja impliciraju i različite strategije pretraživanja informacija. Primjerice, građani mogu prikupljati podatke za svaku pojedinu alternativu po svim atributima; po pojedinim atributima prikupljati podatke za svaku alternativu i razne kombinacije navedenih koje mogu dovesti do različitih ishoda (vidjeti u Herstein, 1981; Riggle i Johnson, 1996; Patty i Weber, 2007).

Iz navedenog se vidi kako postoji niz mentalnih procesa koji čine političku odluku, od prikupljanja podataka, njihove evaluacije, spajanja, odabira strategije itd. Nijedan aspekt od tih procesa nema jedinstveni oblik već oni variraju kao rezultat interakcije individualnih i situacijskih karakteristika, poput broja alternativa i atributa, dostupnog vremena, oblika

prezentacije, osjećaja odgovornosti, stresa, sličnosti alternativa, znanja sudionika itd. (npr. Rahn, Aldrich i Borgida, 1994; Riggle i Johnson, 1996; Mintz i sur., 1997; Huang, 2000; Hastie, 2001; Lau, 2003; Barker i Hansesn, 2005). U sljedećim dijelovima ovog poglavlja predstaviti će se pregled individualnih i situacijskih karakteristika koje su važne za razumijevanje točnog glasovanja u ovoj disertaciji.

5.3. Individualne karakteristike

Promišljanja o kvalitetama i kompetencijama građana u srži su demokratskih teorija već nekoliko stoljeća (pregled u drugom poglavlju). Ključ je (bio) razraditi što određeni model demokracije očekuje od svojih građana, a s razvojem empirijskih istraživanja omogućio je da se provjeri zadovoljavaju li građani ta očekivanja (Rapeli, 2014). Ta istraživanja usmjerena su na prosječnog građanina i propitivanju minimalnih kompetencija, odnosno pitanju mogu li, u prosjeku, građani izvršiti demokratske zadatke (Lupia, 2001). Demokratski zadaci su često izjednačeni s individualnim karakteristikama, poput političke informiranosti ili participacije. Ovaj rad usmjeren je na drugačiji tip demokratskog zadatka, tj. norme, i na individualne karakteristike se ne gleda kao na cilj sam za sebe. Naime, iako koncept poput zainteresiranosti za politiku može imati normativnu vrijednost za određeni model demokracije, u ovom radu važno je vidjeti doprinosi li zainteresiranost za politiku točnom glasovanju. U skladu s tim ciljem osvrnut ćemo se na nekoliko individualnih karakteristika za koje se, s obzirom na prijašnja istraživanja, očekuje da bi trebale imati utjecaj na vjerojatnost točnog glasovanja. Ovaj pristup u skladu je s trendovima istraživanja u području donošenja odluka u okviru kojih se istražuju determinante inter-individualnih razlika⁵⁹ (pregled u Stanovich i West, 2000).

Prije nego što se predstave individualni koncepti koji će biti analizirani u ovom radu potrebno je istaknuti kako ne postoji usklađena definicija tih koncepata kao niti standardna operacionalizacija, niti je jasan njihov međusobni odnos. Čitav je niz bliskih koncepata, poput političke sofisticiranosti, političke svjesnosti (*awareness*), političke pismenosti, političkog znanja, političke ekspertize itd. Postoji dosta konfuzije u literaturi (pogotovo oko teorijskog odnosa ovih pojmova, npr. koji je nadređeni kojem) i čini se da i Luskinova (1987:856) tvrdnja da je „ovo polje u epistemičkom neredu“ vrijedi i danas. S obzirom na tu činjenicu i s obzirom

⁵⁹ Izrazito zanimljiva i nedovoljno istražena tema jest utjecaj konceptualizacija inter-individualnih razlika na teoriju i praksu demokratskog poretka. Pogotovo su zanimljive implikacije bioloških, urođenih razlika na konceptualizaciju demokracije (izvrstan pregled u Carson, 2007).

da fokus ove studije nije razrješavanje tih nedoumica, odlučili smo se na korištenje pet koncepata individualnih karakteristika – političku sofisticiranost, političku informiranost, obrazovanje, dob, i motivaciju za politiku. U idućim pasusima iznijet će se teorijske definicije, operacionalizacije, empirijske rezultate i očekivanja za svaki od navedenih koncepata.

5.3.1. Politička sofisticiranost

Srž koncepta političke sofisticiranosti odnosi se na uređenost političkih kognitivnih struktura građana. Luskin (1990:332) ističe kako „politička sofisticiranost osobe se odnosi na brojčanost njenih političkih kognicija, njihovu širinu, i njihovu organizaciju“. Dakle, odnosi se u isto vrijeme na dubinu i širinu promišljanja o politici, ali i na konzistentnost mišljenja na apstraktnoj razini, najčešće kroz ideološki okvir (npr. Kuklinski i Quirk, 2001; Lee i Chang, 2011; Arceneaux, Johnson, i Maes, 2012). Možemo reći kako je politička sofisticiranost oblik političke ekspertize (Fiske, Kinder, i Larter, 1983; Fiske, Lau i Smith, 1990; Goren, 1997). Sofisticiranost čini kombinacija faktografskog znanja o politici (koje je odvojeno od vjerovanja i stavova) te asocijativne mreže među tim znanjem (Fiske, Lau i Smith, 1990; Goren, 2013). Neki autori se zadržavaju na užoj definiciji političke sofisticiranosti, odnosno na faktografskom znanju (npr. Marieta i Barker, 2007; Lee i Chang, 2010; 2011; Hartman i Newmark, 2012), dok drugi autori koriste širu definiciju, koja uključuje i razinu kognitivne kompleksnosti (npr. Stevens, 2005; Weisberg i Nawara, 2010; Popa, 2015). Uz to, dio autora širi ovaj koncept i smatraju kako on treba uključivati i koncepte poput stupnja praćenja politike (Zaller, 1992; Lawrence, 2003), političke efikasnosti (Yan, 2009), predviđanja političkih događaja (Sidanius, 1988), zainteresiranost za politiku (Macdonald, Rabinowitz, i Listhaug, 1995) itd. Iako dio širenja ima smisla, barem konceptualno (primjerice, potrebno je pratiti politiku kako bismo mogli razvijati kognitivne strukture), čini se kako je većina ovih širenja rezultat empirijskih poteškoća s mjerenjem kompleksnosti kognitivnih struktura – npr. Gomez i Wilson (2001:904) ističu kako je „politička sofisticiranost teška za operacionalizirati“. Takve mjere se u najmanju ruku svode na analizu otvorenih pitanja (npr. Luskin, 1990; Guo i Moy, 1998), a u najboljem slučaju na analizu odgovora iz intervjua (npr. Weisberg i Nawara, 2010). S obzirom da se istraživanja političkog mišljenja u najvećoj mjeri naslanjaju na podatke iz anketnih upitnika, većina njih se ipak zadržava na užem pristupu i mjeri političku sofisticiranost kroz faktografsko znanje o politici; te mjere zahvaćaju u većini slučajeva znanje o aktualnim političkim događajima i akterima (npr. Taber i Lodge, 2006; Marietta i Barker, 2007; Lee i Chang, 2010; 2011). Uz to, često se kao *proxy* varijabla za sofisticiranost koristi razina obrazovanja (npr. Enns i Kellstedt, 2008; Weisberg i Nawara, 2010; Alt, Lassen, i Marshall, 2014). Znanje o

politici je, naravno, preduvjet za razrađenu kognitivnu strukturu, ali nije dovoljan uvjet za sofisticirano mišljenje (Luskin, 1990). U isto vrijeme, mnogi autori ističu kako je političku sofisticiranost najbolje mjeriti upravo testovima faktografskog znanja. Primjerice, Zaller (1992:21) navodi kako ju je „iz teorijskih i empirijskih razloga najbolje mjeriti jednostavnim testom neutralnih faktografskih informacija“ (vidi i Dassonneville, 2012; Boonen, Pedersen i Hooghe, 2014).

Niz istraživanja političke sofisticiranosti ukazao je na njen utjecaj na političko mišljenje i odlučivanje. Primjerice, Stevens (2005; vidi i Lee i Chang, 2011) je pokazao kako sofisticiraniji građani mogu prepoznati emocionalni apel u negativnom političkom marketingu i mogu ga izolirati i usmjeriti se na argumentaciju. Luskin (1990) ističe kako visoka politička sofisticiranost povezana uz veću zainteresiranost za politiku, veću participaciju, veću usmjerenost na politička pitanja u kampanji i veću otpornost na utjecaj političkih simbola. Goren (1997) također ističe kako je glasanje na temelju političkih pitanja u principu dostupno samo politički sofisticiranijim građanima. Nadalje, Weisberg i Nawara (2010) ističu kako se političko odlučivanje sofisticiranijih u većoj mjeri temelji na apstraktnijim političkim konceptima, dok onih manje sofisticiranijih na pukim evaluacijama političkih kandidata, poput razine sviđanja ili fizičke privlačnosti.

S obzirom na navedeno za očekivati jest kako razina političke sofisticiranosti utječe na točno glasanje. Zbog veće kompleksnosti političkih kognitivnih struktura očekuje se da će politički sofisticiraniji građani moći, u odnosu na manje sofisticirane, točnije glasovati zbog toga što bi trebali imati koherentnije stavove na većem broju političkih pitanja i trebali bi točnije apstrahirati na političku dimenziju stavove političkih stranaka. Uz to, očekuje se kako će u manjoj mjeri koristiti nekompenzatorne strategije, poput heuristika, ali neovisno o korištenoj strategiji, očekuje se veća točnost glasanja osoba s višom političkom sofisticiranosti.

5.3.2. Politička informiranost

Politička informiranost drugi je koncept koji važan za točno glasanje. Koncept je blizak političkom znanju i političkoj sofisticiranosti, ali ga smatramo korisnim jer pomoću njega možemo ukazati na razliku između dva pristupa/pogled na političko znanje. Budući da politička sofisticiranost koncept koji se tiče strukture političkih kognicija i usmjeren je na kompleksnost i apstraktnost veza između tih kognicija, mjere znanja koji se tiču političke sofisticiranosti trebali bi se ticati informacija koje su vezane uz apstraktne političke koncepte, poput demokracije, prava, vlasti, uloge parlamenta itd. Ta pitanja spadaju u ono što Rapeli (2014)

naziva opće znanje o politici, McAllister (1998) pozadinskim informacija, a Delli Carpini i Keeter (1991) udžbeničkim činjenicama. Nasuprot tome nalazi se politička informiranost koju možemo definirati kao znanje o politički aktualnim događajima, javnim politikama i političkim akterima (vidi i Bagić i Šalaj, 2011). U tom smislu ona bi odgovarala *nadzornim (surveillance)* činjenicama (Delli Carpini i Keeter, 1991) ili faktografskim informacijama (McAllister, 1998). Visoka upoznatost s aktualnim političkim zbivanjima trebala bi biti povezana s manjom vjerojatnosti alijenacije iz javne sfere, većom potporom demokraciji i većom političkom participacijom (Galston, 2001). Većina istraživanja političkog znanja i sofisticiranosti zapravo mjere političku informiranost i koriste pitanja o aktualnim političkim akterima i događajima (npr. Sidanius, 1988; Guo i Moy, 1998; Lee i Chang, 2011; Boonen, Pedersen, i Hooghe, 2014). Neuman (1986) ističe kako je jedan od razloga za to nevoljkost istraživača za korištenje pitanja znanja to što bi mogli izazvati neugodu kod svojih sudionika.

Slično kao i kod političke sofisticiranosti, očekuje se kako će sudionici koji imaju višu razinu političke informiranosti, odnosno koji su upoznatiji s aktualnim političkim zbivanjima i akterima, u većoj mjeri točno glasovati. Očekuje se da će informiraniji građani biti upoznatiji s aktualnim političkim pitanjima i pozicijama na njima.

5.3.3. *Obrazovanje i dob*

Iduća dva koncepta spadaju u skup sociodemografskih varijabli pa ćemo ih analizirati zajedno. Budući da su definicije oba koncepta samorazumljiva, okrenut ćemo se pregledu istraživanja utjecaja obrazovanja i dobi na političko mišljenje. Načelno, istraživanja pokazuju kako je razina formalnog obrazovanja pozitivno povezana s razinom političkog znanja (Campbell i sur., 1964; Carpini i Keeter, 1991; Carpini, Keeter, i Kennamer, 1994; Fraile, 2011; detaljnije u Rapeli, 2014) i kako obrazovaniji građani imaju bolje organizirano znanje (Converse, 2000; Hillygus, 2005). Pretpostavka je kako građani s višim obrazovanjem imaju „veće kognitivne sposobnosti i više iskustva s učenjem; više vježbe u integraciji i elaboraciji informacija; i, u političkoj sferi, veću zainteresiranost za politiku i njenu važnost“ (Liu i Weland, 2005:910). Osobe višeg obrazovanja⁶⁰ trebali bi sudjelovati u politici u većoj mjeri (Milligan, Moretti i Oreopoulos, 2004; Berinsky i Lenz, 2011) i imati veće razine političke sofisticiranosti (Althaus, 2003). Unatoč raspravi o kauzalnim odnosima različitih političkih sposobnosti i razine obrazovanja (npr. Kam i Palmer, 2008; Highton, 2009), očekuje se utjecaj obrazovanja na političko mišljenje – visoko obrazovani bi trebali bolje moći odrediti vlastite pozicije i pozicije političkih stranaka

⁶⁰ Za pregled vrsta političkog obrazovanja građana u užem smislu vidjeti u Šalaj (2002).

na političkim pitanjima (Kim, Scheufele, i Shanana, 2005), u većoj mjeri razmišljati u apstraktnijim terminima ideologije (Kuklinski i Peyton, 2007) itd. Drugim riječima, unatoč tome što je otvoreno pitanje kakav će biti kauzalni put, očekuje se kako građani s višom razinom obrazovanja u većoj mjeri točno glasuju. Odnos dobi i političkog ponašanja je relativno zanemarena istraživačka tema (Walker, 2006), a nalazi ukazuju kako sa starenjem dolazi do povećanja izlaznosti, ali i jačanja stranačke identifikacije (Evans, 2004) te razine konzervativizma (Keith 1977). Budući da tema ovog doktorata spada u područje političke kognicije važno je imati na umu kako starenjem dolazi do opadanja u kognitivnim sposobnostima; iako u isto vrijeme dulje iskustvo s politikom može doprinijeti adekvatnijom primjenom strategija mišljenja (Šiber, 2007). Riggle i Johnson (1996) su pokazali kako sudionici starije dobi dulje pretražuju informacije tijekom političke kampanje i ujedno pristupaju manjem broju informacija. Uz to, u većoj mjeri pretražuju informacije na razini kandidata, a odluku donose strategijom zadovoljenja. S druge strane, Lau i Redlawsk (2008) su pokazali kako ne postoji razlika u strategijama glasovanja između sudionika različite dobi, ali dolazi do smanjenja u vjerojatnosti točnog glasovanja. S obzirom na navedeno očekuje se kako će veća dob građana biti povezana s nižom razinom točnog glasovanja.

5.3.4. Motivacija za politiku

Istraživanja iz sfere kognitivne psihologije ukazuju na to da razina i vrsta motivacije utječe na uspjeh u izvršavanju zadataka (npr. Tetlock, 1983; Tetlock, Skitka i Boettger, 1989; Steenbergen, 2010). Naime, različita razina motivacije i cilj kojeg zauzimamo u zadatku (npr. brzina izvršavanja nasuprot točnosti) utječe na korištene strategije, poput oslanjanja na Sustav 1 ili 2, i na konačan ishod (Fiske i Taylor, 1991). Primjerice, političku argumentaciju drugačije evaluiramo ako ona nije u skladu s našim postojećim stavovima, što u konačnici može rezultirati još ekstremnijim stavom (McGraw, Lodge i Stroh, 1990; Taber, Cann i Kucsova, 2009). Ovaj i slični primjeri rezultat su *trade-offa* ciljeva točnosti i stranačke podrške (Taber i Lodge, 2006). Utjecaj različitih ciljeva u izvršavanju zadataka toliko je jak da istraživači moraju pažljivo birati uputu koju daju sudionicima (Redlawsk, 2001; 2002). Huang (2000) je pokazao kako različite upute u eksperimentalnom istraživanju političke kampanje, poput evaluacije kandidata nasuprot glasovanju, utječu na strategije odlučivanja i količinu pristupljenih informacija. Osim ove, trenutačne, motivacije za konkretni politički zadatak, možemo identificirati i dugotrajniju, stabilniju, razinu motivacije za politiku. Ona se očituje u općoj zainteresiranosti za politiku i političkoj participaciji (npr. Mutz, 2002; Lau i Redlawsk, 2006), što je dio koncepta političke svjesnosti (Zaller, 1992). Luskin (1990) je pokazao kako je zainteresiranost za politiku varijabla

koja je u najvećoj mjeri povezana uz političku sofisticiranost, više nego razina obrazovanja ili razina izlaganja medijima; politička sofisticiranost je funkcija sposobnosti, motivacije i prilika (ibid). Drugim riječima, motivacija se čini kao preduvjet za praćenje politike i razvoj političkih sposobnosti (Arceneaux, Johnson i Maes, 2012); motivacija je povezana i uz razinu političkog znanja (Barabas i sur., 2014) i formiranje stavova na specifičnim političkim pitanjima (Kim, Scheufele, i Shanana, 2005). U skladu s navedenim očekuje se kako će motiviraniji građani, pogotovo oni koji iskazuju veće razine zainteresiranosti za politiku i političke participacije, u većoj mjeri točno glasovati.

U ovom pasusu predstavljene su odabrane individualne karakteristike koje bi trebale biti povezane uz vjerojatnost davanja točnog glasa. Valja istaknuti kako odnos među tim varijablama nije razriješen, kako teorijski, tako niti empirijski. To znači da nije razrađen kauzalni, ali niti općeniti odnos među njima (npr. među kojima očekujemo korelacije) (za pokušaj vidi Luskin, 1990). Krećemo od pretpostavke kako svaka od navedenih varijabli može direktno doprinijeti točnom glasovanju, a eventualne interakcijske, moderatorske ili medijacijske efekte ostavljamo otvorenim pitanje za eksploratornu analizu. Okrenimo se situacijskim karakteristikama.

5.4. Situacijske karakteristike

Na tragu *Simonovih škara* u ovom radu „sukobljavamo“ individualne i situacijske karakteristike jer konačni ishod procesa odlučivanja, kao i sami procesi, rezultat je interakcije tih karakteristika. S obzirom da je u konačnici riječ o procesu prikupljanja, obrade, spajanja itd. informacija, situacijske karakteristike možemo definirati kao političko okruženje tj. „ukupnost relevantne političke komunikacije kojima su građani izloženi. Uključuje sve izjave i informacije koje pružaju mediji, javne figure, interesne skupine, i ostali relevantni akteri o političkim pitanjima i debatama“ (Kuklinski i sur., 2001:411). Za razliku od teorije racionalnog izbora, koja u srži pretpostavlja da pojedinci mogu savršeno iskoristiti (savršenu) okolinu, Simon (1956) je istaknuo kako karakteristike okoline *nužno* ograničavaju sposobnost racionalnog mišljenja, odnosno definiraju okvire racionalnosti. Naime, „u svijetu ograničene racionalnosti, okoline su mnogo kompleksnije nego što bilo koji pojedini akter može u potpunosti razumijeti zbog komputacijskih ograničenja ljudskog uma. Dakle, akteri moraju konstruirati lokalne kognitivne modele pomoću kojih mogu efikasno upravljati okolinama“ (Porac i Shapira, 2001:207). Gigerezner i Gaissmaier (2011) ističu kako analiza okoline treba uzeti u obzir

nesigurnost, redundanciju, veličinu uzorka, varijabilitet u ponderima itd. Kuklinski i sur. (2001) ističu kako politička okolina može služiti građanima kao informator, ali i kao motivator; u pozadini je pretpostavka da su motiviraniji građani manje skloni pristranostima i u većoj mjeri koriste Sustav 2. U ovom radu odabrane su dvije karakteristike političke okoline koje bi trebale utjecati na vjerojatnost točnog glasovanja, ali i na odabrane strategije odlučivanja - kognitivno opterećenje i vrstu političkih pitanja.

5.4.1. Kognitivno opterećenje

Ljudski um ima ograničene kognitivne kapacitete i struktura i sadržaj odluke može opteretiti te kapacitete u različitoj mjeri. Struktura odluke se u okviru kognitivnih pristupa prvenstveno promatra kroz broj atributa i alternativa; odnosno kompleksnost odluke (npr. Redlawsk, 2002; Lau, 2003; Jiang i Benbasat, 2007). Što je veća kompleksnost odluke to je veće kognitivno opterećenje koje ona stavlja nad donosioca odluke, što rezultira različitim kognitivnim procesima i ishodima. No, uz kompleksnost zadatka, više kognitivno opterećenje može doći i iz ostalih situacijskih karakteristika, poput vremenskog pritiska odluke, načina prezentiranja informacija, tipa konačne odluke itd. (Lau, 2003). U ovom radu kognitivno opterećenje dolazi prvenstveno iz vremenskog pritiska i u konačnici razlikuje sudionike u količini informacija na temelju kojih donose odluke. Vremenski pritisak se odnosi na situaciju kada donositelji odluke osjećaju određeni stres s kojim se moraju nositi; samo ograničenje vremena ne mora nužno izazvati vremenski pritisak (Ordonez i Benson III, 2007). Uz vremenski pritisak donosioci odluka mijenjaju strategije (ibid.), brže procesiraju informacije (Kerstholt, 1994), manje pretražuju informacije, često zanemaruju cijele alternative, koriste nekompenzatorne strategije itd. (pregled u Edland i Svenson, 1993). U okviru teorije racionalnog izbora, ali i škole heuristika i pristranosti, ovi rezultati imaju smisla. Pretpostavka je kako što više vremena, a pogotovo informacija, donositelj odluke ima, to je veća vjerojatnost da će donijeti racionalnu odluku (naravno, uz pretpostavku da vrijeme ulaže u racionalne procese evaluacije i odlučivanja). Jednostavnije strategije i brže donošenje odluka, koje su rezultat vremenskog pritiska ili manje količine informacija, mogu rezultirati dobrom odlukom, ali ona će, načelno, biti lošija nego u situaciji potpune informiranosti i bez vremenskog pritiska. Ova pretpostavka je u srži prvotne konceptualizacije točnog glasovanja (Lau i Redlawsk, 1997). Druga struja istraživača, unutar, ili blisko vezana uz koncept ekološke racionalnosti, dovodi u pitanje ovu pretpostavku. Gigerenzer (Gigerenzer i Goldstein, 1996; Gigerenzer i Brighton, 2009) uvodi ideju manje-je-više efekta prema kojem više informacija i kognitivnih resursa smanjuje točnost; što je u skladu s pretpostavkom da su upravo heuristike procesi kojima donosimo racionalne

odluke (Hertwig i Todd, 2003). Više informacija i vremena za donošenje odluke često dovodi do negativnijih posljedica, primjerice u zdravstvenom sektoru (Dranove i sur., 2003), do smanjenja točnosti predviđanja uz povećanje sigurnosti u to predviđanje (Hall, Ariss, i Todorov, 2007) i niza ostalih pristranosti, poput *trebao-sam-znati* (*hindsight*) pristranosti (vidi u Gigerenzer i Brighton, 2009).

Ovisno o teorijskom polazištu, dakle, očekivanja o utjecaju kognitivnog opterećenja na odlučivanje, pa tako i na točno glasovanje, mogu ići u oba smjera. Ipak, s obzirom na normativni proces koji je predstavljen, a uronjen je u teoriju racionalnog izbora, pretpostavlja se kako će veće kognitivno opterećenje dovesti do smanjenja vjerojatnosti točnog glasovanja i povećanja vjerojatnosti korištenja nekompensatornih strategija.

5.4.2. Vrsta političkih pitanja

Točno glasovanje, kako je konceptualizirano u ovom radu, koncept je u čijoj srži se nalazi usklađenost pozicija glasača i političkih aktera na političkim pitanjima. Političke izborne kampanje putem medija nude okvir za razumijevanje informacija o političkom svijetu (McNair, 1999). Primjerice, praćenje političkih informacija u medijima pomaže građanima da formiraju mišljenja na nizu pitanja, ali i da točno smjeste kandidate na tim pitanjima (Kim, Scheufele i Shanana, 2005). Uz to, medijske političke kampanje usmjeravaju građane ka određenim političkim temama, tj. definiraju političku agendu (Iyengar, Peters, i Kinder, 1982). Naravno, pitanja koja su uključena u izbornu kampanju mogu varirati, ovisno o političkoj tradiciji države, aktualnim događanjima, društvenim rascjepima itd. Postavlja se pitanje na koji način možemo razlikovati politička pitanja; odnosno postoje li određena tipologija političkih pitanja koja bi bila korisna za proučavanje točnog glasovanja?

Ovom pitanju možemo pristupiti iz dva smjera – iz razine pojedinca ili vrsta politike; iako, kao što ćemo vidjeti, završit ćemo na istom mjestu. Na razini pojedinca, u području političkog odlučivanja, pretpostavlja se kako postoji skup stavova, odnosno širih političkih orijentacija koje pojedinci razvijaju u ranom djetinjstvu. One prvenstveno uključuju afektivnu povezanost uz socijalne grupe ili određene vrijednosti, te ostaju relativno nepromjenjive kroz odrasli život (naslanjaju se i na društvene rascjepe) (Krosnick, 1991). Nasuprot njima nalaze se nesimbolični stavovi koji se formiraju u kasnijoj životnoj dobi, imaju visoki informacijski sadržaj i manju afektivnu komponentu (ibid). U simbolične stavove bi spadali primjerice stranačka identifikacija i liberalno-konzervativna ideologija, a u nesimbolične stavovi prema javnim politikama, procjene efikasnosti i povjerenje u vladu. Bliska je i podjela na samo-interesne (*self-*

interest) i simbolične stavove. Prvi bi bili instrumentalni za ciljeve pojedinaca, a drugi su dugotrajne afektivne povezanosti za određene simbole (Sears i sur., 1980).

S druge strane, na razini konceptualizacije politike, postoji sukob između pristupa teorije racionalnog izbora i socioloških, identitetskih, pristupa. Naime, prema teoriji racionalnog izbora svo političko ponašanje instrumentalno je za neku svrhu, poput ekonomskog prosperiteta. Suprotno tome, sociološki pristupi politici kroz statusnu ili simboličnu politiku smještaju politiku unutar sukoba statusa ili simbola određenih grupacija; cilj politike je legitimiranje kulture određene grupe (Chong, 2000). Simbolična politika mobiliza političke aktere kroz isticanje, ili dovođenje u pitanje, narativa zajednice (Brysk, 1995). Simbolična politika može imati pozitivne efekte, u smislu formiranja identiteta zajednice, ali i negativne, poput korištenja simbola kako bi se dobila potpora od javnosti za druga politička pitanja (Niemeyer, 2004). Politički simboli, dakle, daju smisao informacijama u javnom prostoru (Edelman, 1971), ali i smisao prošlosti zajednice, te samim time se vezuju uz političke identitete (Cipek, 2007). Slična je podjela na moralnu i ekonomsku politiku; unutar moralne (u SAD-u) bi spadale teme istospolnih zajednica, pobačaja, smrtne kazne itd. (Lindaman i Haider-Markel, 2002; Mooney i Schuldt, 2008). Pitanja moralne politike su visoko salijentna pitanja o kojima se građani ne trebaju puno informirati da bi debatirali; vežu se uz duboke podjele u društvu i duboke vrijednosti za pojedince te uz malu vjerojatnost za kompromis među različitim stranama (Haider-Merkel i Meier, 1996).

S obzirom da je točno glasovanje oblik glasanja na temelju političkih pitanja dobar okvir nude Carmines i Stimson (1980) koji uzimaju u obzir i individualnu razinu i razinu politike. Oni dijele politička pitanja u dvije vrste. Laka politička pitanja su ona koja, neovisno o individualnim karakteristikama, poput informiranosti ili zainteresiranosti, kod svih građana bude intuitivnu reakciju. Ona su simbolične, a ne tehničke prirode i dugo su na političkoj agendi – „lako pitanje...će vjerojatno biti nerazrješeni konflikt u očima javnosti.“ (80). Njihova lakoća također proizlazi iz emocionalne obojanosti ovakvog tipa pitanja i jasnih sukobljenih pozicija. Primjerice, u SAD-u bi to bilo pitanje prava na pobačaj (Simon i Jerit, 2007). U Hrvatskoj bi to mogle biti teme vezane uz do kraja nerazrješene kulturalne traume (Alexander i sur., 2004) Drugog svjetskog i Domovinskog rata. Nasuprot ovim pitanjima, nalaze se teška pitanja, koja jesu u većoj mjeri tehničke prirode i tiču se javnih politika, poput obrazovane ili vanjske politike. Lagana pitanja se stoga vežu uz simboličnu i statusnu politiku te pripadajuće stavove na razini individue, dok su teška pitanja vezana uz nesimbolične stavove i instrumentalni pogled na politiku.

S obzirom da su lagana pitanja prisutna dugo u društvu, salijentna i vezana uz temeljne političke vrijednosti za očekivati je kako građani na tim političkim pitanjima mogu dobro pozicionirati sebe i političke aktere i posljedično točno glasovati. S druge strane, točnost glasovanja na teškim pitanjima trebala bi ovisiti o individualnim karakteristikama glasača i oni politički sposobniji građani trebali bi na tim pitanjima moći točnije glasovati.

U ovom poglavlju predstavljen je pregled strategija političkog odlučivanja te individualnih i situacijskih karakteristika o kojima bi točno glasovanje trebalo ovisiti. U idućem dijelu predstaviti ćemo cilj ove doktorske disertacije i specifične probleme i hipoteze, nakon čega će uslijediti opis nacrtu empirijskog istraživanja i korištene metodologije.

6. Ciljevi, problemi, i hipoteze

Ova doktorska disertacija u najširem smislu ima dva cilja. Prvi cilj je ponuditi i teorijski obrazložiti normu političkog mišljenja građana u okviru modela predstavničke demokracije, što je i bila misao vodilja prethodnih poglavlja. Predstavljen je rekonstruirani koncept točnog glasovanja i obrazložena njegova poželjnost za građane, ali i za cjelokupni predstavnički model demokracije. Drugi cilj ovog rada jest empirijskim istraživanjem provjeriti uspješnost građana u političkom mišljenju ovisno o individualnim i situacijskim karakteristikama. Ovom cilju se okrećemo u narednom dijelu disertacije.

6.1. Problemi i hipoteze empirijskog istraživanja

P1. Ispitati učestalost točnog glasovanja kroz eksperimentalnu proceduru.

P2. Ispitati razlike u učestalosti točnog glasovanja s obzirom na individualne karakteristike.

H2. Očekuje se kako će točnije glasovati sudionici s višom razinom političke sofisticiranosti, informiranosti, motivacije i obrazovanja, te nižom dobi. Ova hipoteza u skladu je sa spoznajama o individualnim političkim karakteristikama - politički sofisticiraniji sudionici imaju kompleksniju političku kognitivnu strukturu; informiraniji sudionici su upoznati s političkim pitanjima; motiviraniji sudionici su uključeni u svijet politike; obrazovaniji građani iskazuju kompleksnije političko mišljenje; stariji sudionici imaju nešto slabije kognitivne sposobnosti (detaljnije u poglavlju 5)

P3. Ispitati razlike u učestalosti točnog glasovanja s obzirom na situacijske karakteristike.

H3a. Očekuje se kako će sudionici točnije glasovati kada su pod manjim kognitivnim opterećenjem. Manje kognitivno opterećenje ostavlja veću razinu kognitivnih resursa sudionicima na raspolaganje tijekom eksperimentalne procedure (detaljnije u poglavlju 5).

H3b. Očekuje se kako će se vjerojatnost točnog glasovanja povećavati što je sudionicima dostupan veći udio lakih pitanja. Sudionici će moći sebe i stranke bolje smjestiti na političkim pitanjima (detaljnije u poglavlju 5).

P4. Ispitati učestalost korištenja različitih mentalnih strategija i njihovu uspješnost u točnom glasovanju.

H4a. Očekuje se kako će sudionici koji se oslanjaju na jednostavnije strategije, poput heuristika i nekompensatornih strategija, u manjoj mjeri točno glasovati.

H4b. Očekuje se kako će sudionici u većoj mjeri koristiti jednostavnije strategije, poput heuristika i nekompenzatornih strategija, kada su suočeni s većim kognitivnim opterećenjem.

H4c. Očekuje se kako će sudionici s višom razinom političke sofisticiranosti, informiranosti, motivacije i obrazovanja, te nižom dobi više od ostalih sudionika prilikom korištenja jednostavnijih strategija točno glasovati, odnosno da će biti uspješniji u korištenju tih strategija.

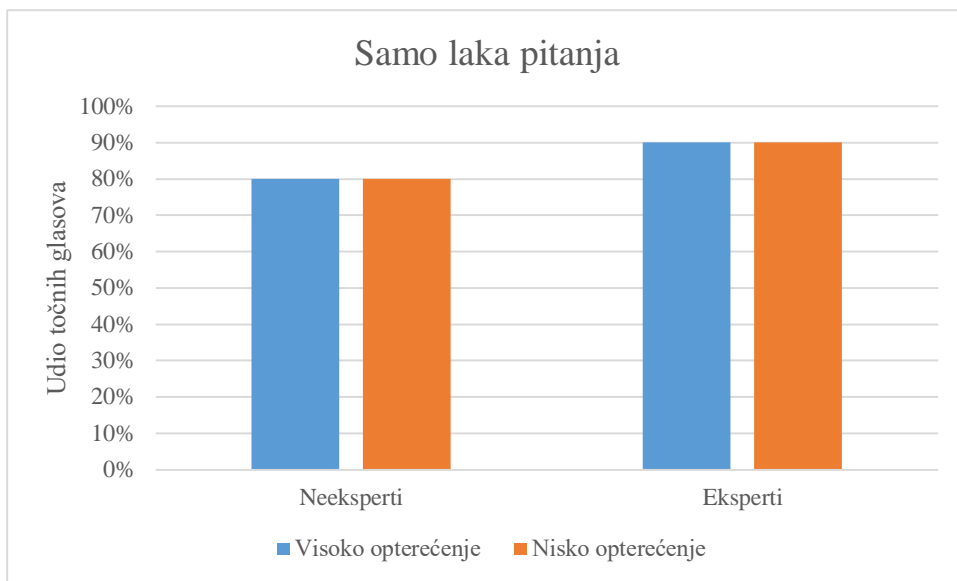
P5. Ispitati interakciju individualnih i situacijskih karakteristika.

H5a. Očekuje se kako će razlika u točnom glasovanju između situacije niskog i visokog kognitivnog opterećenja biti manja za sudionike koji imaju višu razinu političke sofisticiranosti, informiranosti, motivacije i obrazovanja, te nižu dob. Za ostale sudionike očekujemo veći utjecaj kognitivnog opterećenja. Očekuje se kako će navedene individualne karakteristike igrati ulogu u obje situacije.

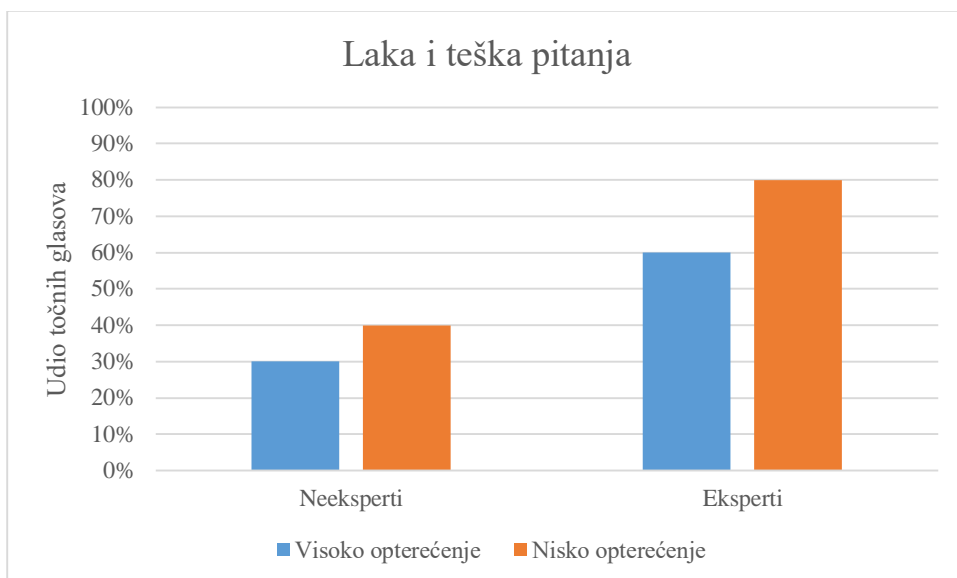
H5b. Očekuje se kako povećanje udjela teških pitanja smanjuje točnost glasovanja. Međutim, očekuje se kako će to smanjenje biti manje za sudionike s višom razinom političke sofisticiranosti, informiranosti, motivacije i obrazovanja, te nižom dobi.

Posljednje dvije hipoteze ukazuju na očekivanu interakciju između individualnih i situacijskih karakteristika. Pojednostavljeno govoreći, očekuje se kako će, kada su suočeni sa situacijskim pritiscima, sudionici koji imaju „bolje“ individualne karakteristike (npr. višu razinu političke sofisticiranosti) moći se bolje s njima nositi i kao rezultat točnije glasovati.

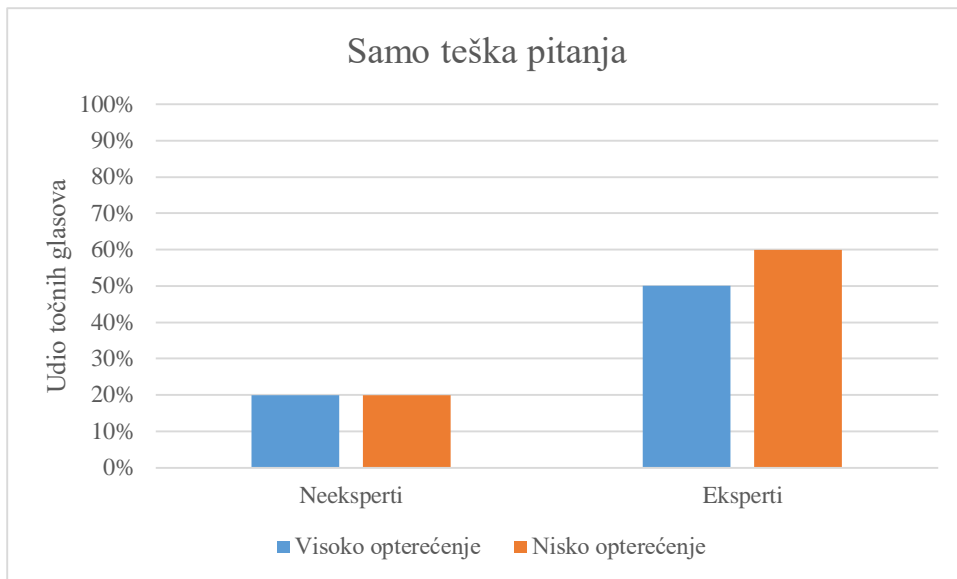
Hipoteze se mogu vidjeti u sljedećim grafikonima. Napominjemo kako, iako podaci neće biti analizirani na taj način, zbog jednostavnosti prikazivanja pod terminom „eksperti“ se nalaze sudionici koji imaju visoku razinu političke sofisticiranosti, informiranosti, motivacije i obrazovanja, te nižu dob; obrnuto vrijedi za neeksperte. Osim toga, budući da postoji manjak istraživanja ovakvog tipa, pogotovo oko teme točnog glasovanja, procjena učestalosti točnog glasovanja je provizorna.

Graf 1. Hipoteza o odnosu individualnih karakteristika i kognitivnog opterećenja u situaciji lakih pitanja

Graf 2. Hipoteza o odnosu individualnih karakteristika i kognitivnog opterećenja u situaciji lakih i teških pitanja

Graf 3. Hipoteza o odnosu individualnih karakteristika i kognitivnog opterećenja u situaciji teških pitanja

7. Načrt i postupak istraživanja

Kako bi se provjerile postavljene hipoteze provedeno je kvazi-eksperimentalno istraživanje forme 2(eksperti-neeksperti)x2(visoko-nisko kognitivno opterećenje)x3(laka-laka i teška-teška politička pitanja). Cilj je bio ispitati utjecaj individualnih i situacijskih karakteristika na točno glasovanje. Individualne karakteristike nisu se manipulirale već se uzorak formirao na način da postoje inter-individualne razlike među sudionicima, dok su manipulirane situacijske karakteristike kognitivnog opterećenja i vrste političkih pitanja. Kasnije će detaljno biti opisan postupak, ali važno je sada istaknuti da je istraživanje imalo tri faze – prvi dio u kojem su sudionici ispunjavali upitničke mjere (politički stavovi, politička sofisticiranost, sociodemografija itd.); drugi dio u kojem su sudionici sudjelovali u izmišljenoj političkoj kampanji (prikupljali podatke o četiri izmišljene stranke koje se bore na izborima) i u konačnici glasovali; i treći dio u kojem su sudionici ispunjavali *post-hoc* upitnik o eksperimentalnoj proceduri. Kako bi istraživanje bilo uspješno provedeno bilo je potrebno provesti dva predistraživanja s ciljem formiranja podražaja u eksperimentu (političkih pitanja) i upitničkih mjera individualnih karakteristika.

7.1. Predistraživanje – politička pitanja kao eksperimentalni podražaji

Cilj ovog predistraživanja bio je odrediti najprikladnije podražaje, odnosno društveno relevantna politička pitanja i stavove stranaka koje će biti korištene u istraživanju.

Kako bi se prikupio što veći broj političkih pitanja i legitimnih pozicija na tim temama, proučeni su novinski članci iz parlamentarnih izbornih kampanja 2007. i 2011. godine, te predsjedničke kampanje 2009. godine (na temelju *presscuta* – Glas Slavonije, Jutarnji list, Novi list, Slobodna Dalmacija, Večernji list i Vjesnik). Osim toga, proučeni su internet novinski portali za period predsjedničke kampanje 2014. i kampanje za parlamentarne izbore 2015. godine (npr. Jutarnji.hr, index.hr, slobodnadalmacija.hr, vecernji.hr, hrt.hr). Za sve navedene izbore proučeni su, ukoliko su bili dostupni, i politički programi stranaka/kandidata. Uz ovaj pregled kampanja kontaktirano je dvoje eksperata koji su zamoljeni da navedu desetak najrelevantnijih političkih pitanja u hrvatskoj politici u posljednjih 5 godina; popis je korišten kao dodatna provjera odabranih pitanja. S obzirom da je bilo potrebno formirati i laka i teška pitanja kao *proxy* je korištena vremenska dimenzija; laka pitanja, budući da se najčešće odnose na relevantne i nerazriješene konflikte koji su dugo prisutni u političkom prostoru, se u tom smislu u većoj mjeri tiču prošlosti, dok obrnuto vrijedi za teška pitanja, koja se prvenstveno tiču

budućnosti. Primjerice, uključene su teme stava prema Jugoslaviji, Franji Tuđmanu, socijalnim pravima, odnosu prema Europskoj uniji itd.

Za svako političko pitanje pokušao se pronaći što veći broj različitih političkih pozicija – u vidu medijskih izjava, komentara, dijelova intervjua ili stavova iz političkih programa. Cilj je bio da za svako pitanje postoje četiri pozicije, koje su dovoljno različite, a u isto vrijeme realne, odnosno, da je moguće da postoje u hrvatskoj politici. Ukoliko nije bilo moguće pronaći eksplicitne političke pozicije kroz pretraživanje medija i političkih programa, pozicije su izmišljene. Dodatni kriterij formiranja pozicija bio je da se one mogu smjestiti na istu dimenziju. Formirano je 41 političko pitanje; primjer pitanja *Jugoslavije* vidi se u tablici 1, a *Zakona o radu* u tablici 2.

Tablica 1. Primjer pitanja *Jugoslavije*

	Jugoslavija
1	Period Jugoslavije je jedan o najgorih perioda hrvatske povijesti. Jugoslavija je bila pod dominacijom Srbije.
2	Period Jugoslavije većinom predstavlja jedno pozitivno iskustvo, iako je bilo i kršenja prava Hrvata.
3	Većinom negativno iskustvo, međutim, bilo je i pozitivnih stvari u periodu Jugoslavije.
4	Jugoslavija je bila jedno pozitivno iskustvo; Hrvatska je imala svoj suverenitet i prava.
Dimenzija	U potpunosti negativno mišljenje o Jugoslaviji – U potpunosti pozitivno mišljenje o Jugoslaviji

Tablica 2. Primjer pitanja *Zakona o radu*

	Zakon o radu
1	Zakon o radu treba liberalizirati, nismo više u socijalizmu, a to je način da povećamo konkurentnost i privučemo investitore.
2	Cilj Zakona o radu je da osigurava prava radnicima, ali imajući na umu i uvjete u kojima poslodavci djeluju.
3	Zakon o radu treba postrožiti tako da se što više prava daje radnicima, poput mogućnosti/obaveze kolektivnih ugovora.
4	Zakon o radu treba zaštititi kako radnike tako i poslodavce.
Dimenzija	U potpunosti postrožiti Zakon o radu – U potpunosti liberalizirati Zakon o radu

6 eksperata je zamoljeno da za svako političko pitanje, odnosno za svaku poziciju unutar pitanja, daju procjenu na pripadajućoj dimenziji (na ljestvici od 1 do 5). Drugim riječima, eksperti su morali procijeniti poziciju na dimenziji za političara koji, primjerice, da navedenu izjavu za medije. Osim tih procjena, stručnjaci su za svako političko pitanje morali dati procjenu na temporalnoj dimenziji – u kojoj mjeri se političko pitanje tiče prošlosti ili budućnosti (na ljestvici od 1 do 5).

7.1.1. Rezultati

Rezultati su analizirani na dvije razine – na razini pitanja i na razini pojedinih pozicija. Analiza pozicija se vodila kriterijem što manje raspršenosti procjena ($SD \leq 5$). Na razini pitanja prvi kriterij bio je što manje prosječne raspršenosti procjena za pojedine pozicije (M na razini pitanja (od individualnih SD) ≤ 5). Drugi kriterij bio je da se odaberu politička pitanja koja imaju pozicije sa što šireg spektra pripadajuće dimenzije (SD na razini pitanja (od M individualnih procjena) $\geq 1,0$). Drugim riječima, da četiri pozicije na pojedinom političkom pitanju budu što raznolikije. Posljednji kriterij bio je da politička pitanja imaju što uniformniju temporalnu procjenu ($SD \leq 8$) i da bude podjednak broj pitanja koja se tiču prošlosti (≤ 3) i budućnosti (> 3). Konačno je odabrano 26 političkih pitanja, 11 koje se tiču prošlosti i 15 koje se tiču budućnosti⁶¹.

Nakon odabira tema bilo je potrebno formirati stranke, odnosno odabrati pozicije na 26 pitanja koje bi jedna stranka u Hrvatskoj mogla imati. Misao vodilja bila je konzistentnost među pozicijama. Formirane su četiri stranke (Stranke A, B, C i D), a njihove pozicije mogu se vidjeti u Tablici 3. Te stranke i pripadajuće im pozicije korištene su kao podražaji u izbornoj kampanji u središnjem dijelu eksperimentalne procedure.

Tablica 3. Konačne teme i pozicije stranaka

TEMA	STRANKA A	STRANKA B	STRANKA C	STRANKA D
Hrvatska u Europskoj Uniji	Skeptični smo prema Europskoj uniji i smatramo kako je upitno koliko je Hrvatska profitirala od ulaska u EU.	Hrvatska je mala zemlja i možda nemamo veliki utjecaj u Europskoj uniji, ali smo u velikoj mjeri profitirali od nje.	Europska unija donijela je nešto dobrog Hrvatskoj, ali nauštrb njene suverenosti.	Europska unija jedini je put budućnosti za Hrvatsku, jedini način da se dobro pozicionira na karti svijeta.
Branitelji Domovinskog rata	Branitelji su jedna važna društvena skupina koju treba čuvati.	S obzirom na ekonomsko stanje u državi trebalo bi razmisliti o smanjivanju prava koja branitelji imaju i napraviti reviziju braniteljskih statusa.	Branitelji su okosnica hrvatskog društva i, ako je moguće, trebalo bi se raditi na poboljšanju njihovog stanja.	Zasigurno je potrebno napraviti reviziju broja i statusa branitelja.

⁶¹ Pitanja koja se tiču prošlosti (laka pitanja) – Franjo Tuđman, Josip Broz Tito, Jugoslavija, Ustaše, Partizani, Nacionalizam, Lustracija, Prosvjed branitelja u Savskoj, Ćirilica u Vukovaru, Pravo glasovanja dijaspore, Branitelji Domovinskog rata. Pitanja koja se tiču budućnosti (teška pitanja) – Hrvatska u Europskoj uniji, Uloga države u ekonomiji, Pozicija Hrvatske o ulasku Srbije u Europsku uniju, Socijalna prava, Zakon o radu, Fiskalna politika, Ovrhe, Tajne službe, Preferencijalno glasovanje, Status istospolnih zajednica, Vlasništvo autocesta, Poslodavci u Hrvatskoj, Mirovinski sustav, Eksploatacija nafte u Jadranu, Izbjeglice u Hrvatskoj.

Jugoslavija	Period Jugoslavije je jedan od najgorih perioda hrvatske povijesti. Jugoslavija je bila pod dominacijom Srbije.	Period Jugoslavije većinom predstavlja jedno pozitivno iskustvo, iako je bilo i kršenja prava Hrvata.	Većinom negativno iskustvo, međutim bilo je i pozitivnih stvari u periodu Jugoslavije.	Jugoslavija je bila jedno pozitivno iskustvo, Hrvatska je imala svoj suverenitet i prava.
Franjo Tuđman	Najveći Hrvat svih vremena, ostvario je višestoljetni hrvatski san.	Veliki političar, zaslužan za samostalnost Hrvatske koji je na žalost iskazao autokratske i diktatorske tendencije.	Veliki političar, državotvorac, definitivno osoba koja je obilježila hrvatsku povijest.	Koliko god da je zaslužan za samostalnost Hrvatske okružio se s krivim ljudima te posljedično imao i negativnih utjecaja na Hrvatsku 1990ih.
Josip Broz Tito	Jednom riječju - zločinac, koji je doveo Hrvatsku na put za Jugoslaviju unutar koje je provodio diktaturu.	Veliki političar, definitivno osoba koja je obilježila hrvatsku povijest.	Iako je zaslužan za antifašistički pokret u Hrvatskoj, ujedno je zaslužan i za zločine koje je partizanski pokret proveo.	Najveći Hrvat svih vremena, na krilima antifašizma usmjerio Hrvatsku prema strani pobjede u Drugom svjetskom ratu.
Uloga države u ekonomiji	Država ne može uspješno poslovati i bilo bi bolje da prepusti privatnom sektoru što više područja ekonomskog djelovanja.	Država je tu da pokreće investicije i ekonomiju te korigira nedostatke tržišnih mehanizama.	Država treba pokretati ekonomiju, ali i prepoznati prednosti tržišnih mehanizama.	Tržišni mehanizmi prednjače pred državom u ekonomiji, međutim, država treba imati određenu usmjerivačku ulogu.
Ustaše	Ustaše su htjeli dobro Hrvatskoj, no nažalost u tim pokušajima su zastranili.	Rasprava o ustašama ničemu ne koristi, Hrvatska se treba okrenuti budućnosti, a ne zapeti u prošlosti.	Ustaše su zapravo izdajice hrvatskog naroda.	Ustaški pokret je bio fašistički pokret zla.
Partizani	Partizanski pokret je bio zločinački pokret koji je rezultirao diktatorskim režimom.	Rasprava o partizanima ničemu ne koristi, Hrvatska se treba okrenuti budućnosti, a ne zapeti u prošlosti.	Partizani su bili vođeni dobrom idejom, ali su zastranili u realizaciji.	Partizani predstavljaju antifašizam i to je jedina prošlost koju Hrvatska treba podržati.
Nacionalizam	Nacionalizam, domoljublje, je vrlina, ali ne treba ju apsolutizirati.	Nacionalizam, u srži domoljublje, ne nosi sa sobom ništa loše, naprotiv, može samo donijeti dobro.	Nacionalizam može donijeti dobro društvu, ali povijest nas uči kako u načelu donosi više zla nego dobra.	Nacionalizam trebamo nadići jer od njega samo mogu izrasti dijeljenja i mržnja.
Pozicija Hrvatske o ulasku Srbije u Europsku uniju	Zahtijevamo prekid sve suradnje i stopirat ćemo ulazak u EU dok Srbija ne procesuirala sve ratne zločince.	Otvoreni smo za suradnju sa Srbijom, ali zahtijevamo da Srbija ispunila sve uvjete.	Ohladit ćemo odnose sa Srbijom dok ne porade na svom odnosu prema vlastitim radikalima.	U potpunosti smo otvoreni za suradnju na svim poljima, pružit ćemo podršku ulasku Srbije u EU.
Socijalna prava (zdravstvo,	Država ne može više brinuti za svoje	Država bi trebala brinuti za svoje	Država bi se trebala u što većoj mjeri brinuti	S obzirom na loše poslovanje državnih

školstvo, javni prijevoz itd.)	građane kao prije, potrebno je uvesti određenu razinu participacije građana.	građane na način da svima osigura pristup temeljnim životnim potrebama - zdravstvu i obrazovanju.	za svoje građane i osigurati im što veća prava - besplatno zdravstvo, školstvo, javni prijevoz itd.	službi potrebno je u što većoj mjeri osigurati da građani svoj novac mogu iskoristiti kod tvrtki koje će im osigurati zdravstvo, mirovinsko osiguranje, obrazovanje itd.
Zakon o radu	Zakon o radu treba liberalizirati, nismo više u socijalizmu, a to je način da povećamo konkurentnost i privučemo investitore.	Cilj Zakona o radu je da osigura prava radnicima, ali imajući na umu i uvjete u kojima poslodavci djeluju.	Zakon o radu treba postrožiti tako da se što više prava daje radnicima poput mogućnosti/obaveze kolektivnih ugovora	Zakon o radu treba zaštititi kako radnike tako i poslodavce.
Fiskalna politika (državna potrošnja)	Država treba zatvoriti pipu i nastaviti provoditi mjere izrazite štednje i u isto vrijeme ublažiti porezne namete.	Mjere štednje očito nisu dovele do željenih rezultata, potrebno se usmjeriti na ulaganja od strane države.	Mjere štednje uništavaju ekonomiju, očito je da su ulaganja u nova radna mjesta jedini način izlaska iz krize.	Država treba nastaviti sa štednjom, međutim u nešto blažoj formi.
Ovrhe	Ovrhe su nužne, potrebno je dugove vratiti, a ako nema drugog načina onda dolazi do ovrhe.	Ovrhe nisu način rješavanja problema, potrebno je bolje regulirati koncept osobnog bankrota.	Ovrhe su nezakonite i služe samo profitu banaka.	Ovrhe su nužne, međutim valja preispitati Zakon o ovrhama i način provođenja.
Tajne službe	Tajne službe treba ukinuti, one su ostatak iz komunizma i koriste se isključivo za političke progone.	Tajne službe su nam potrebne, ali ih treba više kontrolirati i ograničiti djelovanje.	Tajne službe su nam potrebne, pogotovo u današnje doba terorističkih napada.	Tajne službe su normalni dio demokratskih država, služe kako bi se zaštitili građani.
Preferencijalno glasovanje (mogućnost da se na izborima osim odabira liste može odabrati i određeni kandidat s liste)	Preferencijalno glasovanje (biranje po imenu i prezimenu) treba uvesti, ali uz ograničenja koja postoje u drugim EU zemljama.	Izborni zakon treba biti takav da kandidate biramo po imenu i prezimenu.	Preferencijalno glasanje se nije pokazalo dobrom praksom u ostatku svijeta.	Preferencijalno glasanje nije u skladu s demokratskim načelima. Moderne parlamentarne demokracije nose stranke.
Pravo glasovanja dijaspore	Glasovanje Hrvata izvan Hrvatske je stečeno pravo tih ljudi i to pravo ne bi trebali dirati, eventualno raspravljati koliko će njihovi glasovi vrijediti.	Borili smo se kako bi svi Hrvati u svijetu imali demokratsko pravo glasa i nema govora da bi nekome to pravo ukidali.	Trebalo bi revidirati zakon o glasovanju dijaspore i to na način da glasovi dijaspore ne mogu promijeniti političku volju izraženu u Hrvatskoj.	Stvar je vrlo jednostavna, punoljetne osobe koje plaćaju porez i imaju prebivalište u nekoj stranoj državi ne bi smjele imati pravo glasa.

Status istospolnih zajednica	Brak je muškarac i žena. U skladu s kršćanstvom država ne bi trebala priznati ništa drugo.	Brak je muškarac i žena, a istospolni odnosi se mogu regulirati drugim zakonskim okvirom poput istospolnih zajednica.	Brak bi trebali biti zajednice istospolnih i raznospolnih parova, međutim javnost još nije spremna za takvo nešto.	U okviru braka treba zakonski izjednačiti sve parove.
Lustracija (provjera i uklanjanje iz javnog političkog života osoba koje su bile aktivne u službi totalitarnih režima)	Bivši sustav Hrvatskoj je ostavio velike naslage komunističkog totalitarnog mentaliteta te je lustracija nužna da bi se izdvojili oni koji su odgovorni.	Vrijeme je da prestanemo gledati u prošlost i okrenemo se budućnosti. Lustracija je besmislica.	Lustracija je instrument za demokratizaciju društva i nikada nije kasno za nju. Ona je tu za ozdravljenje hrvatskog društva.	Lustracija u Hrvatskoj nije nužna, a pogotovo ne danas.
Vlasništvo autocesta	Država se nije pokazala dobrim upraviteljem autocesta, potrebno je provesti proces davanja koncesije.	Autoceste će ostati u hrvatskim rukama. Jedno od mogućih rješenja je da se u priču s autocestama uključe mirovinski fondovi, koji drže ogroman dio hrvatskog javnog duga. Država bi te obveznice uzela natrag, a fondovi bi od autocesta zarađivali novac za vašu mirovinu.	Autoceste se neće rasprodati, ali je potrebno na neki način urediti priljev novca i način upravljanja.	Očito je da država ne može gospodariti autocestama na održivi način. Nema druge nego privatizirati autoceste.
Prosvjed branitelja u Savskoj	U potpunosti podržavamo branitelje u njihovom nastojanju da obrane vlastiti dignitet i dignitet Domovinskog rata.	Branitelji imaju čitav niz privilegija te ovim prosvjedom iskazuju manjak socijalne osjetljivosti i poštovanja prema institucijama države za koju su se borili.	Podržavamo braniteljske prosvjede i njihove želje, međutim vrijeme je da prestanu kršiti zakon i napuste Savsku.	Smatramo kako nema razloga da branitelji prosvjeduju, pogotovo ne na ovakav nezakoniti način.
Poslodavci u Hrvatskoj	Privatni, realni sektor, ključan je dio kapitalizma, ali ne treba zaboraviti i prava radnika.	Poslodavci se vrlo često vode idejom zarade, a zaboravljaju socijalna prava i radnike.	Poslodavci pokreću gospodarstvo, istina, ali ih na tom putu treba ograničiti kako ne bi radnici ispaštali.	Poslodavci su ključni za gospodarski prosperitet države i potrebno je u što većoj mjeri olakšati poslovanje u Hrvatskoj kako bi se pokrenula ekonomija.
Mirovinski sustav	Međugeneracijska solidarnost imala je smisla kada je tri	Za umirovljenike tražimo pravedne mirovine i održiv	Ključ mirovinskog sustava je međugeneracijska	Mirovinski sustav treba što prije privatizirati i

	radnika radilo na jednog umirovljenika, a danas se treba ozbiljno razmišljati o štednji ili osiguranjima jer će mirovine, ako nastavimo ovim tempom, biti državni transfer ovisan o kapacitetima proračuna.	mirovinski sustav. Povlaštene mirovine želimo ukinuti te ih izdvojiti iz redovnog mirovinskog sustava kako ne bi opterećivale ostale umirovljenike.	solidarnost i treba raditi što više da se poveća broj radnika, poboljša demografska slika Hrvatske, i čak produži radni vijek kako bi se taj sustav održao.	omogućiti da se pojedinci sami brinu za svoju budućnost.
Ćirilica u Vukovaru	Ćirilici ni u kojem slučaju nije mjesto u Vukovaru.	Naš stav je tu nebitan, radi se jednostavno o provođenju Zakona o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina.	Iako Zakon o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina nalaže uvođenje ćirilice trebalo bi razmisliti o izmjeni tog zakona budući da je to preosjetljiva tema za lokalno stanovništvo.	Radi se o pravima manjina i Hrvatska bi trebala u što većoj mjeri ta prava i osigurati. Oko uvođenja ćirilice ne vidimo ništa sporno.
Eksploatacija nafte u Jadranu	Eksploataciju nafte potrebno je uvesti, ali u nešto manjem obimu, vodeći računa o svim ekološkim standardima.	Mi smo protiv eksploatacije nafte u Jadranu jer bi to bilo iznimno rizično za iznimno osjetljiv ekosustav Jadranskog mora, koje je plitko i zatvoreno more.	Eksploataciju nafte moguće je uvesti, ali u izrazito ograničenom obimu jer bi to moglo naštetiti turizmu.	Eksploataciju nafte u Jadranu u potpunosti podržavamo jer to znači energetska stabilnost i manji uvoz energije.
Izbjeglance u Hrvatskoj	Potrebno je biti iskren i reći kako su većina tzv. izbjeglica zapravo ekonomski migranti, a Hrvatska bi se trebala ugledati u većoj mjeri na Mađarsku.	Većina izbjeglica dolazi iz ratom pogođenih područja i potrebna im je pomoć. Ipak, u velikim grupama se uvijek mogu javiti problemi i Hrvatska treba biti spremna za to.	Potrebno je pomoći ljudima koji su zaista pogođeni ratom, ali Hrvatska mora reći dosta kako ne bismo postali prihvatni centar Europe.	Kriza s izbjeglicama zapravo je humanitarna kriza i trebali bismo u što većoj mjeri pomoći svim izbjeglicama, osigurati im smještaj i sl.

7.2. Predistraživanje – individualne karakteristike kao nezavisne varijable

Drugo predistraživanje provedeno je s ciljem finalizacije upitnika individualnih karakteristika – političke sofisticiranosti, informiranosti, motivacije (participacije i zainteresiranosti), općih političkih stavova, stavova o demokraciji, sociodemografskih karakteristika i navika korištenja računala i interneta.

Istraživanje je provedeno na studentima prve godine vojnih studija, novinarstva i psihologije. Ukupno je sudjelovalo 227 studenata, 87 muškog i 139 ženskog spola, prosječne dobi 19,26 godina.

7.2.1. Zainteresiranost za politiku

U manjku postojećih mjera, zainteresiranost za politiku se provjeravala s tri pitanja – u kojoj mjeri su sudionici zainteresirani za politiku, koliko im je politika važna i koliko im je važno da su upoznati s političkim i društvenim događajima. Rezultati su vidljivi u tablici 4.

Tablica 4. Rezultati mjera zainteresiranosti za politiku

	M	SD	Važnost politike u životu	Važnost upoznatosti s politikom
Zainteresirani za politiku	3,05	1,00	,771**	,680**
Važnost politike u životu	2,92	,96		,589**
Važnost upoznatosti s politikom	3,47	,90		

** $p < ,01$

S obzirom na deskriptivne rezultate i inter-korelacije, u konačnoj fazi upitnika koristila se čestica koja direktno mjeri zainteresiranost za politiku.

7.2.2. Politička participacija

Čitav niz pitanja bio je postavljen kako bi se provjerila politička participacija – glasačko ponašanje na predsjedničkim izborima 2014. i parlamentarnim izborima 2015. godine, članstvo u stranci, sudjelovanje u prosvjedu, potpisivanje peticije, donacije, uvjeravanje drugih tijekom izbora, ostala podrška strankama. Sve čestice su bile u formi Da/Ne i rekodirane su na način da participacija nosi 1 bod, a neparticipacija 0 bodova (osim kod glasovanja na izborima gdje se opcija „Nisam imao/la pravo glasa“ rekodirala u *missing*). Ukupna razina političke participacije dobivena je jednostavnom linearnom kombinacijom navedenih čestica (minimum 0, a maksimum 8 bodova). Rezultati ukazuju na nisku razinu političke participacije među sudionicima (maksimum je bio 6 bodova, prosječna participacija 2,26, a raspršenje rezultata 1,15).

7.2.3. Članstvo u organizacijama

Članstvo u organizacijama predstavlja oblik političkog ponašanja u okviru kojeg građani mogu imati iskustvo s političkim procesima. Odgovori su rekodirani na način da je jedan bod nosi isključivo aktivno članstvo, a ukupno članstvo dobiveno je jednostavnom linearnom kombinacijom čestica (maksimum je bio 5 bodova, prosječno članstvo ,825, a raspršenje rezultata 1,101).

7.2.4. Informiranje o politici

Informiranje o politici odnosi se na tri pitanja oko učestalosti informiranja o politici putem televizije, interneta i novina (na ljestvici od 1 do 6). Ukupni rezultat formiran je kao jednostavna linearna kombinacija ta tri pitanja (maksimum je bio 18 bodova, prosječno informiranje 11,70, a raspršenje rezultata 3,59).

7.2.5. Politička sofisticiranost

Svrha ove ljestvice jest mjerenje političke sofisticiranosti koja je operacionalizirana kao broj bodova na testu znanja. Čestice testa ispituju znanje o politici koje nije povezano uz kontekst hrvatske politike, odnosno o konceptima demokracije, vlasti, ustava itd. Pitanja su većim dijelom odabrana dijelom iz ljestvice političke pismenosti (Bagić i Šalaj, 2011), a dio ih je smišljen na temelju termina iz političke teorije.

U prvoj fazi odabrano je 10 čestica koje su bile pitanja višestrukog izbora (1 točan i 3 netočna odgovora). Rezultati su naknadno rekodirani u dihotomnu (točno (1)-netočno (0)) varijablu. Podaci su obrađeni kroz dvije psihometrijske paradigme – klasične teorije testova i *item response* teorije. U okviru klasične teorije testova analizirani su lakoća zadatka (ne prelagana niti preteška pitanja⁶²), interkorelacije čestica (zadržane su čestice s manjom od ,30⁶³), *item-total* korelacije (moraju biti pozitivne i što veće), i Cronbach alfa mjera pouzdanosti (što veća). U okviru *item response* teorije korišten je troparametrijski model kod kojeg je moguće unijeti vjerojatnost pogađanja točnog odgovora (u našem slučaju 0,25; Hambleton, Swaminathan, i Rogers, 1991). Iz analize su izbačene čestice koje imaju negativnu diskriminativnost⁶⁴, a zadržane one koje imaju barem nisku razinu diskriminativnosti (veću od ,35; Baker, 2001). U

⁶² Lakoća zadatka operacionalizirana je kao aritmetička sredina rezultata.

⁶³ Želimo u testu zadržati čestice koje su u što manjoj međusobnoj korelaciji kako bismo sa što manjim brojem čestica zahvatili što širi obim koncepta kojeg želimo mjeriti, poput političke sofisticiranosti.

⁶⁴ To su čestice na kojima točan odgovor daju sudionici koji u konačnici imaju viši ukupni rezultat, a netočan odgovor oni koji imaju niži.

konačnici je zadržano 6 pitanja čije karakteristike se mogu vidjeti u tablici 5. Ukupni rezultat formiran je kao jednostavna linearna kombinacija rezultata.

Tablica 5. Karakteristike ljestvice političke sofisticiranosti

Pitanje	M	SD	Item-total korelacija
Kojim pojmom označavamo pravo vlasti da donosi odluke jer je izabrana prema opće prihvaćenim pravilima?	,7885	,409	,190
Tko čini političku opoziciju?	,8282	,378	,304
Što od sljedećeg nije glavna osobina demokratskog poretka?	,8106	,392	,173
Što je Ustav?	,9031	,296	,146
Koja od sljedećih vrsta stranaka se zalaže za minimalnu intervenciju države u ekonomske aktivnosti?	,5727	,495	,210
Koja od sljedećih vrsta stranaka prihvaća određena ograničenja osobnih sloboda građana zbog zaštite morala i tradicionalnih vrijednosti?	,7489	,434	,284
Ukupna ljestvica	4,652	1,250	$\alpha = ,443$

Razmatrajući rezultate valja imati na umu kako je riječ o uzorku sudionika koji su nedavno (tijekom zadnje godine srednjoškolskog) školovanja imali priliku učiti o navedenoj temi i/ili sudjelovati u istraživanju političke pismenosti (Bagić i Šalaj, 2011) stoga ne treba čuditi relativno visoki prosječni rezultati. S druge strane, niska razina Cronbach alfa mjere unutarnje konzistencije je zabrinjavajuća. Ipak, valja imati na umu nekoliko aspekata Cronbach alfe. Alfa unutarnju konzistenciju razumije kao prosječni međuodnos (eng. *interrelatedness*) čestica (Nunally i Bernstein, 1994). To znači da ona ovisi o broju čestica u testu (Sijtsma, 2009), ali i o ljestvici mjerenja – alfa podcjenjuje stvarnu unutarnju konzistenciju kada se koriste dihotomne čestice (Sun i sur., 2007). Osim toga, budući da je politička sofisticiranost barem dijelom heterogeni koncept koji zahvaća različite aspekte političkog znanja zbog toga se također očekuje niži koeficijent Cronbach alfe (Streiner, 2003).

U tablici 6 mogu se vidjeti korelacije mjere političke sofisticiranosti (jednostavne linearne kombinacije) s ostalim mjerama političkog mišljenja i ponašanja.

Tablica 6. Korelacija političke sofisticiranosti s drugim varijablama

Varijabla	Korelacija
Politička informiranost	,325**
Zainteresiranost za politiku	,248**
Informiranje o politici (TV, Internet, televizija)	,135*
Politički stav (lijevo-desno)	-,113

Članstvo u organizacijama	,100
Politička participacija	,053

**p<,01; *p<,05

Mjera političke sofisticiranosti povezana je s mjerama političke informiranosti i zainteresiranosti za politiku, te u manjoj mjeri s učestalosti informiranja o politici. Osim toga, politička sofisticiranost nije povezana s političkim stavom, članstvom u organizacijama, niti s razinom političke participacije. Ovi rezultati su očekivani s obzirom da je riječ o mjeri znanja koje nije vezano uz specifični kontekst hrvatske politike i očekuje se da je u većoj mjeri ishod obrazovanja (što nije bilo moguće provjeriti jer su svi sudionici imali jednaku razinu obrazovanja). Također, ne očekuje se da je politička sofisticiranost, ovako mjerena, povezana s političkim stavom, članstvom u organizacijama, niti s razinom političke participacije.

7.2.6. Politička informiranost

Svrha ove ljestvice jest mjerenje političke informiranosti operacionalizirane kao broj bodova na testu znanja. Pitanja su se ticala kontekstualiziranih informacija o politici i trebala bi ukazivati na upućenost sudionika u aktualna politička zbivanja. Dio pitanja uzet je iz mjera političke pismenosti (Bagić i Šalaj, 2011), dio iz istraživanja *Comparative Study of Electoral Systems* i *European Election Study*, a dio ih je smišljen za potrebe istraživanja.

U prvoj fazi odabrano je 17 čestica koje su bile pitanja višestrukog izbora (1 točan i 3 netočna odgovora). Rezultati su naknadno rekodirani u dihotomnu (točno (1)-netočno (0)) varijablu. Podaci su obrađeni kroz dvije psihometrijske paradigme – klasične teorije testova i *item response* teorije. U okviru klasične teorije testova analizirani su lakoća zadatka (ne prelagana niti preteška pitanja), interkorelacije čestica (manje od ,30), *item-total* korelacije (moraju biti pozitivne i što veće), i Cronbach alfa mjera pouzdanosti (što veća). U okviru *item response* teorije korišten je troparametrijski model kod kojeg je moguće unijeti vjerojatnost pogađanja točnog odgovora (u našem slučaju 0,25; Hambleton, Swaminathan, i Rogers, 1991). Iz analize su izbačene čestice koje imaju negativnu diskriminativnost, a zadržane one koje imaju barem nisku razinu diskriminativnosti (veću od ,35; Baker, 2001). U konačnici je zadržano 12 pitanja čije karakteristike se mogu vidjeti u tablici 7. Ukupni rezultat formiran je kao jednostavna linearna kombinacija rezultata.

Tablica 7. Karakteristike ljestvice političke informiranosti

Pitanje	M	SD	Item-total korelacija
Na koliko se godina bira Predsjednik/ica Republike Hrvatske?	,6432	,480	,259
Tko je aktualni Ministar/ica financija?	,6167	,487	,395
Tko je aktualni Ministar/ica socijalne politike i mladih?	,7885	,409	,248
Tko je aktualni Predsjednik/ica Hrvatskog sabora?	,7225	,448	,320
Koje godine je Hrvatska postala članicom Europske unije?	,7269	,446	,226
Koje su godine održani prvi višestranački izbori u Hrvatskoj?	,5771	,495	,268
Koliko najviše članova može imati Hrvatski sabor?	,3789	,486	,167
Kakav je politički sustav u Republici Hrvatskoj?	,6564	,475	,206
Tko je vrhovni zapovjenik/ica oružanih snaga?	,8767	,329	,220
Na koji način se biraju ministri/ice u Vladi?	,6344	,482	,263
Koji politički akteri mogu promijeniti Ustav?	,4141	,493	,178
Što nije zadaća Hrvatskog sabora?	,3789	,486	,214
Ukupna ljestvica	7,414	2,358	$\alpha = ,588$

Prosječni rezultati i raspršenje su zadovoljavajući; mjera unutarnje konzistencije je nešto niža, no i dalje u prihvatljivim okvirima. Kao što je već napomenuto, riječ je o specifičnom, relativno malom, uzorku, te o dihotomnim česticama.

Tablica 8. Korelacija političke informiranosti s drugim varijablama

Varijabla	Korelacija
Politička sofisticiranost	,325**
Zainteresiranost za politiku	,456**
Informiranje o politici (TV, Internet, televizija)	,421*
Politički stav (lijevo-desno)	,105
Članstvo u organizacijama	,033
Politička participacija	,213**

** $p < ,01$; * $p < ,05$

U tablici 8 vidljive su korelacije mjere političke informiranosti i drugih varijabli. U skladu s očekivanjima, razina političke informiranosti je umjereno povezana s političkom sofisticiranosti, zainteresiranosti za politiku, učestalosti informiranja, te političkom participacijom. Drugim riječima, sudionici koji su izloženiji političkim informacijama i/ili sudjeluju u političkim aktivnostima imaju više razine političkog znanja. Također, razina specifičnog političkog znanja nije povezana niti s političkim stavom niti s aktivnim članstvom u raznim organizacijama.

7.3. Nezavisne varijable – situacijske karakteristike

7.3.1. Vrsta političkih pitanja

Ova varijabla operacionalizirana je na tri razine – samo laka pitanja, kombinacija lakih i teških pitanja i samo teška pitanja. Dakle, u središnjem dijelu izborne kampanje sudionici su mogli biti izloženi jednoj od tih triju situacija.

7.3.2. Kognitivna opterećenost

Kognitivna opterećenost operacionalizirala se kroz vrstu procedure izborne kampanje, odnosno prezentacije podataka sudionicima i vremenskog pritiska. Konačni ishod kognitivne opterećenosti bio je različita količina informacija kojoj su sudionici mogli pristupiti tijekom političke kampanje. Dvije su procedure korištene u ovom istraživanju i sudionici su sudjelovali u samo jednoj od njih (detaljnije će procedure biti opisane u idućem pasusu). U prvoj proceduri, tzv. statičnoj ploči za odlučivanje (*information bord*), sudionicima je prezentirana tablica u kojoj su stupci označavali političke stranke, a reci politička pitanja; takva procedura se koristila u nizu istraživanja u politologiji (npr. Herstein, 1981; Riggle i Johnson, 1996; Lau, 2003; pregled u Ford i sur., 1989). Sudionici nisu imali ograničeno vrijeme i mogli su pristupiti informacijama koliko su htjeli. Dakle, budući da su sudionici mogli vlastitim tempom prikupljati informacije, višestruko ih koristiti, uložiti dovoljno vremena da svaku pojedinu informaciju koja ih zanima detaljno procesiraju i imali uvid u cjelokupni obim dostupnih informacija možemo zaključiti kako ova procedura nije opterećivala njihove kognitivne resurse u visokoj mjeri. Druga procedura koja je korištena u ovom istraživanju jest *Dynamic Process Tracing Environment* (DPTE; Lau i Redlawsk, 1997). Riječ je o kompjuterskoj simulaciji novinskog portala u vrijeme političkih izbora. Sudionicima su bile prezentirane informacije o kandidatima u obliku naslova, a klikom na naslov im se prezentira potpuna informacija. Kognitivno opterećenje je bilo visoko jer su informacije nestajale postepeno s ekrana i nisu mogli pristupiti svim informacijama. Drugim riječima, sudionici su bili pod pritiskom da u što kraćem roku pristupe što većem broju informacija, nisu imali vremena detaljno proučiti sve informacije, morali su tijekom cijele procedure, uz sintezu i evaluaciju svih podataka, istovremeno vagati korisnost pojedinih informacija itd., što su sve karakteristike situacije s visokim kognitivnim opterećenjem. Misao vodilja za Laua i Redlawsku (2001; Redlawsk i Lau, 2009) bila je formiranje eksperimentalne procedure koja će imati veću vanjsku valjanost od statične ploče, tj. bolje predstavljati način na koji su građani suočeni s informacijama u vrijeme

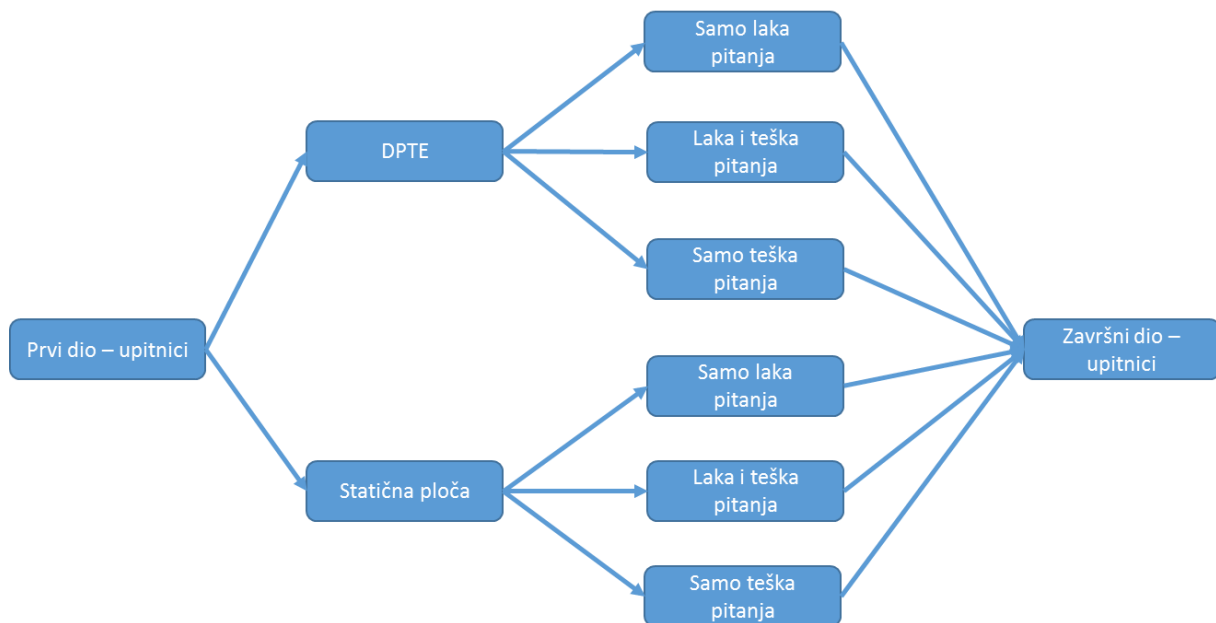
izborne kampanje (za slični pokušaj povećavanja vanjske valjanosti ovakvog tipa istraživanja vidi u Barker i Hansen, 2005).

7.4. Zavisne varijable

Dvije su zavisne varijable korištene u ovom istraživanju. Ključna zavisna varijabla jest točno glasovanje, koja se operacionalizira kao ordinalna varijabla (budući da postoje četiri stranke, postoje ujedno i četiri razine „točnosti“ glasa); točan glas je onaj koji je dan stranci koja je, prema predstavljenom normativnom izračunu, stavovno najbliža sudioniku, manje točan onaj koji je dan stranci koja je druga po redu po udaljenosti itd. Druga skupina zavisnih varijabli jest korištena strategija sudionika koja može biti kompenzatorna ili nekompenzatorna, usmjerena na kandidate, na politička pitanja, miješanog tipa itd. (otvoreno je pitanje koje će strategije sudionici koristiti i postoji niz opcija (Riggle i Johnson, 1996; Lau, 2003)). Osim navedenih kvalitativnih pokazatelja, korišteni su i kvantitativni pokazatelji strategija odlučivanja, tj. udio ukupno pristupljenih informacija, raspršenost u biranju informacija između stranaka i raspršenost u biranju informacija između političkih pitanja.

7.5. Postupak

Istraživanje je imalo tri faze – prvi upitnički dio, zatim simulacija izborne kampanje i završni upitnički dio. Svi sudionici su ispunjavali prvi upitnički dio, zatim su po slučaju raspoređeni u jednu od simulacija izborne kampanje (DPTE ili statična ploča) i po slučaju raspoređeni u jednu od tri skupine s obzirom na udio lakih, odnosno teških, političkih pitanja. Nakon simulacije izborne kampanje svi sudionici su ispunjavali završni upitnički dio. Shematski prikaz vidi se na Slici 6. Istraživanje se, ovisno o situaciji, provodilo pojedinačno ili grupno, u periodu između 13.01.2016. i 23.05.2016., na području grada Zagreba.

Slika 6. Shematski prikaz faza eksperimentalnog postupka

Sudionicima je na početku istraživanja rečeno da je riječ o istraživanju za doktorsku disertaciju i upućeni su u sam postupak - rečeno kako će sudjelovati u istraživanju koje se u najširem smislu tiče političkog mišljenja i ponašanja, kako je istraživanje anonimno, upoznati su s trajanjem i s mogućnošću odustajanja, objašnjeno im je da istraživanje ima tri dijela i da se cijelo ispunjava za računalom te su zamoljeni da odaberu da odaberu svoj ID, tj. šifru koju su morali upisati u svakom dijelu istraživanja. Ukoliko su imali bilo kakva pitanja rečeno im je da se obrate eksperimentatoru koji je tijekom cijelog postupka bio prisutan. Cijeli postupak, uz pripadajuće linkove za sve faze istraživanja, u vidu *pdf* dokumenta bio je prisutan na računalu sudionika.

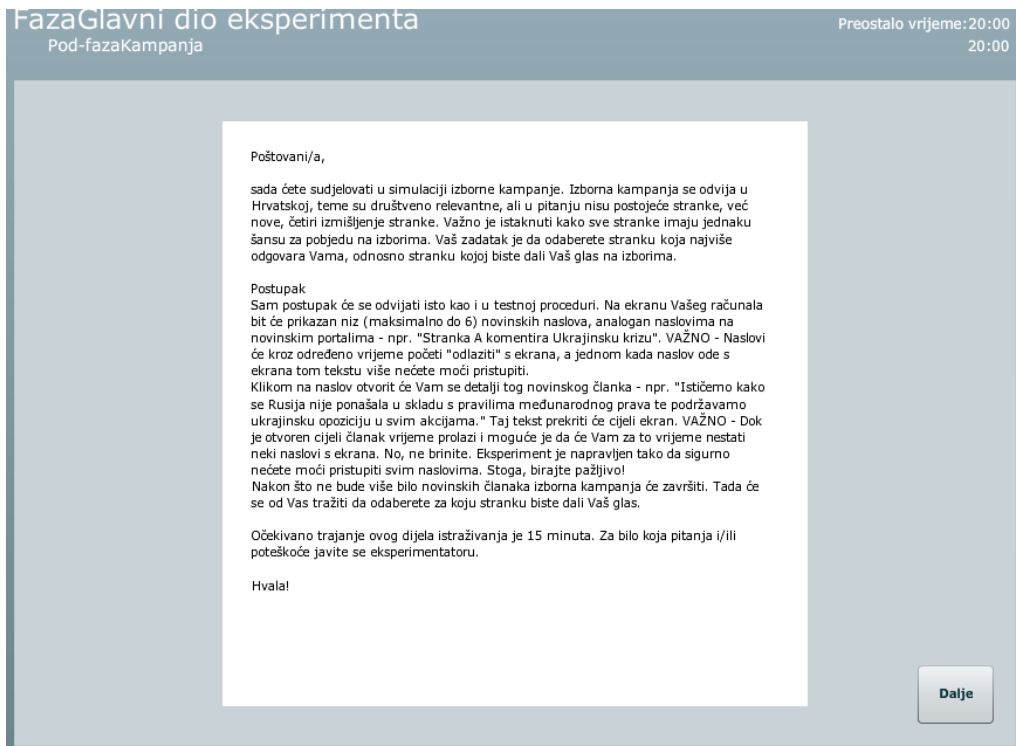
Sudionici su prvo ispunjavali niz upitničkih mjera putem servisa *Google Docs* – svoje političke stavove i važnost tih stavova, zainteresiranost za politiku, političku participaciju, članstvo u organizacijama, učestalost informiranja o politici, političku sofisticiranost, političku informiranost, političku ideologiju i svjetonazor, stranačku identifikaciju, zadovoljstvo demokracijom, sociodemografiju, i učestalost korištenja računala i interneta. Sudionici su upućeni da nakon što završe s prvim dijelom jave eksperimentatoru i pričekaju detaljnu uputu za središnji dio istraživanja.

U slučaju da su sudionici bili sudjelovali u DPTE eksperimentalnoj situaciji, rečeno im je kako će sudjelovati u simulaciji izborne kampanje za parlamentarne izbore u Hrvatskoj u kojoj se četiri stranke (A, B, C, i D; svaka stranka je dodatno bila kodirana određenom bojom) bore za

vlast i samim time njihov glas (detaljna uputa na Slici 7). Njihov zadatak je bio prikupljati informacije o strankama i na kraju kampanje donijeti odluku kojoj bi dali glas; naglašeno je kako je glasovanje obavezno i da glas daju onoj stranci koja im je najbliža, odnosno kojoj bi najradije dali glas. Rečeno im je kako će informacije prikupljati kroz simulaciju novinskog portala i da će na njihovom računalu biti prikazan niz novinskih naslova (maksimalno 6) u formatu „Stranka A o Franji Tuđmanu“ (Slika 8). Naglašeno je kako će kroz vrijeme novinski naslovi nestajati s ekrana i kako kada jednom odu neće biti moguće da im više pristupe – svaki podražaj, odnosno pojedini stav pojedine stranke, samo jednom će biti prisutan na ekranu, a njihov raspored je određen po slučaju za svakog sudionika. Upućeni su kako će im se klikom na naslov otvoriti cijeli novinski članak, odnosno izjava stranke iz gore navedene tablice (Slika 9). Klikom na tipku „Zatvori“ sudionici su se vraćali nazad na stranicu s nizom vijesti. Naglašeno im je kako mogu prikupljati koliko god informacija žele i stignu, te da je procedura napravljena tako da ne mogu stići prikupiti sve informacije. Po isteku kampanje sudionici su morali dati svoj glas jednoj od četiri stranke (Slika 10).

U slučaju da su sudionici raspoređeni u situaciju statične ploče sudionicima je rečeno kako će sudjelovati u simulaciji izborne kampanje za parlamentarne izbore u Hrvatskoj u kojoj se četiri stranke (A, B, C, i D) bore za vlast i samim time njihov glas. Njihov zadatak je bio prikupljati informacije o strankama i na kraju kampanje donijeti odluku kojoj bi dali glas; naglašeno je kako je glasovanje obavezno i da glas daju onoj stranci koja im je najbliža, odnosno kojoj bi najradije dali glas. Rečeno im je da će im podaci biti prezentirani u tabličnom prikazu, gdje će u stupcima biti stranke, a u recima politička pitanja (Slika 11). Klikom na tipku „Prikaži“ sudionicima se „otvara“ željeno polje koje ostaje otvoreno sve do kraja izborne kampanje (Slika 12). Sudionicima je rečeno kako ne postoji vremensko ograničenje u prikupljanju informacija i kako mogu prikupljati koliko god informacija žele, tj. koje god ih informacije žele. Rečeno im je da kada prikupe dovoljno informacija da su spremni za glasovanje, odnosno kada ih više ništa od informacija ne zanimaju, da kliknu na tipku „Spreman sam za glasanje“. Tada su prebačeni na iduću stranicu na kojoj su morali dati svoj glas jednoj od četiri stranke (Slika 13).

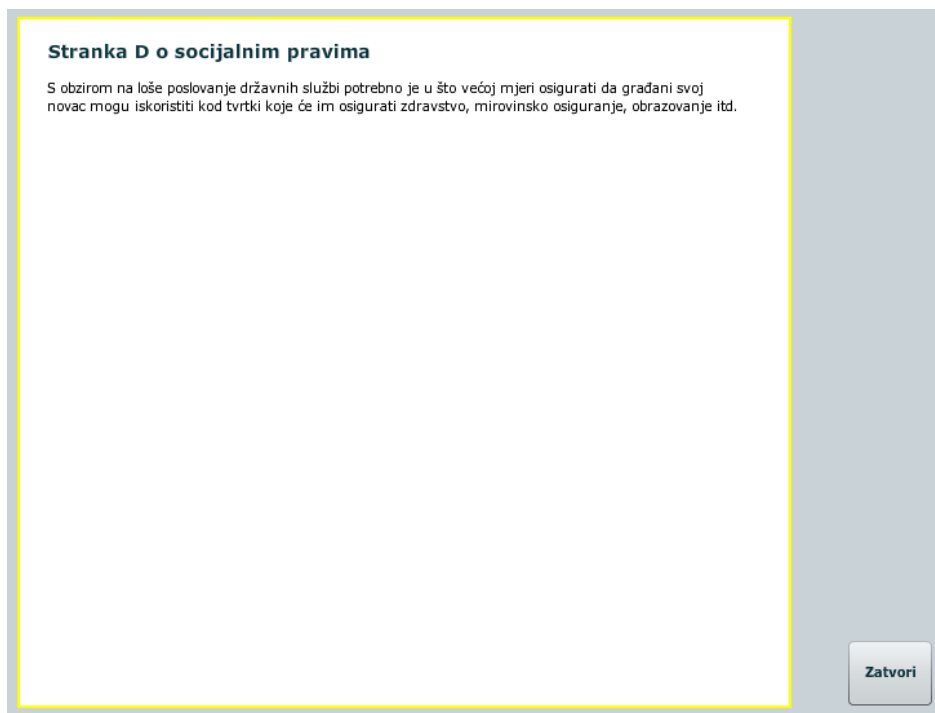
Važno je istaknuti kako u obje procedure su, osim glasa, prikupljeni podaci o trajanju sudjelovanja, broja pristupljenih informacija te rasporedu pristupljenih informacija.

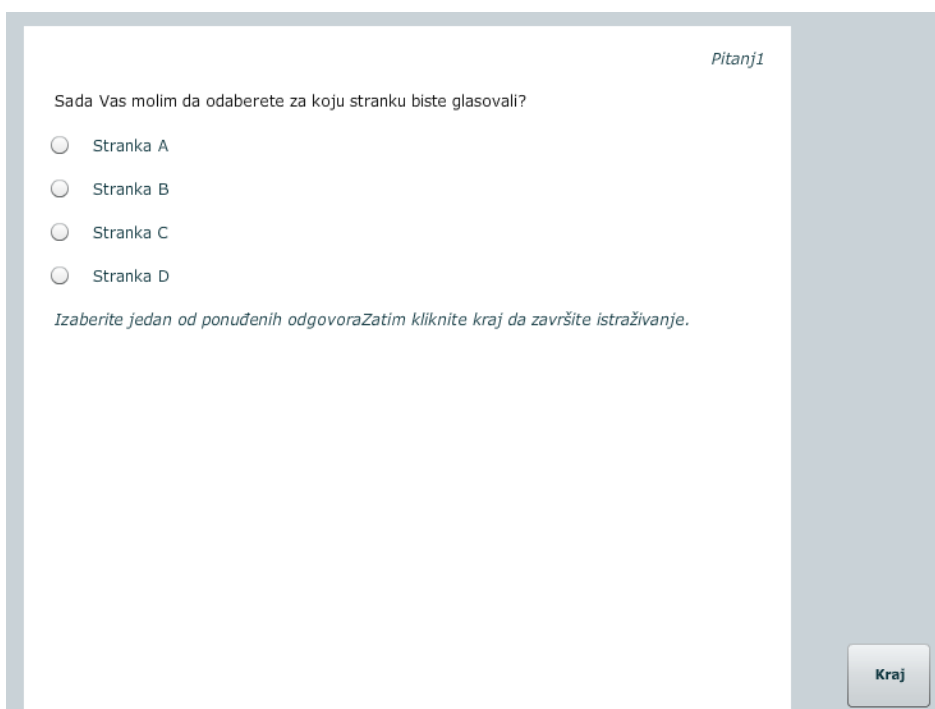
Slika 7. Početni ekran u DPTE proceduri

Slika 8. Naslovi novinskih članaka u DPTE situaciji

Slika 9. Otvoren novinski članak u DPTE situaciji

Slika 10. Glasovanje u DPTE situaciji

TEMA	Stranka A	Stranka B	Stranka C	Stranka D
Hrvatska u Europskoj uniji	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI
Uloga države u ekonomiji	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI
Pozicija Hrvatske o ulasku Srbije u Europsku uniju	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI
Socijalna prava (zdravstvo, školstvo, javni prijevoz itd.)	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI
Zakon o radu	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI
Fiskalna politika (državna potrošnja)	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI
Ovrhe	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI
Tajne službe	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI
Preferencijalno glasanje (mogućnost da se na izborima osim odabira liste može odabrati i određeni kandidat s liste)	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI
Status istospolnih zajednica	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI
Vlasništvo autocesta	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI
Poslodavci u Hrvatskoj	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI
Mirovinski sustav	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI
Eksplotacija nafte u Jadranu	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI
Izbjeglice u Hrvatskoj	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI

Spreman sam za glasanje

Slika 11. Početni ekran izborne kampanje u situaciji statične ploče (i teških pitanja)

TEMA	Stranka A	Stranka B	Stranka C	Stranka D
Hrvatska u Europskoj uniji	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI
Uloga države u ekonomiji	Država ne može uspješno poslovati i bilo bi bolje da prepusti privatnom sektoru što više područja ekonomskog djelovanja.	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI
Pozicija Hrvatske o ulasku Srbije u Europsku uniju	PRIKAZI	Otvoreni smo za suradnju sa Srbijom, ali zahtijevamo da Srbija ispunji sve uvjete.	PRIKAZI	PRIKAZI
Socijalna prava (zdravstvo, školstvo, javni prijevoz itd.)	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI
Zakon o radu	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI
Fiskalna politika (državna potrošnja)	PRIKAZI	PRIKAZI	Mjere štednje uništavaju ekonomiju, očito je da su ulaganja u nova radna mjesta jedini način izlaska iz krize.	PRIKAZI
Ovrhe	Ovrhe su nužne, potrebno je dugove vratiti, a ako nema drugog načina onda dolazi do ovrhe.	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI
Tajne službe	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI
Preferencijalno glasanje (mogućnost da se na izborima osim odabira liste može odabrati i određeni kandidat s liste)	PRIKAZI	Izborni zakon treba biti takav da kandidate biramo po imenu i prezimenu.	PRIKAZI	PRIKAZI
Status istospolnih zajednica	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI
Vlasništvo autocesta	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI
Poslodavci u Hrvatskoj	PRIKAZI	Poslodavci se vrlo često vode idejom zarade, a zaboravljaju socijalna prava i radnike.	PRIKAZI	PRIKAZI
Mirovinski sustav	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI
Eksplotacija nafte u Jadranu	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI
Izbjeglice u Hrvatskoj	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI	PRIKAZI

Spreman sam za glasanje

Slika 12. Primjer „otvorenih polja“ tijekom izborne kampanje u situaciji statične ploče

Glasam za:

- Stranka A
- Stranka B
- Stranka C
- Stranka D

Slika 13. Glasovanje u situaciji statične ploče

Po isteku izborne procedure sudionici iz obje situacije su ispunjavali post-eksperimentalni upitnik koji se sastojao od dva dijela; također putem servisa *Google Docs*. U prvom dijelu sudionici su morali pozicionirati stranku za koju su glasovali na svim političkim pitanjima (jednako kao što su to radili politički eksperti). U drugom dijelu su zamoljeni da svojim riječima, ukoliko žele, navedu što je eksperiment htio ispitati, te da procjene koliko im je bila teška/lagana i jasna/nejasna procedura izborne kampanje. Nakon sudjelovanja, eksperimentator je zahvalio sudionicima na sudjelovanju i rečeno im je kako se mogu javiti na e-mail adresu po završetku istraživanja kako bi dobili uvid u rezultate/doktorsku disertaciju. I uvodni i post-eksperimentalni upitnik se u cijelosti nalaze u Dodacima.

8. Rezultati

Po završetku provođenja terenskog dijela istraživanja, podaci su preuzeti sa sva tri izvora (*GoogleDocs*, *DPTE*, *statična ploča*) te pripremljeni za analizu u programu Microsoft Excel. Analiza je izvršena u programu RStudio 0.99.489⁶⁵.

8.1. Sociodemografski podaci

U istraživanju je sudjelovao prigodni uzorak od 210 sudionika, a u Tablici 9 može se vidjeti raspored sudionika po eksperimentalnim situacijama.

Tablica 9. Raspored sudionika u eksperimentalne situacije

		Vrsta političkih pitanja			Ukupno
		Laka i teška	Laka	Teška	
Kognitivno opterećenje	Nisko (statična ploča)	34	41	31	106
	Visoko (DPTE)	39	37	28	104
	Ukupno	73	78	59	210

Podjednaki broj sudionika nalazi se u svakoj eksperimentalnoj situaciji. U istraživanju je sudjelovalo 79 sudionika i 131 sudionica; najveći udio sudionika imalo je završenu četverogodišnju srednju školu (51,9%), zatim fakultet (35,7%), magisterij i više (11,9%) i trogodišnju strukovnu školu (,5%). Raspon dobi sudionika bio je između 18 i 65 godina, s medijanom od 24 godine. Većina sudionika (56,1%) samu sebe je smjestila u srednju klasu, 26,7% u višu srednju klasu, 13,4% u nižu srednju klasu, a najmanji broj sudionika u radničku klasu (3,8%). Slično tome, većina sudionika (54,2%) procjenjuje kako ima prosječna mjesečna primanja, nešto manje sudionika (35,2%) viša od prosjeka, 8,7% niža od prosjeka, a 1,9% sudionika smatra kako imaju primanja koja su izrazito viša od prosjeka. Što se tiče radnog statusa, 74 sudionika radi u punom radnom vremenu, 14 u nepunom, 117 sudionika imaju studentski status, a po 6 sudionika su nezaposleni i umirovljenici. Iako cilj eksperimentalnih istraživanja nije poopćavanje rezultata s reprezentativnog uzorka na populaciju, karakteristike uzorka ipak valja imati na umu. Naime, riječ je o istraživanju političkih preferencija i političkog

⁶⁵ RStudio program je za statističku analizu podataka koji se može proširivati s potrebnim programskim paketima. U ovom istraživanju su korišteni sljedeći paketi - *ggplot2*, *ResourceSelection*, *pscl*, *effects*, *interplot*, *lmtest*, *car*, *plyr*, *moments*, *Hmisc*, *psy*, *rms*, *aod*, *usdm*, *MASS*, *AER*, *reshape2*, *foreign*, *nnet*, *mmlogit*, *dplyr*, *PMCMR*.

ponašanja koje može biti (barem dijelom) determinirano društvenim karakteristikama sudionika. Uspoređujući uzorak sudionika u ovom istraživanju s populacijom hrvatskih građana možemo reći kako je riječ o uzorku s nešto većim udjelom osoba ženskog spola i osoba s visokom stručnom spremom, te nižom prosječnom dobi od populacije (vidjeti u Burušić, 2013; Grizelj, 2016). Uz to, svi sudionici u istraživanju dolaze iz velikih gradova, tj. nema sudionika iz ruralnih dijelova Hrvatske. Također, valja istaknuti kako postoje statistički značajne razlike u obrazovanju ($\chi^2=24,81$; $df=1$; $p<,001$), dobi ($\chi^2=41,332$; $df=1$; $p<,001$) između eksperimentalnih skupina; sudionici u situaciji s niskom kognitivnom opterećenošću su u većoj mjeri visoko obrazovani i stariji.

8.2. Političke karakteristike sudionika

Osim sociodemografskih karakteristika, za ovo istraživanje važne su i individualne političke karakteristike sudionika. U Tablici 10 nalazi se dio tih karakteristika, te rezultati Shapiro-Wilk testa za provjeru normalnosti distribucije i rezultati Kruskal-Wallis testova za provjeru razlike među eksperimentalnim skupinama. Uz njih, valja istaknuti kako većina sudionika ima socijaldemokratski (38,6%) ili liberalni (26,2%) politički svjetonazor, dok dio sudionika (14,8%) ističe kako nemaju politički svjetonazor. Podjednaki broj sudionika ističe kako se identificiraju s jednom strankom (81) kao i ni sa jednom (84), dok se ostali sudionici mogu identificirati s dvije ili više stranaka.

Tablica 10. Političke karakteristike sudionika

	Min	Max	Medijan	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	Shapiro-Wilk test	Razlike među eksp. skupinama
Zainteresiranost za politiku	1	5	4	3,49	1,022	0,878***	(1)<(2)**
Politička participacija	0	6	2	2,47	1,454	0,942***	/
Politička motivacija	1	10	6	5,96	2,047	0,965***	/
Političko informiranje	4	18	13	13,19	3,018	0,964***	/
Politička informiranost ⁶⁶	1	12	8,5	8,24	2,431	0,957***	/
Politička sofisticiranost	1	6	5	5,09	1,056	0,785***	/
Politička ideologija	1	10	3	3,86	1,987	0,930***	(1)<(2)***
Stav o važnosti vladajućih	1	4	3	3,26	0,649	0,763***	/
Stav o važnosti glasovanja	1	4	3,5	3,43	0,639	0,735***	/

⁶⁶ Cronbach alfa mjere unutarnje konzistencije odgovaraju onima dobivenim u predistraživanju – za političku informiranost $\alpha = 0,67$, a za političku sofisticiranost $\alpha = 0,47$.

Zadovoljstvo demokracijom	1	4	2	1,91	0,759	0,759***	/
---------------------------	---	---	---	------	-------	----------	---

* $p < ,05$; ** $p < ,01$; *** $p < ,001$; (1)-Nisko kognitivno opterećenje; (2)-Visoko kognitivno opterećenje

Nadalje, najviše sudionika (88) smatra kako je demokracija uvijek najbolja, dok podjednaki broj sudionika smatra kako su nam potrebni jaki vođe (60) ili nisu mogli dati odgovor na to pitanje (62). Posljednje, valja istaknuti kako sudionici u situaciji visoke kognitivne opterećenosti imaju veći interes za politiku i ujedno imaju ideološki desnije stavove⁶⁷.

8.3. Post-eksperimentalni upitnik

U post-eksperimentalnom upitniku sudionici su morali procijeniti lakoću i jasnoću procedure izborne kampanje u kojoj su sudjelovali. Neovisno o eksperimentalnoj situaciji, sudionici su proceduru procijenili umjereno teškom (medijan 3 na ljestvici 1-5), i poprilično jasnom (medijan 4 na ljestvici 1-5). Iako smo mogli očekivati razlike u procjeni težine u smjeru da bi sudionici koji su imali veće udjele teških pitanja i/ili veće kognitivno opterećenje trebali procijeniti proceduru težom, izostanak te razlike nije nužno problematičan. Naime, sudionici su sudjelovali u istraživačkoj proceduri koja im je bila nova, a uz to su se susreli s nestandardnim načinom donošenja političkih odluka. Nadalje, stranke za koje su trebali glasovati su bile izmišljene, što je moglo utjecati na procjenu težine procedure, neovisno o kognitivnom opterećenju i vrsti pitanja.

8.4. Točnost glasovanja

Kako bi se odredila točnost glasovanja sudionika bilo je potrebno odrediti prostornu udaljenost svake stranke od svakog sudionika. Prvi korak bio je rekodiranje važnosti svake teme na ljestvicu 0-1 (u razmaku od 0,25), s time da ukoliko sudionici nisu mogli procijeniti važnost dodijeljena im je vrijednost 0,5. Drugi korak bio je odrediti, za svaki stav i stranku, apsolutnu udaljenost pozicije (stava) stranke i sudionika. Izračun udaljenosti računa se po formuli A, sumom kvadriranih udaljenosti koje su ponderirane s važnosti pojedine teme za sudionika.

⁶⁷ Međutim, ove razlike (kao i razlike u obrazovanju) ne trebaju nas zabrinjavati budući da se nijedna od tih varijabli nije pokazala kao značajni prediktor niti je tvorila značajni interakcijski efekt prilikom predviđanja točnog glasovanja.

$$US = \sum_{i=1}^N (U_i^2 * V_i)$$

Formula A; US – udaljenost stranke; i – političko pitanje; U – apsolutna udaljenost pozicije stranke i sudionika;
V – važnost političkog pitanja

Međutim, formula A jednaku težinu daje situaciji izrazito važnog stava koji je potpuno identičan između sudionika i stranke kao i situaciji potpuno nevažnog stava⁶⁸. Stoga je bilo potrebno razgraničiti te slučajeve, a to se učinilo na način da su se udaljenosti rekodirale u stupanj kongruencije. Budući da je najveća moguća udaljenost između stava stranke i sudionika 4, od 5 se oduzela svaka pojedina apsolutna udaljenost. Tako se odredila kongruencija između svih stavova stranke i sudionika; veći broj znači veću kongruenciju, tj. slaganje, i obrnuto. Treće, koristeći formulu B određena je ukupna kongruencija pojedine stranke i sudionika.

$$KS = \sum_{i=1}^N (K_i^2 * V_i)$$

Formula B; KS – kongruencija stranke; i – političko pitanje; K – kongruencija pozicije stranke i sudionika; V – važnost političkog pitanja

Točan glas sudionika je onaj koji je dan za stranku s kojom se sudionik najviše slaže; ima najveći stupanj kongruencije. Osim toga, moguće je odrediti koliko su sudionici pogriješili; tj. koliko je kongruentna stranka za koju su glasovali⁶⁹. Rezultati se mogu vidjeti u Tablici 11.

Tablica 11. Raspored sudionika s obzirom na točnog glasovanja i eksperimentalne situacije

	Točan glas (najviša kongruencija)	Umjereno netočan glas (umjerena kongruencija)	Znatno netočan glas (niska kongruencija)	Najviše netočan glas (najmanja kongruencija)
Ukupno	101 (48,1%)	56 (26,7%)	42 (20%)	11 (5,2%)
Nisko opterećenje-sva pitanja	20 (58,8%)	7 (20,6%)	6 (17,6%)	1 (3%)
Nisko opterećenje-laka pitanja	22 (53,7%)	11 (26,8%)	8 (19,5%)	0 (0%)
Nisko opterećenje-teška pitanja	16 (51,6%)	8 (25,8%)	5 (16,1%)	2 (6,5%)
Visoko opterećenje-sva pitanja	16 (41%)	12 (30,8%)	8 (20,5%)	3 (7,7%)
Visoko opterećenje-laka pitanja	14 (37,9%)	10 (27%)	10 (27%)	3 (8,1%)
Visoko opterećenje-teška pitanja	13 (46,4%)	8 (28,6%)	5 (17,9%)	2 (7,1%)

⁶⁸ U oba slučaja riječ je o množenju s nulom.

⁶⁹ Iako se intuitivno čini kako se kao zavisna varijabla može uzeti kontinuirana varijabla kongruencije sudionika sa strankom za koju je glasovao, to ipak nije opravdano. Kao prvo, pozicije stranke su objektivno određene i egzogene eksperimentalnoj situaciji, tj. sudionik na te udaljenosti nema nikakvog utjecaja. Drugo, kongruencija stranaka i sudionika se razlikuju za svakog sudionika – primjerice, kod nekih je riječ o rasponu od 5-10, kod drugih od 150-400 itd. Stoga se opravdanim čini koristiti ordinalnu varijablu kongruencije.

Rezultati pokazuju kako skoro polovica sudionika točno glasuje (daje glas stranci s kojom ima najveći stupanj slaganja). Uz to, udio glasova se smanjuje kako se i kongruencija između stranke i sudionika smanjuje. Ovi rezultati u skladu su s dosadašnjim istraživanjima – udio točnih glasova se kreće od 25% u direktnim izborima u Švicarskoj (Nai, 2015), 30ak posto u američkim *primaries* izborima s više od dvoje kandidata (Lau, 2013), 60-80% posto u američkim predsjedničkim izborima (Lau i Redlawsk, 1997; Richey, 2013), do 80ak posto u određenim eksperimentalnim uvjetima (Ryan, 2011). Razlike u udjelima točnog glasovanja mogu ovisiti o čitavom nizu aspekata, od konceptualizacije i operacionalizacije točnog glasovanja, kompleksnosti odluke, vrsti metodologije itd.

8.5. Strategije odlučivanja

Kao što je bilo istaknuto u prethodnim poglavljima, mentalne strategije ćemo podijeliti na kompenzatorne, odnosno strategije koje uzimaju u obzir konfliktne informacije, i nekompenzatorne, koje zanemaruju konfliktne informacije i načelno su kognitivno manje kompleksne (Einhorn i Hogarth, 1981). U ovom radu strategije su se analizirale na dva načina, kvantitativno i kvalitativno. Što se tiče kvantitativnih mjera, određene su sljedeće mjere – udio svih pristupljenih informacija, raspršenost u biranju informacija između različitih stranaka, te raspršenost u biranju informacija između pitanja. Konkretnije, udio svih pristupljenih informacija ukazuje na dubinu procesiranja (veći udio znači da su sudionici donosili odluke na temelju većeg obima informacija), a raspršenost između stranaka i pitanja ukazuje na konzistentnost procesiranja (veća raspršenost ukazuje na to da su sudionici donosili odluku na temelju različitog broja informacija za pojedine stranke ili pitanja te vjerojatno koristili određene nekompenzatorne strategije, poput zadovoljenja ili eliminacije po aspektima) (Ford i sur., 1989; vidi i Reisen, Hoffrage, i Mast, 2008).

Kvalitativna mjera strategija odlučivanja jest kategorizacija strategije na temelju vremenskog poretka pristupanja informacijama o strankama i temama; riječ je o sekvenciji pretraživanja informacija (Ford i sur., 1989). Na temelju rada Rigglesa i Johnsona (1996) određeno je sedam tipova strategija – vertikalno pretraživanje (kompenzatorno pretraživanje informacija po strankama), horizontalno pretraživanje (kompenzatorno pretraživanje informacije po političkim pitanjima), vertikalno-horizontalno (dominantno vertikalno pretraživanje s primjesom horizontalnog), horizontalno-vertikalno (dominantno horizontalno pretraživanje s primjesom vertikalnog), zadovoljenje (*satisficing*; vertikalno pretraživanje dok se ne nađe

zadovoljavajuća, „dovoljno dobra“, stranka), eliminacija po aspektima (zanemarivanje jedne ili više stranaka na temelju pozicija na određenim pitanjima, nakon čega slijedi kompenzatorno odlučivanje na temelju preostalih stranaka), i neodređena strategija (u koju spadaju sve ostale nekompensatorne strategije koje ne odgovaraju ostaloj tipologiji. Egzemplari jedne nekompensatorne i jedne kompenzatorne strategije nalaze se u tablicama 12 i 13 ispod.

Tablica 12. Poredak pretraživanja za sudionika (rb.87) koji je koristio strategiju eliminacije po aspektima

Teme	Stranka A	Stranka B	Stranka C	Stranka D
1	1	2	3	4
2	5	6	7	8
3	9	10	11	12
4	13	14	15	16
5	17	18	19	20
6	22	21	23	24
7	25	26	27	28
8	32	31	30	29
9	33	34	35	36
10	37	38	39	40
11		42		41
12		43		44
13		45		46
14		47		48
15		49		54
16		50		51
17		52		53
18		55		56
19		57		58
20		59		60
21		61		62
22		63		64
23		65		66
24		67		68
25		69		70
26		71		72

Tablica 13. Poredak pretraživanja za sudionika (rb.113) koji je koristio strategiju horizontalnog pretraživanja

Teme	Stranka A	Stranka B	Stranka C	Stranka D
1	1	2	3	4
2				
3				
4				
5				
6	5	6	7	8
7				
8				
9				
10				
11	9	10	11	12
12				
13				
14	13	14	15	16
15				
16				
17	17	18	19	20
18	21	22	23	24
19				
20				
21	25	26	27	28
22				
23				
24	29	30	31	32
25				
26	33		34	35

Tablica 14. Deskriptivne vrijednosti kvantitativnih pokazatelja strategija odlučivanja

	Min	Max	Medijan	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	Shapiro-Wilk test	Razlike među eksp. skupinama
Ukupni udio pristupljenih informacija	0,038	1	0,50	0,514	0,248	0,970***	(A)>(B)*** (A)>(C)***
Varijabilnost u udjelima pristupanja informacijama između stranaka	0	0,469	0,119	0,141	0,113	0,926***	(2)>(1)*
Varijabilnost u udjelima pristupanja informacijama između pitanja	0	0,522	0,246	0,256	0,110	0,965***	(1)>(2)** (A)<(B)** (A)<(C)*

* p<,05; **p<,01; ***p<,001; (1)-Nisko kognitivno opterećenje; (2)-Visoko kognitivno opterećenje; (A) – Laka pitanja; (B) – Sva pitanja; (C) – Teška pitanja

Kao što je vidljivo iz Tablice 14, sudionici su pristupili najvećem udjelu informacija u situaciji kada su im bila dostupna samo laka pitanja u odnosu na sva ili samo teška pitanja. Nadalje, sudionici u situaciji visokog kognitivnog opterećenja imaju veću varijabilnost u udjelima pristupanja informacija između stranaka. To znači da kada su sudionici suočeni s većim kognitivnim opterećenjem skloniji su nesustavno pristupiti informacijama o strankama; to može ukazivati na nekompensatorne strategije odlučivanja, poput zadovoljenja ili eliminacije po aspektima. Pronađene su i razlike u varijabilnosti u udjelima pristupanja informacijama na razini političkih pitanja. Sudionici s niskim kognitivnim opterećenjem imaju veću varijabilnost, a sudionici koji su suočeni samo s lakim pitanjima imaju nižu varijabilnost. Drugim riječima, sudionici u situaciji niskog kognitivnog opterećenja manje sustavno pristupaju informacijama o političkim pitanjima; dok sudionici koji su suočeni samo s lakim pitanjima to čine sustavnije.

Odnosi kvantitativnih pokazatelja strategija odlučivanja i individualnih karakteristika mogu se vidjeti u Tablici 15. Rezultati ukazuju na to da sudionici s višom razinom sofisticiranosti, informiranosti i motivacije pristupaju većim udjelima informacija. Uz to, politički informiraniji i motiviraniji sudionici konzistentnije pristupaju informacijama na razini političkih pitanja.

Tablica 15. Korelacije kvantitativnih pokazatelja strategije odlučivanja i individualnih karakteristika

	Sofisticiranost	Informiranost	Motivacija	Dob
Ukupni udio pristupljenih informacija	0,195***	0,261***	0,277***	-0,019
Varijabilnost u udjelima pristupanja informacijama između stranaka	0,013	0,077	0,063	-0,012
Varijabilnost u udjelima pristupanja informacijama između pitanja	-0,027	-0,187**	-0,16*	0,035

* p<,05; **p<,01; ***p<,001;

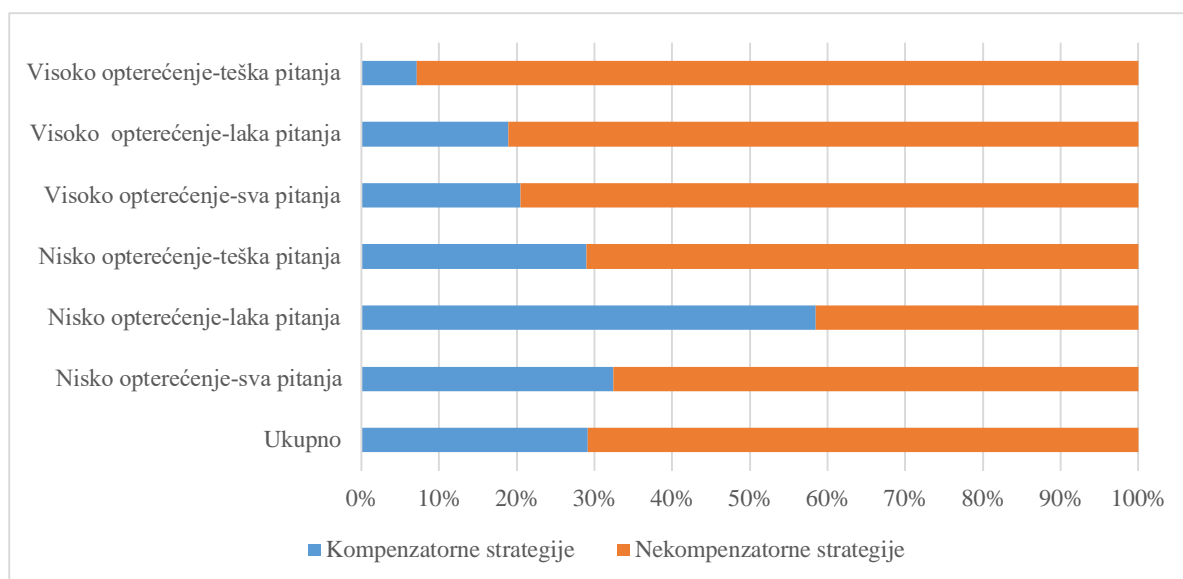
Ako se okrenemo kvalitativnoj analizi strategija, možemo vidjeti kako većina sudionika koristi nekompensatorne strategije, specifičnije, najviše ih koristi eliminaciju po aspektima, horizontalno pretraživanje i strategiju zadovoljenja (Tablica 16).

Tablica 16. Raspored sudionika s obzirom na korištene strategije i eksperimentalne situacije

	Vertikalno	Horizontalno	Vertikalno- horizontalno	Horizontalno- vertikalno	Eliminacija po aspektima	Zadovoljenje	Neodređena strategija
Ukupno	3 (1,4%)	48 (22,9%)	7 (3,3%)	3 (1,4%)	70 (33,3%)	48 (22,9%)	31 (14,8%)
Nisko opterećenje- sva pitanja	0 (0%)	9 (26,4%)	2 (5,9%)	0 (0%)	10 (29,4%)	11 (32,4%)	2 (5,9%)
Nisko opterećenje- laka pitanja	2 (4,9%)	18 (43,9%)	2 (4,9%)	2 (4,9%)	13 (31,6%)	4 (9,8%)	0 (0%)
Nisko opterećenje- teška pitanja	1 (3,2%)	6 (19,4%)	2 (6,5%)	0 (0%)	13 (41,9%)	9 (29%)	0 (0%)
Visoko opterećenje- sva pitanja	0 (0%)	7 (17,9%)	1 (2,6%)	0 (0%)	15 (38,5%)	10 (25,6%)	6 (15,4%)
Visoko opterećenje-laka pitanja	0 (0%)	6 (16,2%)	0 (0%)	1 (2,7%)	10 (27%)	7 (18,9%)	13 (35,2%)
Visoko opterećenje- teška pitanja	0 (0%)	2 (7,1%)	0 (0%)	0 (0%)	9 (32,2%)	7 (25%)	10 (35,7%)

Ako strategije kategoriziramo kao nekompensatorne i kompensatorne, možemo vidjeti kako se udio kompensatornih strategija kreće oko 30%, ali i kako postoji statistički značajna varijacija s obzirom na eksperimentalne situacije⁷⁰ (Graf 4).

⁷⁰ Sve eksperimentalne situacije - $\chi^2=27,218$; $df=5$; $p<,001$; Kognitivno opterećenje - $\chi^2=14,93$; $df=1$; $p<,001$; Vrsta političkih pitanja $\chi^2=7,75$; $df=2$; $p=,02$.

Graf 4. Udio korištenih strategija ovisno o eksperimentalnoj situaciji

8.6. Odnos individualnih i situacijskih karakteristika, te strategija odlučivanja i točnog glasovanja

Kako bismo ispitali uzroke varijacije u točnosti glasovanja proveden je niz ordinalnih logističkih regresija (OLR). Ovaj statistički model predstavlja oblik binarne logističke regresije primijene na ordinalnu zavisnu varijablu (s druge strane, može ga se promatrati kao oblik multinominalne logističke regresije u kojima su ishodi poredani) (O'Connell, 2006). U širem smislu, logistička regresija postupak je kojim se pomoću (niza) prediktora pokušava objasniti (predvidjeti) *logit* vrijednost zavisne varijable (prirodni logaritam od omjera vjerojatnosti da se ishod ostvari i da se ne ostvari) (Peng, Lee, i Ingersoll, 2002). OLR možemo zamisliti kao niz binarnih logističkih regresija koje uzimaju različite „definicije“ ostvarivanja ishoda. Primjerice, ukoliko je riječ o predviđanju školskog uspjeha, moguće je provesti niz binarnih logističkih regresija u kojima se dihotomna varijabla operacionalizira kao (1) odličan i (0) sve ostale ocjene; zatim kao (1) odličan i vrlo dobar i (0) ostale ocjene; zatim kao (1) odličan, vrlo dobar i dobar i (0) ostale ocjene itd. OLR teži za parsimonijom i u jednom modelu želi predvidjeti omjere kumulativne vjerojatnosti bivanja u svakoj pojedinoj kategoriji zavisne varijable⁷¹. Drugim riječima, istovremeno se na temelju prediktora predviđa ordinalna varijabla koja je

⁷¹ Postoji nekoliko modela OLR-a koji ordinalnu varijablu dijele na različite načine u dihotomne. U statističkom programu R i paketu *MASS* koristi se model uzlaznih kumulativnih omjera (kategorija 1 nasuprot svim kategorijama iznad; kategorija 1 i 2 nasuprot kategorijama iznad; kategorija 1,2,3 nasuprot kategorijama iznad itd.) Detaljnije u O'Connell (2006).

transformirana u niz dihotomnih varijabli na svakoj razini ordinalne varijable (O'Connell, 2006). U skladu s time, prvi korak evaluacije modela jest provjeriti pretpostavku paralelnih (proporcionalnih) omjera, tj. provjeriti jesu li koeficijenti za svaki prediktor jednaki neovisno o razini na kojoj smo podijelili ordinalnu varijablu. Za ovu analizu korišten je test paralelnih linija čija je nul-hipoteza kako su koeficijenti identični na svim razinama. Drugi korak jest opća evaluacija modela, odnosno provjera odgovara li bolje pretpostavljeni model podacima od nultog-modela (modela koji sadrži samo konstantu u modelu). Za ovaj korak korišten je test omjera vjerodostojnosti (*likelihood ratio*) koji se temelji na χ^2 distribuciji; nul-hipoteza jest da nema povećanja u odgovaranju modela (*model-fit*) (Peng i So, 2002). Ovaj test se koristio i za provjeru doprinosa uvođenja dodatnih prediktora u postojeće modele. Dodatna, deskriptivna, provjera odgovaranja modela jest *Akaike Information Criterion* (AIC) za kojeg vrijedi da niža vrijednost znači bolje odgovaranje (Snipes i Taylor, 2014). Treći korak jest procjena koliko je prikladan model za podatke koje imamo (*goodness-of-fit*). Za ovaj korak korištena su dva testa i tri deskriptivna pokazatelja. Od testova su korišteni Pearsonov test i test odstupanja (*deviance*) – oba se temelje na χ^2 distribuciji i nul-hipoteza za oba jest da je model prikladan za podatke. Tri deskriptivna pokazatelja su Cox i Snell, Nagelkerke, i McFadden pseudo R^2 mjere; veća mjera znači prikladniji model. Valja imati na umu kako ove mjere ne opisuju, kao što je slučaj kod linearne regresije, udio varijance u zavisnoj varijabli koju model objašnjava; riječ je isključivo o dodatnoj provjeri prikladnosti modela (vidi u Peng i So, 2002). Posljednje, evaluirani su pojedini regresijski koeficijenti putem Z-testa i, zbog lakše interpretacije, transformirani u mjeru omjera vjerojatnosti (*odds ratio*).

Kao zavisna varijabla korištena je razina točnosti glasovanja na ljestvici 1-4 (točan glas, umjereno netočan glas, znatno netočan glas i najviše netočan glas). Sve nezavisne kontinuirane varijable (dob, informiranost, sofisticiranost, i motivacija) su centrirane oko aritmetičke sredine (tj. rekodirane tako što je od svake vrijednosti oduzeta aritmetička sredina te varijable). Ova procedura je korisna ukoliko očekujemo interakciju između prediktora, a pogotovo kada nulta vrijednost prediktora nema smisla (Jaccard i Turrisi, 2003). Varijabla kognitivnog opterećenja je imala vrijednosti 0 (nisko kognitivno opterećenje) i 1 (visoko kognitivno opterećenje). Varijabla vrste pitanja je imala vrijednosti 0 (laka pitanja), 1 (sva pitanja), i 2 (teška pitanja). Varijabla obrazovanja rekodirana je u dihotomnu varijablu s vrijednostima 0 (srednja škola i niže razine) i 1 (visoka stručna sprema i više razine).

U Tablici 17 su inter-korelacije kontinuiranih varijabli i kao što možemo vidjeti kako su dovoljno niske da možemo reći da među njima nema multi-kolinearnosti.

Tablica 17. Inter-korelacije (Spearmanov Rho) kontinuiranih prediktora

	Dob	Sofisticiranost	Motivacija
Informiranost	,251**	,381**	,414**
Dob		,160*	,124
Sofisticiranost			,200**

*p<,05; **p<,01;

Kako bismo odgovorili na postavljene probleme testirano je nekoliko modela OLR, počevši s modelom individualnih karakteristika. U Tablici 18 mogu se vidjeti rezultati OLR-a s prva dva modela – model s relevantnim individualnim karakteristikama i model sa situacijskim karakteristikama. Test paralelnih linija za oba modela ukazuje da imamo zadovoljene pretpostavke za OLR, a Pearsonov test i test odstupanja ukazuju da su modeli prikladni za postojeće podatke. Međutim, test omjera vjerodostojnosti nam govori da nijedan od modela ne doprinosi značajno objašnjenju zavisne varijable u odnosu na model u kojem su samo konstante.

Tablica 18. Modeli OLR-a temeljeni na individualnim i situacijskim karakteristikama

	Model 1		Model 2	
	Koeficijent	Omjer vjerojatnosti (OV)	Koeficijent	Omjer vjerojatnosti (OV)
Test paralelnih linija	474,04		55,879	
Test omjera vjerodostojnosti	-244,8		-245,39	
AIC	505,61		502,77	
Pearsonov test	588,07		3,33	
Test odstupanja	478,51		4,86	
R ² - Cox i Snell	0,03		0,026	
R ² - Nagelkerke	0,033		0,028	
R ² - McFadden	0,013		0,011	
Konstanta (1)-(2,3,4)	-0,179		0,25	
Konstanta (1,2) - (3,4)	1,007***		1,433***	
Konstanta (1,2,3,) - (4)	2,836***		3,261***	
Informiranost	-0,055	0,947		
Sofisticiranost	0,071	1,073		
Dob	-0,004	0,996		
Obrazovanje	-0,206	0,814		
Motivacija	-0,107	0,898		
Kognitivno opterećenje			0,783*	2,187*
Vrsta pitanja			0,068	1,07
Kognitivno opterećenje*Vrsta pitanja			-0,265	0,767

*p<,05; **p<,01; ***p<,001

Drugim riječima, ni na temelju individualnih niti situacijskih karakteristika nije moguće predvidjeti točnost glasovanja sudionika.

U naredna dva modela htjeli smo provjeriti interakciju individualnih i situacijskih karakteristika (Tablica 19).

Tablica 19. Modeli OLR-a koji uključuju interakcije individualnih i situacijskih karakteristika

	Model 3		Model 4	
	Koeficijent	OV	Koeficijent	OV
Test paralelnih linija	416,232		414,34	
Test omjera vjerodostojnosti	-237,94		-234,33	
AIC	515,88		520,67	
Pearsonov test	577,28		852,27	
Test odstupanja	470,69		455,53	
R ² - Cox i Snell	0,102		0,164	
R ² - Nagelkerke	0,112		0,181	
R ² - McFadden	0,045		0,076	
Konstanta (1)-(2,3,4)	0,09		0,438	
Konstanta (1,2) - (3,4)	1,334**		1,706**	
Konstanta (1,2,3,) - (4)	3,222***		3,648***	
Informiranost	-0,193	0,825	-0,334	0,716
Sofisticiranost	0,403	1,496	0,743*	2,103
Dob	0,054	1,005	0,024	1,025
Obrazovanje	-0,325	0,722	0,029	1,03
Motivacija	0,033	1,033	-0,048	0,953
Kognitivno opterećenje	0,648	1,91	0,975	2,649
Vrsta pitanja	-0,258	0,773	0,095	1,099
Informiranost*Kognitivno opterećenje	0,099	1,105	0,336	1,399
Sofisticiranost*Kognitivno opterećenje	0,203	1,225	-0,543	0,581
Dob*Kognitivno opterećenje	-0,025	0,975	-0,056	0,945
Obrazovanje*Kognitivno opterećenje	0,087	1,091	0,029	0,831
Motivacija*Kognitivno opterećenje	-0,264	0,768	-0,086	0,918
Informiranost*Vrsta pitanja	0,048	1,049	0,185	1,203
Sofisticiranost*Vrsta pitanja	-0,387*	0,679	-0,705**	0,494
Dob*Vrsta pitanja	0	0,999	-0,019	0,98
Obrazovanje*Vrsta pitanja	0,448	1,565	0,113	1,119
Motivacija*Vrsta pitanja	-0,039	0,962	0,055	1,057
Informiranost*Kognitivno opterećenje*Vrsta pitanja			-0,248	0,781
Sofisticiranost*Kognitivno opterećenje*Vrsta pitanja			0,723	2,059
Dob*Kognitivno opterećenje*Vrsta pitanja			0,033	1,033
Obrazovanje*Kognitivno opterećenje*Vrsta pitanja			0,422	1,525
Motivacija*Kognitivno opterećenje*Vrsta pitanja			-0,231	0,793

*p<,05; **p<,01; ***p<,001

Rezultati za naredna dva modela, koji uključuju dvosmjerne i trosmjerne interakcije, također se nisu pokazali značajnim u predviđanju točnosti glasovanja. Drugim riječima, nismo potvrdili hipotezu kako se na temelju interakcije individualnih i situacijskih karakteristika može predvidjeti točnost glasovanja.

Idući korak bio je provjeriti mogu li pokazatelji strategija odlučivanja doprinijeti objašnjenju točnosti glasovanja. Ukupni udio pristupljenih informacija i varijabilnosti u udjelima pristupanja informacijama između stranaka i između pitanja su centrirani oko aritmetičkih sredina, a vrsta strategije je imala vrijednosti 0 (kompenzatorna strategija) i 1 (nekompenzatorna strategija). Jedina značajna inter-korelacija dobivena je između ukupnog udjela pristupljenih informacija i varijabilnosti u udjelu pristupljenih na razini pitanja ($Rho = -0,413$; $p < ,001$). Uz to, pronađene su i razlike između sudionika koji su koristili nekompenzatorne i kompenzatorne strategije. Očekivano, oni koji su koristili nekompenzatorne strategije imaju manje razine varijabilnosti u udjelima pristupljenih informacija na razini stranaka ($\chi^2 = 78,297$; $df = 1$; $p < ,001$) i veće udjele pristupljenih informacija ($\chi^2 = 21,726$; $df = 1$; $p < ,001$). Rezultati OLR-a mogu se vidjeti u Tablici 20. Ovaj model, osim što ne doprinosi značajno razumijevanju točnosti glasovanja povrh konstanti, ne zadovoljava niti preduvjet jednakih koeficijenata na svim razinama zavisne varijable. Stoga odbacujemo i ovaj model te zaključujemo kako nije moguće na temelju strategija odlučivanja koje su sudionici koristili predvidjeti točnost njihovog glasovanja.

Tablica 20. Model OLR-a s pokazateljima strategija odlučivanja kao prediktorima

	Model 5	
	Koeficijent	OV
Test paralelnih linija	439,765**	
Test omjera vjerodostojnosti	-243,39	
AIC	506,79	
Pearsonov test	615,92	
Test odstupanja	465,266	
R ² - Cox i Snell	0,043	
R ² - Nagelkerke	0,047	
R ² - McFadden	0,019	
Konstanta (1)-(2,3,4)	-0,413	
Konstanta (1,2) - (3,4)	0,793	
Konstanta (1,2,3,) - (4)	2,644***	
Strategija odlučivanja	-0,092	0,912
Ukupni udio pristupljenih informacija	-0,728	0,483
Varijabilnost udjela pristupljenih (stranke)	6,408	606,972
Varijabilnost udjela pristupljenih (pitanja)	-1,07	0,343
Strategija odlučivanja*Ukupni udio pristupljenih informacija	0,605	1,831

Strategija odlučivanja*Varijabilnost udjela pristupljenih (stranke)	-8,499*	0
Strategija odlučivanja*Varijabilnost udjela pristupljenih (pitanja)	-1,93	0,145

*p<,05; **p<,01; ***p<,001

U idućim modelima provjerene su interakcije individualnih i situacijskih karakteristika te strategija odlučivanja (Tablica 21). Budući da je riječ o potencijalno velikom broju interakcija, za varijablu strategija najboljim se činilo odabrati tipologiju strategija (nekompenzatorna-kompenzatorna), koja zahvaća ključnu distinkciju među strategijama odlučivanja.

Tablica 21. Model OLR-a s interakcijama strategija odlučivanja, individualnih, i situacijskih karakteristika

	Model 6		Model 7	
	Koeficijent	OV	Koeficijent	OV
Test paralelnih linija	451,499		75,505**	
Test omjera vjerodostojnosti	-241,58		-242,25*	
AIC	511,16		500,51	
Pearsonov test	588,96		29,081	
Test odstupanja	480,39		32,623	
R ² - Cox i Snell	0,059		0,057	
R ² - Nagelkerke	0,065		0,063	
R ² - McFadden	0,026		0,025	
Konstanta (1)-(2,3,4)	0,177		0,406	
Konstanta (1,2) - (3,4)	1,388**		1,607***	
Konstanta (1,2,3,) - (4)	3,239***		3,458***	
Strategija odlučivanja	0,508	1,622	0,576	1,778
Informiranost	0,066	1,068		
Sofisticiranost	0,435	1,544		
Dob	-0,027	0,793		
Obrazovanje	-0,263	0,768		
Motivacija	-0,194	0,823		
Informiranost*Strategija odlučivanja	-0,168	0,846		
Sofisticiranost*Strategija odlučivanja	-0,38	0,684		
Dob*Strategija odlučivanja	0,038	1,039		
Obrazovanje*Strategija odlučivanja	0,032	1,032		
Motivacija*Strategija odlučivanja	0,122	1,13		
Kognitivno opterećenje			1,605**	4,978
Vrsta pitanja			-0,468	0,626
Kognitivno opterećenje*Strategija odlučivanja			-1,45*	0,235
Vrsta pitanja*Strategija odlučivanja			0,433	1,542

*p<,05; **p<,01; ***p<,001

Rezultati pokazuju kako model 6, koji uključuje interakciju strategija odlučivanja i individualnih karakteristika, nije značajan. S druge strane, model 7, koji uključuje interakciju strategija odlučivanja i situacijskih karakteristika jest. Međutim, model ne zadovoljava temeljnu pretpostavku OLR-a – test paralelnih linija pokazuje kako utjecaj prediktora nije identičan na svim razinama zavisne varijable. Kako bismo doskočili tom problemu, testiran je model u kojem se nalaze samo varijable kognitivnog opterećenja i strategije odlučivanja (budući da su te varijable bile značajne u modelu 7). Taj model može se vidjeti u Tablici 22.

Tablica 22. Model OLR-a sa strategijama odlučivanja i kognitivnim opterećenjem

	Model 8	
	Koeficijent	OV
Test paralelnih linija	39,372	
Test omjera vjerodostojnosti	-243,16*	
AIC	498,31	
Pearsonov test	7,525	
Test odstupanja	7,832	
R ² - Cox i Snell	0,045	
R ² - Nagelkerke	0,05	
R ² - McFadden	0,019	
Konstanta (1)-(2,3,4)	0,671*	
Konstanta (1,2) - (3,4)	1,868***	
Konstanta (1,2,3,) - (4)	3,709***	
Strategija odlučivanja	0,801*	2,229
Kognitivno opterećenje	1,474**	4,369
Kognitivno opterećenje*Strategija odlučivanja	-1,315*	0,269

*p<,05; **p<,01; ***p<,001

Rezultati pokazuju kako su preduvjeti za OLR zadovoljeni, a model ima značajan doprinos objašnjenju rezultata u odnosu na model samo s konstantama. Model ima najniži AIC od prethodnih modela, te je prikladan za podatke. Budući da je interakcija⁷² među varijablama značajna potrebno je postepeno analizirati efekte individualnih prediktora. Promotrimo prvo efekt kognitivnog opterećenja. U situaciji kada sudionici koriste kompenzatorne strategije (strategija=0), povećanje kognitivnog opterećenja (s 0 na 1) povećava 4,37 puta vjerojatnost da će sudionik netočnije glasovati (za manje kongruentnu stranku). U situaciji kada sudionici koriste nekompenzatorne strategije (strategija=1), povećanje kognitivnog opterećenja (s 0 na 1)

⁷² Detaljnija analiza interakcije neće ovdje biti provedena, budući da nije riječ o konačnom modelu. O tome će više biti riječi kasnije.

povećava tu vjerojatnost 1,17 puta⁷³. U situaciji kada su sudionici suočeni s niskim kognitivnim opterećenjem (opterećenje=0), korištenjem nekompensatornih strategija (povećanje s 0 na 1) povećava se 2,23 puta vjerojatnost da će netočnije glasovati. Ukoliko je riječ o visokom kognitivnom opterećenju (opterećenje=1), korištenjem nekompensatornih strategije ta vjerojatnost će se smanjiti 1,67 puta.

Budući da smo pronašli „temeljni“ model koji značajno opisuje naše rezultate, to nam je omogućilo da provjerimo je li ga moguće poboljšati s određenim individualnim karakteristikama. Osim političke informiranosti, nijedna individualna politička karakteristika nije značajno doprinijela razumijevanju točnosti glasovanja (Tablica 23). Rezultati pokazuju kako model zadovoljava preduvjet jednakog utjecaja koeficijenata, a ujedno bolje odgovara podacima od prethodnog modela (8). Drugim riječima, uvođenje političke informiranosti u model doprinijelo je razumijevanju točnosti glasovanja; kada se ostale varijable drže pod kontrolom, povećanje političke informiranost za 1 bod smanjuje vjerojatnost 1,1 puta da će sudionik netočnije glasovati.

Tablica 23. Model OLR-a s kognitivnom opterećenosti, strategijama odlučivanja i političkoj informiranosti

	Model 9	
	Koeficijent	OV
Test paralelnih linija	204,832	
Test omjera vjerodostojnosti	-241,36*	
AIC	496,72	
Pearsonov test	106,183	
Test odstupanja	108,945	
R ² - Cox i Snell	0,061	
R ² - Nagelkerke	0,068	
R ² - McFadden	0,027	
Konstanta (1)-(2,3,4)	0,676*	
Konstanta (1,2) - (3,4)	1,887***	
Konstanta (1,2,3,) - (4)	3,746***	
Strategija odlučivanja	0,78*	2,182
Kognitivno opterećenje	1,542**	4,676
Kognitivno opterećenje*Strategija odlučivanja	-1,331*	0,264
Informiranost	-0,102*	0,903

*p<,05; **p<,01; ***p<,001

⁷³ Riječ je o razrađivanju regresijske formule (pojednostavljeno): $Y=0,801*1+1,474*opterećenje-1,315*1*opterećenje$; $Y=0,801+0,159*opterećenje$. Kako bismo dobili omjere vjerojatnosti potrebno je eksponencirati koeficijent 0,159; rezultat je 1,17. Identičan rezultat dobiva se množenjem omjera vjerojatnosti koeficijenta individualnog prediktora i omjera vjerojatnosti interakcije.

Iako će o tome biti više govora u sljedećem poglavlju, osvrnimo se kratko na postavljene probleme i hipoteze ovog rada. Možemo reći da smo djelomično potvrdili sve postavljene hipoteze. Od individualnih karakteristika, jedino politička informiranost ima (pozitivan) utjecaj na točnost glasovanja. Od situacijskih karakteristika, potvrdili smo (negativni) utjecaj kognitivnog opterećenja na točnost glasovanja, dok utjecaj vrste političkih pitanja se nije pokazao značajnim. Nadalje, nekompensatorne strategije imaju negativni utjecaj na točnost glasovanja. Međutim, interakcija individualnih i situacijskih karakteristika se nije pokazala značajnom, ali interakcija kognitivne opterećenosti i strategija odlučivanja jest.

Imajući na umu postavljene probleme, ali i činjenicu da je riječ o prvom istraživanju koje je uzelo ovako širok spektar varijabli u obzir, bilo je interesantno provjeriti postoji li još neka varijabla koja može doprinijeti modelu 9. Od ostalih sociodemografskih karakteristika, neočekivano, spol sudionika doprinio je razumijevanju točnosti glasovanja (Tablica 24).

Tablica 24. Konačni OLR model za razumijevanje točnosti glasovanja

	Model 10	
	Koeficijent	OV
Test paralelnih linija	267,162	
Test omjera vjerodostojnosti	-236,95**	
AIC	491,9	
Pearsonov test	166,456	
Test odstupanja	172,123	
R ² - Cox i Snell	0,1	
R ² - Nagelkerke	0,11	
R ² - McFadden	0,045	
Konstanta (1)-(2,3,4)	0,321	
Konstanta (1,2) - (3,4)	1,567***	
Konstanta (1,2,3,) - (4)	3,492***	
Strategija odlučivanja	0,802*	2,23
Kognitivno opterećenje	1,650**	5,208
Informiranost	-0,289**	0,749
Spol	-0,545*	0,58
Kognitivno opterećenje*Strategija odlučivanja	-1,337*	0,263
Informiranost*Spol	0,276*	1,318

*p<,05; **p<,01; ***p<,001

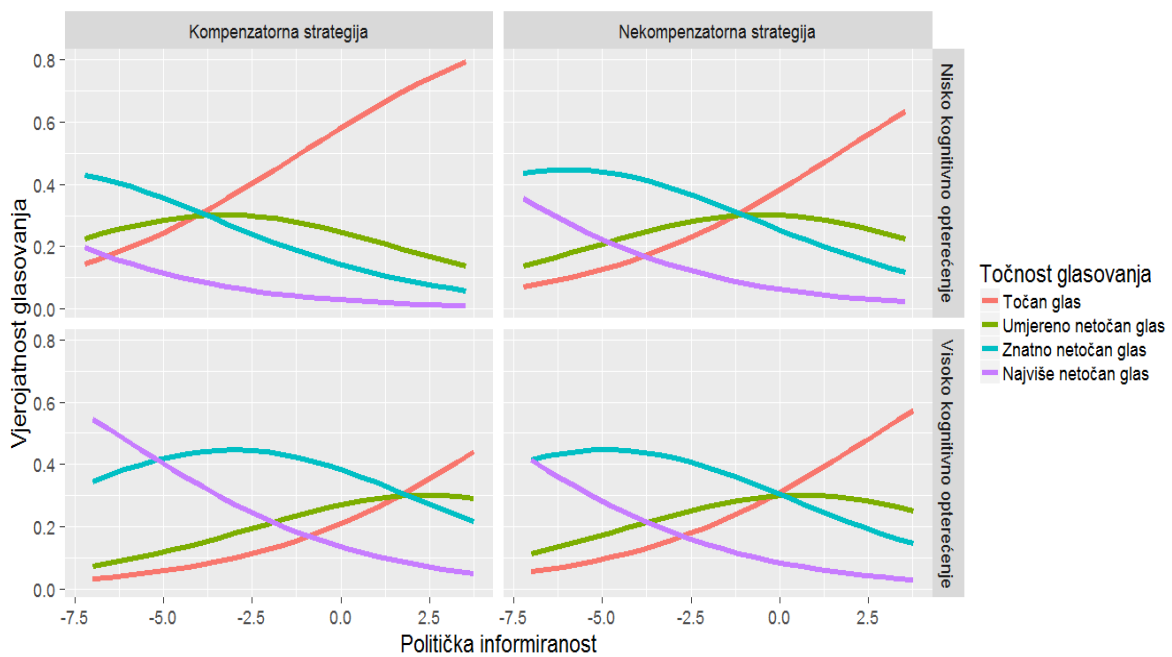
Model u kojeg je uključen spol te interakcija spola i informiranosti značajno bolje doprinosi razumijevanju rezultata u odnosu na Model 9. Pearsonov i test odstupanja su pokazala kako je model prikladan za podatke koje imamo, a AIC modela je najmanji do sada. Osim toga, svi

individualni prediktori i interakcije su značajne. Možemo vidjeti kako, kada su spol i informiranost kontrolirani, a strategija odlučivanja kompenzatorna (0), tada povećanje kognitivnog opterećenja 5,208 puta povećava vjerojatnost netočnijeg glasovanja; kada je strategija odlučivanja nekompenzatorna (1) tada se ta povećanjem kognitivnog opterećenja ta vjerojatnost povećava 1,37 puta. Kada su spol i informiranost kontrolirani, a kognitivno opterećenje nisko (0), korištenje nekompenzatorne strategija povećava 2,23 puta vjerojatnost netočnijeg glasovanja; kada je kognitivno opterećenje visoko (1), vjerojatnost se smanjuje 1,71 puta.

Nasuprot tome, kada su kognitivno opterećenje i strategija odlučivanja pod kontrolom, a riječ je o muškarcima (Spol=0), povećanje informiranosti za 1 bod, vjerojatnost glasovanja za dalju stranku smanjuje se 1,34 puta; ukoliko je riječ o ženama (Spol=1), smanjuje se 1,01 puta (tj. praktički ostaje ista). Ukoliko je informiranost prosječna (0), tada bivanje ženom smanjuje vjerojatnost netočnijeg glasovanja 1,72 puta; ako se informiranost povećava za 1 bod, tada bivanje ženom smanjuje tu vjerojatnost 1,31 puta.

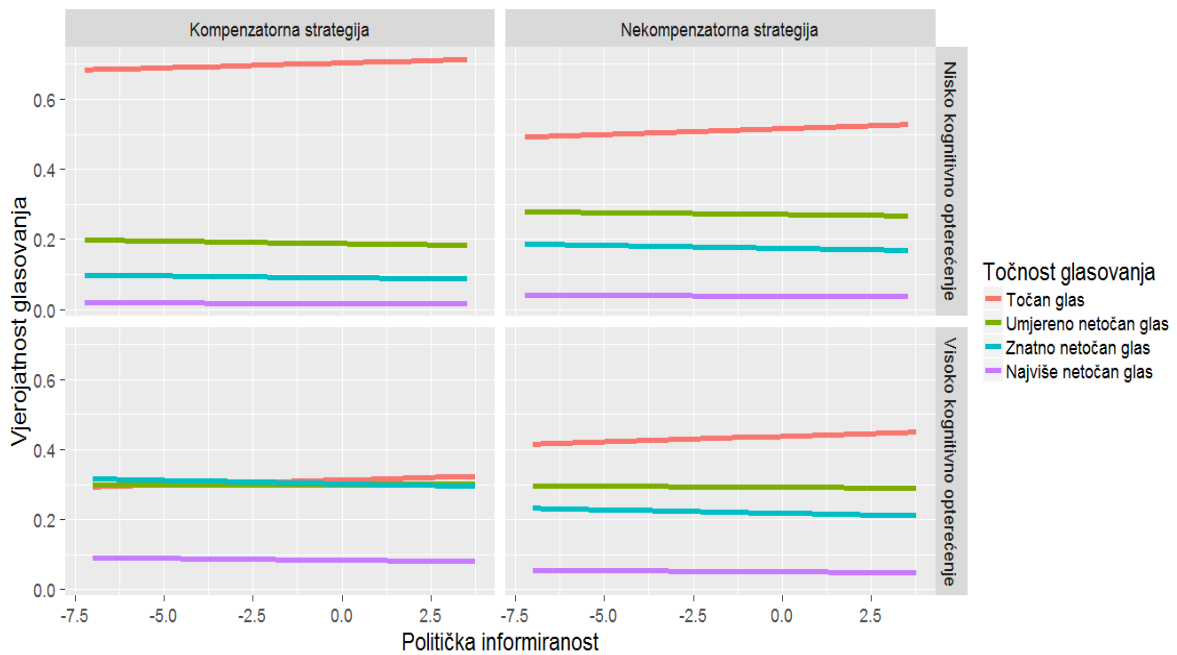
Kako bismo olakšali razumijevanje dobivenog modela, okrenut ćemo se grafičkom prikazu rezultata (standardnoj praksi u situaciji interakcija; vidi Jaccard i Turrisi, 2003; specifično za nelinearne modele Karaca-Mandic, Norton, i Dowd, 2012). Prvi korak bio je generiranje novih podataka, u kojima se nalaze sve kombinacije spola, kognitivnog opterećenja, strategija odlučivanja i razine političke informiranosti. Na temelju postojećeg modela dobivene su vjerojatnosti glasovanja svakog „sudionika“ za svaku od četiri stranke. Budući da model uključuje dvije zasebne dvosmjerne interakcije, grafički prikazi su odvojeni po spolu (Graf 5 i 6).

Vjerojatnost točnog glasovanja ovisno o strategiji odlučivanja i kognitivnom opterećenju
Muškarci

Graf 5. Vjerojatnost točnog glasovanja ovisno o strategiji odlučivanja i kognitivnom opterećenju - muškarci

Vjerojatnost točnog glasovanja ovisno o strategiji odlučivanja i kognitivnom opterećenju
Žene

Graf 6. Vjerojatnost točnog glasovanja ovisno o strategiji odlučivanja i kognitivnom opterećenju - žene

Na ordinati se nalazi vjerojatnost glasovanja za određenu stranku, a na apscisi razina političke informiranosti (centrirane oko aritmetičke sredine). Različitim bojom prikazane su krivulje vjerojatnosti za točnost glasovanja, ovisno o tome koliko su sudionikovi stavovi u kongruenciji sa stavovima stranke. Grafovi su podijeljeni s obzirom na razinu kognitivnog opterećenja i vrste strategija odlučivanja. Prvo što se može uočiti jest da, neovisno o ostalim karakteristikama, žene uvijek imaju najveću vjerojatnost davanja točnog glasa, te se ta vjerojatnost smanjuje kako se kongruencija sa strankom smanjuje (izuzetak je kada u situaciji visokog kognitivnog opterećenja koriste kompenzatorne strategije). Osim toga, neovisno o strategiji i opterećenju, efekt političke informiranosti za žene se čini izrazito nizak. Međutim, efekt visokog kognitivnog opterećenja postoji i takav je da smanjuje vjerojatnost točnog glasovanja, a povećava vjerojatnost netočnog. Taj efekt je veći za kompenzatorne strategije nego za nekompenzatorne.

Nasuprot tome, razina političke informiranost na muškarce ima utjecaja. Neovisno o strategiji i razini kognitivnog opterećenja, možemo vidjeti kako se s povećanjem političke informiranosti povećava vjerojatnost točnog glasovanja, a smanjuje vjerojatnost netočnog glasovanja. Tek kod iznadprosječnih razina vjerojatnost glasovanja se mijenja paralelno s razinom kongruencije sa strankom; kod ispodprosječnih razina političke informiranosti vjerojatnost točnog glasovanja za muškarce je na razini slučajnog pogađanja ili čak bliska nuli. Ako promatramo nekompenzatorne strategije, razina kognitivnog opterećenja nema utjecaja na vjerojatnost točnog glasovanja. S druge strane, kada sudionici koriste kompenzatorne strategije, u situaciji s niskim kognitivnim opterećenjem, već na ispodprosječnoj razini političke informiranosti imaju najveću vjerojatnost glasovanja za točnu stranku. Kod visokog kognitivnog opterećenja, tu točku dostižu tek na iznadprosječnim razinama političke informiranosti.

Iako utjecaj spola na točnost glasovanja nije bio očekivan, rezultati pokazuju kako je popriličan. U Tablici 25. nalaze se varijable u kojima je pronađena razlika između muškaraca i žena. Muškarci su od žena politički informiraniji, stariji, više zainteresirani za politiku i manje smatraju kako je važno tko je na vlasti.

U idućem poglavlju okrećemo se raspravi o teorijskom dijelu ove doktorske disertacije te implikacijama i dubljem razumijevanju dobivenih empirijskih rezultata.

Tablica 25. Spolne razlike u individualnim karakteristikama

		Min	Max	Medijan	Aritmetička sredina	Standardna devijacija
Politička informiranost	M	1	12	9	8,76	2,49
	Ž	2	12	8	7,91	2,34
Dob	M	19	64	28	28,52	10,01
	Ž	18	65	22	25,76	9,46
Zainteresiranost za politiku	M	1	5	4	3,65	1,08
	Ž	1	5	4	3,41	0,98
Stav o važnosti glasovanja	M	1	4	3	3,08	0,78
	Ž	2	4	3	3,37	0,53

9. Rasprava

Tema ove doktorske disertacije tiče se glasovanja – najočitijeg oblika političke participacije građana u modernom demokratskom poretku. Glasovanju možemo znanstveno pristupiti iz područja politologije, ekonomije, psihologije, sociologije, filozofije itd., i proučavati ga iz perspektive glasača, političkih aktera, političkih sustava, društva, medija itd.; rasprava se vodi i o samoj prirodi glasovanja (Christiano, 1995). U okviru ovog rada na glasovanje se gleda kao na odluku, na izbor između političkih alternativa. Budući da je riječ o odluci, misao vodilja ovog rada bila je razrada kriterija na temelju kojeg bismo mogli procijeniti kvalitetu te odluke. Uvođenje norme mišljenja, u vidu ideje točnog glasovanja, zahtijevalo je detaljnu konceptualizaciju i operacionalizaciju pojma, a u unutar ove disertacije uključeno je i empirijsko istraživanje kojim su se ispitale determinante kvalitetnog glasovanja. U ovom dijelu disertacije osvrnut ćemo se na prethodna poglavlja, detaljizirati njihove rezultate i spoznaje, povezati empirijske rezultate s prethodnim istraživanjima, te predstaviti ideje za buduća istraživanja i implementacije rezultata u javnom prostoru.

9.1. Je li moguće odrediti što je dobar glas?

Istraživanje pojma glasovanja nužno nas smješta u prostor kojeg (dijelom) zaposjedaju glasači, politički akteri, izborni sustavi, politički sustavi itd. Svaki ulazak u taj prostor nužno znači da uvodimo eksplicitne ili implicitne pretpostavke o ostalim njegovim dijelovima. Ovaj rad prvenstveno je usmjeren na glasovanje iz perspektive glasača, ali budući da je riječ o uvođenju normativnog koncepta, bilo je važno osvrnuti se na model demokracije iz kojeg se, i za kojeg se, točno glasovanje razvilo.

Demokracija je politički sustav čije su se definicije, karakteristike, i fokusi mijenjali kroz vrijeme. Primjerice, glasovanje se tek tijekom 18. stoljeća počelo identificirati uz demokratski poredak (Manin, 1997). U Ateni, gdje je demokracija nastala, vladavina naroda značila je aktivno sudjelovanje u politici svih građana, ali i težnju ka jednakosti, slobodi i pravdi za sve (Held, 2006). Čak štoviše, bivanje građaninom značilo je sudjelovanje u sudstvu i vlasti (Aristotel, 1988). Glasovanje je bila sporedna procedura u donošenju odluka *demos* – glavne odluke, poput biranja izvršitelja niza dužnosti, donosile su se ždrijebom, biranjem po slučaju. Taj način odlučivanja u očima grčkih filozofa doveo je demokraciju u pitanje – u takvom političkom sustavu na vlast mogu doći pojedinci koji nemaju dovoljno sposobnosti ni znanja da upravljaju zajednicom. Primjerice, Platon je smatrao kako je potrebno uspostaviti vladavinu profesionalnih filozofa, dok je Aristotel zagovarao kombinaciju oligarhije i demokracije. Takva

kombinacija političkih sustava, a ujedno i biranja ždrijebom i glasovanja, opstala je i tijekom renesanse u talijanskim gradovima-državama, ali i u Engleskoj političkoj tradiciji do 18. stoljeća. U talijanskim gradovima-državama, koji su bili relativno nestabilni entiteti, kako bi se pacificirali sukobi, dužnosnici su eksperimentirali s procedurama odlučivanja. U praksi je to značilo korištenje kombinacije ždrijeba i glasovanja, poput slučaja u Firenci gdje je aristokracija glasovala o građanima koji će ući u ždrijeb za članove vijeća. Sukob ideje jednakosti participacije u vlasti i straha od vladanja nesposobnih je opstao (npr. Guiccardini (prema Manin, 1997)). Vezivanje demokracije uz odabir ždrijebom i aristokracije uz glasovanje i izbore bilo je i prisutno u političkoj misli u kasnijem periodu (npr. Rousseau, 1762; de Montesquieu, 1777). Međutim, s pojavom ideje suverenog naroda i koncepta pristanka, koji je bio ključan za formiranje političke zajednice (Locke, 1690), izbori i glasovanje postaju legitimni alat demokratskog poretka u kojem slobodni pojedinci sami biraju što je za njih najbolje. Demokracija se i dalje razvijala i javio se čitav niz modela demokracije koji se usmjeravaju na različite aspekte političkog sustava, poput osiguravanja slobode pojedinaca, odnosa moći društvenih grupacija, participacije građana itd. Važno je istaknuti, kako neovisno o modelu, izbori su ostali barem jedan, a nerijetko i ključni, aspekt demokratskog političkog poretka. Međutim, budući da razlike među modelima postoje, pogotovo oko onoga što smatraju poželjnim u političkoj zajednici, za proučavanje glasovanja korisno je eksplicitno odabrati model demokracije unutar kojeg razmatramo taj koncept.

Koncept točnog glasovanja uronjen je u model predstavničke demokracije, u kojem građani, kao nositelji suvereniteta, biraju svoje predstavnike koji vladaju u određenom periodu. U tom smislu demokracija je instrument kojim se najbolje može doći do ishoda – kolektivnog odlučivanja o vlasti koje promovira viziju društva koju građani žele. Ključni korak kolektivnog odlučivanja odnosi se prvenstveno na periodično biranje predstavnika na kompetitivnim izborima. Budući da je srž točnog glasovanja međuodnos glasača i predstavnika, poželjno je da je izborni proces proporcionalan; da izbori služe za formiranje predstavničkog tijela koje će dobro predstavljati sve građane (Thomassen, 2014), tj. koje će reflektirati preferencije svih građana (Huber i Bingham Powell Jr., 1994).

Ovakvo eksplicitno normativno pozicioniranje unutar istraživanja glasovanja je rijetko, što je dijelom rezultat pozitivističke ideje o vrijednosno neutralnoj znanosti, a dijelom i izostanka komunikacije između normativne i empirijske političke znanosti. Naime, autori empirijske rezultate koji ukazuju na nisko znanje i zainteresiranost građana za politiku suprotstavljaju s idealom građanina iz „klasične“ teorije demokracije (npr. Berelson, 1952; Kinder i Sears, 1985;

Marietta i Barker, 2007). Međutim, taj termin ne označava nijednu koherentnu teoriju/model demokracije (Duncan i Lukes, 1963), tj. ne postoji jedinstvena teorija demokracije, a pogotovo ne jedna „klasična“ teorija. Riječ je, naime, o amalgamu ideja Jamesa i Johna Stuarta Milla, Rousseaua, Benthamita i ostalih (Pateman, 1970). Osim toga, Neuman (1968) ističe kako se teoretičari demokracije nisu eksplicitno osvrtni na demokratska očekivanja o kognitivnim sposobnostima i razinama znanja građana. Ta činjenica sama po sebi ne bi trebala biti problematična – spajanje normativne teorije demokracije i normativnih ideala građanskog mišljenja zahtjeva razrađivanje novih koncepata koji bi poslužili kao „komunikacijski most“ između tih dvaju konceptualnih prostora. Takav koncept mora se jasno vezati uz određeni model demokracije, tj. uz društvene ishode koje taj model postavlja kao poželjne. S druge strane, on mora jasno biti vezan uz političko mišljenje i ponašanje građana, i ponuditi jasna očekivanja od građanskih sposobnosti, razina znanja, interesa ili sl. Drugim riječima, ako možemo dati odgovore na pitanja „možemo li reći da je navedeno ponašanje, mišljenje, razina motivacije ili sl., takvo da je najpoželjnije, i da na temelju njega možemo evaluirati druge oblike ponašanja, mišljenja, razina motivacije itd.“ te „ukoliko bi se svi građani iskazali takvo, idealno, ponašanje, mišljenje, motivaciju itd., bismo li to mogli vezati uz poželjne ishode cijelog demokratskog poretka?“. Ukoliko na oba pitanja možemo odgovoriti afirmativno, tek tada je opravdano razmatrati empirijske rezultate o uspješnosti funkcioniranja demokracije, odnosno o razini građanskih sposobnosti.

Kada su predstavili koncept točnog glasovanja, Lau i Redlawsk (1997) su htjeli upravo to – predstaviti ideal političkog mišljenja. Na razini demokratske teorije krenuli su od normativne pretpostavke kako je demokracija uspješna kada predstavnici dobro predstavljaju volju naroda i ujedno su tom narodu odgovorni; ta volja se najbolje ostvaruje kroz glasovanje na izborima gdje građani odabiru predstavnike koji dijele njihove političke vrijednosti i prioritete⁷⁴ (Lau i sur., 2013). Naslanjajući se na rad Roberta Dahla, Lau i Redlawsk konceptualiziraju točan glas kao onaj koji bi građani dali da su u uvjetima potpune informiranosti, odnosno, da u potpunosti razumiju koje su sve relevantne alternative i koje su posljedice svojeg odabira (Lau i Redlawsk, 1997; 2006; Lau, 2013; Lau i sur., 2013). Iako smatramo kako postoji niz poteškoća s ovakvom konceptualizacijom (a kasnije ćemo pokazati kako još više poteškoća i s operacionalizacijom), točno glasovanja je izrazito koristan koncept koji, uz određene preinake, može poslužiti kao most između teorijskih pristupa demokraciji i empirijskih istraživanja političkog ponašanja i

⁷⁴ Uz implicitnu pretpostavku o jednakoj sposobnosti vladanja svih potencijalnih predstavnika, i jednake vjerojatnosti da uđu u parlament.

mišljenja. Naime, riječ je o kriteriju političkog mišljenja građana pomoću kojeg možemo evaluirati građanske kompetencije, ali i stanje demokracije.

Okrenimo se konceptualnim problemima ovakve konceptualizacije točnog glasovanja. Kada proučavamo bilo koje ljudsko mišljenje, to možemo činiti koristeći deskriptivni, normativni i preskriptivni pristup (Baron, 2008). Unutar deskriptivnog pristupa opisujemo kako ljudi inače misle, koji su uzroci i posljedice takvog mišljenja; unutar normativnog pristupa razmatramo standarde na temelju kojih možemo evaluirati mišljenje, tj. reći koliko je ono kvalitetno; a unutar preskriptivnog pristupa nudimo savjete kako poboljšati mišljenje. Normativni pristup, unutar kojeg je točno glasovanje postavljeno, zahtjeva konceptualizaciju idealnog oblika mišljenja koje nam daje mjerilo kvalitete uobičajenog mišljenja; ono najčešće proizlazi iz formalnih matematičko-logičkih pristupa (Baron, 2004). Međutim, Lau i Redlawsk ne nude jasnu konceptualizaciju točnog glasovanja, već nude dvije različite definicije. Prema prvoj, riječ je o glasovanju u situaciji kada su glasaču dostupne sve relevantne informacije. Poteškoća s ovim pristupom jest, osim što je problematično odrediti što su sve relevantne informacije, što zahtjeva dodatnu pretpostavku kako će, kada su suočeni sa svim informacijama, građani glasovati za predstavnike koji najbolje predstavljaju njihove interese. Upravo je ta pretpostavka zapravo druga konceptualizacija točnog glasovanja koja u svoj srž stavlja razina usklađenosti političkih preferencija glasača i predstavnika. Nije jasno zašto Lau i Redlawsk uopće uvode koncept informiranosti, tj. upoznatosti sa svim relevantnim informacijama – riječ je o uvođenju nepotrebne pretpostavke koja pomiče ideju kvalitete odluke s ishoda i procesa na količinu informacija. Imajući na umu predstavnički model demokracije, za čije je uspješno funkcioniranje važan odnos glasača i predstavnika, prihvatljivijim se čini normu mišljenja glasača smjestiti unutar tog odnosa. Stoga je bolje zadržati se na definiciji točnog glasa kao onog za predstavnika čije su preferencije u najvećoj mjeri u skladu s preferencijama glasača (slično ističu Rosema i de Vries, 2011). Ovako definirana normativna mjera političkog mišljenja usmjerena je na ishod (i time otvorena za različite normativne pristupe unutar modela mišljenja), a u isto vrijeme ne implicira poželjnost određenih političkih vrijednosti ili preferencija.

Rekonstruirani koncept točnog glasovanja možemo razmatrati kroz normativni pristup teorije racionalnog izbora. Racionalnom možemo smatrati odluku kojom maksimiziramo korisnost, osobni interes, ili blagostanje (Goodwin i sur., 2014). S obzirom na cilj odluke (koji oblik korisnosti želimo maksimizirati), racionalno je procijeniti korisnost svake alternative i odabrati onu koja nosi najveću korisnost. Unutar političkog mišljenja, korisnost se često odnosi na

osobni ekonomski prosperitet (npr, Downs, 1957b; Norpoth, 1996; Suzuki i Chappell, 1996), ali ju je moguće razmatrati u terminima usklađenosti političkih preferencija građana i njihovih predstavnika (npr. Bartels, 1986; Alvarez i Nagler, 2000; Cho i Endersby, 2003; Jessee, 2010). Oba ova cilja političkog mišljenja, tj. svrhe racionalnog političkog mišljenja, u skladu su s pretpostavkom teorije racionalnog izbora o pojedincima koji su usmjereni na osobne interese⁷⁵. Međutim, fokus pojedine koncepcije korisnosti načelno je vezan uz različite pristupe demokraciji i izornoj proceduri. Prema prvome, riječ je o tzv. konkurencijskom pristupu (Schumpeter, 1943), gdje je ključ demokracije ideja da građani biraju političko vodstvo putem kompetitivnih i periodičkih izbora koji građanima služe kao alat za nadgledanje. Izbori su alat kojim građani pozivaju vlast na odgovornost za uspjeh u prethodnom periodu (Bingham Powell Jr., 2000); oni racionalno mogu procijeniti korisnost od vladajućih, ali i potencijalnu korisnost koju su mogli ostvariti od opozicije (Downs, 1957b). Od građana se ne očekuje da imaju visoke razine znanja ili informiranosti o politici, već da mogu racionalno procijeniti (ekonomsku) korisnost koju su ostvarili od vlade u prethodnom periodu. Nasuprot tome, razmatranje korisnosti kao usklađenosti preferencija glasača i političara u skladu je s modelom predstavničke demokracije u okviru koje građani biraju predstavnike koji će zastupati njihove interese, odnosno predstavljati ih prilikom donošenja političkih odluka (Alonso, Keane i Merkel, 2011). Najbolje zastupati interese građana mogu činiti predstavnici koji u najvećoj mjeri imaju iste interese, tj. preferencije, kao i oni. Tijekom izbora, stoga, najveću korisnost će glasači ostvariti ako glasuju za predstavnika čije su političke pozicije u najvećem skladu s njihovim vlastitim pozicijama. Prema ovoj koncepciji, a pogotovo unutar proporcionalnog modela, izbori su alat za biranje predstavnika svih građana koji će kasnije donositi odluke procesom pregovaranja i uzimati u obzir raznolikost stavova i mišljenja (Bingham Powell Jr., 2000).

Rekonstruiran koncept točnog glasovanja odgovara konceptu korisnosti unutar teorije racionalnog izbora; racionalno je točno glasovati, tj. točno glasovanje nosi građanima najveću korisnost. Postavlja se pitanje koji je doprinos ove rekonstrukcije točnog glasovanja? Prvo, iz perspektive istraživanja unutar pristupa teorije racionalnog izbora, riječ je o eksplicitnom vezivanju norme mišljenja građana s modelom demokracije, odnosno, opisivanja norme političkog mišljenja iz perspektive korisnosti građana i u isto vrijeme iz perspektive poželjnosti političkog sustava. Drugo, cilj većine istraživanja ovog pristupa jest što bolja deskripcija

⁷⁵ Iako Smith (1975) ističe kako je upravo neusklađenost oko cilja, tj. koncepta korisnosti, uzrok raznolikim rezultatima istraživanja oko racionalnosti glasača.

ponašanja građana (npr. Stokes, 1963; Page i Brody, 1972; Rabinowitz i MacDonald, 1989). Možemo reći kako je došlo do povezivanja normativnog i deskriptivnog pristupa u proučavanju političkog mišljenja. Točno glasovanje u tom smislu označava povratak normativnom pristupu (što će biti još jasnije kada budemo razmatrali operacionalizaciju ovog koncepta). Treće, iz perspektive empirijskog proučavanja političkog mišljenja riječ je o eksplicitnom uvođenju norme mišljenja, na temelju koje je moguće to mišljenje evaluirati. Nasuprot neodređenih termina, poput „dubokog korištenja ideoloških koncepata“ (Campbell i sur., 1964; Converse, 1964), „dovoljno dobrih odluka“ (Popkin, 1994) ili jednostavne usporedbe s obrazovanim građanima (Lupia, 1994), točno glasovanje predstavlja jasan konceptualno i operacionalno definiran pojam. Četvrto, koncept je usmjeren na ishod, ne isključivo na proceduru, dakle, moguće je evaluirati različite suboptimalne procedure s obzirom na njihovu uspješnost.

Međutim, valja imati na umu neke pretpostavke, ali i zamjerke, koje su vezane uz točno glasovanje. Kao prvo, ovaj koncept usmjeren je samo na izbore kao instrumente demokracije. Ne govori ništa o ostalim aspektima demokratskog režima, poput institucionalnog okvira vlasti, povjerenja u vladu itd. (npr. Anderson, 2001; Rudolph i Evans, 2005). Drugo, u fokusu su individualni glasači i njihovo ponašanje i mišljenje; zanemareni su aspekti izbora poput izbornog legislativnog okvira, efekta izborne kampanje, „političke ponude“ itd. (npr. Delli Carpini, Keeter, i Kennamer, 1994; Mayer, 2008). Osim toga, zanemarena je aktivna participacija građana u smislu stvaranja političkih pokreta, grupi za pritisak i sl. Treće, u okviru ovog koncepta zanemaruje se vremenska dimenzija, tj. pretpostavlja se kako su pozicije predstavnika i preferencije glasača zadane (što je česta kritika pristupu teorije racionalnog izbora u širem smislu; Chong, 2000). Četvrto, iako je moguće da glasači griješe prilikom glasovanja (npr. pogrešno odrede pozicije stranaka, pogrešno procijene udaljenost, koriste suboptimalne strategije odlučivanja itd.), pretpostavlja se kako su njihove preferencije točne. Peto, točno glasovanje u izračun glasovanja ne stavlja vjerojatnost uspjeha stranke na izborima (tj. zanemaruje strateško glasovanje) niti dosadašnji uspjeh stranke na vlasti (ili vjerojatnost uspjeha). Šesto, točno glasovanje ne uzima u obzir utjecaj emocija na političko ponašanje i mišljenje. Standardni pristup teorije racionalnog izbora zanemaruje emocije u potpunosti (Elster, 1998), a u okviru pristupa „vrućih kognicija“ emocije se konceptualiziraju kao automatske evaluacije političkih koncepata (npr. Lodge i Taber, 2005). Emocije su, dakle, ili smetnja racionalnom promišljanju ili se izjednačavaju s evaluacijom. Međutim, neki autori ističu kako su upravo emocije ključne za racionalno mišljenje (Elster, 1998), za motiviranje građana na djelovanje i participaciju (Marcus, 2002), i kako one čine važan aspekt političkih

kompetencija (Miller, 2011). Posljednje, ovakav koncept pretpostavlja da građani glasuju, odnosno, po strani ostavlja diskusiju oko motivacije građana za sudjelovanje na izborima (pregled u Geys, 2006).

Točno glasovanje, unatoč navedenim zamjerkama (i onima koje nisu identificirane), predstavlja koristan koncept. Pomoću njega možemo evaluirati kvalitetu izborne odluke glasača, odnosno iz pozicije gore navedenih teorijskih pretpostavki, reći je li glasač pogriješio u svojem odabiru⁷⁶. Čak i ako bismo prihvatili da je racionalno u izračun glasovanja uzeti vjerojatnost uspjeha određene političke opcije ili vjerojatnost uspjeha/dosadašnje iskustvo te iste političke opcije, zasigurno je temeljni korak smjestiti sebe, kao glasača, u odnos s političkim opcijama i odrediti koliko su preferencije svake od opcija u skladu s našom. Okrenimo se operacionalizaciji rekonstruiranog koncepta točnog glasovanja.

9.2. Kako mjeriti točnost glasa?

Kako bismo operacionalizirali točno glasovanje potrebno je prvo definirati koncept usklađenosti/kongruencije u preferencijama između glasača i političkih predstavnika⁷⁷, a to zahtjeva definiranje sadržaja preferencija. U političkoj sferi, građani imaju preferencije oko toga kako žele da društvo izgleda – kolika će biti ulaganja u obrazovanje, treba li država biti članica neke nadnacionalne organizacije, hoće li društvo zakonski prihvatiti istospolne zajednice, koji događaji iz prošlosti će biti slavljani kao državni praznici itd. Intuitivno, pokušali bismo naći sukladnosti u različitim preferencijama što zahtjeva traženje apstraktnijih dimenzija, poput ideološke dimenzije liberalizma-konzervativizma (npr. Gabel i Anderson, 2002; Jost, Federico, i Napier, 2009). Na taj način bismo usklađenost mogli razumjeti kroz jednostavniju latentnu strukturu prostora. Osim toga, takav pristup ima teorijskog smisla, jer se očekuje kako su preferencije rezultat političke socijalizacije i općenitijih političkih vrijednosti (ili političke kulture, vidi Laitin i Wildavsky, 1988), poput podrške ili otporu društvenim promjenama (Jost,

⁷⁶ Važno je još jednom istaknuti kako nije riječ o evaluaciji/kritici određenih vrijednosti, već samo o tome jesu li građani donijeli odluku koja je u skladu s tim vrijednostima. Pojednostavljeno, možemo dati odgovor na pitanje „jesu li građani s obzirom na svoje preferencije donijeli odluku koja je u najvećoj mjeri u skladu s tim preferencijama; je li razina usklađenosti između njihovih stavova i stavova stranke kojoj su dali glas najveća moguća“? U tom smislu ovaj koncept je u skladu s liberalnim pristupom demokraciji, u čijem je centru ideja da politički sustav mora osigurati slobodu građanima da se samo-realiziraju, tj. da budu autonomni subjekti (Nedelsky, 1989) i da pomoću izborne procedure ostvare vlastite interese (Macpherson, 1977; Habermas, 1994). Distinkcija je, dakle, u pretpostavci da građani mogu prilikom ostvarivanja svojih interesa griješiti.

⁷⁷ Kao što je već prije istaknuto, u tom smislu nas ne zanima kakav je odnos preferencija cijelog izbornog tijela i preferencija predstavnika unutar parlamenta (vidjeti u Huber i Bingham Powell Jr., 1994). Točno glasovanje je koncept koji je usmjeren na razinu individualnog glasača i pojedinih predstavnika.

Nosek, i Gosling, 2008). Međutim, pojednostavljivanje političkog prostora nužno reducira dio informacija. Analogiju možemo povući s procedurom faktorske analize, gdje latentnim dimenzijama nikada ne možemo u potpunosti zahvatiti varijacije manifestnih varijabli. Jednako tako, određivanje broja i strukture dimenzija političkog prostora je empirijski problem, i „nema općenite „dimenzionalnosti“⁷⁸ koja je primjenjiva neovisno o kontekstu, već samo postoji raspon mogućnosti koji ovisi o pitanju na koje tražimo odgovor“ (Benoit i Laver, 2012:199; Laver, 2014). Budući da želimo da točno glasovanje ima normativnu vrijednost, politički ćemo prostor konceptualizirati kao n-dimenzionalni prostor u kojem svaku dimenziju čini jedno političko pitanje, a koja sva pitanja su relevantna ovisit će o specifičnom društveno-političkom kontekstu, društvenim rascjepima, izbornoj kampanji, tj. uspostavljanju dnevnog reda političkih i medijskih aktera itd. (Dalton, 1996; Laver, 2014). Glasovanje na temelju političkih pitanja (*issue voting*) ima normativnu privlačnost, pogotovo kada se suprotstavi s glasovanjem na temelju izgleda kandidata ili lojalnosti određenoj stranci (Carmines i Stimson, 1980; Sturgis i Tilly, 2004). Međutim, za razliku od istraživanja te vrste glasovanja (npr. Davis, Hinich i Ordeshook, 1970; Kessel, 1972; Shepsle, 1972; Enelow i Hinich, 1981), u okviru točnog glasovanja politička pitanja nisu ograničena samo na pitanja javnih politika (poput pitanja uvođenja poreza na nekretnine), već uključuju i identitetska pitanja iz domene tzv. simbolične politike (poput pitanja uloge Hrvatske u ratu na području Bosne i Hercegovine) (Carmines i Stimson, 1980; Simon i Jerit, 2007). Udaljenost između preferencija glasača i stranaka smo operacionalizirali kroz euklidsku udaljenost (detaljnije u Poglavlju 4, str. 79). Točan glas jest onaj koji je dan stranci čija je udaljenost od stranke najmanja, odnosno čija je kongruencija s glasačem najveća. Prva razlika u ovakvoj operacionalizaciji u odnosu na standardnu mjeru udaljenosti jest ponderiranje udaljenosti s važnosti koju glasači pridaju pojedinim političkim pitanjima. Među građanima postoji razlika u tome koji su im ključni aspekti društvenog uređenja, pa je za očekivati da udaljenost na važnijim pitanjima nosi veću težinu od udaljenosti na manje važnim. Drugo, istraživanja točnog glasovanja koristila su operacionalizaciju točnog glasovanja na temelju modela usmjerenog glasovanja (Lau i Redlawsk, 1997; Lau, Andersen i Redlawsk, 2008; Sokhey i Mclurg, 2012; Lau, 2013; Lau i sur., 2013; izuzetak je McGregor (2013) koji koristi glasovanje na temelju blizine, tj. udaljenost gradskog bloka). Svrha tog modela bila je što bolja deskripcija izračuna glasovanja; misao vodilja bila je prilagodba izračuna ljudskim kognitivnim kapacitetima (Macdonald, Rabinowitz, i Listhaug, 1995; 1998). Drugim riječima, taj model nema jednaku normativnu težinu kao i model glasovanja na temelju

⁷⁸ Uz to, dimenzionalnost će i varirati na razini pojedine političke kampanje jer se politički prostor barem djelomice formirati na temelju diskurza stranačkog natjecanja.

blizine. Treće, ovakva operacionalizacija uzima u obzir samo politička pitanja i u tom smislu je teorijski čišća mjera udaljenosti od dosadašnjih mjera. Naime, osim političkih pitanja (ili ideologije), dosadašnja istraživanja su u izračun udaljenosti uključila stranačku identifikaciju, retrospektivnu evaluaciju kandidata, procjenu ličnosti crta kandidata, te odnos kandidata s relevantnim društvenim grupacijama (npr. Lau, Andersen i Redlawsk, 2008; Patel, 2011; Lau, 2013). Ti koncepti predstavljaju „znakove“ na temelju kojih građani često donose odluke o glasovanju; riječ je o mentalnim prečacima (npr. Sniderman, Brody, i Tetlock, 1991). Procjena uspješnosti takvih mentalnih strategija je empirijsko pitanje, i ne smije biti dio normativne mjere političkog mišljenja.

Dva su ključna pitanja za specifikaciju mjerenja rekonstruiranog koncepta točnog glasovanja – određivanje relevantnih političkih pitanja te pozicija političkih stranaka. Kao što je već istaknuto, političke izborne kampanje putem medija nude okvir za razumijevanje informacija o političkom svijetu (McNair, 1999). Primjerice, praćenje političkih informacija u medijima pomaže građanima da formiranju mišljenja na nizu pitanja, ali i da točno smjeste kandidate na tim pitanjima (Kim, Scheufele i Shanana, 2005). Uz to, medijske političke kampanje usmjeravaju građane ka određenim političkim temama, tj. definiraju političku agendu (Iyengar, Peters, i Kinder, 1982). Stoga se korisnim činilo odrediti relevantna politička pitanja na temelju medijskih sadržaja prethodnih parlamentarnih i predsjedničkih izbora (u periodu 2007-2015; detaljnije u poglavlju 7, str. 116). Postoji (barem) još nekoliko načina određivanja relevantnih političkih pitanja - moguće je do relevantnih političkih pitanja doći od strane političkih eksperata, političkih elita ili od strane glasača. Jednako tako, od ta tri izvora moguće je odrediti pozicije političkih stranaka na relevantnim pitanjima. Budući da su u ovom istraživanju korištene izmišljene stranke najprihvatljivijim se činilo koristiti procjene političkih eksperata. Prilikom procjena pozicija stvarnih stranaka mišljenja političkih eksperata nose veliku težinu, ali su ujedno izvor niza pogrešaka⁷⁹ (postavlja se pitanje procjenjuju li eksperti ponašanje ili namjeru ponašanja stranaka; Laver, 2014). Moguće je i pozicije političkih stranaka procijeniti na temelju procjena samih stranaka. Iako se to čini kao najadekvatniji izvor podataka, Laver (2014) ističe ključne probleme niskog odaziva i socijalno poželjnih odgovora. Posljednje, možemo pitati građane da procijene pozicije političkih stranaka na nizu političkih pitanja. Međutim, građani imaju relativno niske razine znanja o politici i političke informiranosti, te se očekuje kako nisu adekvatno upoznati sa svim pozicijama svih političkih stranaka. Osim toga,

⁷⁹ Nije istaknuto kao zasebna mjera, ali sve je veći broj projekata koji pozicije stranaka temelji na analizama stranačkih programa, poput *The Manifesto Project* (<https://manifestoproject.wzb.eu/>). Za detalje oko takve procedure vidi u Laver i Garry (2000).

s obzirom na tendenciju građana da imaju usklađene kognicije, za očekivati je da će pozicije stranaka koje im se sviđaju (s kojima se identificiraju) građani procijeniti bližim svojim pozicijama i obrnuto (Taber, Cann, i Kucsova, 2009; Strickland, Taber, i Lodge, 2011). S obzirom na postojeće opcije i čitav niz problema, Laver (2014:220) zaključuje kako će „idealni empirijski nalaz...mjeriti pozicije političkih stranaka na deset potpuno različitih načina i uvijek doći do istog rezultata, ali na žalost, ta opcija nam je rijetko dostupna“. (detaljnije u Laver, 2001).

9.3. Što doprinosi točnom glasovanju?

Osim konceptualne i operacionalne rekonstrukcije pojma točnog glasovanja, drugi cilj ovog rada bio je ispitati koji su sve antecedenti točnog glasovanja. Kako bismo odredili relevantne faktore bilo je potrebno postaviti teorijski okvir empirijskog dijela istraživanja. Moguće je identificirati pet teorijskih pristupa empirijskom istraživanju političkog ponašanja i mišljenja, a u ovoj disertaciji smo se usmjerili na kognitivni model. Ovaj model konceptualizira građane kao komputacijske mašine koje prikupljaju, evaluiraju, spremaju, dovlače i kombiniraju informacije. Ti procesi su ključni za političke odluke (McGuire, 1993). U suprotnosti s vizijom čovjeka koju nudi teorija racionalnog izbora, politički čovjek kognitivnog modela ima ograničene kognitivne kapacitete koje valja uzeti u obzir prilikom evaluacije racionalnosti ponašanja (Simon, 1985). Građani su skloni automatskim, nesvjesnim evaluacijama (Lodge, McGraw i Stroh, 1989), koriste mentalne prečace u odlučivanju (Popkin, 1991), skloni su prilikom mišljenja braniti postojeća vjerovanja (i time iskrivljavati percepcije; Taber i Lodge, 2006) itd. Svi navedeni modeli i kauzalni okviri su deskriptivni – prvenstveni cilj im je razumijevanje političkog mišljenja i ponašanja. Ukoliko se proučavaju ishodi, najčešće je riječ o konceptima koji su vremenski relativno stabilni, poput razina političke informiranosti (npr. Kenski i Stroud, 2006; Barabas i sur., 2014;) ili participacije (npr. Ilišin, 2003; Berinsky i Lenz, 2011). Taj tip ishoda političkog ponašanja može imati normativnu vrijednost za neke modele demokracije, ali unutar predstavničke demokracije zadatak građana jest biranje predstavnika koji će najbolje zastupati njihove interese. To znači da je točno glasovanje usmjereno na ishod političkog mišljenja i ponašanja za koje, iako nam nije intuitivno prihvatljivo, nije nužno da su građani informirani ili da imaju visoku razinu motivacije – ključno je da točno glasuju. Motivacija, participacija, informiranost i ostale individualne karakteristike mogu, i vjerojatno zaista doprinose točnom glasovanju, ali u konačnici je to empirijsko, a ne normativno pitanje. Dakle, ovaj model naglašava važnost kognitivnih i situacijskih ograničenja u ljudskom

mišljenju. Drugim riječima, potpuno razumijevanje točnog glasovanja nije moguće bez razumijevanja tih ograničenja. Cilj empirijskog dijela istraživanja bio je ispitati kako individualne i situacijske karakteristike utječu na točnost glasovanja.

Postoji čitav niz koncepata na razini individualnog ponašanja i mišljenja građana, i u cjelokupnom području vlada „epistemički nered“ (Luskin, 1987:856). Ipak, moguće je razlučiti pet koncepata koji bi trebali doprinijeti točnom glasovanju. Politička sofisticiranost, odnosno brojčanost, širina i organizacija političkih kognicija pojedinca (Luskin, 1990), ukazuje na dubinu i širinu promišljanja u politici te na konzistentnost mišljenja na apstraktnoj razini (npr. Lee i Chang, 2011; Arceneaux, Johnson, i Maes, 2012). Indikatori političke sofisticiranosti bi trebali biti visoko faktografsko znanje o politici te visoka razina kognitivne kompleksnosti. Idući koncept jest politička informiranost – razina faktografskog znanja o aktualnim zbivanjima, javnim politikama i političkim akterima (npr. Delli Carpini i Keeter, 1991; Zaller, 1992; McAllister, 1998; Bagić i Šalaj, 2011). Treći koncept, političku motivaciju, možemo konceptualizirati kao opću zainteresiranost za politiku koja se ujedno realizira u političkoj participaciji (npr. Mutz, 2002; Lau i Redlawsk, 2006). Posljednja dva koncepta spadaju u sociodemografske pokazatelje – dob i obrazovanje. Na temelju niza prijašnjih istraživanja (detaljnije u poglavlju 5), pretpostavili smo kako će sudionici koji imaju kompleksniju strukturu političkih kognicija, veće razine upoznatosti s političkim zbivanjima, većom razinom političke motivacije, nižu dob i višu razinu obrazovanja točnije glasovati.

Jednako kao i kod individualnih karakteristika, postoji čitav niz situacijskih karakteristika koje mogu utjecati na političko mišljenje i ponašanje. U ovom istraživanju odabrane su dvije – kognitivno opterećenje i vrsta političkih pitanja. Kognitivno opterećenje rezultat je kompleksnosti odluke, vremenskog pritiska, tipa konačne odluke itd. (Lau, 2003). S obzirom na kognitivna ograničenja uma, razina kognitivnog opterećenja utječe na količinu pristupljenih informacija, strategije pretraživanja i odlučivanja, brzinu procesiranja informacija itd. (npr. Edland i Svenson, 1993; Kerstholt, 1994). Što se tiče političkih pitanja koja čine politički prostor, možemo identificirati dva tipa – lagana pitanja, koja su simbolične/identitetske prirode i dugo su na političkoj agendi (Carmines i Stimson, 1980); i teška pitanja, koja su u većoj mjeri tehničke prirode, i tiču se prvenstveno javnih politika (ibid). Očekuje se kako će sudionici koji su suočeni s nižim razinama kognitivnog opterećenja i s većim udjelom laganih pitanja točnije glasovati.

Uz efekte na razini pojedinih individualnih i situacijskih karakteristika, očekivali smo i interakciju među njima. U srži, očekivalo se kako će situacijske karakteristike imati manji

utjecaj na točno glasovanje za sudionike s „boljim“ razinama individualnih karakteristika, poput više političke sofisticiranosti. S obzirom na njihovu svojevrsnu političku ekspertizu očekivalo se kako će moći bolje kompenzirati situacijske pritiske (detaljnije u poglavlju 6).

9.4. Napetost između kontrole i generalizacije rezultata?

U istraživanju je sudjelovalo 210 sudionika, podjednako raspodijeljenih u šest eksperimentalnih skupina. Među sudionicima u različitim eksperimentalnim skupinama, ovisno o kognitivnom opterećenju, postoji razlika u obrazovanju, dobi, zainteresiranosti za politiku i političkoj ideologiji. Međutim, nijedan od tih faktora nije s pokazao značajnim u daljnjim analizama te možemo zaključiti kako navedene razlike nisu problematične za interpretaciju rezultata. Rezultati post-eksperimentalnog upitnika ukazali su kako je sudionicima, neovisno o eksperimentalnoj manipulaciji, procedura izborne kampanje bila poprilično jasna. Suprotno početnim očekivanjima, neovisno o situaciji, sudionici su umjereno teškom procijenili proceduru izborne kampanje. Međutim, s obzirom na novitet procedure, na nestandardni način donošenja političkih odluka i na činjenicu da su se u kampanji borile četiri izmišljene stranke, izostanak razlike među skupinama ne bi nas trebao iznenaditi.

Istraživanja eksperimentalnog tipa stavljaju u napeti odnos unutarnju i vanjsku valjanost. Unutarnja valjanost odnosi se sigurnost da je razlika u zavisnoj varijabli rezultat isključivo različite eksperimentalne manipulacije među skupinama (McDermott, 2011). Sudionici u ovom istraživanju po slučaju su raspoređeni u eksperimentalne skupine, a njihov rad je kontrolirao eksperimentator, koji ih je ujedno detaljno vodio kroz svaku fazu istraživanja. Iako su dobivene razlike između eksperimentalnih skupina u razini političkog interesa i političke ideologije, budući da se te varijable nisu pokazale značajnim prediktorima točnog glasovanja, smatramo kako taj nalaz ne ugrožava unutrašnju valjanost. Uz to, psihometrijske karakteristike korištenih mjera su provjerene u predistraživanju. Nasuprot unutarnjoj valjanosti nalazi se vanjska valjanost, odnosno mogućnost generalizacije rezultata na stvarni svijet van laboratorija (ibid). Načelno se povećanje jednog tipa valjanosti, poput kontrole kauzalnosti u eksperimentalnom istraživanju, „plaća“ smanjenim drugim tipom valjanosti, u tom slučaju niskom razinom realizma u proceduri i posljedično niskom mogućnosti generalizacije. U ovom istraživanju smo, kako bismo povećali kontrolu, koristili izmišljene stranke. Drugim riječima, sudionici nisu dobili nikakve informacije o političkim vođama, njihovim dosadašnjim iskustvom, predizbornim anketnim rezultatima, ni o podrškama strankama od različitih grupacija; tj. nisu

bili izloženi standardnom političkom prostoru. Međutim, unatoč izostanku okolinskih znakova iz političkog svijeta, u istraživanju su korištene politička pitanja koja su prisutna u hrvatskoj politici (neka i dugi niz godina). Osim toga, kako bi se povećala realnost zadatka, korištena je i procedura koja dobro zrcali izbornu kampanju na internetskim portalima. Uzimajući te činjenice u obzir, možemo reći kako smo dijelom ostvarili i vanjsku valjanost u ovom istraživanju.

Za svrhu daljnjih analiza, sudionici su kategorizirani u jednu od četiri skupine s obzirom na razinu kongruencije sa strankom kojoj su dali glas – točan glas (najviše kongruencija), umjereno netočan glas (umjerena kongruencija), znatno netočan glas (niska kongruencija), najviše netočan glas (najmanja kongruencija). Kada promatramo sve sudionike zajedno, skoro polovica ih je dala točan glas, dok se postotak sudionika smanjuje zajedno sa smanjenjem kongruencije. Ovaj rezultat sam po sebi nema značaj, izuzevši činjenice da sudionici točnije glasuju nego po slučaju (što bi bilo 25%). Međutim, kada ga usporedimo s drugim istraživanjima točnog glasovanja, možemo reći kako je on više nego zadovoljavajući – točno glasovanje na predsjedničkim izborima u Americi se u prosjeku kreće oko 80% (od 50% do 85%; Lau, 2013; Dusso, 2015); u parlamentarnim izborima u Kanadi između 45 i 58% (McGregor, 2013); na referendumima u Švicarskoj između 70% i 87% (Milic, 2012; Nai, 2015); komparativno istraživanje parlamentarnih izbora između različitih država ukazuje na varijaciju od 50% do 80% točnog glasovanja (Patel, 2011); komparacija rezultata izbora za Europski parlament ukazuje na raspon točnog glasovanja između 40 i 65% (Rosema i Vries, 2011) ili 50 i 90% (Hines, 2006). Sva ova istraživanja su koristila anketne mjere istraživanja, tzv. naivno-normativnu mjeru točnosti glasovanja (Lau i Redlawsk, 1997), i stvarne stranke ili kandidate. Nasuprot tome, istraživanja u laboratorijskom okruženju koja su koristila samoprocjenu kao mjeru točnosti i izmišljene stranke/kandidate ukazuju na razine točnosti glasovanja od 70% kada su u pitanju 2 kandidata (ibid) do 31% kada su u pitanju 4 kandidata (Lau i Redlawsk, 2006). Osim što su udjeli točnog glasovanja u skladu (ili čak veći) od sličnih istraživanja, valja istaknuti kako u dosadašnjim istraživanjima veliki dio indikatora točnosti glasovanja uključuje i oblik donošenja odluka (poput stranačke heuristike), te je moguće kako postoji pristranost u dosadašnjim istraživanjima prema napuhivanju razina točnosti glasovanja i korisnosti političkih heuristika u točnosti glasovanja (vidjeti i McGregor, 2013). Dakle, korištenje eksperimentalne procedure, relativno veliki broj stranaka (u usporedbi s američkim predsjedničkim sustavom), operacionalizacija točnosti isključivo kroz politička pitanja, i korištenje izmišljenih stranaka,

doprinosu težini glasovanja u ovom istraživanju i očekivanim nižim razinama glasovanja u odnosu na ostala istraživanja.

9.5. Što ne doprinosi točnom glasovanju?

9.5.1. Individualne karakteristike

Drugi problem istraživanja ticao se utjecaja individualnih karakteristika na točnog glasovanja. Ako promotrimo rezultate Modela 1 (poglavlje 8, str. 147), možemo vidjeti kako model koji uključuje individualne karakteristike značajno ne doprinosi razumijevanju točnosti glasovanja; u tom smislu nismo potvrdili hipotezu H2. Unatoč teorijskim očekivanjima, niti dob, obrazovanje, politička sofisticiranost, niti politička motivacija ne doprinose točnosti glasovanja. Koji su mogući razlozi za ovo⁸⁰?

9.5.2. Dob

Zadatku glasovanja se u ovoj disertaciji pristupilo iz kognitivne perspektive – ono je odluka koja zahtjeva određene kognitivne kapacitete, prikupljanje i manipulaciju informacija, te njihovo spajanje u konačnu odluku o tome kome dati glas. Općepoznata je pojava pada kognitivnih sposobnosti sa starenjem – vrijeme reakcije, vrijeme proučavanja informacija, brzina procesiranja, razumijevanje i pamćenje stabilno opadaju nakon dvadesete godine, i intenzivnije nakon pedesete⁸¹ (Nettelbeck i Rabbitt, 1992). S obzirom na te nalaze i zadatak glasovanja, očekivali bismo niže razine točnosti glasovanja s povećanjem dobi. Upravo taj rezultat su dobili Lau i Redlawsk (2008) – neovisno o nacrtu istraživanja (eksperiment ili anketno istraživanje), o tome jesu li kandidati bili stvarni ili ne, niti o broju kandidata, točnost glasovanja smanjuje se s dobi. Osim tog istraživanja, jedino drugo istraživanje koje se direktno bavi dobnim razlikama u političkoj kogniciji (što ističu i Lau i Redlawsk (2008)) jest ono Rigglea i Johnsona (1996) u kojem su pokazali kako stariji sudionici dulje pretražuju informacije tijekom kampanja i ujedno pristupaju manjem broju informacija (vidi i Johnson, 1990). Rezultati ovog istraživanja nisu pokazali povezanost između dobi i varijabli pretraživanja informacija ni između dobi i točnog glasovanja.

⁸⁰ Ovdje se nećemo referirati na varijable koje su se pokazale značajnima u kasnijim modelima, već isključivo na varijable koje se nisu pokazale značajnima ni u početnim ni u konačnom modelu.

⁸¹ Zanimljivo, nova istraživanja ukazuju kako se u tom periodu jezične sposobnosti stabilno poboljšavaju (Salthouse, 2004).

Možemo identificirati barem dva objašnjenja za izostanak utjecaja dobi, iako nijedan nije u potpunosti zadovoljavajući. Kao prvo, moguće je kako dob nema efekta na točnost glasovanja. S obzirom na samo jedno istraživanje koje je eksplicitno to provjeravalo (Lau i Redlawsk, 2008), moguće je kako su ti autori dobili lažno pozitivni rezultat. Naime, ukoliko razmotrimo važnost političkog znanja i interesa za točno glasovanje, u prilog ovoj tezi idu nalazi koji ukazuju na stabilnost oba ta konstrukta kroz vrijeme (Jennings, 1996; (iako postoje razlike među kohortama; ali i utjecaj prilike za komunikaciju s vršnjacima (Bramlett, 2013)); Prior, 2010).

Drugo, moguće je da je odnos dobi i točnosti glasovanja dosta kompleksan i da ovisi o nekim trećim moderatorskim ili medijacijskim faktorima. Naknadno pretraživanje literature ukazalo je kako se utjecaj dobi potvrdio u još nekoliko radova, iako su ti radovi na dob gledali kao na kontrolnu varijablu. Međutim, smjer tog utjecaja nije jednoznačan – Dusso (2015) je dobio negativni odnos dobi i točnosti glasovanja; Lau, Andersen, i Redlawsk (2008) i Patel (2011) pozitivni; a u istraživanju Lau (2013) smjer utjecaja dobi ovisio je o stranačkoj identifikaciji sudionika. Pozitivnom odnosu dobi i točnosti glasovanja ide u prilog činjenica da stariji građani jednostavno imaju više iskustva u politici i mogu adekvatnije primjenjivati različite strategije mišljenja (Šiber, 2007). I u drugim područjima nalazi ukazuju kako starije osobe mogu iskustvom kompenzirati situacijske kognitivne pritiske, a uspjeh drugačijeg način procesiranja informacija će ovisiti o zahtjevima situacije (Peters i sur., 2007; Umanath i Marsh, 2014). U području politike stariji građani postaju sve aktivniji (Walker, 2006) i ujedno ih, u usporedbi s mlađim građanima, veći udio glasuje (Campbell i Binstock, 2011). S druge strane, potencijalni negativni odnos između dobi i točnosti glasovanja može, osim smanjenja u kognitivnim sposobnostima, biti rezultat i promjena u motivaciji, upornosti i ličnosti (Salthouse, 2004).

Uz mogućnost nultog, negativnog, i pozitivnog rezultata, rezultati ovog istraživanja s obzirom na dob su raznoliki. Kao prvo, s obzirom da je zadatak sudionika bio glasovati u nestandardnom obliku s izmišljenim strankama, za očekivati je bilo da će stariji sudionici teže kompenzirati niže kognitivne sposobnosti. Međutim, ne postoji povezanost između indikatora dubine i širine pretraživanja informacija i dobi. S druge strane, dob jest pozitivno povezana s političkom informiranosti i sofisticiranosti, te je uz to moguće da je uzorak starijih sudionika kompetentniji od prosjeka starijih hrvatskih građana i da su bili sposobniji točno glasovati. U tom slučaju bismo pak očekivali značajnu interakciju između dobi i individualnih karakteristika, koju nismo dobili. Posljednje, moguće je da je prosječna dob sudionika preniska da do efekta dođe (medijan je bio 24 godine); primjerice, Thornton i Dumke (2005) ističu kako se intenzivan pad u

sposobnostima svakodnevnih aktivnosti događa nakon sedamdesete godine (maksimum u ovom istraživanju bio je 65 godina). Zaključno, nije moguće jednoznačno dati odgovor na pitanje odnosa dobi i točnosti glasovanja, ni na temelju prethodnih, ni ovog istraživanja.

9.5.3. *Obrazovanje*

Pretpostavka o utjecaju obrazovanja na točnost glasovanja dolazi iz nalaza povezanosti razine formalnog obrazovanja s razinom i organizacijom političkog znanja (Campbell i sur., 1964; Delli Carpini i Keeter, 1991; Delli Carpini, Keeter, i Kennamer, 1994; Converse, 2000; Hillygus, 2005; Fraile, 2011; Rapeli, 2014). Osim toga, građani s višim obrazovanjem imaju „veće kognitivne sposobnosti i više iskustva s učenjem; više vježbe u integraciji i elaboraciji informacija; i, u političkoj sferi, veću zainteresiranost za politiku i njenu važnost“ (Liu i Weland, 2005:910). Nadalje, visoko obrazovani građani bi trebali bolje moći odrediti vlastite pozicije i pozicije političkih stranaka na političkim pitanjima (Kim, Scheufele, i Shanana, 2005), i u većoj mjeri razmišljati u apstraktnijim terminima ideologije (Kuklinski i Peyton, 2007). Iako neki autori (Milic, 2012; Dusso, 2015) nisu pronašli efekt obrazovanja na točnost glasovanja, većina je pronašla pozitivan utjecaj obrazovanja (Lau i Redlawsk, 2006; Lau, Andersen, i Redlawsk, 2008; Sokhey i McClurg, 2008; Lau i sur., 2013; Ha i Lau, 2015) što je u skladu s hipotezom ovog istraživanja. Međutim, razina obrazovanja se nije pokazala značajnim faktorom za predviđanje točnosti glasovanja. Koji su mogući razlozi za taj rezultat? Za razliku od utjecaja dobi, očekivanja od utjecaja razine obrazovanja na točnost glasovanja čine se jasnijima. Dva su potencijalna razloga za izostanak tog utjecaja. Kao prvo, u dosadašnjim istraživanjima obrazovanje se najčešće operacionaliziralo kao godine formalnog obrazovanja⁸², dok je u ovom istraživanju obrazovanje mjereno kroz ordinalnu ljestvicu. Uz to, s obzirom na broj i raspored sudionika s obzirom na razinu obrazovanja, za statističke analize bilo je potrebno rekodirati podatke u dihotomnu varijablu (niže od fakultetskog obrazovanja-fakultetsko obrazovanje i više). Na taj način se izgubio veliki dio varijance, ali i potencijalno zatomio efekt obrazovanja. Drugi razlog za izostanak tog efekta, koji je blisko vezan uz prvi, jest mogućnost da se efekt obrazovanja „izgubio“ u efektu ostalih individualnih karakteristika. Naime, nedavna istraživanja (npr. Kam i Palmer, 2008; Highton, 2009; Berinsky i Lenz, 2011) pokazala su kako visokoškolsko obrazovanje ne doprinosi značajno ni političkoj sofisticiranosti ni političkoj participaciji; riječ je o spurioznoj korelaciji, a stvarni uzrok istraživači pronalaze u karakteristikama roditelja i uključenosti u politiku u periodu adolescencije. Zaključno, iako

⁸² Čini se da je razlog tome što veliki broj istraživanja se temelji na masovnim anketama u kojima je to standardni oblik mjerenja obrazovanja.

se očekuje pozitivni efekt obrazovanja na točnost glasovanja, kako bismo ga zahvatili potrebno je koristiti preciznije mjere razine obrazovanja ili veći uzorak sa širom distribucijom obrazovanosti.

9.5.4. Politička sofisticiranost

Koncept političke sofisticiranosti odnosi se „na brojčanost njenih političkih kognicija, njihovu širinu, i njihovu organizaciju“ (Luskin, 1990:332). S obzirom da sofisticiranost predstavlja oblik ekspertnog političkog mišljenja (Fiske, Lau, i Smith, 1990), očekivao se njen pozitivni utjecaj na točnost glasovanja. Međutim, u ovom istraživanju tu hipotezu nismo potvrdili, a možemo identificirati dva razloga za to. Kao prvo, valja istaknuti da se u dosadašnjim istraživanjima točnosti glasovanja politička sofisticiranost operacionalizirala prvenstveno kroz sumu točnih odgovora na faktografskom testu o aktualnim političkim zbivanjima, političkim akterima ili konkretnim javnim politikama (npr. Lau i Redlawsk, 2006; Lau i sur., 2013; Nai, 2015; isti trend postoji i u drugim istraživačkim područjima, npr. Taber i Lodge, 2006; Marietta i Barker, 2007; Lee i Chang, 2010; 2011); takva operacionalizacija više odgovara konceptu političke informiranosti u ovom radu. Moguće je kako politička sofisticiranost, operacionalizirana kao rezultat na testu političkog znanja koje nije vezano uz svakodnevnu politiku, jednostavno nema utjecaja na točnost glasovanja. S druge strane, deskriptivni rezultati pokazuju nam kako je test političke sofisticiranosti bio prelagan za ovaj uzorak sudionika (prosječni rezultat bio je 5,09 od mogućih 6 bodova). To znači da je smanjen varijabilitet rezultata i moguće je da na korištenom uzorku jednostavno nije bilo moguće zahvatiti efekt političke sofisticiranosti na točnost glasovanja. Dakle, iako nismo potvrdili hipotezu o pozitivnom utjecaju političke sofisticiranosti na točnost glasovanja, korisnim se čini nastaviti ispitivati utjecaj te individualne karakteristike na političko mišljenje. Teorijski, naime, ima smisla očekivati kako će kvalitetnije političko mišljenje biti rezultat i adekvatnog korištenja apstraktnijih političkih koncepata (Weisberg i Nawara, 2010) i kompleksnije i šire asocijativne mjere među političkim kognicijama (Fiske, Lau i Smith, 1990). Valjalo bi ili otežati test ili proširiti uzorak sudionika, te koristiti drugačije operacionalizacije političke sofisticiranosti, poput analize kompleksnosti odgovora na otvorena pitanja ili sl.

9.5.5. Motivacija

Istraživanja iz sfere kognitivne psihologije ukazuju na to da razina i vrsta motivacije utječe na uspjeh u izvršavanju zadataka (npr. Tetlock, 1983; Tetlock, Skitka i Boettger, 1989; Steenbergen, 2010). U području političkog ponašanja, motivacija za politiku se očituje u općoj

zainteresiranosti za politiku i političkoj participaciji (npr. Mutz, 2002; Lau i Redlawsk, 2006), i pokazalo se kako je povezana uz razinu političkog znanja (Barabas i sur., 2014), političke sofisticiranosti (Luskin, 1990) i formiranje stavova na specifičnim političkim pitanjima (Kim, Scheufele, i Shanana, 2005). Također, pokazalo se kako politička motivacija ima utjecaja na točnost glasovanja (Hines, 2006; Lau i Redlawsk, 2006 (u sklopu mjere političke sofisticiranost); Patel, 2011; Lau, 2013; Lau i sur., 2013; Nai, 2015) i u skladu s time je postavljena i hipoteza o pozitivnom utjecaju motivacije na točnost glasovanja; međutim, ta hipoteza nije potvrđena. Kao prvo, valja istaknuti da su svi sudionici dobili istu uputu; zadatak im je bio donijeti odluku o glasovanju na način da glas daju onoj stranci kojoj bi najradije dali. Kako bi se u što većoj mjeri eliminirala mogućnost strateškog glasovanja, sudionicima nisu ponuđeni rezultati predizbornih anketa (što je bio slučaj u istraživanjima Laua i Redlawaska (1997; 2006)), i istaknuto im je da glasuju za najbližu stranku te napomenuto kako će morati glasovati po isteku izborne kampanje. Dakle, možemo reći da su sudionici uputom u eksperimentalnoj proceduri bili usmjereni na cilj točnosti prilikom donošenja odluke o glasovanju. Drugo, korištena mjera političke motivacije (kao stabilne tendencije zainteresiranosti za politiku i političke motivacije), pozitivno je povezana s političkom informiranosti i sofisticiranosti. Osim toga, motiviraniji sudionici su pristupili većem udjelu informacija i pretraživali su informacije na konzistentniji način. Za pretpostaviti je, stoga, kako smo sudionike motivirali ka točnosti, a korištenom mjerom zahvatili varijaciju u stabilnoj motivaciji za politiku (koja se očitovala u korelaciji s političkom informiranosti i sofisticiranosti), ali i u trenutačnoj motivaciji za zadatak (koja se očitovala u korelaciji s kvantitativnim pokazateljima strategija odlučivanja). Kako stoga objasniti izostanak utjecaja političke motivacije na točnost glasovanja? Budući da se teorijski, a i s obzirom na dosadašnja istraživanja, očekuje utjecaj motivacije na točnost glasovanja, razloge bismo trebali potražiti u metodologiji istraživanja. Iako nije moguće dati konačan odgovor, moguće je kako motivacija za politiku prvenstveno ostvaruje svoj utjecaj na točnost glasovanja kroz ostale varijable, kao moderator, medijator ili da im kauzalno prethodi. Primjerice, Luskin (1990) je pokazao kako je zainteresiranost za politiku varijabla koja je u najvećoj mjeri povezana uz političku sofisticiranost, više nego razina obrazovanja ili razina izlaganja medijima; Arceneaux, Johnson, i Maes (2012) ističu kako je ona preduvjet za praćenje politike i razvoj političkih sposobnosti. Nažalost, te pretpostavke nije bilo moguće ispitati ovim istraživačkim nacrtom.

9.5.6. Situacijske karakteristike

Treći problem istraživanja ticao se utjecaja situacijskih karakteristika na točno glasovanje; očekivalo se kako će niže kognitivno opterećenje i veći udjeli točnih pitanja u kampanji doprinosti točnijem glasovanju. Kognitivno opterećenje se pokazalo kao značajan prediktor za razumijevanje točnosti glasovanja. Međutim, rezultati ordinalne logističke regresije pokazali su kako isključivo na temelju situacijskih prediktora nije moguće predvidjeti vjerojatnost točnosti glasovanja. Na utjecaj kognitivnog opterećenja ćemo se osvrnuti u kasnijem dijelu rasprave. Politički prostor je u ovoj disertaciji konceptualiziran kroz politička pitanja, koja su podijeljena na laka i teška pitanja. Laka pitanja su ona koja, neovisno o individualnim karakteristikama, poput informiranosti ili zainteresiranosti, kod svih građana bude intuitivnu reakciju. Ona su simbolične, a ne tehničke prirode i dugo su na političkoj agendi – „lako pitanje...će vjerojatno biti nerazriješeni konflikt u očima javnosti.“ (Carmines i Stimson, 1980:80). Nasuprot ovim pitanjima, nalaze se teška pitanja, koja jesu u većoj mjeri tehničke prirode i tiču se javnih politika, poput obrazovane ili vanjske politike. Lagana pitanja se stoga vežu uz simboličnu i statusnu politiku te pripadajuće stavove na razini individue, dok su teška pitanja vezana uz nesimbolične stavove i instrumentalni pogled na politiku. S obzirom na ovu podjelu, za očekivati je bilo kako će sudionici na lakim pitanjima lakše pozicionirati sebe i stranke te točnije glasovati, neovisno o individualnim karakteristikama. S druge strane, kada su suočeni s teškim pitanjima, hipoteza je bila da će sudionici netočnije glasovati i da će u toj situaciji individualne karakteristike utjecati na vjerojatnost točnog glasovanja. Međutim, ove hipoteze nismo potvrdili, a postoji nekoliko objašnjenja za to. Prvo, moguće je kako vrsta političkih pitanja nema utjecaja na točnost glasovanja. Lau i Redlawsk (1997; 2006) su u eksperimentalnoj proceduri koristili obje vrste pitanja, poput razine poreza, pozicije žena u društvu, pobačaja itd., ali nisu koristili distinkciju lakih i teških pitanja niti su tu varijablu eksperimentalno manipulirali. Dakle, moguće je kako težina pitanja u političkoj kampanji nema efekta na točnost glasovanja. Međutim, teorijski se ipak očekuje utjecaj vrste pitanja na točnost glasovanja; primjerice, Kuklinski, Metlay i Kay (1982) su pokazali kako su veće razine političkog znanja povezane uz kvalitetnije odlučivanje na teškom pitanju (o novoj nuklearnoj politici), a Abramowitz (1995) kako je, suprotno dominantnom stajalištu, najveći utjecaj na glasovanje na predsjedničkim izborima imao stav političara prema pobačaju, nasuprot ekonomskih pozicija. Drugo, moguće je kako nismo dobro operacionalizirali lakoću/težinu političkih pitanja, koju smo mjerili putem vremenske dimenzije; zadatak političkih stručnjaka u predistraživanju bio je da procijene u kojoj mjeri se političko pitanje tiče prošlosti ili budućnosti. Moguće je da je

proxy dimenzija za procjenu lakoće/težine političkih pitanja trebala biti jednostavnost, simboličnost, instrumentalnost, jasnoća, usmjerenost na ciljeve/procedure ili sl.

Valja istaknuti i neke neočekivane rezultate. Naime, unatoč tome što tip pitanja nije imao efekta na točnost glasovanja, pronađene su razlike u kvantitativnim i kvalitativnim indikatorima korištenih strategija. Za očekivati je bilo kako će se s povećanjem udjela težih pitanja povećati i korištenje kompenzatornih strategija (Lau i Redlawsk (2006) su postavili istu hipotezu). Budući da su laka pitanja simbolične prirode očekuje se kako bi sudionici mogli u potpunosti zanemarivati alternative koje nisu u skladu s njihovim preferencijama ili koristiti ostale nekompenzatorne strategije za pojednostavljivanje polja odlučivanja (Shah, Domke, i Wackman, 1996). Osim toga, teorijski je očekivano da će doći do interakcije između individualnih karakteristika i udjela teških pitanja – s povećanjem teških pitanja viša razina političke ekspertize (poput političke sofisticiranosti) trebala bi povećati učestalost korištenja kompenzatornih strategija; kod lakih pitanja ta razlika se ne očekuje. Međutim, rezultati ukazuju kako su sudionici koji su bili suočeni samo s lakim pitanjima, nasuprot ostalih skupina, pristupali većem udjelu informacija i imali nižu varijabilnost u pristupanju informacijama. Drugim riječima, sudionici koji su suočeni samo s lakim pitanjima su sustavnije pristupali informacijama. Uz to, sudionici koji su bili suočeni s teškim pitanjima u većoj su mjeri koristili nekompenzatorne strategije, poput zadovoljenja ili eliminacije po aspektima.

Iako su ovo neočekivani rezultati, teorijski se ih može objasniti. Naime, u podlozi navedene hipoteze o utjecaju vrste pitanja na tip strategija koje će sudionici koristiti pretpostavka je o ljudima kao prilagodljivim obrađivačima informacija. Ovisno o zahtjevima zadataka oni prilagođavaju svoje strategije odlučivanja (Payne, 1976). U početnoj hipotezi pretpostavka je bila da će, kada su suočeni s lakim pitanjima, sudionici se voditi uštedom kognitivnog kapaciteta i donositi odluke na temelju nekompenzatornih strategija, a kada su suočeni s teškim pitanjima, pažljivo vagati sve atribute i koristiti kompenzatorne strategije. Međutim, sudionici su, kada su bili suočeni s lakim pitanjima, bili u situaciji niske razine kompleksnosti; uz to što se sadržaj odluke ticao laganih pitanja, ukupni broj atributa bio je niži. U tom slučaju mogli su koristiti kompleksnije procese odlučivanja (kompenzatorne strategije) kako bi došli do što točnijeg ishoda. S druge strane, u situaciji s teškim (i svim) pitanjima sudionici su bili suočeni s kompleksnijim zahtjevima situacije (težim pitanjima i sveukupno većim brojem atributa) i kako bi se nosili s njima bili su skloniji pojednostavniti proces odlučivanja koristeći nekompenzatorne strategije odlučivanja (Einhorn, 1971; Montgomery, 1983; Broder, 2003; Rothrock i Yin, 2008).

9.6. Što ipak doprinosi točnom glasovanju?

9.6.1. Strategije odlučivanja

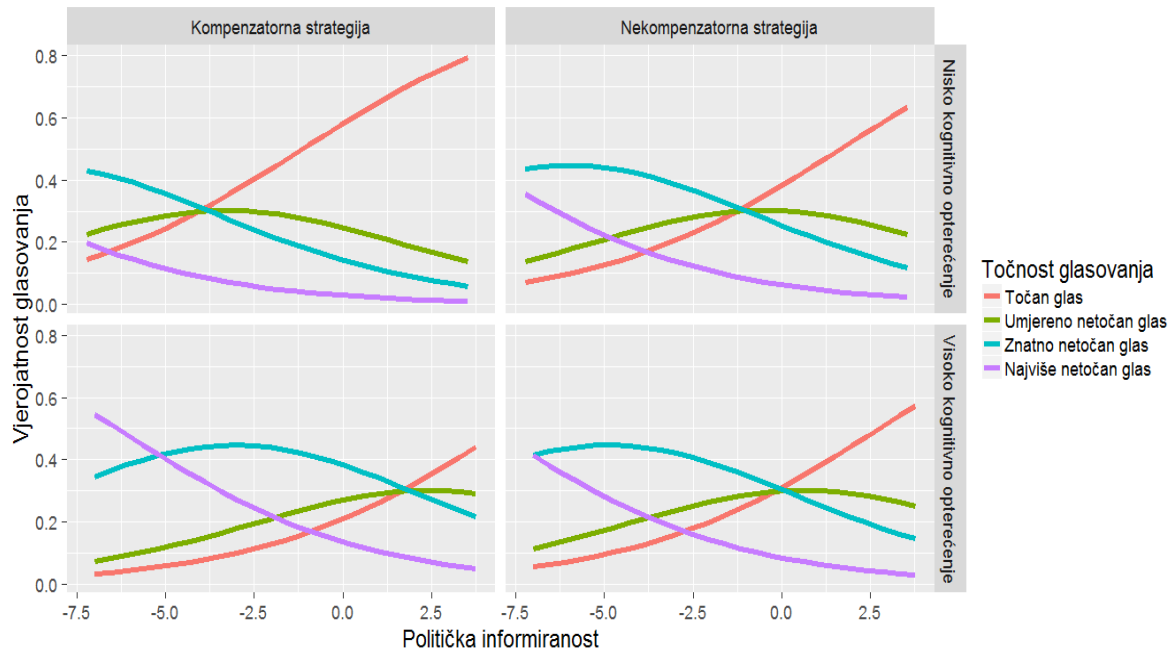
Četvrti problem ticao se utjecaja strategije odlučivanja – očekivalo se kako će točnije glasovati sudionici koji su koristili kompleksnije strategije, kako će sudionici češće koristiti jednostavnije strategije kada su suočeni s većim kognitivnim opterećenjem, te kako će sudionici s „boljim“ individualnim karakteristikama jednostavne strategije uspješnije koristiti. Prvu hipotezu smo potvrdili, no o njoj nešto kasnije. Što se tiče druge hipoteze, u skladu s očekivanjima, kada su sudionici bili suočeni s većim kognitivnim opterećenjem imali su veću varijabilnost u pristupanju informacijama između stranaka, a i u većoj mjeri su koristili nekompensatorne strategije. Dakle, prilagodili su strategiju odlučivanja kognitivnim zahtjevima zadatka, tj. okoline unutar koje su rješavali zadatak. Taj rezultat u skladu je s očekivanjima prijašnjih istraživanja iz kognitivne psihologije (npr. Edland i Svenson, 1993; Kerstholt, 1994; Ordonez i Benson III, 2007). Osim toga, u istraživanju točnog glasovanja povećanje kognitivnog opterećenja (poput broja kandidata u izborima) povećava korištenja nekompensatornih strategija (Lau i Redlawsk, 2006). Međutim, valja istaknuti kako ovaj nalaz ukazuje isključivo na to da sudionici, u skladu s kognitivnim ograničenjima ljudskog uma, prilagođavaju svoje strategije okolinskim uvjetima; ne govori nam ništa apriori o tome jesu li u tome bili uspješni ili ne. Treću hipotezu o mentalnim strategijama nismo potvrdili - nije dobivena interakcije između individualnih karakteristika i vrsta korištene strategije u točnosti glasovanja. Drugim riječima, svi sudionici su, neovisno o individualnim karakteristikama, bili jednako uspješni u korištenju specifičnih strategija odlučivanja. Razlog tome moguće leži u činjenici kako, izuzevši političku informiranost, nijedna očekivana individualna karakteristika nije imala utjecaja na točnost glasovanja sudionika. Čini se, kao što ćemo vidjeti kasnije, kako je utjecaj kognitivnog opterećenja bio preveliki da bi do izražaja došla interakcija individualnih karakteristika i strategija odlučivanja.

9.7. Ima li ičega u interakciji individualnih i situacijskih karakteristika?

Posljednji istraživački problem ticao se interakcije utjecaja individualnih i situacijskih karakteristika na točnog glasovanja. Očekivali smo kako će doći do značajne interakcije individualnih karakteristika i kognitivnog opterećenja te udjela lakih pitanja u kampanji – sudionici koji su pokazali veću politički ekspertizu trebali bi se bolje nositi sa situacijskim ograničenjima i točnije glasovati. Međutim, to nismo pokazali. Suprotno očekivanjima,

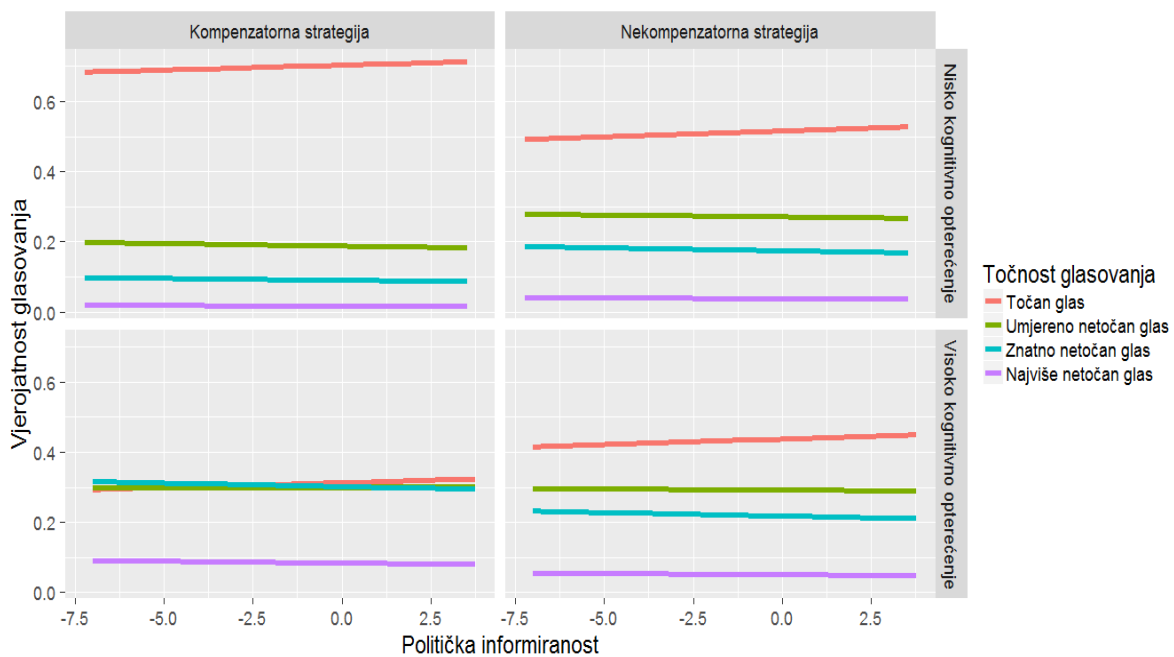
dobivene su značajne interakcije između kognitivne opterećenosti i korištene strategije odlučivanja, te između političke informiranosti i spola. Na temelju tih varijabli i navedenih interakcija možemo dobro opisati dobivene rezultate (detaljnije se rezultati mogu vidjeti u grafovima 7 i 8).

Vjerojatnost točnog glasovanja ovisno o strategiji odlučivanja i kognitivnom opterećenju
Muškarci

Graf 7. Vjerojatnost točnog glasovanja ovisno o strategiji odlučivanja i kognitivnom opterećenju - muškarci

Vjerojatnost točnog glasovanja ovisno o strategiji odlučivanja i kognitivnom opterećenju
Žene

Graf 8. Vjerojatnost točnog glasovanja ovisno o strategiji odlučivanja i kognitivnom opterećenju - žene

Rezultati pokazuju sljedeće. Kao prvo, ako se zadržimo na pojedinačnim varijablama, možemo vidjeti kako točnije glasuju sudionici ženskog spola, sudionici s većom razinom političke informiranosti, sudionici koji su koristili kompenzatorne strategije, te sudionici koji su bili pod niskim kognitivnim opterećenjem. Osim spola, svi navedeni rezultati su bili očekivani. Drugo, dobivena je značajna interakcije između kognitivnog opterećenja i vrste korištenih strategija. Možemo vidjeti kako u slučaju niskog kognitivnog opterećenja sudionici koji koriste kompenzatorne strategije točno glasuju. No, obrnuto vrijedi za visoko kognitivno opterećenje. Treće, značajna je i interakcija između spola i razine političke informiranosti. Kod žena, rastom političke informiranosti raste, u maloj mjeri, vjerojatnost točnog glasovanje. Osim toga, na svakoj o razini političke informiranosti, žene imaju najveću vjerojatnost glasovanja za točnu stranku. S druge strane, kod muškaraca je taj efekt poprilično velik – tek povećanjem političke informiranosti (otprilike) iznad prosjeka muški sudionici imaju najveću šansu da glasuju za najkongruentniju stranku. U slučaju da imaju ispodprosječnu razinu političke informiranosti muški sudionici imaju veću vjerojatnost glasovanja za netočne nego za točnu stranku. Dobivene interakcije nisu bile očekivane. Osvrnimo se na potencijalna objašnjenja dobivenih rezultata.

9.7.1. Kognitivno opterećenje i strategija odlučivanja

U ovom istraživanju kognitivno opterećenje operacionalizirano je kroz proceduru izborne kampanje – sudionici su u situaciji visokog kognitivnog opterećenja imali ograničeno vrijeme za prikupljanje informacija i bili su prisiljeni donijeti odluku na temelju nepotpunih informacija. Kognitivno opterećenje ima utjecaja zbog ograničenja u kognitivnim sposobnostima ljudi – biološki smo ograničeni u mogućnostima pažnje, pamćenja i razumijevanja (Einhorn i Hogarth, 1981; March, 1994). Ta ograničenja utječu na svaki korak odlučivanja konceptualiziranog unutar teorije racionalnog izbora (Eisenhardt i Zbaracki, 1992). Lau (2003; vidi i Hambrick i Engle, 2003) ih dijeli na ona koja se tiču procesiranja informacija (radnog pamćenja, senzornih organa, pažnje itd.) i dohvaćanja informacija (koje ovisi o načinu prezentacije podražaja, postojećih struktura pamćenja itd.). S kognitivnim ograničenjima u situaciji donošenja odluka ljudi se nose tako što koriste pojednostavljene strategije odlučivanja i modusa mišljenja (Schwenk, 1984; 1988; Gigerenzer i Gaissmaier, 2011). Primjerice, koristimo stereotipno zaključivanje, simplificiramo probleme, razbijamo odluku ih u niz manjih, koristimo prečice u mišljenju itd. (March, 1994). Jedan primjer pojednostavljivanja procesa političkog mišljenja bila bi *on-line* evaluacija kandidata i korištenje evaluacijskog listića (Lodge, McGraw i Stroh, 1989; Lodge, Steenbergen, i Brau, 1995). Efekt kognitivnih ograničenja na procese odlučivanja se povećava što je veće kognitivno opterećenje pod kojim se donositelj odluke mora nositi. Što je odluka o glasovanju kompleksnija to građani u većoj mjeri koriste jednostavnije strategije odlučivanja, poput stranačkih heuristika (npr. Riggle, 1992; Stadelmann i Torgler, 2013).

Međutim, istraživanja odlučivanja u političkoj sferi rijetko govore o uspješnosti sudionika u odlučivanju; čini se kako je implicitna pretpostavka u podlozi tih istraživanja da je poželjno uvijek koristiti kompenzatorne strategije (iako se njihova uspješnost ne provjerava) (npr. Herstein, 1981; Huang, 2000; Cutler, 2002). Upravo nam točno glasovanje može dati odgovor na pitanje o uspješnosti različitih strategija. Ako se okrenemo istraživanjima točnog glasovanja, utjecaj kognitivnog opterećenja se čini kao najpotvrđeniji efekt u dosadašnjim, i eksperimentalnim i anketnim, istraživanjima. Primjerice, broj kandidata na izborima povezan je uz kompleksnost odluke, a smanjivanje tog broja s 5 na 2 povećava vjerojatnost točnog glasovanja za 44% (Lau, 2013; također i Hines, 2006; Lau i Redlawsk, 2008; Patel, 2011; Rosema i Vries, 2011). U istraživanju Lau i Redlawsk (2006) broj kandidata i težina zadatka (statična nasuprot dinamične ploče) imali su najveći efekt na točnost glasovanja, veći od sofisticiranosti, strategije odlučivanja i obrazovanja. Nadalje, što su političke opcije različitije, tj. kognitivno opterećenje niže jer su razlike salijentnije, to sudionici točnije glasuju (Hines,

2006; Lau, Andersen i Redlawsk, 2008). Budući da analiziranje strategija odlučivanja zahtjeva nekakav oblik laboratorijskog istraživanja, jedino istraživanje koje se bavilo utjecajem strategija na točnost glasovanja jest ono Laua i Redlawksa (2006). U njihovom istraživanju kompenzatorne strategije imaju negativni utjecaj na točnost glasovanja, što je u suprotnosti s nalazima ovog istraživanja. Razlog tome, čini se, leži u načinu operacionalizacije točnog glasovanja. Lau i Redlawsk koristili su svoju naivno-normativnu mjeru, koja u sebi uključuje i znakove (poput stranačke identifikacije i podrške od strane relevantnih društvenih skupina) koji su dio nekompenzatornih strategija. Nasuprot tome, u ovom istraživanju točno glasovanje operacionalizirano je isključivo kroz usklađenost između pozicija glasača i stranaka na nizu političkih pitanja. U tom smislu mjera točnosti koju koriste Lau i Redlawsk je djelomično pristrana prema nekompenzatornim strategijama (poput stranačkih heuristika), a mjera točnosti koja je korištena u ovom istraživanju pristrana je prema kompenzatornim strategijama (normativni proces točnog glasovanja koji je predstavljen u ovom radu jest kompenzatorna strategija *par excellence*). Unatoč toj razlici, važno je istaknuti kako su Lau i Redlawsk (ibid) u svom istraživanju također dobili značajnu interakciju kognitivnog opterećenja i strategija odlučivanja, što govori o tome kako bi to trebao biti robustan efekt. Jednako kao i u ovom istraživanju, kompenzatorne strategije povećavaju točnost glasovanja samo kada su sudionici suočeni s nižim kognitivnim opterećenjem; kada su suočeni s višim kognitivnim opterećenjem točnije glasuju ako koriste nekompenzatorne strategije. Stoga Lau i Redlawsk (2006:220) navode kako „u politici više informacija ne rezultira uvijek točnijim odlukama. Naprotiv, često rezultira lošijim odlukama“.

Ovi rezultati nisu u skladu s očekivanjima. Podsjetimo se – točno glasovanje jest koncept koji ima normativnu snagu, u isto vrijeme je definiran na razini ishoda, ali i procesa (oko podjele vidjeti u Klein, 2002). Udaljenost od svake stranke se određuje putem kompenzatorne strategije odlučivanja, nakon čega se odabire stranka koja je u najvećoj kongruenciji s glasačem; poželjno je, dakle, da građani koriste te procese prilikom odabira svojih predstavnika (vidi poglavlje 4). Ne implicira se, ipak, kako oni to zaista i čine, ali se implicira kako bi trebali težiti tom načinu odlučivanja. Ta očekivanja su većim dijelom u skladu s postavkama teorije racionalnog izbora, jer bi kompenzatorne strategije trebale uvijek uvijek dovoditi do maksimizacije korisnosti (Shapiro, 1969). Payne i Bettman (2002:134) sumiraju ovaj stav najbolje kada ističu kako „točnost u zadacima koji uključuje preferencije najbolje definira koristeći WADD-tip modela (*Weighted Adding Strategy*), koja je normativa jer specificira kako pojedinci mogu najbolje izraziti svoje preferencije...model koji, poput WADD-a, koristi sve relevantne informacije i

dopušta *trade-off* (kompenzacije), može se smatrati normativnim i iz „procesne“ perspektive“. S druge strane, iz perspektive ograničene (i ekološke) racionalnosti nije nužno da racionalnost odlučivanja tražimo u formaliziranim i kompleksnim procesima odlučivanja; nekompensatorne strategije su rezultat pritiska evolucije i nisu apriori iracionalne (Simon, 1990; Gigerenzer i Brighton, 2009). Heuristike sačinjavaju ljudski um, i racionalnost treba tražiti u međuodnosu mentalne strategije i karakteristika okoline (Gigerenzer i Gaissmaier, 2011). Svaka analiza racionalnosti mora uzeti u obzir individualne i situacijske karakteristike, odnosno eventualna ograničenja koja one postavljaju. Gigerenzer (2004:398) ističe kako ne smijemo gledati na „ograničenu racionalnost isključivo kao na napad temeljnih postavki modela optimizacije; ona je pozitivni program koji treba zamijeniti optimizaciju – kada je nerealistična – s nečim boljim“. Oba pristupa procesu odlučivanja ističu kako ljudi koriste oba tipa strategija; razlika je u tome što pristup teorije racionalnog izbora ističe kompenzatorne strategije kao superiorne, a pristup ograničene racionalnosti nekompensatorne (uz uvjet adekvatnih okolinskih uvjeta; Gigerenzer i Brighton, 2009).

Ovo istraživanje omogućilo nam je da provjerimo kolika je uspješnost različitih strategija u različitim uvjetima. No, dobiveni rezultati nisu u potpunosti u skladu niti s očekivanjima teorije racionalnog izbora niti pristupa ograničene racionalnosti. Iz pristupa teorije racionalnog izbora, nije moguće objasniti zašto su u situaciji visokog kognitivnog opterećenja kompenzatorne strategije dovele do netočnijeg glasovanja u odnosu na nekompensatorne strategije. S druge strane, ograničena racionalnost ne može objasniti zašto u situaciji niskog kognitivnog opterećenja korištenje nekompensatornih strategija dovodi do netočnijeg glasovanja (u jednostavnim okolinama jednostavne strategije bi trebale biti barem jednako dobre kao i kompleksne). Međutim, dobiveni rezultati mogu se objasniti iz perspektive adaptivnog donošenja odluka. Glavna pretpostavka tog pristupa jest da „ista osoba donosi različite odluke na različite načine i iste odluke na različite načine u različitim trenutcima. Dakle, postoji intra-personalni varijabilitet u korištenim strategijama u različitim zadacima, ali i u istim zadacima kroz vrijeme“ (Payne i Bettman, 2002:124). Ljudi sustavno prilagođavaju/adaptiraju svoje strategije donošenja odluka situacijskim zahtjevima (npr. Payne, 1976; Einhorn, 1971; Swait i Adamowicz, 2001; Mintz, 2004; Mata, Schooler, i Rieskamp, 2007; Rieskamp i Hoffrage, 2008). Prilagoba ovisi o karakteristikama zadatka, poput vremenskog pritiska, ali i tzv. meta-ciljevima odlučitelja - maksimiziranje točnosti, minimiziranje kognitivnog truda, minimiziranje negativnih emocija vezanih uz odluku i maksimiziranje jednostavnosti opravdavanja donesene odluke (Payne i Bettman, 2004). Valja istaknuti kako je u srži riječ o deskriptivnom pristupu

čiji je cilj identifikacija uzroka promjena strategija u različitim uvjetima, a rijetko se provjerava uspješnost različitih strategija u različitim uvjetima (npr. Kerstholt, 1992). Također, iako je ovaj pristup bliži pristupu ograničene racionalnosti (Payne i Bettman, 2002), ističe se kako različite strategije, i nekompenzatorne i kompenzatorne, mogu polučiti različitim uspjehom u konkretnoj situaciji, ovisno o uvjetima zadatka, konteksta, društvene okoline, i individualnih razlika (Payne i Bettman, 2004). Dakle, ne pretpostavlja se normativnost ni heuristika niti kompleksnih strategija odlučivanja; njihova uspješnost se mora provjeriti (slično vidi u Stanovich, 2004).

Zaključno, rezultati ukazuju kako su se sudionici, prilikom glasovanja, ponašali kao adaptivni donositelji odluka. S obzirom na razinu kognitivne opterećenosti prilagodili su strategije odlučivanja. Još važnije, to su činili uspješno – kada je kognitivno opterećenje bilo veliko, točnije su glasovali oni sudionici koji su pojednostavnili svoje strategije odlučivanja.

9.7.2. Politička informiranost i spol

Politička informiranost je u ovom radu definirana kao znanje o aktualnim političkim događajima, javnim politikama i političkim akterima (vidi Delli Carpini i Keeter, 1991; Zaller, 1992; Bagić i Šalaj, 2011). Veće razine političke informiranosti su povezane uz veću vjerojatnost glasovanja na temelju političkih pitanja (Nicholson, Pantoja i Segura, 2006), manji utjecaj političkih debata (Lanoue, 1992), većom potporom demokraciji i političkom participacijom (Galston, 2001) itd.; i očekivalo se kako će više razine političke informiranosti biti povezane s točnijim glasovanjem. Ta pretpostavka u skladu je s dosadašnjim istraživanjima; političko znanje pozitivno je povezano s točnim glasovanjem (Hines, 2006; Lau, Andersen i Redlawsk, 2008; Milic, 2012; Richey, 2013; Dusso, 2015; Ha i Lau, 2015; iako vidi i Sokhey i McLurg, 2008; Patel, 2011; Nai, 2015). Rezultati ovog istraživanja su potvrdili pozitivni efekt političke informiranosti na točno glasovanje – povećanje u informiranosti za 1 bod iznad prosjeka smanjuje vjerojatnost netočno glasovanja 1,31-1,34 puta. Dakle, informiraniji građani mogu bolje prepoznati političke opcije koje najbolje zastupaju njihove interese.

Međutim, u istraživanju je dobiven neočekivani značajni efekt spola na točnost glasovanja, kao i interakcija između spola i političke informiranosti. Osvrnimo se prvo na direktni efekt spola. Rezultati ovog istraživanja pokazali su kako sudionice, neovisno o ostalim faktorima, točnije glasuju. Utjecaj spola u dosadašnjim istraživanjima točnog glasovanja ukazuje na različite rezultate. Dio autora pokazalo je kako muškarci točnije glasuju (Hines, 2006; Lau, 2013; Richey, 2013; Dusso, 2015), dio da žene točnije glasuju (Lau, Andersen i Redlawsk, 2008), a dio kako spol nema efekta (Lau i Redlawsk, 2006; Milic, 2012; Ha i Lau, 2015). U konačnici,

prilikom formiranja hipoteza za ovo istraživanje, vodili smo se idejom da „kao i kod političkih predispozicija, nemamo apriori razlog za očekivati razlike između muškaraca i žena u procesiranju informacija“ (Lau i Redlawsk, 2006:124). Ipak, za razliku od dosadašnjih istraživanja koja su pokazala efekt spola koji je bio nizak (npr. Lau, Andersen i Redlawsk, 2008; Lau, 2013), u ovom istraživanju varijabla spola imala je popriličan efekt na točno glasovanje. Koji su mogući razlozi za to?

Zadatak sudionika u ovom istraživanju uključivao je procesiranje političkih informacija i donošenje političke odluke. S obzirom da, prema našoj spoznaji, postoji samo jedan rad koji se eksplisitno bavi spolnim razlikama u političkoj kogniciji (Masters i de Waal, 1989), objašnjenja razlika pokušat ćemo pronaći u spolnim razlikama u političkim konceptima, poput političke informiranosti, i u kognitivnim konceptima, poput sklonosti ka riziku. Spolne razlike u svijetu politike, poznate pod terminom spolni jaz (eng. *gender (sex) gap*), empirijski su dobro potvrđene. Žene i muškarci drugačije glasuju – žene redovitije glasuju za lijeve stranke⁸³ (Chaney, Alvarez i Nagler, 1998; Studlar, McAllister, i Hayes, 1998; Edlund i Pande, 2002; Brians, 2005); kasnije donose odluku kome će dati glas (Hayes i McAllister, 2001); manje ih zanima politika (Bennett i Bennett, 1989; Hahn, 1996); manje participiraju u politici (Hooghe i Stolle, 2004; Vujčić, 2004; Ondercin i Jones-White, 2011; osim što češće izlaze na izbore (Bennett i Bennett, 1989; Conway, 2000; Delli Carpini i Keeter, 2000)); iskazuju niže razine političke efikasnosti (Verby, Burns i Schlozman, 1997); manje znaju o politici (Hahn, 1996; Delli Carpini i Keeter, 2000; Frazer i Macdonald, 2003; Sanbonmatsu, 2003; Mondak i Anderson, 2004; Dow, 2009; Iyengar i sur., 2010; Dolan, 2011; Wolak i McDevitt, 2011; potvrđeno i u ovom istraživanju). U literaturi se spominju tri uzroka spolnog jaza. Prvo, razlike se mogu objasniti time što djevojčice i dječaci prolaze kroz drugačije oblike političke socijalizacije, tj. uče o različitim ulogama muškaraca i žena u svijetu, a posebno u politici. Primjerice, djevojčice se odgajaju da se brinu o drugima (Chaney, Alvarez i Nagler, 1998) što rezultira drugačijim političkim preferencijama, poput veće podrške za politike države blagostanja (npr. Schlesinger i Heldman, 2001). Osim toga, dominantan je stav kako je politika „muški svijet“ i djevojčice se ne potiče da aktivno sudjeluju u njemu (Bennet i Bennet, 1989; Verba, Burns, i Schlozman, 1997). Takve naučene rodne uloge u politici opstaju u starijoj dobi i ujedno strukturiraju kasnije učenje i percepciju politike (Rapoport, 1981). Naravno, rodne

⁸³ Ova tendencija pokazala se tek nakon 1990ih godina; u periodu nakon drugog svjetskog rata žene češće glasovale za desne stranke (Ingelhart i Norris, 2000). Kaufmann i Petrocik (1999), pak, ističu kako je promjena u jazu rezultat pomicanja političkih preferencija muškaraca. Neovisno o tim promjena, Knutsen (2001) ističe kako spol možemo smatrati novim društvenim rascjepom.

uloge su se mijenjale kroz povijest, a u prilog ovoj tezi idu nalazi koji pokazuju da spolni jaz opstaje i nakon kontrole razlika u strukturalnim varijablama, poput religioznosti, obrazovanja, zaposlenosti itd. (Ingelhart i Norris, 2000). Drugo, situacijsko objašnjenje, temelji se na ideji da, u srži, muškarci imaju više vremena za bavljenje politikom što rezultira većim interesom, participacijom i znanjem (Bennett i Bennett, 1989). Budući da su više izloženi politici imaju više prilike i motivacije o njoj učiti (Dow, 2009). S druge strane, žene su češće kućanice, unutar braka se češće brinu za djecu, i manje su prisutne na tržištu rada (Studlar, McAllister, i Hayes, 1998). Hooghe i Stolle (2004) pokazuju kako 14-godišnjakinje u većoj mjeri od 14-godišnjaka smatraju da će sudjelovati u politici kroz socijalne oblike participacije. Međutim, ta razlika nestane kada promatramo odrasle žene i muškarce, što ide u prilog utjecaju kasnijih iskustava na spolni jaz. Blisko ovom objašnjenju jest ideja da postoje strukturalne razlike između muškaraca i žena koje mogu objasniti spolni jaz. Primjerice, Knutsen (2001) ističe kako je došlo do promjene u podjeli posla i kako su žene postale nezavisni ekonomski akteri, ali uz jaz u razini plaća. Ipak, žene su i dalje u većoj mjeri od muškaraca ovisne o državnim potporama i češće se zapošljavaju u javnom sektoru (ibid). Osim toga, sve je veća učestalost razvoda, koji žene češće ostavlja siromašnima (Edlund i Pande, 2002), pa je stoga očekivano da će žene imati političke preferencije koje podržavaju državu blagostanja. Općenito, žene se nalaze u strukturama društva koje ne potiče političku participaciju niti interes za politiku; poput siromašnih skupina ili skupina s nižim obrazovanjem (Welch, 1977). Ukoliko se strukturalna pozicija žena promijeni (poboljša), spolni jaz bi trebao nestati (Rapoport, 1981; Ingelhart i Norris, 2000; Studlar, McAllister i Hayes, 1998; Dow, 2009). U konačnici, navedena objašnjenja nisu isključiva, i spolni jaz je potrebno proučavati kroz kombinaciju sva tri faktora (npr. Studlar, McAllister i Hayes (1998); Dow (2009)).

Nasuprot ovim razlikama, u okviru kognitivnog pristupa u društvenim znanostima, spolne razlike se smatraju stabilnima jer su rezultat inherentnih bioloških razlika (ili interakcije urođenih tendencija i društvenih uvjeta; detaljnije u Wood i Eagly, 2002; vidi i Eagly, 1995). Unatoč tome što postoje neke stabilne razlike one su ipak dosta male, što Halpern (2012:156) najbolje sumira kada ističe kako „je važno da imamo na umu da je popis kognitivnih razlika relativno mali, a kognitivne sličnosti među spolovima su veće od razlika“. Meta-analiza istraživanja pokazala je kako spolne razlike mogu objasniti 1-5% varijance razlike u kognitivnim sposobnostima, a kada su pronađene razlike one su velike između četvrtine i polovine standardne devijacije (Hyde, 1981). Načelno, muškarci su bolji u spacijalnim zadacima, pogotovo mentalnoj rotaciji, a žene u verbalnim sposobnostima (Darley i Smith,

1995; Eagly, 1995; Wood i Eagly, 2002). Nadalje, u sferi donošenja odluka, žene su više pod utjecajem okoline, traže više informacija i više vremena pridaju odlučivanju, a muškarci su dominantniji, asertivniji i realističniji (de Acedo Lizarraga, de Acedo Baquedano, i Cardelle-Elawar; 2007). Osim toga, muškarci su selektivniji u procesiranju informacija i skloniji korištenju heuristika; žene su sklonije cjelovitom procesiranju informacija tj. uzimaju u obzir više elemenata iz situacije (Meyers-Levy i Maheswaran, 1991; Darley i Smith, 1995). Ovaj rezultat potvrđen je i za politički sadržaj (Masters i de Waal, 1989). Posljednje, žene su manje sklone rizičnom ponašanju (npr. Powell i Ansic, 1997; Dolan, 2011; pregled u Byrnes, Miller i Schafer, 1999; iako vidi Sonfield i sur., 2001). Ta tendencija se u političkoj sferi „pretače“ u veću sklonost žena da na pitanja političkog znanja daju odgovor „nisam siguran/na“ (Mondak i Anderson, 2004; slično O’Laughlin i Brubaker, 1998), što je jedan od razloga za spolni jaz u političkom znanju; Lizotte i Sidman (2009) su pokazali kako se jaz smanjuje za 36% kada se „Ne znam“ odgovori izuzmu iz izračuna.

Gledajući rezultate ovog istraživanja čini se kako se ona mogu bolje objasniti s kognitivnim razlikama. S obzirom na prije navedene tendencije, pretpostavljamo kako su sudionice bolje integrirale dostupne podatke iz izborne kampanje i uspješnije su odredile kongruenciju svojih i stavova stranke. Naime, dosadašnja istraživanja pokazala su kako su muškarci skloniji korištenju heuristika (Darley i Smith, 1995), a u političkoj sferi se češće oslanjaju na „stranačku identifikaciju, povezanost uz pojedine vođe, specifične znakove koji su vezani uz događaj (poput neverbalnog ponašanja vođa na televiziji ili vrstu komunikacijskog kanala kojim se poruka prenosi)“ (Masters i de Waal, 1989:3). Jedan od razloga za to jest što dječaci i djevojčice različito konceptualiziraju svijet politike. Wolak i McDevitt (2011:527) ističu kako „za mlade muškarce, politika je oblast debate, neslaganja, i sparinga stranaka. Uključivanje u te debate rezultira većim političkim znanjem. Mlade žene na politiku gledaju drugačije ili imaju drugačija iskustva s politikom u društvenom okruženju, tako da političko znanje nije rezultat u tolikoj mjeri neslaganja i traženja konflikta već građanske prakse i građanstva.“ Rezultat različitih percepcija jest jača stranačka identifikacija kod muškaraca i veća uključenost u stranačku mašineriju (ibid). U ovom eksperimentu, dakle, sudionici nisu bili u mogućnosti koristiti političke heuristike, poput stranačke identifikacije ili heuristike sviđanja; nisu mogli donositi političke odluke na način na koji to uobičajeno čine. Međutim, ovo objašnjenje vrijedi samo za muške sudionike s ispodprosječnom političkom informiranosti. Kako politička informiranost kod muških sudionika raste (otprilike iznad prosjeka, ali ovisno o situacijskim ograničenjima), tako se povećava vjerojatnost glasovanja za točnu stranku. S druge strane, politička

informiranost ima mali efekt kod žena. Načelno dolazi do povećanja vjerojatnosti glasovanja za točnu stranku kako se povećava informiranost, ali neovisno o razini informiranosti sudionice su uvijek imale najveću vjerojatnost da će točno glasovati. Čini se kako su mogle donositi odluku na temelju političkih informacija iz kampanje neovisno o tome koliko su upućene u aktualna politička zbivanja.

9.8. Koji su problemi i potencijali ovakvog tipa istraživanja?

Kao i svakom znanstvenom radu, tako i ovome možemo naći niz zamjerki. Dio zamjerki nisu nedostaci *per se*, već su rezultat našeg teorijskog opredjeljenja. Naime, točno glasovanje koncept je koji je uronjen u predstavnički model demokracije i u isto vrijeme u kognitivni model političkog čovjeka. Jednako kao i predstavnički model demokracije, usmjeren je na odnos glasača i predstavnika, koji ih putem izbora biraju. Dakle, ne problematiziraju se drugi aspekti demokratskog poretka, poput građanske participacije i deliberacije, demokratskih vrijednosti, kontrole vladajućih, prava manjina, slobode govora i medija itd. Nadalje, točno glasovanje temelji se na pristupu teorije racionalnog izbora, unutar kojeg se zanemaruje proces formiranja preferencija, pretpostavlja savršena informiranost aktera i njihova neogranična komputacijska moć itd. Osim toga, zanemaruje se utjecaj nesvjesnih procesa, post-hoc racionalizacija i sl., već se pretpostavlja da je svako ponašanje rezultat aktivnog i svjesnog promišljanja. Posljednje, kognitivni model političkog čovjeka usmjeren je na kognitivne procese, te ne problematizira utjecaj makro struktura, poput društvenih rascjepa ili specifičnosti izbornog sustava, na glasovanje ili ostalih individualnih varijabli, poput ličnosti ili emocija. O ovim zamjerkama smo se detaljnije osvrnuli u prethodnim poglavljima, ali i uz njih vjerujemo kako je točno glasovanje opravdan koncept čija je korisnost za proučavanje političkog mišljenja i ponašanja pokazana.

Ostale zamjerke tiču se empirijskog dijela istraživanja, a na njih se naslanjaju i smjernice za buduća istraživanja. Krenimo prvo od same operacionalizacije. Točno glasovanje je u ovom istraživanju operacionalizirano isključivo kroz proksimalnu udaljenost između pozicija stranaka i glasača na nizu političkih pitanja. Riječ je, dakle, o ideal-tipskoj situaciji u kojoj je jedino važna vizija „dobrog društva“ stranke, tj. njen program. Međutim, u stvarnim političkim izborima korisnost koju glasač može ostvariti od stranke ne ovisi samo o usklađenosti s njenom vizijom društva već i u vjerojatnosti da stranka može i tu viziju ostvariti. Osim toga, odabir predstavnika ovisi i o izbornom sustavu; specifičnije, o tome kako se broj glasova na izborima

preračunava u broj mjesta u parlamentu. Možemo identificirati tri tipa izbornih sustava – većinski, unutar kojeg pobjedu na izborima nosi politički akter koji je dobio većinu glasova, proporcionalni (razmjerni), unutar kojeg se broj mjesta u parlamentu dodjeljuje proporcionalno ostvarenim glasovima, i miješani sustavi, koji su kombinacija prethodna dva (Norris, 2004). Većina demokratskih izbora u svijetu nakon Drugog svjetskog rata bila su provedena unutar većinskog sustava (Norris, 1997; 2004; Golder, 2005; iako je nakon 2000-ih većina izbornih sustava bila proporcionalna, vidi Bormann i Golder (2013)). Unutar tog sustava⁸⁴ građani bi u izračun glasovanja trebali uzeti i vjerojatnost da stranka osvoji vlast (Blas i sur., 2001). Korisno bi stoga bilo, za evaluaciju kvalitete glasovanja, nadograditi koncept točnog glasovanja s tim aspektima glasačke odluke. Takva nadogradnja bi i dalje zadržala ovaj koncept unutar pristupa teorije racionalnog izbora, specifičnije, unutar pristupa očekivane korisnosti.

Idući prijedlog za buduća istraživanja tiče se replikacija istraživanja. Kako bismo bolje utvrdili utjecaj individualnih i situacijskih karakteristika valjalo bi ponoviti ovo istraživanje, naravno, uz određene metodološke preinake. Kao prvo, bilo bi dobro koristiti različite mjere pozicija političkih stranaka, poput analize manifesta ili stranačkih upitnika. Drugo, replikaciju istraživanja bi bilo dobro provesti koristeći drugačije operacionalizacije individualnih i situacijskih karakteristika; primjerice, kognitivno opterećenje možemo operacionalizirati kao prisutnost tzv. *filler* zadataka; koristiti protokol razmišljanja naglas kao dodatnu mjeru strategija odlučivanja i sl. Treće, bilo bi dobro provesti replikaciju istraživanja s drugačijom političkom kampanjom, odnosno, drugačijim sadržajem, poput lokalnih ili predsjedničkih izbora. Četvrto, replikaciju bi trebalo provesti na drugačijem uzorku, u kojem bi bili sudionici van gradskih područja, sudionici s nižim razinama obrazovanja i većim rasponom političkih kompetencija. U konačnici, cilj replikacija s drugačijim operacionalizacijama, mjerama i uzorcima jest potvrda dobivenih rezultata, teorijskih očekivanja, ali i povećanje vanjske valjanosti (vidi McDermott, 2011).

Posljednje, buduća istraživanja trebala bi se usmjeriti na proširenje varijabli i ispitivanjem utjecaja faktora koji nisu direktno vezani uz politička pitanja. Naime, na ovo istraživanje možemo gledati kao na početnu fazu šireg istraživačkog programa kojim se želi ispitati proces donošenja izborne odluke iz kognitivne perspektive. Cilj empirijskog dijela bio je provjeriti kako funkcionira rekonstruirani koncept točnog glasovanja u što „čišćim“ uvjetima -

⁸⁴ Postoji i čitav niz analiza i teorijskih argumenata oko prisutnosti i korisnosti strateškog glasovanja u proporcionalnim (npr. Lago, 2008; Shikano, Herrmann, i Thurner, 2009) i miješanim sustavima (npr. Gschwend, 2007).

strukturiranoj političkoj kampanji koja se sastojala isključivo od pozicija stranaka na političkim pitanjima. Na taj način smo provjerili u kojoj mjeri građani mogu u „idealnim uvjetima“, a pritom zadržavajući u što većoj mjeri vanjsku valjanost, odabrati adekvatne političke predstavnike. Buduća istraživanja bi stoga trebala širiti kompleksnost političke kampanje. Primjerice, u ovom istraživanju sudionici nisu imali dovoljno okolinskih znakova, poput imena stranke, izgleda kandidata, podrške stranke od relevantnih grupacija, rezultata anketa itd., da bi adekvatno mogli koristiti standardne političke heuristike (Sniderman, Brody, Tetlock, 1991; Popkin, 1994; Lau i Redlawsk, 2001). Naredna istraživanja bi trebala provjeriti u kojoj mjeri se sudionici oslanjaju na takve heuristike i koliko su uspješni u tome, tj. u kojoj mjeri pomoću takvih heuristika mogu točno glasovati. Osim toga, bilo bi poželjno ispitati utjecaj drugih individualnih karakteristika, poput crta ličnosti ili kognitivnog stila, na točnost glasovanja. Nadalje, u ovom istraživanju sudionici su bili prisiljeni dati svoj glas jednoj od stranaka; u stvarnosti, veliki dio građana ne izlazi na izbore. Stoga bi bilo korisno ispitati kakav je odnos blizine pozicija stranaka i glasača i vjerojatnosti da glasač uopće izađe na izbore. Uz to, valjalo bi razvijati eksperimentalnu metodologiju kojom ćemo moći zahvaćati finese izborne kampanje. Primjerice, mogli bismo razviti izmišljene novinske portale koje bismo koristili u istraživanju; sudionici bi mogli sudjelovati u istraživanju u više etapa tijekom nekoliko tjedana i sl. Nadalje, valjalo bi ispitati koji su točno razlozi za netočno glasovanje. Moguće je kako je riječ o pogrešnoj percepciji pozicija stranaka, pogrešnom izračunu kongruencije, pristranosti prema određenoj stranci itd. Posljednje, valjalo bi provjeriti rekonstruirani koncept točnog glasovanja na izbornim anketama koje bi se u većoj mjeri usmjerile na pozicije građana na političkim pitanjima, važnosti koju pridaju svakoj od njih i sl.

9.9. Spoznaje doktorske disertacije i svijet života?

Cilj ove doktorske disertacije bio je dvostruk. Kao prvo, razraditi normu mišljenja i ponašanja, u vidu točnog glasovanja, koja bi u isto vrijeme trebala doprinositi kvaliteti života pojedinaca i kvaliteti demokracije u političkom sustavu. Drugo, provjeriti, koristeći eksperimentalnu proceduru, utjecaj različitih individualnih i situacijskih faktora na točnost glasovanja. Primjena prvog aspekta doktorske disertacije se čini lakšom – zahtjeva prihvaćanje rekonstruiranog koncepta točnog glasovanja kao poželjnog oblika političkog ponašanja kojem bismo trebali kao pojedinci, ali i kao politička zajednica, težiti. Primjena empirijskog dijela istraživanja pak zahtjeva svojevrsni skok u interpretaciji rezultata, iz laboratorijskih uvjeta na društvenu svakodnevicu. Unatoč tome što je riječ tek o jednom istraživanju točnog glasovanja koje, uz

to, ima ograničenu vanjsku valjanost, ipak ćemo se upustiti u raspravu o primjenama spoznaja ove doktorske disertacije.

Budući da smo činu glasovanja pristupili kao odluci koju građani donose, poboljšati taj čin možemo kroz razvoj individualnih sposobnosti ili kroz oblikovanje okoline. Osvrnimo se prvo na individualne sposobnosti. Pokazali smo u ovom radu kako je točnog glasovanje pozitivno povezano s političkom informiranosti. Nedavni izvještaj o održivim indikatorima upravljanja (Petak, Bartlett, i Bonker, 2016:26), ustvrdio je kako je „u Hrvatskoj političko znanje građana ograničeno. S jedne strane, politička zainteresiranost većine građana je ograničena. S druge, situacija u medijima otežava detaljno informiranje o specifičnim politikama vlade“. Osim toga, izgleda da postoje sustavne razlike u političkom znanju, primjerice između maturanata strukovnih srednjih škola i gimnazija (Bagić i Šalaj, 2011; komparativna analiza u Fraile, 2013). Isti autori (ibid:34) zaključuju kako bi „demokratska društva trebala omogućiti mladim ljudim da se tijekom odrastanja i obrazovanja, između ostalog, pripreme i za ulogu aktivnih građana. Ovo istraživanje sugerira kako hrvatsko društvo nije tom cilju posvetilo dovoljno pozornosti“. Nekoliko je, dakle, načina kojima bismo mogli povećati političku informiranost građana. Kao prvo, razvojem i implementacijom programa političkog obrazovanja razviti interes za politiku, povećati opće znanje o politici i razumijevanje demokratskog poretka i smisla glasovanja. Drugo, budući da su mediji sastavni dio demokratskog poretka (Dahlgren, 2009), na tragu Mihailidisa i Thevenina (2013:1619), smatramo kako bi u ključne građanske kompetencije trebalo uvrstiti medijsku pismenost. Na taj način, mlade ćemo socijalizirati da mogu „participirati, surađivati, i *online* se izražavati, te imati veću vjerojatnost da postaju *kritički mislioci, stvaraoci i komunikatori, te agenti društvene promjene*“. Na taj način, kao glasači, moći će bolje prikupljati informacije o političkim akterima i moći ih kritički evaluirati te spojiti u konačnu odluku prilikom glasovanja (iako vidi Schmitt-Beck i Kraft, 2014). Treće, razinu političke informiranosti moguće je i povećati tijekom izbornih kampanja. Naime, jedna od ključnih uloga medija u demokratskom poretku jest informiranje i educiranje građana (McNair, 1999), a sa slabljenjem stranačke identifikacije i odbacivanjem hipoteze minimalnog efekta (vidi npr. Bartels, 1993⁸⁵), narasla je uloga medija u glasačkom ponašanju i mišljenju⁸⁶.

⁸⁵ Bennett i Iyengar (2008) ističu kako bismo danas mogli, nakon era minimalnih i velikih efekata, ući u eru raznolikih efekata kroz istovremene procese stratifikacije i fragmentacija.

⁸⁶ Općenito, autori gledaju na političke medijske kampanje prvenstveno kroz negativnu prizmu, kao prostor za manipulaciju građana (npr. McNair, 2000; Tewksbury i Rittenberg, 2009), ili pozitivnu prizmu, kao prostor za učenje i deliberaciju (npr. Kraus i Davis, 1976; Grbeša, 2004; Lalić i Kunac, 2010). Ova diskusija pojačala se u posljednjih desetak godina kako je internet postajao sve važniji modus političke komunikacije, ali i participacije (npr. Delli Carpini i Keeter, 2002; Foot i Schneider, 2006; Kenski i Stroud, 2006; Brundidge i Rice, 2009; Reedy i Wells, 2009; Bakker i de Vreese, 2011). Naravno, nema konačnog odgovora, i Coleman i Blumler (2009) ističu

Praćenje političke kampanje povećava političko znanje građana; primjerice, Brians i Wattenberg (1996) pokazali su kako je dobro pamćenje i negativne i pozitivne političke kampanje bilo povezano s većom razinom političkog znanja, boljim pozicioniranjem kandidata na političkim pitanjima i učestalijim korištenjem političkih pitanja prilikom evaluacije kandidata.

Osim političke informiranosti, pokazali smo kako žene mogu točnije glasovati od muškaraca, te kako postoji značajna interakcija između te dvije varijable – žene su, neovisno o razini političke informiranosti, uvijek imale najveću vjerojatnost da daju točan glas, što su mogli tek iznadprosječno informirani muškarci. Kao razlog tome pretpostavili smo kako se muškarci i žene drugačije politički socijaliziraju te stoga drugačije pristupaju političkim informacijama i glasovanju. Budući da je pretpostavka u podlozi ove ideje da muškarci češće koriste političke heuristike, što je nešto što nismo provjeriti ovim istraživanjem, neopravdano je primijeniti ove rezultate u formiranju javnih politika ili društvenih naputaka. Međutim, valja istaknuti kako smo pokazali kako svijet politike, barem iz perspektive građana kao sudionika, nije nužno isključivo „muški svijet“.

Kognitivno opterećenje pod kojim su se sudionici našli pokazala se kao varijabla koja je u najvećoj mjeri doprinijela točnosti glasovanja. U skladu s očekivanjima, kada su sudionici suočeni s nižom razinom kognitivnog opterećenja oni mogu točnije glasovati. Niža razina kognitivnog opterećenja operacionalizirana je u ovom istraživanju kao situacija bez vremenskog ograničenja u okviru kojeg su informacije o strankama bile sustavno prezentirane i stalno dostupne sudionicima. Nasuprot toga, sudionici u situaciji visoke kognitivne opterećenosti su bili pod vremenskim ograničenjem, a informacije su bile prezentirane nesustavno i nisu bile cijelo vrijeme dostupne. Potonja situacija je korištena jer, između ostalog, dobro reprezentira izborne kampanje, pogotovo putem internet portala (Lau i Redlawsk, 1997; 2006). U skladu s time, valjalo bi raditi na što boljoj strukturi podataka s kojima se glasači susreću tijekom izborne kampanje, poput pozicioniranja svih stranaka na nizu relevantnih političkih pitanja; pozicije valja poduprijeti stranačkim programima ili izjavama čelnih ljudi iz stranaka. Drugim riječima, mediji moraju stvoriti okolinu koja će biti što bolji informator, ne nužno samo u količini informacija, već i u načinu na koji se te informacije prezentiraju (Kuklinski i sur., 2001; vidi i Šiber, 2007). Internet kao medij bi mogao u tome itekako pomoći

kako je u konačnici svejedno je li „internet demokracija“ dobra ili loša stvar; ona je neizbježna. Iako ne smatramo da je internet lijek za sve demokratske deficite, s obzirom na rezultate dosadašnjih istraživanja, skloniji smo optimističnom pogledu na ulogu interneta u demokratskom poretku.

– informacije su dostupnije, mediji su decentraliziraniji, omogućena je veća razina interaktivnosti, smanjena je cijena informiranja (Delli Carpini i Keeter, 2002; Reedy i Wells, 2009; Armoudian i Crigler, 2010). Međutim, ovaj korak zahtjeva da se izborne kampanje, ili barem medijsko predstavljanje stranaka, u većoj mjeri usmjere na politička pitanja, nasuprot trendu tabloidizacije i prikazivanju politike kao igre (o negativnim trendovima u Dautrich i Hartley, 1999; Coleman i Blumler, 2009). Prior (2007:14-16) ističe kako se „politika ne događa u praznom prostoru; događa se u medijskom okruženju“, i navodi kako „neka medijska okruženja omogućuju da interesi i sposobnosti građana doprinose njihovom korištenju medija i političkom učenju, dok druga okruženja postavljaju jaka ograničenja nad svima“. U Hrvatskoj, prema dostupnim istraživanjima (Rihtar, 1992; Grbeša, 2004; Kasapović, 2004; Kasapović, 2011; Grbeša i Tomičić, 2014; iako vidi Lalić i Kunac, 2010) građani redovito izjavljuju da odlučuju na temelju stranačkih programa⁸⁷, a i unutar samih izbornih kampanja politička pitanja čine oko polovice medijskih napisa. Međutim, valjalo bi raditi na što boljoj prezentaciji podataka tako da građani mogu lako usporediti sve stranke na njima relevantnim političkim pitanjima, što je zasigurno jedan zadatak medija koji je moguće ispuniti.

Posljednji aspekt na temelju kojeg možemo formirati savjete za poboljšanje točnosti glasovanja građana usmjeren je na strategije građana. Načelno, građani bi trebali prilikom glasovanja koristiti kompenzatorne strategije, tj. odvagati pozicije svih stranaka na svim relevantnim političkim pitanjima. Međutim, pokazali smo kako uspješnost strategije ovisi o kognitivnom opterećenju – ukoliko su građani pod visokim kognitivnim opterećenjem (npr. imaju malo vremena za donijeti odluku, preveliki broj opcija, previše informacija, nemaju pristup svim informacijama cijelo vrijeme) točnije će glasovati ako koriste nekompensatorne strategije, poput zadovoljenja, eliminacije po aspektima ili sl⁸⁸. Unatoč gore navedenim pozitivnim aspektima političkih kampanja i interneta kao političkog medija, njihov negativni aspekt se može vidjeti upravo u visokom kognitivnom opterećenju, tj. možemo govoriti kako je nusprodukt informiranja preopterećenje informacijama (McNair, 2000; Lau i Redlawsk, 2006).

⁸⁷ Naravno, teško je govoriti o tome koliko se zaista građani oslanjaju na politička pitanja prilikom formiranja svoje odluke, a koliko je riječ o post-hoc racionalizacijama. Upravo za odgovor na taj problem dobar uvid može nam dati eksperimentalna metodologija.

⁸⁸ Ovdje ponovno možemo vidjeti razliku između deskriptivnog, normativnog i preskriptivnog pristupa odlučivanju. Idealni ishod jest odabir stranke koja je u političkom prostoru najbliža glasačevim političkim pozicijama. Ukoliko građani koriste predloženi proces (vidi Poglavlje 4, str. 80) uvijek će točno glasovati; tj. riječ je o normativnom procesu. Nasuprot tome je deskriptivni pristup glasovanju koji nam pokazuje kako građani, kada su suočeni s visokim kognitivnim opterećenjem, točnije glasuju ako koriste manje kompleksne strategije odlučivanja – preskripcije uzimaju u obzir ovaj rezultat i stoga ističemo kako nije poželjno da građani u situaciji visokog kognitivnog opterećenja koriste kompleksne strategije. Ovo ne znači, međutim, da je normativni ishod i proces doveden u pitanje (vidjeti i u Gigerenzer i Gaissmaier, 2011).

Riggle (1992) ističe kako se čini da „naše tehnološki napredno političko okruženje stvara preopterećenje informacijama u tolikoj mjeri da su građani primorani pribjeći heuristikama stranke ili imidža kako bi se nosili s obilnošću trivijalnih informacija iz kampanje“.

10. Zaključak

Ova doktorska disertacija imala je dva cilja – ponuditi rekonstrukciju pojma točnog glasovanja i empirijski provjeriti utjecaj individualnih i situacijskih karakteristika na točno glasovanje. Za potrebe prvog cilja, u okviru predstavničkog modela demokracije, točno glasovanje definirano je kao glasovanje za stranku čije su preferencije u najvećoj mjeri u skladu s preferencijama glasača. Drugim riječima, točan glas je onaj koji je dan stranci koja najbolje zastupa naše interese. Točno glasovanje operacionalizirano je unutar višedimenzionalnog političkog prostora, formiranog od niza političkih pitanja. Stavove glasača i stranaka možemo smjestiti u taj prostor i odrediti udaljenosti između njih, a točan glas je, stoga, onaj dan stranci čiji su stavovi najmanje udaljeni od stavova glasača. Točno glasovanje koristan je koncept pomoću kojeg možemo evaluirati kvalitetu glasačke odluke građana i reći je li glasač pogriješio; tj. dao glas stranci koja ne zastupa njegove interese u najvećoj mjeri. U drugom dijelu disertacije predstavljeni su rezultati eksperimentalnog istraživanja čiji je cilj bio provjeriti antecedente točnog glasovanja. Pokazano je kako muškarci netočnije glasuju, ali ujedno kako više razine političke informiranosti imaju veliki utjecaj na njihovu točnost glasovanja; kod žena politička informiranost ima mali utjecaj. Osim toga, rezultati ukazuju na dobru sposobnost sudionika da prilagode strategije odlučivanja zahtjevima situacije. Naime, iako su načelno točnije glasovali sudionici koji su koristili kompleksnije (kompenzatorne) strategije, taj nalaz vrijedi samo u situaciji niske kognitivne opterećenosti. Sudionici koji su, u situaciji visoke kognitivne opterećenosti, koristili nekompenzatorne strategije su točnije glasovali od ostalih sudionika. Drugim riječima, sudionici su se ponašali kao adaptivni donosioci odluka.

U srži ova doktorska disertacija ponudila je jednu građansku kompetenciju u vidu norme političkog mišljenja i odlučivanja. Unutar predstavničke demokracije poželjno je da građani točno glasuju, tj. da biraju predstavnike u parlamentu čije su preferencije najbliže njihovima. Koncept točnog glasovanja omogućava nam da evaluiramo biračko ponašanje imajući na umu to očekivanje od građana. Unatoč detaljnoj teorijskoj razradi i eksperimentalnom istraživanju koje je provedeno, na ovu radnju treba gledati kao na početak jednog dugotrajnijeg istraživačkog programa. Naime, nakon teorijske rekonstrukcije norme točnog glasovanja provedeno istraživanje je nulti korak – njime se htjelo provjeriti mogu li građani, u relativnom političkom vakuumu, točno glasovati, i koje individualne i situacijske karakteristike pospješuju kvalitetu njihovog odabira. Naknadna istraživanja valja usmjeriti na odnos točnog i strateškog glasovanja te na empirijske provjere koje će uzimati u obzir stvarne stranke i izbore, odnosno provjeriti pospješuje li, ili inhibira, politički svijet van laboratorija točnost glasovanja građana.

11. Literatura

- Abramowitz, A. I. (1995). It's Abortion, Stupid: Policy Voting in the 1992 Presidential Election. *The Journal of Politics*, 57 (1), 176-186.
- Abramson, P. R., Aldrich, J. H., Paolino, P., i Rohde, D. W. (1992). „Sophisticated“ Voting in the 1988 Presidential Primaries. *American Political Science Review*, 86 (1), 55-69.
- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., i Sanford, R. N. (1950). *The Authoritarian Personality*. Harper & Row. New York.
- Ajzen, I. (2001). Nature and Operation of Attitudes. *Annual Review of Psychology*, 52, 27-58.
- Aldrich, J. H. (1993). Rational Choice and Turnout. *American Journal of Political Science*, 37 (1), 246-278.
- Alexander, J. C., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N. J., i Sztompka, P. (2004). *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkley: University of California Press.
- Alford, J. R., i Hibbing, J. R. (2004). The Origin of Politics: An Evolutionary Theory of Political Behavior. *Perspective on Politics*, 2 (4), 707-723. doi: 10.1017/s1537592704040460
- Almond, G. A. (1966). Political Theory and Political Science. *The American Political Science Review*, 60 (4), 869-879.
- Alonso, S., Keane, J., i Merkel, W. (2011). Editors' introduction: Rethinking the future of representative democracy. U: S. Alonso, J., Keane, i W. Merkel (Ur.), *The Future of Representative Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press:1-22.
- Alt, J. E., Lassen, D. D., i Marshall, J. (2014). *Information, Source Credibility and Political Sophistication: Experimental Evidence on Economic Voting*, Cambridge, MA: Harvard University.
- Altemeyer, B. (1998). The other „authoritarian personality.“ *Advances in experimental social psychology*, 30, 47-92.
- Althaus, S. L. (2003). *Collective Preferences in Democratic Politics. Opinion Surveys and the Will of the People*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Alvarez, R. M., i Nagler, J. (2000). A new approach for modelling strategic voting in multiparty elections. *British Journal of Political Science*, 30 (1), 57-75.
- Alvarez, R. M., Levin, I., Mair, P., i Trechsel, A. (2014). Party Preferences in the digital age: The impact of voting advice applications. *Party Politics*, 20 (2), 227-236.
- Andersen, R. (2012). Support for democracy in cross-national perspective: The detrimental effect of economic inequality. *Research in Social Stratification and Mobility*, 30, 389-402.
- Anderson, L. (2001). The Implications of Institutional Design for Macroeconomic Performance: Reassessing the Claims of Consensus Democracy. *Comparative Political Studies*, 34 (4), 429-452.
- Antunes, R. (2010). Theoretical models of voting behaviour. *Exedra*, 4, 145-170. Dostupno na: http://www.exedrajournal.com/docs/N4/10C_Rui-Antunes_pp_145-170.pdf
- Arceneaux, K., Johnson, M., i Maes, H. H. (2012). The genetic basis of political sophistication. *Twin Research and Human Genetics*, 15 (1), 34-41.

- Ariely, D. (2008). *Predictably Irrational. The Hidden Forces That Shape Our Decisions*. New York: Harper Collins.
- Ariely, G., i Davidov, E. (2010). Can we Rate Public Support for Democracy in a Comparable Way? Cross-National Equivalence of Democratic Attitudes in the World Value Survey. *Social Indicators Research*, 104 (2), 271-286.
- Aristotel (1988). *Politika*. Zagreb: Globus.
- Armington, K., i Guthmann, K. (2013). Democracy in crisis? The declining support for national democracy in European countries, 2007-2011. *European Journal of Political Research*, 53 (3), 423-442.
- Armoudian, M., i Crigler, A. N. (2010). Constructing The Vote: Media Effects in a Constructionist Model. U: J. E. Leighley (Ur.), *The Oxford Handbook of American Elections and Political Behavior*. Oxford University Press. Oxford: 301-326.
- Arrow, K. J. (1951). *Social Choice and Individual Values*. New York: John Wiley & Sons.
- Ashworth, S., i de Mesquita, E. B. (2014). Is Voter Competence Good for Voters?: Information, Rationality, and Democratic Performance. *American Political Science Review*, 108 (3), 565-587.
- Austen-Smith, D. (1989). Sincere Voting in Models of Legislative Elections. *Social Choice and Welfare*, 6, 287-299.
- Austen-Smith, D., i Banks, J. (1988). Elections, Coalitions, and Legislative Outcomes. *The American Political Science Review*, 82 (2), 405-422.
- Baddeley, M. (2010). Herding, social influence and economic decision-making: socio-psychological and neuroscientific analyses. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 365 (1538), 281-290.
- Bagić, D. (2007). Društveni rascjepi i stranačke preferencije na izborima za Hrvatski sabor 2003. godine. *Politička misao*, 44 (4), 93-115. Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/file/32706>
- Baker, F. B. (2001). *The Basics of Item Response Theory*. Madison: ERIC Clearinghouse on Assessment and Evaluation.
- Bakker, T. P., i de Vreese, C. H. (2011). Good News for the Future? Young People, Internet Use, and Political Participation. *Communication Research*, 38 (4), 451-470.
- Baldassarri, D., i Schadee, H. (2006). Voter heuristics and political cognition in Italy: An empirical typology. *Electoral Studies*, 25, 448-466.
- Barabas, J., Jerit, J., Pollock, W., i Rainey, C. (2014). The Question(s) of Political Knowledge. *American Science Political Review*, 108 (4), 840-855.
- Barker, D. C., i Hansen, S. B. (2005). All Things Considered: Systematic Cognitive Processing and Electoral Decision-making. *The Journal of Politics*, 67 (2), 319-344.
- Baron, J. (2004). Normative Models of Judgment and Decision Making. U: D. J. Koehler, i N. Harvey (Ur.), *Blackwell Handbook of Judgment and Decision Making*. Oxford: Blackwell Publishing: 19-36.
- Baron, J. (2008). *Thinking and Deciding*. New York: Cambridge University Press.
- Bartels, L. M. (1986). Issue Voting Under Uncertainty: An Empirical Test. *American Journal of Political Science*, 30 (4), 709-728.
- Bartels, L. M. (1993). Messages Received: The Political Impact of Media Exposure. *The American Political Science Review*, 87 (2), 267-285.

- Bartels, L. M. (1996). Uninformed Votes: Information Effects in Presidential Elections. *American Journal of Political Science*, 40 (1), 194-230.
- Bartels, L. M. (2003). Democracy with Attitudes. U: M. B. MacKuen, i G. Rabinowitz (Ur.), *Electoral Democracy*. Ann Arbor: University of Michigan Press: 48-82.
- Bartels, L. M. (2010). The Study of Electoral Behavior. U: J. E. Leighley (Ur.), *The Oxford Handbook of American Elections and Political Behavior*. Oxford University Press. Oxford: 240-262.
- Bartle, J., i Laycock, S. (2012). Telling more than they can know? Does the most important issue really reveal what is most important to voters? *Electoral Studies*, 31, 679-688.
- Baubock, R. (2008). Normative political theory and empirical research. U: D. della Porta i M. Keating (Ur.), *Approaches and Methodologies in the Social Sciences. A Pluralist Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press. 40-60.
- Baum, M. A., i Jamison, A. S. (2006). The Oprah Effect: How Soft News Helps Inattentive Citizens Vote Consistently. *The Journal of Politics*, 68 (4), 946-959.
- Baumol, W. J., i Blinder, A. S. (2011). *Macroeconomics. Principles and policy*. Mason: South-Western Cengage Learning.
- Becker, G. S. (1993). *Nobel Lecture: The Economic Way of Looking at Behavior*. *Journal of Political Economy*, 101 (3), 385-409.
- Bellamy, R. (1994). „Dethroning Politics“: Liberalism, Constitutionalism and Democracy in the Thought of F.A. Hayek. *British Journal of Political Science*, 24 (4), 419-441.
- Bendor, J., Diermeier, D., Siegel, D. A., i Ting, M. M. (2011). *A Behavioral Theory of Elections*. New Jersey: Princeton University Press.
- Bennet, W. L., i Iyengar, S. (2008). A New Era of Minimal Effects? The Changing Foundations of Political Communication. *Journal of Communication*, 58, 707-731. doi: 10.1111/j.1460-2466.2008.00410.x
- Bennett, L. L. M., i Bennett, S. E. (1989). Enduring Gender Differences in Political Interest. The Impact of Socialization and Political Dispositions. *American Politics Quarterly*, 17 (1), 105-122.
- Bennett, W. L., i Iyengar, S. (2008). A New Era of Minimal Effects? The Changing Foundations of Political Communication. *Journal of Communication*, 58, 707-731.
- Benoit, K., i Laver, M. (2012). The dimensionality of political space: Epistemological and methodological considerations. *European Union Politics*, 13 (2), 194-218.
- Berelson, B. (1952). Democratic Theory and Public Opinion. *The Public Opinion Quarterly*, 16 (3), 313-330. doi: 10.1086/266397
- Berelson, B. R., Lazarsfeld, P. F., i McPhee, W. N. (1954). *Voting: A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign*. Chicago: Chicago University Press.
- Berglund, F., Holmberg, S., Schmitt, H., i Thomassen, J. (2005). Party Identification and Party Choice. U: J. Thomassen (Ur.), *The European Voter. A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford University Press. Oxford: 106-124.
- Berinsky, A. J., i Lenz, G. S. (2011). Education and Political Participation: Exploring the Causal Link. *Political Behavior*, 33, 357-373.
- Bingham Powell Jr., G. (2000). *Elections as Instruments of Democracy. Majoritarian and Proportional Visions*. New Haven: Yale University Press.

- Birch, A. H. (2007). *The concepts and theories of modern democracy*. New York: Routledge.
- Blais, A., Nadeau, R., Gidengil, E., i Nevitte, N. (2001). Measuring strategic voting in multiparty plurality elections. *Electoral Studies*, 20, 343-352.
- Blais, A., Nadeau, R., Gidengil, E., i Nevitte, N. (2001). The formation of party preferences: Testing the proximity and directional models. *European Journal of Political Research*, 40, 81-91.
- Boonen, J., Pedersen, E. F., i Hooghe, M. (2014). *The influence of political sophistication and party identification on party-voter congruence: a comparative analysis of 37 countries*. Paper presented at the annual 'Elections, Public Opinion and Parties (EPOP)' conference 12-14 September 2014, University of Edinburgh.
- Borgida, E., Federico, C. M., i Sullivan, J. L. (2009). Introduction: Normative Conceptions of Democratic Citizenship and Evolving Empirical Research. U: E. Borgida, C. C. Federico, i J. L. Sullivan (Ur.), *The Political Psychology of Democratic Citizenship*. Oxford University Press. New York: 1-22.
- Bormann, N. i Golder, M. (2013). Democratic Electoral Systems around the world, 1946-2011. *Electoral Studies*, 32, 360-369.
- Bošnjak, M., Galešić, M., i Kliček, B. (2008). Determinants of Online Political Participation in Croatia. *Društvena istraživanja*, 17 (4-5), 747-769.
- Bouchard Jr., T. J., i Loehlin, J. C. (2001). Genes, Evolution, and Personality. *Behavior Genetics*, 31 (3), 243-273.
- Boulding, C., i Wampler, B. (2010). Voice, Votes, and Resources: Evaluating the Effect of Participatory Democracy on Well-being. *World Development*, 38 (1), 125-135.
- Bowles, S., i Gintis, H. (2006). Social preferences, homo economicus, and zoon politikon. U: R. E. Goodin i C. Tilly (Ur.), *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. Oxford: Oxford University Press: 172-186.
- Bowman, C. H., i Fishbein, M. (1978). Understanding Public Reaction to Energy Proposals: An Application of the Fishbein Model. *Journal of Applied Social Psychology*, 8 (4), 319-340.
- Boyarin, J. (1994). Space, Time, and the Politics of Memory. U: J. Boyarin (Ur.), *Remapping Memory. The Politics of TimeSpace*. Minneapolis: University of Minnesota Press: 1-38.
- Brader, T. (2005). Striking a Responsive Chord: How Political Ads Motivate and Persuade Voters by Appealing to Emotions. *American Journal of Political Science*, 49 (2), 388-405.
- Brady, H. E., i Sniderman, P. M. (1985). Attitude Attribution: A Group Basis for Political Reasoning. *The American Political Science Review*, 79 (4), 1061-1078.
- Bramlett, B. H. (2013). Aged Communities and Political Knowledge. *American Politics Research*, 41 (4), 674-698.
- Brewster Smith, M. (1958). Opinions, Personality, and Political Behavior. *The American Political Science Review*, 52 (1), 1-17. doi: 10.2307/1953010
- Brians, C. L. (2005). Women for Women? Gender and Party Bias in Voting for Female Candidates. *American Politics Research*, 33 (3), 357-375.

- Brians, C. L., i Wattenberg, M. P. (1996). Campaign Issue Knowledge and Salience: Comparing Reception from TV Commercials, TV News and Newspapers. *American Journal of Political Science*, 40 (1), 172-193.
- Broder, A. (2003). Decision Making With the „Adaptive Toolbox“: Influence of Environmental Structure, Intelligence, and Working Memory Load. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 29 (4), 611-625.
- Broder, A., i Newell, B. R. (2008). Challenging some common beliefs: Empirical work within the adaptive toolbox metaphor. *Judgment and Decision Making*, 3 (3), 205-214.
- Brody, R. A., i Page, B. I. (1972). Comment: The Assessment of Policy Voting. *American Political Science Review* 66 (2), 450-458.
- Brody, R. A., i Page, B. I. (1973). Indifference, Alientation and Rational Decisions: The Effects of Candidate Evaluations on Turnout and the Vote. *Public Choice*, 15 (1), 1-17. doi: 10.1007/bf01718840
- Brown, R. (1965). The Authoritarian Personality and the Organization of Attitudes. U: R. Brown (Ur.), *Social Psychology*. Free Press. New York: 477-546.
- Brown, W. (2010). We Are All Democrats Now... *Theory & Event*, 13 (2).
- Brundidge, J., i Rice, R. E. (2009). Political engagement online: do the information rich get richer and the like-minded more similar? U: A. Chadwick i P. N. Howard (Ur.), *Routledge Handbook of Internet Politics*. Oxon: Routledge: 144-156.
- Brysk, A. (1995). „Hearts and Minds“: Bringing Symbolic Politics Back In. *Polity*, 27 (4), 559-585.
- Bufacchi, V. (2001). Voting, rationality and reputation. *Political Studies*, 49, 714–729.
- Bullock, J. G. (2011). Elite influence on public opinion in an informed electorate. *American Political Science Review*, 105 (03), 496-515.
- Burušić, I. (2013). *Statističko izvješće 1468. Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. Stanovništvo prema spolu i starosti*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- Bustein, P. (2003). The Impact of Public Opinion on Public Policy: A Review and an Agenda. *Political Research Quarterly*, 56 (1), 29-40.
- Byrnes, J. P., Miller, D. C., i Schafer, W. D. (1999). Gender Differences in Risk Taking: A Meta-Analysis. *Psychological Bulletin*, 125 (3), 367-383.
- Cabannes, Y. (2004). Participatory budgeting: a significant contribution to participatory democracy. *Environment & Urbanization*, 16 (1), 27-46.
- Cacioppo, J. T., i Visser, P. S. (2003). Political Psychology and Social Neuroscience: Strange Bedfellows or Comrades in Arms? *Political Psychology*, 24 (4), 647-656. doi: 10.1046/j.1467-9221.2003.00345.x
- Campbell, A. L., i Binstock, R. H. (2011). Politics and Aging in the United States. U: R. H. Binstock, i L. K. George (Ur.), *Handbook of Aging and the Social Sciences*. London: Elsevier: 265-279.
- Campbell, A., Converse, P. E., Miller, W. E., i Stokes, D. E. (1964). *The American Voter. An Abridgment*. New York: John Wiley & Sons.
- Caplan, B. (2006). *The Myth of the Rational Voter. Why Democracies Choose Bad Policies*. New Jersey: Princeton University Press.

- Caprara, G. V., Schwartz, S., Capanna, C., Vecchione, M., i Barbaranelli, C. (2006). Personality and Politics: Values, Traits, and Political Choice. *Political Psychology*, 27 (1), 1-28. doi: 10.1111/j.1467-9221.2006.00447.x
- Carmines, E. G., i Stimson, J. A. (1980). The Two Faces of Issue Voting. *The American Political Science Review*, 74 (1), 78-91.
- Carruba, C., i Timpone, E. J. (2005). Explaining Vote Switching Across First- and Second-Order Elections. Evidence From Europe. *Comparative Political Studies*, 38 (3), 260-281.
- Carson, J. (2007). *The Measure of Merit. Talents, Intelligence, and Inequality in the French and American Republics, 1750-1940*. New Jersey: Princeton University Press.
- Chaney, C. K., Alvarez, R. M., i Nagler, J. (1998). Explaining the Gender Gap in U.S. Presidential Elections, 1980-1992. *Political Research Quarterly*, 51 (2), 311-339.
- Chiao, J. Y., Bowman, N. E., i Gill, H. (2008). The Political Gender Gap: Gender Bias in Facial Inferences that Predict Voting Behavior. *PLoS ONE*, 3 (10), e3666.
- Cho, S., i Endersby, J. W. (2003). Issues, the spatial theory of voting, and British general elections: A comparison of proximity and directional models. *Public Choice*, 114, 275-293.
- Chong, D. (2000). *Rational Lives. Norms and Values in Politics and Society*. Chicago: The University of Chicago Press Books.
- Christiano, T. (1995). Voting and Democracy. *Canadian Journal of Philosophy*, 25 (3), 395-414.
- Cipek, T. (2007). Politike povijesti u Republici Hrvatskoj. U: T. Cipek, i O. Milosavljević (Ur.). *Kultura sjećanje. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*. Zagreb: Disput. 13-26.
- Claassen, R. L. (2007). Ideology and Evaluation in an Experimental Setting. Comparing the Proximity and the Directional Models. *Political Research Quarterly*, 60 (2), 263-273.
- Cohen, J. (1997). Deliberation and Democratic Legitimacy. U: J. Bohman i W. Rehg (Ur.), *Deliberative Democracy. Essays on Reason and Politics*. Cambridge: The MIT Press: 67-92.
- Coleman, S., i Blumler, J. G. (2009). *The Internet and Democratic Citizenship. Theory, Practice and Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Conover, P. J., i Feldman, S. (1984). How People Organize the Political World: A Schematic Model. *American Journal of Political Science*, 28 (1), 95-126.
- Converse, P. E. (1964). The Nature of Belief Systems in Mass Public. U: D. E. Apter (Ur.), *Ideology and Discontent*. New York: The Free Press: 206-261.
- Converse, P. E. (2000). Assessing the Capacity of Mass Electorates. *Annual Review of Political Science*, 3, 331-353.
- Conway, M. M. (2000). Gender and Political Participation. U: S. Tolleson-Rinehart, i J. J. Josephson (Ur.), *Gender and American Politics. Women, Men, and the Political Process*. New York: M. E. Sharpe: 74-88.
- Cowen, T. (2004). How Do Economists Think About Rationality? U: M. Byron (Ur.), *Satisficing and Maximizing. Moral Theorists on Practical Reason* (str. 213-237). New York: Cambridge University Press.

- Cox, G. W. (1994). Strategic Voting Equilibria Under The Single Nontransferable Vote. *American Political Science Review*, 88 (3), 608-621.
- Cutler, F. (2002). The Simplest Shortcut of All: Sociodemographic Characteristics and Electoral Choice. *The Journal of Politics*, 64 (2), 466-490.
- Čorkalo, D., Kamenov, Ž., i Tadinac-Babić, M. (2001). Autoritarnost, stav prema stanju demokracije i percepcija razvojnih ciljeva Hrvatske. *Društvena istraživanja*, 6 (56), 1159-1177. Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/file/31155>
- Čular, G. (1999). Koncept lijevog i desnog u empirijskoj političkoj znanosti: značenje, razumijevanje, struktura, sadržaj. *Politička misao*, 36 (1), 153-168.
- Dahl, R. A. (1998). *On Democracy*. New Haven: Yale University Press.
- Dahl, R. A. (2006). *A Preface to Democratic Theory. Expanded Edition*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Dahlgren, P. (2009). *Media and Political Engagement. Citizens, Communication, and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dalton, R. J. (1996). Political Cleavages, Issues, and Electoral Change. U: L. LeDuc, R. G. Niemi, i P. Norris (Ur.), *Comparing Democracies: Elections and Voting in Global Perspective*. Thousand Oaks: Sage Publications: 319-342.
- Dalton, R. J. (2008). Citizenship Norms and the Expansion of Political Participation. *Political Studies*, 56, 76-98.
- Dalton, R. J. (2010). Ideology, partisanship, and democratic development. *Comparing democracies*, 3, 143-164.
- Dalton, R. J., i Klingemann (2007). Citizens and Political Behavior. U: R. J. Dalton, i H. Klingemann (Ur.), *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford: Oxford University Press: 3-27.
- Dalton, R. J., i Wattenberg, M. P. (1993). The Not So Simple Act of Voting. U: A. W. Finifter (Ur.), *Political Science: The State of the Discipline II*. Washington: American Political Science Association. Washington: 193-218.
- Dancey, L., i Sheagley, G. (2013). Heuristics Behaving Badly: Party Cues and Voter Knowledge. *American Journal of Political Science*, 57 (2), 312-325.
- Darley, W. K., i Smith, R. E. (1995). Gender Differences in Information Processing Strategies: An Empirical Test of the Selectivity Model in Advertising Response. *Journal of Advertising*, 24 (1), 41-56.
- Dassonneville, R. (2012). Electoral volatility, political sophistication, trust and efficacy: A study on changes in voter preferences during the Belgian regional elections of 2009. *Acta Politica*, 47 (1), 18-41.
- Dautrich, K., i Hartley, T. H. (1999). *How The News Media Fail American Voters. Causes, Consequences, and Remedies*. New York: Columbia University Press.
- Davis, O. A., Hinich, M. J., i Ordeshook, P. C. (1970). An Expository Development of a Mathematical Model of the Electoral Process. *The American Political Science Review*, 64 (2), 426-448.
- De Acedo Lizarraga, M. L. S., De Acedo Baquedano, M. T. S., i Cardelle-Elawar, M. (2007). Factors that affect decision making: gender and age differences. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*, 7 (3), 381-391.

- De Graaf, J. (2010). The Irresistible Rise of Stenwijzer. U: L. Cedroni, i D. Garzia (Ur.), *Voting Advice Applications in Europe. The State of the Art*. Napoli: Scriptaweb:35-46.
- De Montesquieu, C. L. de S. (1777 | 2016). *The Complete Works of M. de Montesquieu*. Preuzeto 25.02.2016. s http://lf-oll.s3.amazonaws.com/titles/837/0171-01_Bk.pdf
- De Vreese, C. H. (2005). The Spiral of Cynicism Reconsidered. *European Journal of Communication, 20* (3), 283-301.
- Delli Carpini, M. X., i Keeter, S. (1991). Stability and Change in the U.S. Public's Knowledge of Politics. *Public Opinion Quarterly, 55* (4), 583-612.
- Delli Carpini, M. X., i Keeter, S. (2000). Gender and Political Knowledge. U: S. Tolleson-Rinehart, i J. J. Josephson (Ur.), *Gender and American Politics. Women, Men, and the Political Process*. New York: M. E. Sharpe: 21-52.
- Delli Carpini, M. X., i Keeter, S. (2002). The Internet and an informed citizenry. U: D. Anderson i M. Cornfield (Ur.), *The civic web*. Lanham: Rowman & Littlefield: 129-153.
- Delli Carpini, M. X., Keeter, S., i Kenamer, J. D. (1994). Effects of the News Media Environment on Citizen Knowledge of State Politics and Government. *Journalism Quarterly, 71* (2), 443-456.
- Delli Carpini, M. X., Keeter, S., i Kenamer, J. D. (1994). Effects of the News Media Environment on Citizen Knowledge of State Politics and Government. *Journalism Quarterly, 71* (2), 443-456.
- Digman, J. M. (1990). Personality Structure: Emergence of the Five-Factor Model. *Annual Review of Psychology, 41*, 417-440. doi: 10.1146/annurev.ps.41.020190.002221
- Dolan, K. (2011). Do Women and Men Know Different Things? Measuring Gender Differences in Political Knowledge. *The Journal of Politics, 73* (1), 97-107.
- Dow, J. K. (2009). Gender Differences in Political Knowledge: Distinguishing Characteristics-Based and Returns-Based Differences. *Political Behavior, 31*, 117-136.
- Downs, A. (1957a). An Economic Theory of Political Action in a Democracy. *The Journal of Political Economy, 65* (2), 135-150. doi: 10.1086/257897
- Downs, A. (1957b). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row.
- Duncan, G., i Lukes, S. (1963). The New Democracy. *Political Studies, 11* (2), 156-177.
- Dusso, A. (2015). Incorrect Voting in the 2012 U.S. Presidential Election: How Partisan and Economic Cues Fail to Help Low-Information Voters. *Electoral Studies, 37*, 50-62.
- Dusso, A. (2015). Incorrect voting in the 2012. US presidential election: How partisan and economic cues fail to help low-information voters. *Electoral Studies, 37*, 50-62.
- Eagly, A. H. (1995). The Science and Politics of Comparing Women and Men. *American Psychologist, 50* (3), 145-158.
- Easton, D. (1969). The New Revolution in Political Science. *The American Political Science Review, 63* (4), 1051-1061.
- Easton, D. (1985). Political Science in the United States: Past and Present. *International Political Science Review, 6* (1), 133-152.
- Edland, A., i Svenson, O. (1993). Judgment and Decision Making Under Time Pressure. U: O. Svenson, i A. J., Maule (Ur.), *Time Pressure and Stress in Human Judgment and Decision Making*. New York: Plenum Press: 27-40.

- Edlin, A., Gelman, A., i Kaplan, N. (2007). Voting as a Rational Choice. Why and How People Vote to Improve the Well-Being Of Others. *Rationality and Society*, 19 (3), 293-314.
- Edlund, L., i Pande, R. (2002). Why Have Women Become Left-Wing? The Political Gender Gap and the Decline in Marriage. *The Quarterly Journal of Economics*, 917-961.
- Einhorn, H. J. (1971). Use of Nonlinear, Noncompensatory Models as a Function of Task and Amount of Information. *Organizational Behavior and Human Performance*, 6, 1-27.
- Einhorn, H. J., i Hogarth, R. M. (1981). Behavioral Decision Theory: Processes of Judgment and Choice. *Annual Review of Psychology*, 32, 53-88.
- Eisenhardt, K. M., i Zbaracki, M. J. (1992). Strategic Decision Making. *Strategic Management Journal. Special Issue: Fundamental Themes in Strategy Process Research*, 13, 17-37.
- Ekman, J., i Amna, E. (2012). Political Participation and Civic Engagement: Towards a New Typology. *Human Affairs*, 22, 283-300
- Elster, J. (1997). The Market and the Forum: Three Varieties of Political Theory. U: J. Bohman i W. Rehg (Ur.), *Deliberative Democracy. Essays on Reason and Politics*. Cambridge: The MIT Press: 3-34.
- Elster, J. (1998). Emotions and Economic Theory. *Journal of Economic Literature*, 36 (1), 47-74.
- Enelow, J. M., i Hinich, M. J. (1981). A New Approach to Voter Uncertainty in the Downsian Spatial Model. *American Journal of Political Science*, 25 (3), 483-493.
- Enelow, J. M., i Hinich, M. J. (1982). Ideology, Issues, and the Spatial Theory of Elections. *The American Political Science Review*, 76 (3), 493-501.
- Enns, P. K., i Kellstedt, P. M. (2008). Policy Mood and Political Sophistication: Why Everybody Moves Mood. *British Journal of Political Science*, 38 (3), 433-454.
- Evans, J. A. J. (2004). *Voters & Voting. An Introduction*. London: Sage Publications.
- Evans, J. S. B. T. (2008). Dual-Processing Accounts of Reasoning, Judgment, and Social Cognition. *Annual Review of Psychology*, 59, 255-278. doi: 10.1146/annurev.psych.59.103006.093629
- Ewen, R. B. (2014). *An Introduction to Theories of Personality*. New York: Psychology Press.
- Feldman, S. (1988). Structure and Consistency in Public Opinion: The Role of Core Beliefs and Values. *American Journal of Political Science*, 32 (2), 416-440.
- Ferejohn, J. A., i Fiorina, M. P. (1974). The paradox of not voting: A decision theoretic analysis. *American Political Science Review*, 68 (2), 525-536. doi: 10.2307/1959502
- Finkel, S. E. (1985). Reciprocal Effects of Participation and Political Efficacy: A Panel Analysis. *American Journal of Political Science*, 29 (4), 891-913.
- Fiorina, M. P. (1978). Economic Retrospective Voting in American National Elections: A Micro-Analysis. *American Journal of Political Science*, 22 (2), 426-443.
- Fiorina, M., Abrams, S., i Pope, J. (2003). The 2000 US presidential election: Can retrospective voting be saved?. *British Journal of Political Science*, 33 (2), 163-187.

- Fishbein, M., i Coombs, F. S. (1974). Basis for Decision: An Attitudinal Analysis of Voting Behavior. *Journal of Applied Social Psychology*, 4 (2), 95-124.
- Fishkin, J. S. (2008). Ostvarivati deliberativnu demokraciju: virtualne i mogućnosti *licem u lice*. *Politička misao*, 45 (3-4), 7-26.
- Fishkin, J. S. (2009). *When the People Speak. Deliberative Democracy and Public Consultation*. Oxford: Oxford University Press.
- Fiske, S. T., i Taylor, S. E. (1991). *Social Cognition*. New York: McGraw-Hill.
- Fiske, S. T., Kinder, D. R., i Larter, W. M. (1983). The Novice and the Expert: Knowledge-Based Strategies in Political Cognition. *Journal of Experimental Social Psychology*, 19, 381-400.
- Fiske, S. T., Lau, R. R., i Smith, R. A. (1990). On the Varieties and Utilities of Political Expertise. *Social Cognition*, 8 (1), 31-48.
- Fivaz, J., i Nadig, G. (2010). Impact of Voting Advice Applications (VAAs) on Voter Turnout and Their Potential Use for Civic Education. *Policy & Internet*, 2 (4), 167-200.
- Foot, K. A., i Schneider, S. M. (2006). *Web Campaigning*. Cambridge: The MIT Press.
- Ford, J. K., Schmitt, N., Schechtman, S. L., Hults, B. M., i Doherty, M. L. (1989). Process Tracing Methods: Contributions, Problems, and Neglected Research Questions. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 43, 75-117.
- Fossen, T., i Anderson, J. (2014). What's the point of voting advice applications? Competing perspectives on democracy and citizenship. *Electoral Studies*, 36, 244-251.
- Fournier, P., Blais, A., Nadeau, R., Gidengl, E., i Nevitte, N. (2003). Issue Importance and Performance Voting. *Political Behavior*, 25 (1), 51-67.
- Fowler, J. H., Baker, L., i Dawes, C. T. (2008). Genetic Variation in Political Participation. *The American Political Science Review*, 102 (2), 233-248. doi: 10.1017/s0003055408080209
- Fraile, M. (2011). Widening or Reducing the Knowledge Gap? Testing the Media Effects on Political Knowledge in Spain (2004-2006). *International Journal of Press/Politics*, 16 (2), 163-184.
- Fraile, M. (2013). Do information-rich contexts reduce knowledge inequalities? The contextual determinants of political knowledge in Europe. *Acta Politica*, 48, 119-143.
- Franzmann, S., i Kaiser, A. (2006). Locating Political Parties in Policy Space. A Reanalysis of Party Manifesto Dana. *Party Politics*, 12 (2), 163-188.
- Frazer, E., i Macdonald, K. (2003). Sex Differences in Political Knowledge in Britain. *Political Studies*, 51, 67-83.
- Freedom House (2016). *Freedom in the World – Electoral Democracies*. Preuzeto 20.02.2016. s <https://freedomhouse.org/sites/default/files/Electoral%20Democracy%20Numbers%20%20FIW%201989-2016.pdf>
- Freud, S. (1920). *Three Contributions to the Theory of Sex*. New York: Nervous and Mental Disease Publishing Co. Preuzeto 26.08.2015. - <http://www.gutenberg.org/files/14969/14969-h/14969-h.htm>
- Freud, S. (1922|1961). *Beyond the Pleasure Principle*. New York: W.W. Norton & Company.

- Fuchs, D. (2007). Participatory, liberal and electronic democracy. U: T. Zittel, i D. Fuchs (Ur.), *Participatory Democracy and Political Participation. Can participatory engineering bring citizens back in?* London: Routledge: 29-54.
- Fuerstein, M. (2008). Epistemic Democracy and the Social Character of Knowledge. *Episteme* 5, 74-93.
- Fukuyama, F. (1989). The end of history? *The national interest*, 16, 3-18.
- Gabel, M. J., i Anderson, C. J. (2002). The Structure of Citizen Attitudes and the European Political Space. *Comparative Political Studies*, 25 (8), 893-913.
- Gabel, M., i Hix, S. (2002). Defining the EU Political Space. An Empirical Study of the European Elections Manifestos, 1979-1999. *Comparative Political Studies*, 35 (8), 934-694.
- Gaissmaier, W., i Marewski, J. N. (2011). Forecasting elections with mere recognition from small, lousy samples: A comparison of collective recognition, wisdom of crowds, and representative polls. *Judgment and Decision Making*, 6 (1), 73-88. Dostupno na: <http://journal.sjdm.org/11/10608/jdm10608.pdf>
- Galston, W. A. (2001). Political Knowledge, Political Engagement, and Civic Education. *Annual Review of Political Science*, 4, 217-234.
- Garzia, D. (2010). The Effects of VAAs on Users' Voting Behaviour: An Overview. U: L. Cedroni, i D. Garzia (Ur.), *Voting Advice Applications in Europe. The State of the Art*. Napoli: Scriptaweb:13-34.
- Garzia, D., i Marschall, S. (2012). Voting Advice Applications under review: the state of research. *International Journal of Electronic Governance*, 5 (3/4), 203-222.
- George, A. L., i George, J. L. (1964). *Woodrow Wilson and Colonel House: A Personality Study*. New York: Dover Publications.
- Gerber, A. S., Huber, G. A., Doherty, D., Downing, C. M., i Ha, S. E. (2010). Personality and Political Attitudes: Relationships across Issue Domains and Political Contexts. *American Political Science Review*, 104 (1), 111-133. doi: 10.1017/s0003055410000031
- Gerring, J., i Yesnowitz, J. (2006). A Normative Turn in Political Science? *Polity*, 38 (1), 101-133.
- Geys, B. (2006). „Rational“ Theories of Voter Turnout. A Review. *Political Studies Review*, (4), 16-35.
- Gigerenzer, G. (2004). Striking a Blow for Sanity in Theories of Rationality. U: M. Augier, i J. G. March (Ur.), *Models of a man: Essays in memory of Hebert A. Simon*. Cambridge: MIT Press: 389-409.
- Gigerenzer, G. (2008). *Rationality for Mortals. How People Cope with Uncertainty*. Oxford: Oxford University Press.
- Gigerenzer, G., i Brighton, H. (2009). Homo Heuristicus: Why Biased Minds Make Better Inferences. *Topics in Cognitive Science*, 1, 107-143.
- Gigerenzer, G., i Gaissmaier, W. (2011). Heuristic Decision Making. *The Annual Review of Psychology*, 62, 451-482.
- Gigerenzer, G., Todd, P. M., i the ABC Research Group (1999). *Simple Heuristics That Make Us Smart*. Oxford: Oxford University Press.

- Gilens, M. (2001). Political Ignorance and Collective Policy Preferences. *The American Political Science Review*, 95 (2), 379-396.
- Gilens, M., i Murakawa, N. (2002). Elite Cues and Political Decision Making. *Political Decision Making, Deliberation, and Participation*, 6, 15-49.
- Gilovich, T., i Griffin, D. (2002). Introduction – Heuristics and Biases: Then and Now. U: T. Gilovich, D. Griffin, i D. Kahneman (Ur.), *Heuristics and Biases. The Psychology of Intuitive Judgment*. Cambridge: Cambridge University Press: 1-18.
- Goldberg, L. R. (1990). An Alternative „Description of Personality“: The Big-Five Factor Structure. *Journal of Personality and Social Psychology* 59 (6), 1216-1229. doi: 10.1037//0022-3514.59.6.1216
- Golder, M. (2005). Democratic electoral systems around the world, 1946-2000. *Electoral Studies*, 24, 103-121.
- Gomez, B. T., i Wilson, J. M. (2001). Political Sophistication and Economic Voting in the American Electorate: A Theory of Heterogeneous Attribution. *American Journal of Political Science*, 45 (4), 899-914.
- Goodin, R. E. (2003). *Reflective Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Goodwin, N., Harris, J., Nelson, J., Roach, B., i Torras, M. (2014). *Microeconomics in context*. New York: M.E. Sharpe.
- Goren, P. (1997). Political Expertise and Issue Voting in Presidential Elections. *Political Research Quarterly*, 50 (2), 387-412.
- Goren, P. (2013). *On Voter Competence*. New York: Oxford University Press.
- Grbeša, M. (2004). Personalization in Croatian Presidential Election in 2000: How Personal Did the Candidates Go and What Did the Press Cover? *Politička misao*, 41 (5), 52-73.
- Grbeša, M., i Tomičić, T. (2014). Izbori za Europski parlament u hrvatskim medijima: Analiza sadržaja izvještavanja tiska o europskim izborima 2013. u Hrvatskoj. *Medijske studije*, 5 (9), 19-42.
- Green, D. P., i Shapiro, I. (1994). *Pathologies of Rational Choice Theory. A Critique of Applications in Political Science*. New Haven: Yale University Press.
- Greenstein, F. I. (1992). Can Personality and Politics Be Studied Systematically? *Political Psychology*, 13 (1), 105-128. doi: 10.2307/3791427
- Gregory, S. W. Jr., i Gallagher, T. J. (2002). Spectral Analysis of Candidates' Nonverbal Vocal Communication: Predicting U. S. Presidential Election Outcomes. *Social Psychology Quarterly*, 65 (3), 298-308.
- Grizelj, M. (2016). *Statističko izvješće 1582. Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. Stanovništvo prema obrazovnim obilježjima*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- Grynaviski, J. D., i Corrigan, B. E. (2006). Specification Issues in Proximity Models of Candidate Evaluation (with Issue Importance). *Political Analysis*, 14, 393-420.
- Gschwend, T. (2007). Ticket-splitting and strategic voting under mixed electoral rules: Evidence from Germany. *European Journal of Political Research*, 46, 1-23.
- Guo, Z., i Moy, P. (1998). Medium or Message? Predicting Dimensions of Political Sophistication. *International Journal of Public Opinion Research*, 10 (1), 25-50.

- Gutmann, A. (2007). Democracy. U: Robert E. Goodin, Philip Pettit i Thomas Pogge (Ur.), *A Companion to Contemporary Political Philosophy*. West Sussex: Wiley and Sons: 521-532.
- Ha, S. E., i Lau, R. R. (2015). Personality Traits and Correct Voting. *American Politics Research*, 43 (6), 975-998.
- Habermas, J. (1994). Three Normative Models of Democracy. *Constellations*, 1 (1), 1-10.
- Hafner-Burton, E. M., Hughes, D. A., i Victor, D. G. (2013). The cognitive revolution and the political psychology of elite decision making. *Perspectives on Politics*, 11 (2), 368-386.
- Hahn, C. L. (1996). Gender and Political Learning. *Theory and Research in Social Education*, 24 (1), 8-35.
- Haider-Markel, D. P., i Meier, K. J. (1996). The Politics of Gay and Lesbian Rights: Expanding the Scope of the Conflict.
- Halpern, D. F. (2012). *Sex Differences in Cognitive Abilities*. New York: Psychology Press.
- Hambleton, R. K., Swaminathan, H., i Rogers, H. J. (1991). *Fundamentals of Item Response Theory*. Newbury Park: Sage Publications.
- Hambrick, D. Z., i Engle, R. W. (2003). The Role of Working Memory in Problem Solving. U: J. E. Davidson, i R. J. Sternberg (Ur.), *The Psychology of Problem Solving*. Cambridge: Cambridge University Press: 176-206.
- Hamill, R., Lodge, M., i Blake, F. (1985). The Breadth, Depth, and Utility of Class, Partisan, and Ideological Schemata. *American Journal of Political Science*, 29 (4), 850-870.
- Hartman, T. K., i Newmark, A. J. (2012). Motivated Reasoning, Political Sophistication, and Associations between President Obama and Islam. *PS: Political Science & Politics*, 45 (3), 449-455.
- Hastie, R. (2001). Problems for Judgment and Decision Making. *Annual Review of Psychology*, 52, 653-683.
- Hatemi, P. K., i McDermott, R. (2011). *Man is By Nature a Political Animal. Evolution, Biology, and Politics*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hatemi, P. K., Medland, S. E., Morly, K. I., Heath, A. C., i Martin, N. G. (2007). The Genetics of Voting: An Australian Twin Study. *Behavioral Genetics*, 37, 435-448. doi: 10.1007/s10519-006-9138-8
- Hausman, D., M. (2012). *Preference, Value, Choice, and Welfare*. New York: Cambridge University Press.
- Hay, C. (2006). Political Ontology. U: R. E. Goodin, i C. Tilly (Ur.), *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. Oxford: Oxford University Press: 78-96.
- Hayek, F. A. (1945). The Use of Knowledge in Society. *The American Economic Review*, 35 (4), 519-530.
- Hayek, F. A. (2001). *Put u ropstvo*. Zagreb: KruZak.
- Hayes, B. C., i McAllister, I. (2001). Women, electoral volatility and political outcomes in Britain. *European Journal of Marketing*, 35 (9/10), 971-983.
- Healy, A., i Malhotra, N. (2013). Retrospective Voting Reconsidered. *Annual Review of Political Science*, 16, 285-306.
- Held, D. (2006). *Models of Democracy*. Cambridge: Polity Press.

- Hellwig, T. (2008). Explaining the salience of left-right ideology in postindustrial democracies: The role of structural economic change. *European Journal of Political Research*, 47, 687-709.
- Henjak, A., Zakošek, N., i Čular, G. (2013). Croatia. U: S. Berglund, J. Ekman, K. Deegan-Krause, i T. Knutsen (Ur.), *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Northampton: Edward Elgar Publishing: 443-480.
- Herstein, J. A. (1981). Keeping the Voter's Limit in Mind: A Cognitive Process Analysis of Decision Making in Voting. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40 (5), 843-861.
- Hertwig, R., i Todd, P. M. (2003). More is not Always Better: The Benefits of Cognitive Limits. U: D. Hardman i L. Macchi (Ur.), *Thinking: Psychological Perspectives on Reasoning, Judgment, and Decision Making*. West Sussex: John Wiley & Sons:213-232.
- Heuvelink, F. (2014). *Behavioral Economics: A History*. New York: Cambridge University Press.
- Highton, B. (2009). Revisiting the Relationship between Educational Attainment and Political Sophistication. *The Journal of Politics*, 71 (4), 1564-1576.
- Hiley, D. R. (2006). *Doubt and Demands of Democratic Citizenship*. New York: Cambridge University Press.
- Hillygus, D. S. (2005). The Missing Link: Exploring the Relationship Between Higher Education and Political Engagement. *Political Behavior*, 27 (1), 25-47.
- Hines, E. (2006). „Voting Correctly“ in the 1999 European Parliament Election. Izlaganje s Meeting of the Southern Political Science Association, Atlanta. Preuzeto 17.08.2016. s http://www.erichines.com/spsa06_proceeding_68408.pdf
- Hinich, M. J., i Munger, M. C. (1996). *Ideology and the Theory of Political Choice*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Hix, S. (1999). Dimensions and alignments in European Union politics: Cognitive constraints and partisan responses. *European Journal of Political Research*, 35, 69-106.
- Hobbes, T. (1651 | 1996). Leviathan. U: M. Cohen i N. Fermon (Ur.), *Princeton Readings in Political Thought. Essential Texts since Plato*. New Jersey: Princeton University Press: 205-242.
- Hobolt, S. B., i Karp, J. A. (2010). Voters and coalition governments. *Electoral Studies*, 29, 299-307.
- Hooghe, M., i Stolle, D. (2004). Good Girls Go to the Polling Booth, Bad Boys Go Everywhere: Gender Differences in Anticipated Political Participation Among American Fourteen-Year-Olds. *Women & Politics*, 26 (3/4), 1-23.
- Huang, L. (2000). Examining Candidate Information Search Processes: The Impact of Processing Goals and Sophistication. *Journal of Communication*, 50 (1), 93-114.
- Huber, J. D., i Bingham Powell Jr., G. (1994). Congruence Between Citizens and Policymakers in Two Visions of Liberal Democracy. *World Politics*, 46 (3), 291-326.
- Huckfeldt, R., Mondak, J. J., Craw, M., i Morehouse Mendez, J. (2005). Making sense of candidates: Partisanship, ideology, and issues as guides to judgment. *Cognitive Brain Research*, 23, 11-23. doi: 10.1016/j.cogbrainres.2005.01.011

- Hyde, J. S. (1981). How Large are Cognitive Gender Differences? A Meta-Analysis Using ω^2 and d . *American Psychologist*, 36 (8), 892-901.
- Ilišin, V. (2003). Politička participacija mladih i politika prema mladima: Hrvatska u europskom kontekstu. *Politička misao*, 40 (3), 37-57.
- Ingelhart, R. (2003). How solid is mass support for democracy – and how can we measure it? *Political Science and Politics*, 36 (1), 51-57.
- Ingelhart, R., i Norris, P. (2000). The Developmental Theory of the Gender Gap: Women's and Men's Voting Behavior in Global Perspective. *International Political Science Review*, 21 (4), 441-463.
- Iyengar, S., Curran, J., Lund, A. B., Salovaara-Moring, I., Hahn, K. S., i Coen, S. (2010). Cross-National versus Individual-Level Differences in Political Information: A Media Systems Perspective. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 20 (3), 291-309.
- Iyengar, S., Peters, M. D., i Kinder, D. R. (1982). Experimental Demonstrations of the „Not-So-Minimal“ Consequences of Television News Programs. *The American Political Science Review*, 76 (4), 848-858.
- Jaccard, J., i Turrisi, R. (2003). *Interaction Effects in Multiple Regression*, Second Edition. Thousands Oaks: Sage Publications
- Jacoby, W. G. 2010. The American Voter. U: J. E. Leighley (Ur.), *The Oxford Handbook of American Elections and Political Behavior*. Oxford University Press. Oxford: 263-278.
- Jennings, M. K. (1996). Political Knowledge Over Time and Across Generations. *Public Opinion Quarterly*, 60, 228-252.
- Jennings, M. K., i Markus, G. B. (1984). Partisan Orientations over the Long Haul: Results from the Three-Wave Political Socialization. *The American Political Science Review*, 78 (4), 1000-1018. doi: 10.2307/1955804
- Jesee, S. A. (2010). Partisan Bias, Political Information and Spatial Voting in the 2008 Presidential Election. *The Journal of Politics*, 72 (2), 327-340.
- Jiang, Z., i Benbasat, I. (2007). The Effects of Presentation Formats and Task Complexity on Online Consumers' Product Understanding. *MIS Quarterly*, 31 (3), 475-500.
- John, O. P., Angleitner, A., i Ostendorf, F. (1988). The lexical approach to personality: a historical review of trait taxonomic research. *European Journal of Personality*, 2, 171-203. doi: 10.1002/per.2410020302
- Johnson, M. M. S. (1996). Age Differences in Decision Making: A Process Methodology for Examining Strategic Information Processing. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, 45 (2), 75-78.
- Johnston, R. (2006). Party Identification: Unmoved Mover of Sum of Preferences? *Annual Review of Political Science*, 9, 329-351. doi: 10.1146/annurev.polisci.9.062404.170523
- Jones, B. D. (1999). Bounded Rationality. *Annual Review of Political Science*, 2, 297-321. doi: 10.1146/annurev.polisci.2.1.297
- Jost, J. T. (2006). The End of the End of Ideology. *American Psychologist*, 61 (7), 651-670.
- Jost, J. T., Federico, C. M., i Napier, J. L. (2009). Political Ideology: Its Structure, Functions, and Elective Affinities. *The Annual Review of Psychology*, 60, 307-337.

- Jost, J. T., i Sidanius, J. (2004). *Political Psychology: An Introduction*. U: J. T. Jost, i J. Sidanius (Ur.), *Political Psychology. Key Readings*. New York: Psychology Press: 1-22.
- Jost, J. T., Nosek, B. A., i Gosling, S. D. (2008). Ideology. Its Resurgence in Social, Personality, and Political Psychology. *Perspectives on Psychological Science*, 3 (2), 126-136.
- Jupille, J., Caporaso, J., A., i Checkel, J., T. (2003). Integrating Institutions: Rationalism, Constructivism, and the Study of the European Union. *Comparative Political Studies*, 36 (2), 7-40.
- Kahneman, D. (2002). Maps of bounded rationality: A perspective on intuitive judgment and choice. *Nobel prize lecture*, 8, 351-401.
- Kahneman, D. (2011). *Thinking Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus, and Giroux.
- Kahneman, D., i Frederick, S. (2002). A Model of Heuristic Judgment. U: K. J. Holyoak, i R. G. Morrison (Ur.), *The Cambridge Handbook of Thinking and Reasoning*. New York: Cambridge University Press: 267-294.
- Kahneman, D., i Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk, *Econometrica*, 47 (2), 263-292.
- Kahneman, D., i Tversky, A. (1984). Choices, Values, and Frames. *American Psychologist*, 39 (4), 341- 350.
- Kam, C. D. (2005). Who Toes the Party Line? Cues, Values, and Individual Differences. *Political Behavior*, 27 (2), 163-182.
- Kam, C. D., i Palmer, C. L. (2008). Reconsidering the Effects of Education on Political Participation. *The Journal of Politics*, 70 (3), 612-631.
- Karaca-Mandic, P., Norton, E. C., Dowd, B. (2012). Interaction Terms in Nonlinear Models. *Health services research*, 47 (1-1), 255-274.
- Kasapović, M. (2004). Personalizacija izbora: Mit ili stvarnost? *Društvena istraživanja*, 3 (71), 363-381.
- Kasapović, M. (2011). Drugi kritični izbori u Hrvatskoj – slom jednog modela vladanja. *Političke analize*, 8, 3-9.
- Katz, E., i Lazarsfeld, P. F. (1955). *Personal Influence: The Part Played by People in the Flow of Mass Communications*. Glencoe: Free Press.
- Kaufmann, K. M., i Petrocik, J. R. (1999). The Changing Politics of American Men: Understanding the Sources of the Gender Gap. *American Journal of Political Science*, 43 (3), 864-887.
- Keith, P. M. (1977). A comparison of general and age-specific factors associated with political behavior. *Experimental Aging Research: An International Journal Devoted to the Scientific Study of the Aging Process*, 3 (4-6), 289-304.
- Kelley, S. Jr., i Mirer, T. W. (1974). The Simple Act of Voting. *The American Political Science Review*, 68 (2), 572-591. doi: 10.2307/1959506
- Kenski, K., i Stroud, N. J. (2006). Connections Between Internet Use and Political Efficacy, Knowledge, and Participation. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 50 (2), 173-192.
- Kerstholt, J. H. (1992). Information search and choice accuracy as a function of task complexity and task structure. *Acta Psychologica*, 80, 185-197.

- Kerstholt, J. H. (1994). The effect of time pressure on decision-making behaviour in a dynamic task environment. *Acta Psychologica*, 86, 89-104.
- Kessel, J. H. (1972). Comment: The Issues in Issue Voting. *The American Political Science Review*, 66 (2), 459-465.
- Kim, S., Scheufele, D. A., i Shanana, J. (2005). Who Cares About the Issues? Issue Voting and the Role of News Media During the 2000 U.S. Presidential Election. *Journal of Communication* 55 (1), 103-121.
- Kim, S., Taber, C. S., i Lodge, M. (2010). A computational model of the citizen as motivated reasoner: Modeling the dynamics of the 2000 presidential election. *Political Behavior*, 32 (1), 1-28. doi: 10.1007/s11109-009-9099-8
- Kim, Y. M., i Garrett, K. (2012). On-line and Memory-based: Revisiting the Relationship Between Candidate Evaluation Processing Models. *Political Behavior*, 34, 345-368.
- Kinder, D. R., i Sears, D. O. (1985). Public Opinion and Political Action. U: G. Lindzey, i E. Aronson (Ur.), *The Handbook of Social Psychology II*. New York: McGraw-Hill: 659-741.
- Klein, G. (2002). The Fiction of Optimization. U: G. Gigerenzer, i R. Selten (Ur.), *Bounded Rationality. The Adaptive Toolbox*. Cambridge: MIT Press: 103-122.
- Knight, K. (2006). Transformation of the Concept of Ideology in the Twentieth Century. *American Political Science Review*, 100 (4), 619-626.
- Knutsen, O. (2001). Social class, sector employment, and gender as party cleavages in the Scandinavian countries: A comparative longitudinal study, 1970–95. *Scandinavian Political Studies*, 24 (4), 311-350.
- Kramer, J., i Rattinger, H. (1997). The proximity and the directional theories of issue voting: Comparative results for the USA and Germany. *European Journal of Political Research*, 32, 1-29.
- Krampen, G. (1991). Political Participation in an Action-Theory Model of Personality: Theory and Empirical Evidence. *Political Psychology*, 12 (1), 1-24.
- Kraus, S., i Davis, D. (1976). *The Effects of Mass Communication on Political Behavior*. London: The Pennsylvania State University Press.
- Krosnick, J. A. (1988). The Role of Attitude Importance in Social Evaluation: A Study of Policy Preferences, Presidential Candidate Evaluations, and Voting Behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55 (2), 196-210.
- Krosnick, J. A. (1990). Government Policy and Citizen Passion: A Study of Issue Publics in Contemporary America. *Political Behavior*, 12 (1), 59-92.
- Krosnick, J. A. (1991). The Stability of Political Preferences: Comparisons of Symbolic and Nonsymbolic Attitudes. *American Journal of Political Science*, 35 (3), 547-576.
- Krouse, R., i Marcus, G. (1984). Electoral Studies and Democratic Theory Reconsidered. *Political Behavior*, 6 (1). 23-39.
- Kuklinski, J. H., i Hurley, N. L. (1994). On Hearing and Interpreting Political Messages: A Cautionary Tale of Citize Cue-Taking. *The Journal of Politics*, 56 (3), 729-751.
- Kuklinski, J. H., i Peyton, B. (2007). Belief Systems and Political Decision Making. U: R. J. Dalton, i H. Klingemann (Ur.). *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford: Oxford University Press. 45-64.

- Kuklinski, J. H., i Quirk, P. J. (2000). Reconsidering the Rational Public: Cognition, Heuristics, and Mass Opinion. U: A. Lupia, M. D. McCubbins, i S. Popkin (Ur.), *Elements of Reason. Cognition, Choice, and the Bounds of Rationality*. Cambridge: Cambridge University Press: 153-182
- Kuklinski, J. H., i Quirk, P. J. (2001). Conceptual Foundations of Citizen Competence. *Political Behavior*, 23 (3), 285-311.
- Kuklinski, J. H., Metlay, D. S., i Kay, W. D. (1982). Citizen Knowledge and Choices on the Complex Issue of Nuclear Energy. *American Journal of Political Science*, 26 (4), 615-642.
- Kuklinski, J. H., Quirk, P. J., Jerit, J., i Rich, R. F. (2001). The Political Environment and Citizen Competence. *American Journal of Political Science*, 45 (2), 410-424.
- Kuklinski, J. H., Quirk, P. J., Jerit, J., Schwieder, D., i Rich, R. F. (2000). Misinformation and the Currency of Democratic Citizenship. *The Journal of Politics*, 62 (3), 790-816.
- Kunda, Z. (1999). *Social Cognition: Making Sense of People*. Cambridge: The MIT Press.
- Laclau, E. (2007). *Emancipation(s)*. London: Verso.
- Lacy, D., i Paolino, P. (2010). Testing proximity versus directional voting using experiments. *Electoral Studies*, 29, 460-471.
- Ladner, A., Pianzola, J. (2010). Do Voting Advice Applications Have an Effect on Electoral Participation and Voter Turnout? Evidence from the 2007 Swiss Federal Elections. *Electronic Participaction*. Springer, Lecture Notes in Computer Science, 211-224.
- Lago, I. (2008). Rational Expectations or Heuristics? Strategic Voting in Proportional Representation Systems. *Party Politics*, 14 (1), 31-49.
- Laitin, D. D., i Wildavsky, A. (1988). Political Culture and Political Preferences. *The American Political Science Review*, 82 (2), 589-597.
- Lalić, D., i Kunac, S. (2010). *Izborne kampanje u Hrvatskoj. Dvije studije o tri izborna nadmetanja*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Langlois, R. N. (1998). Rule-following, expertise, and rationality: a new behavioral economics? U: K. Dennis (Ur.), *Rationality in Economics: Alternative Perspective*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers: 57-80.
- Lanoue, D. J. (1992). One That Made a Difference. Cognitive Consistency, Political Knowledge, and the 1980 Presidential Debate. *Public Opinion Quarterly*, 46, 168-184.
- Lasswell, H. D. (1930). *Psychopathology and Politics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lau, R. R. (2003). Models of Decision-Making. U: D. O. Sears, L. Huddy, i R. Jarvis (Ur.), *Oxford Handbook of Political Psychology* (str. 19-60). New York: Oxford University Press.
- Lau, R. R., Andersen, D. J., i Redlawsk, D. P. (2008). An Exploration of Correct Voting in Recent U.S. Presidential Elections. *American Journal of Political Science*, 52 (2), 395-411.
- Lau, R. R., i Redlawsk, D. P. (1997). Voting Correctly. *American Political Science Review*, 91 (3), 585-598.

- Lau, R. R., i Redlawsk, D. P. (2001). Advantages and Disadvantages of Cognitive Heuristics in Political Decision Making. *American Journal of Political Science*, 45, 951-971.
- Lau, R. R., i Redlawsk, D. P. (2006). *How Voters Decide. Information Processing during Election Campaigns*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lau, R. R., i Redlawsk, D. P. (2008). Older but Wiser? Effects of Age on Political Cognition. *The Journal of Politics*, 70 (1), 168-185.
- Lau, R. R., i Sears, D. O. (1986). Social Cognition and Political Cognition: The Past, the Present, and the Future. U: R. R. Lau, i D. O. Sears (Ur.), *Political Cognition: The 19th Annual Carnegie Symposium on Cognition*. New Jersey: Erlbaum Associates: 347-366
- Lau, R. R., Patel, P., Fahmy, D. F., i Kaufman, R. R. (2013). Correct Voting Across Thirty-Three Democracies: A Preliminary Analysis. *British Journal of Political Science*, 44, 239-259.
- Laver, M. (2001). *Estimating the Policy Positions of Political Actors*. London: Routledge.
- Laver, M. (2001). Why should we estimate the policy positions of political actors? U: M. Laver (Ur.), *Estimating the Policy Positions of Political Actors*. London: Routledge: 3-9.
- Laver, M. (2014). Measuring Policy Positions in Political Space. *Annual Review of Political Science*, 17, 207-223.
- Laver, M., i Garry, J. (2000). Estimating Policy Positions from Political Texts. *American Journal of Political Science*, 44 (3), 619-634.
- Lavine, H. (2002). On-line Versus Memory-Based Process Models of Political Evaluation. U: K. R. Monroe (Ur.), *Political Psychology*. New Jersey: Erlbaum Associates: 225-248.
- Lawrence, C. N. (2003). *The role of political sophistication in the decision-making processes of voters*. Neobjavljena doktorska disertacija: University of Mississippi.
- Lazarsfeld, P. F., Berelson, B., i Gaudet, H. (1944). *The People's Choice: How the Voter Makes up His Mind in a Presidential Campaign*. New York: Columbia University Press.
- Le Bon, G. (1895 | 2004). *Psihologija naroda, gomila, revolucija*. Zagreb: Golden Marketing – Tehnička knjiga.
- LeBoeuf, R. A., i Shafir, E. B. (2005). Decision Making. U: K. J. Holyoak, i R. G. Morrison (Ur.), *The Cambridge Handbook of Thinking and Reasoning*. New York: Cambridge University Press: 243-266.
- Lee, Y., i Chang, C. (2010). Framing public policy: The impacts of political sophistication and nature of public policy. *The Social Science Journal*, 47, 69-89.
- Lee, Y., i Chang, C. (2011). Missing ingredients in political advertising: The right formula for political sophistication and candidate credibility. *The Social Science Journal*, 48, 659-671.
- Lefevre, J., i Walgrave, S. (2014). A perfect match? The impact of statement selection on Voting Advice Applications' ability to match voters and parties. *Electoral Studies*, 36, 252-262.

- Leighley, J. E., i Vedlitz, A. (1999). Race, Ethnicity, and Political Participation: Competing Models and Contrasting Explanations. *The Journal of Politics*, 61 (4), 1092-1114.
- Lewis, J. B., i King, G. (1999). No Evidence on Directional vs. Proximity Voting. *Political Analysis*, 8 (1), 21-33.
- Lewis-Beck, M. S., Jacoby, W. G., Norpoth, H., i Weisberg, H. (2008). *The American Voter Revisited*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Lindaman, K., i Haider-Markel, D. P. (2002). Issue Evolution, Political Parties, and the Culture Wars. *Political Research Quarterly*, 55 (1), 91-110
- Linde, J., i Ekman, J. (2003). Satisfaction with democracy: A note on a frequently used indicator in comparative politics. *European Journal of Political Research*, 42, 391-408.
- Lippmann, W. (1922). *Public Opinion*. New York: Harcourt, Brace and Co. Preuzeto 24.08.2015. s <http://www.gutenberg.org/cache/epub/6456/pg6456-images.html>
- Lipset, S. M. (1960). *Political Man. The Social Bases of Politics*. New York: Doubleday & Company.
- Lipset, S. M., i Rokkan, S. (1967). *Party Systems and Voter Alignments: Cross-national Perspectives*. Toronto: The Free Press.
- List, C., i Goodin, R. E. (2001). Epistemic democracy: generalizing the Condorcet jury theorem. *Journal of political philosophy*, 9 (3), 277-306.
- List, C., i Spiekermann, K. (2013). Methodological individualism and holism in political science: A reconciliation. *American Political Science Review*, 107 (4), 629-643.
- Little, A. C., Burriss, R. P., Jones, B. C., i Roberts, S. C. (2007). Facial appearance affects voting decisions. *Evolution and Human Behavior*, 28 (1), 18-27.
- Liu, Y., i Eveland, W. P. Jr. (2005). Education, Need for Cognition, and Campaign Interest as Moderators of News Effects on Political Knowledge: An Analysis of the Knowledge Gap. *Journalism and Mass Communication Quarterly*, 82 (4), 910-929.
- Lizotte, M. i Sidman, A. H. (2009). Explaining the Gender Gap in Political Knowledge. *Politics & Gender*, 5, 127-151.
- Lobo, M. C., Vink, M., i Lisi, M. (2010). Mapping the Political Landscape: A Vote Advice Application in Portugal. U: L. Cedroni, i D. Garzia (Ur.), *Voting Advice Applications in Europe. The State of the Art*. Napoli: Scriptaweb:143-174.
- Locke, J. (1690 | 1996). *Second Treatise of Government*. U: M. Cohen i N. Fermon (Ur.), *Princeton Readings in Political Thought. Essential Texts since Plato*. New Jersey: Princeton University Press: 243-279.
- Lodge, M., i Hamill, R. (1986). A Partisan Schema for Political Information Processing. *The American Political Science Review*, 80 (2), 505-520.
- Lodge, M., i Taber, C. S. (2005). The Automaticity of Affect for Political Leaders, Groups, and Issues: An Experimental Test of the Hot Cognition Hypothesis. *Political Psychology*, 26 (3), 455-482. doi: 10.1111/j.1467-9221.2005.00426.x
- Lodge, M., i Taber, C. S. (2013). *The Rationalizing Voter*. New York: Cambridge University Press.
- Lodge, M., McGraw, K. M., i Stroh, P. (1989). An Impression-Driven Model of Candidate Evaluation. *The American Political Science Review*, 83 (2), 399-419.

- Lodge, M., Steenbergen, M. R., i Brau, S. (1995). The Responsive Voter: Campaign Information and the Dynamics of Candidate Evaluation. *The American Political Science Review*, 89 (2), 309-326.
- Lodge, M., Stroh, P., i Wahlke, J. (1990). Black-Box Models of Candidate Evaluation. *Political Behavior*, 12 (1), 5-18. doi: 10.1007/bf00992329
- Lopes, J., Benton, T., i Cleaver, E. (2009). Young people's intended civic and political participation: does education matter? *Journal of Youth Studies*, 12 (1), 1-20.
- Louwerse, T., i Rosema, M. (2014). The design effects of voting applications: Comparing methods of calculating matches. *Acta Politica*, 49 (3), 286-312.
- Lupia, A. (1994). Shortcuts Versus Encyclopedia: Information and Voting Behavior in California Insurance Reform Elections. *The American Political Science Review*, 88 (1), 63-76.
- Lupia, A. (2001). What We Should Know: Can Ordinary Citizens Make Extraordinary Choices? Izlaganje s *WCRA Conference on "Making Big Choices: Individual Opinion Formation and Societal Choice."* Preuzeto s: <http://www.scribd.com/doc/2530528/What-We-Should-Know-Can-Ordinary-Citizens-Make-Extraordinary-Choices>.
- Lupia, A., i McCubbins, M. D. (1998). *The Democratic Dilemma. Can Citizens Learn What They Need To Know?* Cambridge: Cambridge University Press.
- Lupia, A., McCubbins, M. D., i Popkin, S. L. (2000). *Elements of Reason. Cognition, Choice, and the Bounds of Rationality.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Luskin, R. C. (1987). Measuring Political Sophistication. *American Journal of Political Science*, 31 (4), 856-899.
- Luskin, R. C. (1990). Explaining Political Sophistication. *Political Behavior*, 12 (4), 331-361.
- Mabileau, A., Moyser, G., Parry, G., i Quantin, P. (1989). *Local Politics and Participation in Britain and France.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Macdonald, S. E., Listhaug, O., i Rabinowitz, G. (1991). Issues and Party Support in Multiparty Systems. *American Political Science Review*, 85 (4), 1107-1131.
- Macdonald, S. E., Rabinowitz, G., i Listhaug, O. (1995). Political Sophistication and Models of Issue Voting. *British Journal of Political Science*, 25 (4), 453-483.
- Macdonald, S. R., Rabinowitz, G., i Listhaug, O. (1998). On Attempting to Rehabilitate the Proximity Model: Sometimes the Patient Just Can't Be Helped. *The Journal of Politics*, 60 (3), 653-690.
- Macedo, S., Alex-Assensoh, Y., Berry, J. M., Brintnall, M., Campbell, D. E., Fraga, L. R., Fung, A., Galston, W. A., Karpowitz, C. F., Levi, M., Levinson, M., Lipsitz, K., Niemi, R. G., Putnam, R. D., Rahn, W. M., Reich, R., Rodgers, R. R., Swanstorm, T., i Walsh, K. C. (2005). *Democracy at Risk. How Political Choices Undermine Citizen Participation and What We Can Do About It.* Washington: Brookings Institution Press.
- Machiavelli, N. (1532 | 2001). *The Prince.* Old Main: The Pennsylvania State University.
- MacKenzie, I. (2003). The idea of ideology. U: R. Eccleshall, A. Finlayson, V. Geoghegan, M. Kenny, M. Lloyd, I. MacKenzie, i R. Wilford (Ur.), *Political Ideologies. An Introduction. Third Edition.* London: Routledge: 1-16.

- MacKuen, M. (2002). Political Psychology and the Micro-Macro Gap in Politics. U: J. H. Kuklinski (Ur.), *Thinking About Political Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press: 306-338.
- Macpherson, C. B. (1977). *The Life and Times of Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Madison, J. (1788 | 2006). Human Nature and Good Government in the House of Representatives. U: R. Ketcham (Ur.), *Selected Writings of James Madison*. Indianapolis: Hackett Publishing Company: 128-130.
- Mair, P. (2001). Searching for the positions of political actors. A review of approaches and a critical evaluation of expert surveys. U: M. Laver (Ur.), *Estimating the Policy Positions of Political Actors*. London: Routledge: 10-30.
- Manin, B. (1997). *The Principles of Representative Government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mansbridge, J. (1990). Self-Interest in Political Life. *Political Theory*, 18 (1), 132-153.
- March, J. G. (1978). Bounded Rationality, Ambiguity, and the Engineering of Choice. *The Bell Journal of Economics*, 9 (2), 587-608.
- March, J. G. (1994). *A Primer on Decision Making. How Decisions Happen*. New York: The Free Press.
- Marcus, G. E. (1988). The Structure of Emotional Response: 1984 Presidential Candidates. *American Political Science Review*, 82 (3), 737-761.
- Marcus, G. E. (2002). *The Sentimental Citizen. Emotion in Democratic Politics*. University Park: The Pennsylvania State University Press.
- Marcuse, H. (1985). *Eros i Civilizacija. Filozofsko istraživanje Freuda*. Zagreb: Naprijed.
- Marietta, M., i Barker, D. C. (2007). Values as Heuristics: Core Beliefs and Voter Sophistication in the 2000 Republican Nomination Contest. *Journal of Election, Public Opinion and Parties*, 17 (1), 49-78.
- Masters, R. G., i de Waal, F. B. M. (1989). Gender and Political Cognition: Integrating Evolutionary Biology and Political Science. *Politics and the Life Sciences*, 8 (1), 3-39.
- Mata, R., Schooler, L. J., i Rieskamp, J. (2007). The Aging Decision Maker: Cognitive Aging and the Adaptive Selection of Decision Strategies. *Psychology and Aging*, 27 (4), 796-810.
- Matan, A. (2014). Pojmovne borbe za demokraciju. U: T. Kursar i A. Matan (Ur.), *Demokracija u 21. stoljeću?* Zagreb: Fakultet političkih znanosti: 75-94.
- Matthes, J., Wirth, W., i Schemer, C. (2007). Measuring the unmeasurable? Toward operationalizing on-line and memory-based political judgments in surveys. *International Journal of Public Opinion Research*, 19 (2), 247-257.
- Mayer, C., i Wassermair, M. (2010). *wahlkabine.at: Promoting an Enlightened Understanding of Politics*. U: L. Cedroni, i D. Garzia (Ur.), *Voting Advice Applications in Europe. The State of the Art*. Napoli: Scriptaweb:173-186.
- Mayer, T. (2008). The Transformation of American Political Space 1982-2002. *The Journal of Mathematical Sociology*, 32 (1), 1-56.
- McAdams, D. P., i Pals, J. L. (2006). A New big Five. Fundamental Principles for an Integrative Science of Personality. *American Psychologist*, 61 (3), 204-217. doi: 10.1037/0003-066x.61.3.204

- McAllister, I. (1998). Civic education and political knowledge in Australia. *Australian Journal of Political Science*, 33 (1), 7-23.
- McClosky, H. (1958). Conservatism and Personality. *The American Political Science Review*, 52 (1), 27-45. doi: 10.2307/1953011
- McCowan, T. (2009). *Rethinking Citizenship Education. A Curriculum for Participatory Democracy*. London: Continuum International Publishing Group.
- McCrae, R. R., i Costa, P. T. Jr. (1987). Validation of the Five-Factor Model of Personality Across Instruments and Observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52 (1), 81-90. doi: 10.1037/0022-3514.52.1.81
- McCrae, R. R., i Costa, P. T. Jr. (1995). Trait explanations in personality psychology. *European Journal of Personality*, 9, 231-252.
- McDermott, R. (2011). Internal and External Validity. U: J. N. Druckman, D. P. Green, J. H. Kuklinski, i A. Lupia (Ur.), *Cambridge Handbook of Experimental Political Science*. New York: Cambridge University Press: 27-40.
- McGraw, K. M. (2000). Contributions of the Cognitive Approach to Political Psychology. *Political Psychology*, 21 (4), 805-832.
- McGraw, K. M., i Steenbergen, M. (1995). Picture sin the Head: Memory Representations of Political Candidates. U: M. Lodge i K. M. McGraw (Ur.), *Political Judgment. Structure and Process*. Ann Arbor: The University of Michigan Press: 15-42.
- McGraw, K. M., Lodge, M., i Stroh, P. (1990). On-line Processing in Candidate Evaluation: The Effects of Issue Order, Issue Importance, and Sophistication. *Political Behavior*, 12 (1), 41-58.
- McGregor, R. M. (2012). Voter sincerity and the time-of-voting-decision. *Electoral Studies*, 31, 715-725.
- McGregor, R. M. (2013). Measuring „Correct Voting“ Using Comparative Manifestos Project Data. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 23 (1), 1-26.
- McGuire, W. J. (1993). The Poly-Psy Relationship: Three Phases of a Long Affair. U: S. Iyengar, i W. J. McGuire (Ur.), *Explorations in Political Psychology*. Durham: Duke University Press: 9-35.
- McKelvey, R. D., i Ordeshook, P. C. (1986). Information, Electoral Equilibria, and the Democratic Ideal. *The Journal of Politcs*, 48 (4), 909-937.
- McNair, B. (1999). *An Introduction to Political Communication*. London: Routledge.
- McNair, B. (2000). *Journalism and Democracy. An evaluation of the political public sphere*. London: Routledge.
- Mercer, J. (2005). Prospect Theory and Political Science. *Annual Review of Political Science*, 8, 1-21.
- Merolla, J., Stephenson, L., i Zechmeister, E. (2005). Have cue, will travel? Political parties as heuristics in three countries. *Annual meeting of the American Political Science Association*, Washington, DC.
- Merrill, S. III, i Grofman, B. (1999). A Unified Theory of Voting. Directional and Proximity Spatial Models. *Cambridge: Cambridge University Press*.
- Meyers-Levy, J., i Maheswaran, D. (1991). Exploring Differences in Males' and Females' Processing Strategies. *Journal of Consumer Research*, 18, 63-70.

- Mihailidis, P., i Thevenin, B. (2013). Media Literacy as a Core Competency for Engaged Citizenship in Participatory Democracy. *American Behavioral Scientist*, 57 (11), 1611-1622.
- Milas, G. (2007). Temeljne osobine ličnosti i neki vidovi političkog ponašanja. *Društvenja istraživanja*, 87-88 (1-2), 27-49. Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/file/29492>
- Milgram, S. (1974). *Obedience to authority: An experimental view*. New York: Harper & Row.
- Milic, T. (2012). Correct Voting in Direct Legislation. *Swiss Political Science Review*, 18 (4), 399-427.
- Mill, J. S. (1861 | 2001). *Considerations on Representative Government*. London: The Electric Book Company.
- Miller, N. R. (1983). Pluralism and Social Choice. *The American Political Science Review*, 77 (3), 734-747.
- Miller, P. R. (2011). The Emotional Citizen: Emotion as a Function of Political Sophistication. *Political Psychology*, 32 (4), 575-600.
- Milligan, K. S., Moretti, E., i Oreopoulos, P. (2004). Does Education Improve Citizenship? Evidence from the U.S. and the U.K. *Journal of Public Economics*, 88 (9-10), 1667-1695.
- Mintz, A. (2004). Foreign Policy Decision Making in Familiar and Unfamiliar Settings: An Experimental Study of High-Ranking Military Officers. *Journal of Conflict Resolution*, 48 (1), 91-104.
- Mintz, A., Nehemia, G., Redd, S. B., i Carnes, A. (1997). The Effect of Dynamic and Static Choice Sets on Political Decision Making: An Analysis Using the Decision Board Platform. *American Political Science Review*, 91 (3), 553-566.
- Mondak, J. J. (1993). Public Opinion and Heuristic Processing of Source Cues. *Political Behavior*, 15 (2), 167-192.
- Mondak, J. J. (2010). *Personality and the Foundations of Political Behavior*. New York: Cambridge University Press.
- Mondak, J. J., i Anderson, M. R. (2004). The Knowledge Gap: A Reexamination of Gender-Based Differences in Political Knowledge. *The Journal of Politics*, 66 (2), 492-512.
- Mondak, J. J., i Halperin, K. D. (2008). A Framework for the Study of Personality and Political Behaviour. *British Journal of Political Science*, 38, 335-362. doi: 10.1017/s0007123408000173
- Mondak, J. J., Hibbing, M. V., Canache, D., Seligson, M. A., i Anderson, M. R. (2010). Personality and Civic Engagement: An Integrative Framework for the Study of Trait Effects on Political Behavior. *American Political Science Review*, 104 (1), 85-110. doi: 10.1017/s0003055409990359
- Montano, D. E., i Kasprzyk, D. (2008). Theory of Reasoned Action, Theory of Planned Behavior, and the Integrated Behavioral Model. U: K. Glanz, B. K. Rimer, i K. Viswanath (Ur.), *Health Behavior and Health Education. Theory, Research, and Practice*. San Francisco: Jossey-Bass: 67-96.
- Montgomery, H. (1983). Decision rules and the search for a dominance structure: Towards a process model of decision making. *Advances in psychology*, 14, 343-369.

- Mooney, C. Z., i Schuldt, R. G. (2008). Does morality policy exist? Testing a basic assumption. *Policy Studies Journal*, 36 (2), 199-218.
- Moravcsik, A. (2004). Is there a „Democratic Deficit“ in World Politics? A Framework for Analysis. *Government and Opposition*, 39 (2), 336-363.
- Morrell, M. E. (1999). Citizens' Evaluations of Participatory Democratic Procedures: Normative Theory Meets Empirical Science. *Political Research Quarterly*, 52 (2), 293-322.
- Morton, R. B., i Williams, K. C. (2008). Experimentation in Political Science. U: J.M. Box-Steffensmeier, H. E. Brady, i D. Collier (Ur.), *The Oxford Handbook of Political Methodology*. Oxford: Oxford University Press: 340:361
- Mutz, D. C. (2002). The Consequences of Cross-Cutting Networks for Political Participation. *American Journal of Political Science*, 46 (4), 838-855.
- Mutz, D. C. (2006). *Hearing the Other Side. Deliberative versus Participatory Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nai, A. (2009). *Explaining correct voting in Swiss direct democracy*. APSA 2009 Toronto Meeting Paper. Preuzeto s: http://sagw.mironet.ch/dms/svpw/Kongress-2010/Papiers_2010/CP/Nai---Explaining-correct-voting-in-Swiss-direct-democracy/Nai%20-%20Explaining%20correct%20voting%20in%20Swiss%20direct%20democracy.pdf
- Nai, A. (2015). The Maze and the Mirror: Voting Correctly in Direct Democracy. *Social Science Quarterly*, 96 (2), 465-486.
- Nedelsky, J. (1989). Reconceiving Autonomy: Sources, Thoughts and Possibilities. *Yale - Journal of Law and Feminism*, 1, 7-36.
- Nettelbeck, T., i Rabbitt, P. M. A. (1992). Aging, Cognitive Performance, and Mental Speed. *Intelligence*, 16, 189-205.
- Neuman, W. R. (1986). *The Paradox of Mass Politics. Knowledge and Opinion in the American Electorate*. Cambridge: Harvard University Press.
- Nicholson, S. P., Pantoja, A., i Segura, G. M. (2006). Political Knowledge and Issue Voting among the Latino Electorate. *Political Research Quarterly*, 59 (2), 259-271.
- Niemeyer, S. (2004). Deliberation in the Wilderness: Displacing Symbolic Politics. *Environmental Politics*, 13 (2), 347-372.
- Niemi, R. G. (1984). The Problem of Strategic Behavior under Approval Voting. *The American Political Science Review*, 78 (4), 952-958.
- Norpoth, H. (1996). Presidents and the Prospective Voter. *The Journal of Politics*, 58 (3), 776-792.
- Norris, P. (1997). Choosing Electoral Systems: Proportional, Majoritarian and Mixed Systems. *International Political Science Review*, 18 (3), 297-312.
- Norris, P. (1999). *Critical Citizens. Global Support for Democratic Government*. Oxford: Oxford University Press.
- Norris, P. (2004). *Electoral Engineering. Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nozick, R. (1974 | 1996). Anarchy, State and Utopia. U: M. Cohen i N. Fermon (Ur.), *Princeton Readings in Political Thought. Essential Texts since Plato*. New Jersey: Princeton University Press: 698-708.

- Nunally, J. C., i Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory*. New York: McGraw-Hill.
- Nuytemans, M., Walgrave, S., i Deschouwer, K. (2010). Do the Vote Test: The Belgian Voting Aid Application. U: L. Cedroni, i D. Garzia (Ur.), *Voting Advice Applications in Europe. The State of the Art*. Napoli: Scriptaweb:125-142.
- Nylen, W. R. (2003). *Participatory Democracy versus Elitist Democracy: Lessons from Brazil*. New York: Palgrave MacMillan.
- O'Connell, A. A. (2006). *Logistic Regression Models for Ordinal Response Variables*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- O'Laughlin, E. M., i Brubaker, B. S. (1998). Use of Landmarks in Cognitive Mapping: Gender Differences in Self Report Versus Performance. *Personality and Individual Differences*, 24 (5), 595-601.
- Ondercin, H. L., i Jones-White, D. (2011). Gender Jeopardy: What is the Impact of Gender Differences in Political Knowledge on Political Participation? *Social Science Quarterly*, 92 (3), 675-694.
- Ordonez, L., i Benson III, L. (1997). Decisions under Time Pressure: How Time Constraint Affects Risky Decision Making. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 71 (2), 121-140.
- Ottati, V. C. (1990). Determinants of Political Judgments: The Joint Influence of Normative and Heuristic Rules of Inference. *Political Behavior*, 12 (2), 150-179.
- Overbye, E. (1995). Making a case for the rational, self-regarding, „ethical“ voter...and solving the „Paradox of not voting“ in the process. *European Journal of Political Research*, 27, 369-396. doi: 10.1111/j.1475-6765.1995.tb00475.x
- Page, B. I., i Brody, R. A. (1972). Policy Voting and the Electoral Process: The Vietnam War Issue. *American Political Science Review*, 66 (3), 979-995.
- Page, B. I., i Shapiro, R. Y. (1983). Effects of Public Opinion on Policy. *The American Political Science Review*, 77 (1), 175-190.
- Page, B. I., i Shapiro, R. Y. (1992). *The Rational Public. Fifty Years of Trend sin Americans' Policy Preferences*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Page, B. I., i Xie, T. (2011). Purposive Mass Belief Systems concerning Foreign Policy. U: P. M. Sniderman, i B. Highton (Ur.), *Facing the Challenge of Democracy. Explorations in the Analysis of Public Opinion and Political Participation*. New Jersey: Princeton University Press: 47-69.
- Patel, P. (2011). *The Effects of Institutions on Correct Voting*. Neobjavljena doktorska disertacija. New Brunswick: Rutgers University Graduate School.
- Pateman, C. (1970). *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pateman, C. (2012). Participatory democracy revisited. *Perspectives on politics*, 10 (1), 7-19.
- Patty, J., i Weber, R. A. (2007). Letting the good times roll: A theory of voter inference and experimental evidence. *Public Choice*, 130 (3-4), 293-310.
- Payne, J. W. (1976). Task Complexity and Contingent Processing in Decision Making: An Information Search and Protocol Analysis. *Organizational Behavior and Human Performance*, 16, 366-387.

- Payne, J. W., i Bettman, J. R. (2002). Preferential Choice and Adaptive Strategy Use. U: G. Gigerenzer, i R. Selten (Ur.), *Bounded Rationality. The Adaptive Toolbox*. Cambridge: MIT Press:123-146.
- Payne, J. W., i Bettman, J. R. (2004). Walking with the Scarecrow: The Information-processing Approach to Decision Research. U: D. J. Koehler, i N. Harvey (Ur.), *Blackwell Handbook of Judgment and Decision Making*. Malden: Blackwell Publishing: 110-132
- Peffley, M., i Rohrschneider, R. (2007). Elite Beliefs and the Theory of Democratic Elitism. U: R. J. Dalton, i H. Klingemann (Ur.), *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford: Oxford University Press: 65-79
- Peng, C. J., i So, T. H. (2002). Logistic Regression Analysis and Reporting: A Primer. *Understanding Statistics, 1* (1), 31-70.
- Peng, C. J., Lee, K. L., i Ingersoll, G. M. (2002). An Introduction to logistic regression analysis and reporting. *The journal of educational research, 96* (1), 3-14.
- Petak, Z., Bartlett, W., i Bonker, F. (2016). *Croatia Report. Sustainable Governance Indicators 2016*. Preuzeto 10.09.2016. s http://www.sgi-network.org/docs/2016/country/SGI2016_Croatia.pdf
- Peters, E., Hess, T. M., Vastfjall, D., i Auman, C. (2007). Adult Age Differences in Dual Information Processes. Implications for the Role of Affective and Deliberative Processes in Older Adults' Decision Making. *Perspectives on Psychological Science, 2* (1), 1-23.
- Petersen, M. B. (2015). Evolutionary Political Psychology: On the Origin and Structure of Heuristics and Biases in Politics. *Advances in Political Psychology, 36* (1), 45 – 78.
- Petersen, M. B., Sznycer, D., Cosmider, L., i Tooby, J. (2012). Who Deserves Help? Evolutionary Psychology, Social Emotions, and Public Opinion about Welfare. *Political Psychology, 33* (3), 395-418.
- Pettit, P. (1987). Towards a Social Democratic Theory of the State. *Political Studies, 35*, 537-551.
- Petty, R. E., i Cacioppo, J. T. (1986). The Elaboration Likelihood Model of Persuasion. *Advances in Social Psychology, 19*, 123-205.
- Pitkin, H. F. (1967). *The Concept of Representation*. Berkley: University of California Press.
- Polšek, D., i Bovan, K. (2014). *Uvod u bihevioralnu ekonomiju*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Popa, S. A. (2015). Political Sophistication in Central and Eastern Europe: How can parties help? *Party Politics, 21* (3), 440-455.
- Popa, S. A. (2015). *Politically Competent: Citizens: The Role of Predispositions and Political Context in Comparative Perspective*. Neobjavljena doktorska disertacija. Budapest: Central European University.
- Popkin, S. L. (1994). *The Reasoning Voter. Communication and Persuasion in Presidential Campaigns*. Chicago: University of Chicago Press.
- Porac, J., i Shapira, Z. (2001). On Mind, Environment, and Simon's Scissors of Rational Behavior. *Journal of Management and Governance, 5* (3), 206-212.

- Powell, M., i Ansic, D. (1997). Gender differences in risk behaviour in financial decision-making: An experimental analysis. *Journal of Economic Psychology*, 18, 605-628.
- Prior, M. (2007). *Post-Broadcast Democracy. How Media Choice Increases Inequality in Political Involvement and Polarizes Elections*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Prior, M. (2010). You've Either Got It or You Don't? The Stability of Political Interest over the Life Cycle. *The Journal of Politics*, 72 (3), 747-766.
- Prpić, R., Mlačić, B., i Milas, G. (2013). Velepatori model ličnosti, suočavanje sa slikom tijela i sklonost prejedanju. *Socijalna psihijatrija*, 41, 147-155. Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/file/164037>
- Przeworski, A. (1999). Minimalist conception of democracy: a defense. U: I. Shapiro, i Hacker-Cordon, C. (Ur.), *Democracy's Value*. Cambridge: Cambridge University Press:23-55.
- Rabinowitz, G. (1978). On the Nature of Political Issues: Insights from a Spatial Analysis. *American Journal of Political Science*, 22 (4), 793-817.
- Rabinowitz, G., i Macdonald, S. E. (1989). A Directional Theory of Issue Voting. *The American Political Science Review*, 83 (1), 93-121.
- Rahn, W. M. (1993). The Role of Partisan Stereotypes in Information Processing about Political Candidates. *American Journal of Political Science*, 37 (2), 472-496.
- Rahn, W. M., Aldrich, J. H., i Borgida, E. (1994). Individual and Contextual Variations in Political Candidate Appraisal. *The American Political Science Review*, 88 (1), 193-199.
- Rapeli, L. (2014). *The Conception of Citizen Knowledge in Democratic Theory*. New York: Palgrave Macmillan.
- Ravlić, S. (1998). Izaslanik i povjerenik: Dva lica političke reprezentacije. *Društvena istraživanja*, 7 (1-2), 275-292.
- Ray, J. J. (1973). Conservatism, Authoritarianism and Related Variables: A Review and Empirical Study. U: G. D. Wilson (Ur.), *The Psychology of Conservatism*. London: Academic Press: 17-38.
- Redlawsk, D. P. (2001). You Must Remember This: A Test of the On-Line Model of Voting. *The Journal of Politics*, 63 (1), 29-58.
- Redlawsk, D. P. (2002). Hot Cognition or Cool Consideration? Testing Effects of Motivated Reasoning on Political Decision Making. *The Journal of Politics*, 64 (4), 1021-1044.
- Redlawsk, D. P., i Lau, R. R. (2009). Understanding Individual Decision Making using Process Tracking. *General Conference of the European Consortium for Political Research, Potsdam, Germany*. 2009.
- Reedy, J., i Wells, C. (2009). Information, the internet and direct democracy. U: A. Chadwick i P. N. Howard (Ur.), *Routledge Handbook of Internet Politics*. Oxon: Routledge: 157-172.
- Reisen, N., Hoffrage, U., i Mast, F. W. (2008). Identifying decision strategies in a consumer choice situation. *Judgment and Decision Making*, 3 (8), 641-658.
- RePass, D. E. (1971). Issue salience and party choice. *American Political Science Review*, 65 (2), 389-400.

- Richey, S. (2008). The Social Basis of Voting Correctly. *Political Communication*, 25 (4), 366-376.
- Riggle, E. D. B. (1992). Cognitive strategies and candidate evaluations. *American Politics Quarterly*, 20 (2), 227-246.
- Riggle, E. D. B., Ottati, V. C., Wyer, R. S., Kuklinski, J., i Schwarz, N. (1992). Bases of Political Judgments: The Role of Stereotypic and Nonstereotypic Information. *Political Behavior*, 14 (1), 67-87.
- Rihtar, S. (1992). Izbori u Hrvatskoj 1992: Razlozi opredjeljivanja birača. *Društvena istraživanja*, 2 (1), 275-284.
- Riker, W. H. (1990). Political science and rational choice. U: J. E. Alt i K. A. Shepsle (Ur.), *Perspectives on Positive Political Economy*. New York: Cambridge University Press: 163-181.
- Riker, W. H. (1995). The Political Psychology of Rational Choice Theory. *Political Psychology*, 16 (1), 23-44.
- Riker, W. H., i Ordeshook, P. C. (1968). A Theory of the Calculus of Voting. *The American Political Science Review*, 62 (1), 25-42.
- Rodrik, D. (2007). *One Economics. Many Recipes. Globalization, Institutions, and Economic Growth*. New Jersey: Princeton University Press.
- Rosema, M. (2006). Partisanship, candidate evaluations, and prospective voting. *Electoral Studies*, 25, 466-478.
- Rosema, M., i de Vries, C. E. (2011). Assessing the Quality of European Democracy: Are Voters Voting Correctly? U: M. Rosema, B. Deters, i K. Aarts (Ur.), *How Democracy Works? Political Representation and Policy Congruence in Modern Societies*. Amsterdam: Pallas Publications: 199-221.
- Rothrock, L., i Yin, J. (2008). Integrating Compensatory and Noncompensatory Decision-Making Strategies in Dynamic Task Environments. U: T. Kugler, J. C., Smith, T. Conolly, i Y. J. Son (Ur.), *Decision Modeling and Behavior in Complex and Uncertain Environments*. New York: Springer-Verlag: 125-141.
- Rousseau, J. J. (1762 | 1996). On the Social Contract. U: M. Cohen i N. Fermon (Ur.), *Princeton Readings in Political Thought. Essential Texts since Plato*. New Jersey: Princeton University Press: 280-313.
- Rubin, P. H. (2000). How Humans Make Political Decisions? *Jurimetrics*, 41, 337-356.
- Rudolph, T. J., i Evans, J. (2005). Political Trust, Ideology, and Public Support for Government Spending. *American Journal of Political Science*, 49 (3), 660-671.
- Russell, B. (2005). *Mudrost zapada*. Split: Marjan tisak.
- Ryan, J. B. (2011). Social Networks as a Shortcut to Correct Voting. *American Journal of Political Science*, 55 (4), 753-766.
- Salthouse, T. A. (1996). The Processing-Speed Theory of Adult Age Differences in Cognition. *Psychological Review*, 103 (3), 403-428.
- Salthouse, T. A. (2004). What and When of Cognitive Aging. *Current Directions in Psychological Science*, 13 (4), 140-144.
- Sanbonmatsu, K. (2003). Gender-Related Political Knowledge and the Descriptive Representation of Women. *Political Behavior*, 25 (4), 367-388.

- Sanchez-Cuenca, I. (2008). How Can Governments Be Accountable If Voters Vote Ideologically? U: J. M. Maravall, i I. Sanchez-Cuenca (Ur.), *Controlling Governments. Voters, Institutions, and Accountability*. Cambridge: Cambridge University Press: 45-81.
- Sargent, L. T. (2009). *Contemporary Political Ideologies. A Comparative Analysis*. Belmont: Wadsworth.
- Sarlamantov, K., i Jovanoski, A. (2014). Models of Voting. *Journal of Arts, Science & Commerce*, 5 (1), 16-24. Dostupno na: http://www.researchersworld.com/vol5/issue1/Paper_03.pdf
- Schaffner, B. F., i Streb, M. J. (2002). The Partisan Heuristic in Low-Information Elections. *The Public Opinion Quarterly*, 66 (4), 559-581.
- Schlesinger, M., i Heldman, C. (2001). Gender Gap or Gender Gaps? New Perspectives on Support for Government Action and Policies. *The Journal of Politics*, 63 (1), 59-92.
- Schmitt-Beck, R., i Kraft, P. (2014). Political Information Flows and Consistent Voting: Personal Conversations, Mass Media, Party Campaigns, and the Quality of Voting Decisions at the 2009 German Federal Election. U: B. Wesels, H. Rattinger, S. Rosteutscher, i R. Schmitt-Beck (Ur.), *Voters on the Move or on the Run?* Oxford: Oxford University Press: 193-216.
- Schmitter, P. C., i Lynn Karl, T. (1991). What Democracy is... and is not. *Journal of Democracy*, 2 (3), 75-88.
- Scholz, J. T., i Pinney, N. (1995). Duty, Fear, and Tax Compliance: The Heuristic Basis of Citizenship Behavior. *Journal of Political Science*, 39 (2), 490-512.
- Schumpeter, J. A. (1943 | 2003). *Capitalism, Socialism, and Democracy*. London: Routledge.
- Schwarzmantel, J. (2005). *Doba ideologije – političke ideologije od Američke revolucije do postmodernih vremena*. Zagreb: AGM.
- Schwenk, C. R. (1984). Cognitive Simplification Processes in Strategic Decision-making. *Strategic Management Journal*, 5, 111-128.
- Schwenk, C. R. (1988). The Cognitive Perspective on Strategic Decision Making. *Journal of Management Studies*, 25 (1), 41-55.
- Sears, D. O., Lau, R. R., Tyler, T. R., i Allen, Jr. H. M. (1980). Self-Interest vs. Symbolic Politics in Policy Attitudes and Presidential Voting. *The American Political Science Review*, 74 (3), 670-684.
- Shah, D. V., Domke, D., i Wackman, D. B. (1996). „To Thine Own Self Be True“: Values, Framing, and Voter Decision-Making Strategies. *Communication Research*, 23 (5), 509-560.
- Shapiro, I. (2002). Problems, Methods, and Theories in the Study of Politics, or What's Wrong with Political Science and What to do About it. *Political Theory*, 30 (4), 596-619.
- Shapiro, I. (2003). *The State of Democratic Theory*. Princeton: Princeton University Press.
- Shapiro, M. J. (1969). Rational Political Man: A Synthesis of Economic and Social-Psychological Perspectives. *The American Political Science Review*, 63 (4), 1106-1119.

- Shepsle, K. A. (1972). The Strategy of Ambiguity: Uncertainty and Electoral Competition. *The American Political Science Review*, 66 (2), 555-568.
- Shikano, S., Herrmann, M., i Thurner, P. W. (2009). Strategic Voting under Proportional Representation: Threshold Insurance in German Elections. *West European Politics*, 32 (3), 634-656.
- Shu, M. (2009). Coping with a two-dimensional political space: Party mobilisation in referendums on European integration. *European Journal of Political Research*, 48, 397-431.
- Sidanius, J. (1988). Political Sophistication and Political Deviance: A Structural Equation Examination of Context Theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55 (1), 37-51.
- Sijtsma, K. (2009). On the use, the misuse, and the very limited usefulness of Cronbach's alpha. *Psychometrika*, 74 (1), 107-120.
- Simon, A. F., i Jerit, J. (2007). Toward a Theory Relating Political Discourse, Media, and Public Opinion. *Journal of Communication*, 57 (2), 254-271.
- Simon, H. A. (1956). Rational Choice and the Structure of the Environment. *Psychological Review*, 63 (2), 129-138.
- Simon, H. A. (1978). Rationality as Process and as Product of Thought. *The American Economic Review*, 68 (2), 1-16.
- Simon, H. A. (1985). Human Nature in Politics: The Dialogue of Psychology with Political Science. *The American Political Science Review*, 79 (2), 293-304.
- Simon, H. A. (1990). Invariants of Human Behavior. *Annual Review of Psychology*, 41, 1-19.
- Singh, K., Leong, S. M., Tan, C. T., i Wong, K. C. (1995). A Theory of Reasoned Action Perspective of Voting Behavior: Model and Empirical Test. *Psychology & Marketing*, 12 (1), 37-51.
- Singh, S. P., i Roy, J. (2014). Political knowledge, the decision calculus, and proximity voting. *Electoral Studies*, 34, 89-99.
- Slothuus, R., i de Vreese, C. H. (2010). Political Parties, Motivated Reasoning, and Issue Framing Effects. *The Journal of Politics*, 72 (3), 630-645. doi: 10.1017/s002238161000006x
- Slovic, P., Finucane, M. L., Peters, E., i MacGregor, D. G. (2007). The affect heuristic. *European Journal of Operational Research*, 177, 1333-1352.
- Smith, J. W. (1975). A clear test of rational voting. *Public Choice*, 23 (1), 55-67.
- Smith, K. B., Oxley, D. R., Hibbing, M. V., Alford, J. R., i Hibbing, J. R. (2011). Linking Genetics and Political Attitudes: Reconceptualizing Political Ideology. *Political Psychology*, 32 (3), 369-397. doi: 10.1111/j.1467-9221.2010.00821.x
- Sniderman, P. M. (1975). *Personality and Democratic Politics*. Berkley: University of California Press.
- Sniderman, P. M., Brody, R. A., i Tetlock, P. E. (1991). *Reasoning and Choice. Explorations in Political Psychology*. New York: Cambridge University Press.
- Sniderman, P. M., Hagen, M. G., Tetlock, P. E., i Brady, H. E. (1986). Reasoning Chains: Causal Models of Policy Reasoning in Mass Publics. *British Journal of Political Science*, 16 (4), 405-430.

- Snipes, M., i Taylor, D. C. (2014). Model selection and Akaike Information Criteria: An Example from wine ratings and prices. *Wine Economics and Policy* 3, 3-9.
- Sokhey, A. E., i McClurg, S. D. (2012). Social networks and correct voting. *The Journal of Politics*, 74 (03), 751-764.
- Somin, I. (2013). *Democracy and Political Ignorance. Why Smaller Government is Smarter*. Stanford: Stanford University Press.
- Somit, A., i Peterson, S. A. (2003). *Human Nature and Public Policy: An Evolutionary Approach*. New York: Palgrave MacMillan.
- Sonfield, M., Lussier, R., Corman, J., i McKinney, M. (2001). Gender Comparisons in Strategic Decision-Making: An Empirical Analysis of the Entrepreneurial Strategy Matrix. *Journal of Small Business Management*, 39 (2), 165-173.
- Stadelmann, D., i Torgler, B. (2013). Bounded Rationality and Voting Decisions over 160 Years: Voter Behavior and Increasing Complexity in Decision-Making. *PLoS ONE*, 8 (12), e84078.
- Stanovich, K. E. (2004). *The Robot's Rebellion. Finding Meaning in the Age of Darwin*. Chicago: Chicago University Press.
- Stanovich, K. E., i West, R. F. (1999). Discrepancies Between Normative and Descriptive Models of Decision Making and the Understanding/Acceptance Principle. *Cognitive Psychology*, 38, 349-385.
- Stanovich, K. E., i West, R. F. (2000). Individual differences in reasoning: Implications for the rationality debate? *Behavioral and Brain Sciences*, 23, 645-726.
- Steenbergen, M. R. (2010). The New Political Psychology of Voting. U: T. Faas, K. Arzheimer, i S. Rosteutscher (Ur.), *Information-Wahrnehmung-Emotion. Politische Psychologie in der Wahl- und Einstellungsforschung* (str. 13-32). Weisbaden: VS Verlag.
- Steenbergen, M. R. (2010). The New Political Psychology of Voting. U: T. Faas, K. Arzheimer, i S. Rosteutscher (Ur.). *Information-Wahrnehmung-Emotion. Politische Psychologie in der Wahl- und Einstellungsforschung*. Wiesbaden: VS Verlag. 13-32.
- Steffek, J., i Nanz, P. (2008). Emergent Patterns of Civil Society Participation in Global and European Governance. U: J. Steffek, C. Kissling, i P. Nanz (Ur.), *Civil Society Participation in European and Global Governance*. New York: Palgrave MacMillan: 1-29.
- Stevens, D. (2005). Seperate and Unequal Effects; Information, Political Sophistication and Negative Advertisting in American Elections. *Political Research Quarterly*, 58 (3), 413-425.
- Stokes, D. E. (1963). Spatial Models of Party Competition. *The American Political Science Review*, 57 (2), 368-377.
- Streiner, D. L. (2003). Starting at the Beginning: An Introduction to Coefficient Alpha and Internal Consistency. *Journal of Personality Assessment*, 80 (1), 99-103
- Strickland, A. A., Taber, C. S., i Lodge, M. (2011). Motivated reasoning and public opinion. *Journal of health politics, policy and law*, 36 (6), 935-944.
- Stroud, N. J. (2008). Media use and political predispositions: Revisiting the concept of selective exposure. *Political Behavior*, 30 (3), 341-366.

- Studlar, D. T., McAllister, I., i Hayes, B. C. (1998). Explaining the Gender Gap in Voting: A Cross-National Analysis. *Social Science Quarterly*, 79 (4), 779-798.
- Sturgis, P., i Tilley, J. (2004). *Political Sophistication and Issue Voting: An Intra-Individual Level Analysis*. Paper presented at the annual meeting of the Elections, Public Opinion and Parties (EPOP) sub-group of the Political Studies Association, Oxford, 10-12 September 2004.
- Sullivan, J. L., Rahn, W. M., i Rudolph, T. J. (2002). The Contours of Political Psychology: Situating Research on Political Information Processing. U: J. H. Kuklinski (Ur.), *Thinking About Political Psychology* (str. 23-50). Cambridge: Cambridge University Press.
- Sun, W., Chou C., Stacy, A. W., Ma, H., Unger, J., i Gallaher, P. (2007). SAS and SPSS macros to calculate standardized Cronbach's alpha using the upper bound of the phi coefficient for dichotomous items. *Behavior Research Methods*, 39 (1), 71-81.
- Suzuki, M., i Chappell, H. W. (1996). The Rationality of Economic Voting Revisited. *The Journal of Politics*, 58 (1), 224-236.
- Swait, J., i Adamowicz, W. (2001). The Influence of Task Complexity on Consumer Choice: A Latent Class Model of Decision Strategy Switching. *Journal of Consumer Research*, 28, 135-148.
- Šalaj, B. (2002). Modeli političkog obrazovanja u školskim sustavima europskih država. *Politička misao*, 39 (3), 127-144.
- Šalaj, B. (2011). Politička pismenost mladih u Hrvatskoj: Teorija i istraživanje. *Odgaja li škola dobre građane? Studija o političkoj socijalizaciji hrvatskih srednjoškolaca*. Zagreb: Gong.
- Šiber, I. (1998a). *Osnove političke psihologije*. Zagreb: Politička kultura.
- Šiber, I. (1998b). Autoritarna ličnost, politički svjetonazor i stranačka preferencija. *Politička misao*, 35 (4), 193-209. Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/file/51284>
- Šiber, I. (2003). Tri klasična pristupa istraživanju ponašanja birača. *Politička misao*, 40 (2), 88-103. Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/file/36471>
- Šiber, I. (2007). *Političko ponašanje. Istraživanja hrvatskog društva*. Zagreb: Politička kultura.
- Taber, C. S., Cann, D., i Kucsova, S. (2009). The motivated processing of political arguments. *Political Behavior*, 31 (2), 137-155.
- Taber, C. S., i Lodge, M. (2006). Motivated Skepticism in the Evaluation of Political Beliefs. *American Journal of Political Science*, 50 (3), 755-769.
- Tangian, A. (2014). *Mathematical Theory of Democracy*. Berlin: Springer.
- Tetlock, P. E. (1983). Accountability and the Perserverance of First Impressions. *Social Psychology Quarterly*, 46 (4), 285-292.
- Tetlock, P. E. (1994a). How Politicized is Political Psychology and Is There Anything We Should Do about It? *Political Psychology*, 15 (3), 567-577.
- Tetlock, P. E. (1994b). Political Psychology or Politicized Psychology: Is the Road to Scientific Hell Paved with Good Moral Intentions? *Political Psychology*, 15 (3), 509-529.

- Tetlock, P. E. (1998). The ever-shifting psychological foundations of democratic theory: Do citizens have the right stuff? *Critical Review: A Journal of Politics and Society*, 12 (4), 545-561.
- Tetlock, P. E., Skitka, L., i Boettger, R. (1989). Social and Cognitive Strategies for Coping With Accountability: Conformity, Complexity, and Bolstering. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57 (4), 632-640.
- Tewksbury, D., i Rittenberg, J. (2009). Toward digital citizenship: addressing inewuality in the information age. U: A. Chadwick i P. N. Howard (Ur.), *Routledge Handbook of Internet Politics*. Oxon: Routledge: 173-185.
- Thaler, R. H. (1988a). Anomalies: The Winner's Curse. *The Journal of Economic Perspectives*, 2 (1), 191-202.
- Thaler, R. H. (1988b). AnomalieS: The Ultimatum Game. *The Journal of Economic Perspectives*, 2 (4), 195-206.
- Thaler, R. H., i Johnson, E. J. (1990). Gambling with the House Money and Trying to Break Even: The Effects of Prior Outcomes on Risky Choice. *Management Science*, 36 (6), 643-660.
- Thomassen, J. (1976). Party Identification as a Cross-National Concept: Its Meaning in the Netherlands. U: I. Budge, I. Crewe, i D. Farlie (Ur.), *Party Identification and Beyond*. Colchester: ECPR Press: 263-266.
- Thomassen, J. (2005). Introduction. U: J. Thomassen (Ur.), *The European Voter. A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford: Oxford University Press: 1-21.
- Thomassen, J. (2014). Representation and Accountability. U: J. Thomassen, (Ur.), *Elections and Democracy. Representation and Accountability*. Oxford: Oxford University: 1-19.
- Thornton, W. J. L., i Dumke, H. A. (2005). Age Differences in Everyday Problem-Solving and Decision-Making Effectiveness: A Meta-Analytic Review. *Psychology and Aging*, 20 (1), 85-99.
- Todorov, A., Mandisodza, A. N., Goren, A., i Hall, C. C. (2005). Inferences of Competence from Faces Predict Election Outcomes. *Science*, 308, 1623-1626.
- Tomz, M, i Van Houweling, R. P. (2008). Candidate Positioning and Voter Choice. *American Political Science Review*, 102 (3), 303-318.
- Tukidid (2009). *Povijest peloponeskog rata*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Turner, R. S. (2008). *Neo-Liberal Ideology. History, Concepts and Policies*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Tversky, A., i Kahneman, D. (1974). Judgment Under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*, 185(4157), 1124-1131.
- Umanath, S., i Marsh, E. J. (2014). Understanding How Prior Knowledge Influences Memory in Older Adults. *Perspectives on Psychological Science*, 9 (4), 408-426.
- Urbinati, N. (2011). Representative democracy and its critics. U: S. Alonso, J. Keane, i W. Merkel (Ur.), *The Future of Representative Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press: 23-49.
- Valentino, N. A., Hutchings, V. L., Williams, D. (2004). The Impact of Political Advertising on Knowledge, Internet Information Seeking, and Candidate Preference. *Journal of Communication*, 54 (2), 337-354. doi: 10.1111/j.1460-2466.2004.tb02632.x

- Van der Brug, W. (2010). Structural and Ideological Voting in Age Cohorts. *West European Politics*, 33 (3), 586-607.
- van Vugt, M., Johnson, D., Kaiser, R., i O' Gorman, R. (2008). Evolution and the social psychology of leadership: The mismatch hypothesis. U: C. Hoyt, G. Goethals, i D. Forsyth (Ur.), *Leadership at the Crossroads, Volume 1 (Psychology of leadership)*. Westport: Praeger Publishers: 267-282.
- Verba, S., Burns, N., i Schlozman, K. L. (1997). Knowing and Caring about Politics: Gender and Political Engagement. *The Journal of Politics*, 59 (4), 1051-1072.
- Vis, B. (2011). Prospect Theory and Political Decision Making. *Political Studies Review*, 9, 334-343.
- Von Beyme, K. (2011). Representative democracy and the populist temptatio. U: S. Alonso, J. Keane, i W. Merkel (Ur.), *The Future of Representative Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press: 50-73.
- Von Neumann, J., i Morgenstern, O. (1953). *Theory of Games and Economic Behavior*. Princeton: Princeton Univesity Press.
- Vranas, P. B. M. (2000). Gigerenzer's normative critique of Kahneman and Tversky. *Cognition*, 76, 179-193.
- Vriend, N. J. (1996). Rational behavior and economic theory. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 29, 263-285.
- Vujčić, V. (2000). Politička participacija. *Politička misao*, 37 (1), 115-140.
- Vujčić, V. (2004). Spolne razlike i školsko iskustvo u razvoju svijesti i prakse građanstva mladih. *Politička misao*, 41 (3), 143-155.
- Walgrave, S., Lefevere, J. i Nuytemans, M. (2009). Issue Ownership, Stability, and Change. How political parties claim and mantain issues through media appearances. *Political Communication*, 26 (2), 153-172.
- Walker, A. (2006). Aging and Politics: An International Perspective. U: R. H. Binstock i L. K. George (Ur.), *Handbook of Aging and the Social Sciences*. San Diego: Elsevier: 339-359.
- Wallas, G. (1908). *Human Nature in Politics*. London: Archibald Constable and Co.
Preuzeto 15.05.2015. s <http://www.gutenberg.org/files/11634/11634-h/11634-h.htm>
- Wampler, B. (2008). When does participatory democracy deepen the quality of democracy? Lessons from Brazil. *Comparative Politics*, 41 (1), 61-81.
- Wattier, M. J. (1983). Ideological Voting in 1980 Republican Presidential Primaries. *The Journal of Politics*, 45 (4), 1016-1026.
- Welch, S. (1977). Women as Political Animals? A Test of Some Explanations for Male-Female Political Participation Differences. *American Journal of Political Science*, 21 (4), 711-730.
- Wesels, B., Rattinger, H., Rosteutscher, S., i Schmitt-Beck, R. (2014). The Changing Context and Outlook of Voting. U: B. Wesels, H. Rattinger, S. Rosteutscher, i R. Schmitt-Beck (Ur.), *Voters on the Move or on the Run?* Oxford: Oxford University Press: 3-16.
- Westholm, A. (1997). Distance versus Direction: The Illusory Defeat of the Proximity Theory of Electoral Choice. *American Political Science Review*, 91 (4), 865-883.

- Wheatley, J., Carmen, C., Mendez, F., i Mitchell, J. (2014). The dimensionality of the Scottish political space: Results from an experiment on the 2011 Holyrood elections. *Party Politics*, 20 (6), 864-878.
- Wiley, J. D. (1986). Varieties of participatory democracy and democratic theory. *The Political Science Reviewer*, 16 (1), 1-38.
- Winter, D. G. (2005). Assessing Leaders' Personalities: A Historical Survey of Academic Research Studies. U: J. M. Post (Ur.), *The Psychological Assessment of Political Leaders*. Ann Arbor: University of Michigan Press: 11-38.
- Wlezien, C. (2005). On the salience of political issues: The problem with 'most important problem'. *Electoral Studies*, 24, 555-579.
- Wolak, J., i McDevitt, M. (2011). The Roots of the Gender Gap in Political Knowledge in Adolescence. *Political Behavior*, 33, 505-533.
- Wolfe, J. D. (1986). Varieties of participatory democracy and democratic theory. *The Political Science Reviewer*, 16 (1), 1-38.
- Wood, W., i Eagly, A. H. (2002). A Cross-Cultural Analysis of the Behavior of Women and Men: Implications for the Origins of Sex Differences. *Psychological Bulletin*, 128 (5), 699-727.
- Yan, T. (2009). Political Sophistication Among the Mass Publics of Confucian Asia. *Asian Politics & Policy*, 1 (1), 97-112.
- Zaller, J. R. (1992). *The Nature and Origins of Mass Opinion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zittel, T. (2007). Democratic reform and political participation: two theoretical perspectives. U: T. Zittel, i D. Fuchs (Ur.), *Participatory Democracy and Political Participation. Can participatory engineering bring citizens back in?* London: Routledge: 9-28.
- Zittel, T., i Fuchs, D. (2007). *Participatory Democracy and Political Participation. Can participatory engineering bring citizens back in?* London: Routledge.
- Zuckerman, A. S., Valentino, N. A., i Zuckerman, E. W. (1994). A Structural Theory of Vote Choice: Social and Political Networks and Electoral Flows in Britain and the United States. *The Journal of Politics*, 56 (4), 1008-1033. doi: 10.2307/2132071

12. Dodaci

12.1. Prilog 1 – uvodni dio instrumentarija

Uvodni dio

Poštovani/a,

pred Vama će se prikazati niz upitnika vezanih uz političko mišljenje i ponašanje. Molim Vas da pažljivo proučite sva pitanja te date iskrene odgovore. Sudjelovanje je dobrovoljno i možete odustati u bilo kojem trenutku. Upitnici su anonimni, a rezultati će biti formirani na razini grupe te će se koristiti isključivo u znanstvene svrhe.

Za sve upite oko ispunjavanja javite se eksperimentatoru.

Unaprijed Vam se zahvaljujem na suradnji!

Molimo unesite Vaš ID _____

Politički stavovi

Pred Vama se nalazi niz tema vezanih uz politička pitanja u Hrvatskoj. Neke političke teme su važne nekim građanima, a drugima nisu. Molim Vas da pažljivo proučite i iskreno odgovorite na sva pitanja.

1. Hrvatska u Europskoj uniji
 - a. Ova tema mi nije nimalo važna
 - b. Ova tema mi nije važna
 - c. Ova tema mi nije nevažna niti važna
 - d. Ova tema mi je važna
 - e. Ova tema mi je izrazito važna
 - f. Ne mogu procijeniti
2. Branitelji Domovinskog rata
 - a. Ova tema mi nije nimalo važna
 - b. Ova tema mi nije važna
 - c. Ova tema mi nije nevažna niti važna
 - d. Ova tema mi je važna
 - e. Ova tema mi je izrazito važna
 - f. Ne mogu procijeniti
3. Jugoslavija
 - a. Ova tema mi nije nimalo važna
 - b. Ova tema mi nije važna
 - c. Ova tema mi nije nevažna niti važna
 - d. Ova tema mi je važna
 - e. Ova tema mi je izrazito važna
 - f. Ne mogu procijeniti
4. Franjo Tuđman
 - a. Ova tema mi nije nimalo važna
 - b. Ova tema mi nije važna
 - c. Ova tema mi nije nevažna niti važna
 - d. Ova tema mi je važna
 - e. Ova tema mi je izrazito važna
 - f. Ne mogu procijeniti
5. Josip Broz Tito
 - a. Ova tema mi nije nimalo važna
 - b. Ova tema mi nije važna

- c. Ova tema mi nije nevažna niti važna
 - d. Ova tema mi je važna
 - e. Ova tema mi je izrazito važna
 - f. Ne mogu procijeniti
6. Uloga države u ekonomiji
- a. Ova tema mi nije nimalo važna
 - b. Ova tema mi nije važna
 - c. Ova tema mi nije nevažna niti važna
 - d. Ova tema mi je važna
 - e. Ova tema mi je izrazito važna
 - f. Ne mogu procijeniti
7. Ustaše
- a. Ova tema mi nije nimalo važna
 - b. Ova tema mi nije važna
 - c. Ova tema mi nije nevažna niti važna
 - d. Ova tema mi je važna
 - e. Ova tema mi je izrazito važna
 - f. Ne mogu procijeniti
8. Partizani
- a. Ova tema mi nije nimalo važna
 - b. Ova tema mi nije važna
 - c. Ova tema mi nije nevažna niti važna
 - d. Ova tema mi je važna
 - e. Ova tema mi je izrazito važna
 - f. Ne mogu procijeniti
9. Nacionalizam
- a. Ova tema mi nije nimalo važna
 - b. Ova tema mi nije važna
 - c. Ova tema mi nije nevažna niti važna
 - d. Ova tema mi je važna
 - e. Ova tema mi je izrazito važna
 - f. Ne mogu procijeniti
10. Pozicija Hrvatske o ulasku Srbije u Europsku uniju
- a. Ova tema mi nije nimalo važna
 - b. Ova tema mi nije važna
 - c. Ova tema mi nije nevažna niti važna
 - d. Ova tema mi je važna
 - e. Ova tema mi je izrazito važna
 - f. Ne mogu procijeniti
11. Zakon o radu
- a. Ova tema mi nije nimalo važna
 - b. Ova tema mi nije važna
 - c. Ova tema mi nije nevažna niti važna
 - d. Ova tema mi je važna
 - e. Ova tema mi je izrazito važna
 - f. Ne mogu procijeniti
12. Fiskalna politika (državna potrošnja)
- a. Ova tema mi nije nimalo važna
 - b. Ova tema mi nije važna
 - c. Ova tema mi nije nevažna niti važna

- d. Ova tema mi je važna
 - e. Ova tema mi je izrazito važna
 - f. Ne mogu procijeniti
13. Ovrhe
- a. Ova tema mi nije nimalo važna
 - b. Ova tema mi nije važna
 - c. Ova tema mi nije nevažna niti važna
 - d. Ova tema mi je važna
 - e. Ova tema mi je izrazito važna
 - f. Ne mogu procijeniti
14. Tajne službe
- a. Ova tema mi nije nimalo važna
 - b. Ova tema mi nije važna
 - c. Ova tema mi nije nevažna niti važna
 - d. Ova tema mi je važna
 - e. Ova tema mi je izrazito važna
 - f. Ne mogu procijeniti
15. Preferencijalno glasovanje (mogućnost da se na izborima osim odabira liste može odabrati i određeni kandidat s liste)
- a. Ova tema mi nije nimalo važna
 - b. Ova tema mi nije važna
 - c. Ova tema mi nije nevažna niti važna
 - d. Ova tema mi je važna
 - e. Ova tema mi je izrazito važna
 - f. Ne mogu procijeniti
16. Pravo glasovanja dijaspore
- a. Ova tema mi nije nimalo važna
 - b. Ova tema mi nije važna
 - c. Ova tema mi nije nevažna niti važna
 - d. Ova tema mi je važna
 - e. Ova tema mi je izrazito važna
 - f. Ne mogu procijeniti
17. Status istospolnih zajednica
- a. Ova tema mi nije nimalo važna
 - b. Ova tema mi nije važna
 - c. Ova tema mi nije nevažna niti važna
 - d. Ova tema mi je važna
 - e. Ova tema mi je izrazito važna
 - f. Ne mogu procijeniti
18. Lustracija (provjera i uklanjanje iz javnog političkog života osoba koje su bile aktivne u službi totalitarnih režima)
- a. Ova tema mi nije nimalo važna
 - b. Ova tema mi nije važna
 - c. Ova tema mi nije nevažna niti važna
 - d. Ova tema mi je važna
 - e. Ova tema mi je izrazito važna
 - f. Ne mogu procijeniti
19. Vlasništvo autocesta
- a. Ova tema mi nije nimalo važna
 - b. Ova tema mi nije važna

- c. Ova tema mi nije nevažna niti važna
 - d. Ova tema mi je važna
 - e. Ova tema mi je izrazito važna
 - f. Ne mogu procijeniti
20. Prosvjed branitelja u Savskoj
- a. Ova tema mi nije nimalo važna
 - b. Ova tema mi nije važna
 - c. Ova tema mi nije nevažna niti važna
 - d. Ova tema mi je važna
 - e. Ova tema mi je izrazito važna
 - f. Ne mogu procijeniti
21. Poslodavci u Hrvatskoj
- a. Ova tema mi nije nimalo važna
 - b. Ova tema mi nije važna
 - c. Ova tema mi nije nevažna niti važna
 - d. Ova tema mi je važna
 - e. Ova tema mi je izrazito važna
 - f. Ne mogu procijeniti
22. Mirovinski sustav
- a. Ova tema mi nije nimalo važna
 - b. Ova tema mi nije važna
 - c. Ova tema mi nije nevažna niti važna
 - d. Ova tema mi je važna
 - e. Ova tema mi je izrazito važna
 - f. Ne mogu procijeniti
23. Ćirilica u Vukovaru
- a. Ova tema mi nije nimalo važna
 - b. Ova tema mi nije važna
 - c. Ova tema mi nije nevažna niti važna
 - d. Ova tema mi je važna
 - e. Ova tema mi je izrazito važna
 - f. Ne mogu procijeniti
24. Eksploatacija nafte u Jadranu
- a. Ova tema mi nije nimalo važna
 - b. Ova tema mi nije važna
 - c. Ova tema mi nije nevažna niti važna
 - d. Ova tema mi je važna
 - e. Ova tema mi je izrazito važna
 - f. Ne mogu procijeniti
25. Izbjeglice u Hrvatskoj
- a. Ova tema mi nije nimalo važna
 - b. Ova tema mi nije važna
 - c. Ova tema mi nije nevažna niti važna
 - d. Ova tema mi je važna
 - e. Ova tema mi je izrazito važna
 - f. Ne mogu procijeniti

Politički stavovi

Sada Vas Molim da za svaku temu odaberete stav koji najviše opisuje Vaše mišljenje.

1. Hrvatska u Europskoj uniji
 - a. U potpunosti ne podržavam članstvo Hrvatske u Europskoj uniji

- b. Više ne podržavam nego što podržavam članstvo Hrvatske u Europskoj uniji
 - c. Niti ne podržavam niti podržavam članstvo Hrvatske u Europskoj uniji
 - d. Više podržavam nego ne podržavam članstvo Hrvatske u Europskoj uniji
 - e. U potpunosti podržavam članstvo Hrvatske u Europskoj uniji
2. Branitelji Domovinskog rata
 - a. Imam u potpunosti negativno mišljenje o braniteljima
 - b. Imam negativno mišljenje o braniteljima
 - c. Nemam niti negativno niti pozitivno mišljenje o braniteljima
 - d. Imam pozitivno mišljenje o braniteljima
 - e. Imam u potpunosti pozitivno mišljenje o braniteljima
 3. Jugoslavija
 - a. Imam u potpunosti negativno mišljenje o Jugoslaviji
 - b. Imam negativno mišljenje o Jugoslaviji
 - c. Nemam niti negativno niti pozitivno mišljenje o Jugoslaviji
 - d. Imam pozitivno mišljenje o Jugoslaviji
 - e. Imam u potpunosti pozitivno mišljenje o Jugoslaviji
 4. Franjo Tuđman
 - a. Imam u potpunosti negativno mišljenje o Franji Tuđmanu
 - b. Imam negativno mišljenje o Franji Tuđmanu
 - c. Nemam niti negativno niti pozitivno mišljenje o Franji Tuđmanu
 - d. Imam pozitivno mišljenje o Franji Tuđmanu
 - e. Imam u potpunosti pozitivno mišljenje o Franji Tuđmanu
 5. Josip Broz Tito
 - a. Imam u potpunosti negativno mišljenje o Josipu Brozu Titu
 - b. Imam negativno mišljenje o Josipu Brozu Titu
 - c. Nemam niti negativno niti pozitivno mišljenje Josipu Brozu Titu
 - d. Imam pozitivno mišljenje o Josipu Brozu Titu
 - e. Imam u potpunosti pozitivno mišljenje o Josipu Brozu Titu
 6. Uloga države u ekonomiji
 - a. Država u potpunosti treba imati pasivnu ulogu u ekonomiji
 - b. Država treba imati pasivnu ulogu u ekonomiji
 - c. Država ne treba imati niti pasivnu niti aktivnu ulogu u ekonomiji
 - d. Država treba imati aktivnu ulogu u ekonomiji
 - e. Država u potpunosti treba imati aktivnu ulogu u ekonomiji
 7. Ustaše
 - a. Imam u potpunosti negativno mišljenje o ustašama
 - b. Imam negativno mišljenje o ustašama
 - c. Nemam niti negativno niti pozitivno mišljenje o ustašama
 - d. Imam pozitivno mišljenje o ustašama
 - e. Imam u potpunosti pozitivno mišljenje o ustašama
 8. Partizani
 - a. Imam u potpunosti negativno mišljenje o partizanima
 - b. Imam negativno mišljenje o partizanima
 - c. Nemam niti negativno niti pozitivno mišljenje o partizanima
 - d. Imam pozitivno mišljenje o partizanima
 - e. Imam u potpunosti pozitivno mišljenje o partizanima
 9. Nacionalizam
 - a. Imam u potpunosti negativno mišljenje o nacionalizmu
 - b. Imam negativno mišljenje o nacionalizmu
 - c. Nemam niti negativno niti pozitivno mišljenje o nacionalizmu

- d. Imam pozitivno mišljenje o nacionalizmu
 - e. Imam u potpunosti pozitivno mišljenje o nacionalizmu
10. Pozicija Hrvatske o ulasku Srbije u Europsku uniju
- a. Treba snažno zaustaviti ulazak Srbije u Europsku uniju
 - b. Treba zaustaviti ulazak Srbije u Europsku uniju
 - c. Ne treba niti zaustaviti niti podržavati ulazak Srbije u Europsku uniju
 - d. Treba podržavati ulazak Srbije u Europsku uniju
 - e. Treba snažno podržavati ulazak Srbije u Europsku uniju
11. Socijalna prava (zdravstvo, školstvo, javni prijevoz itd.)
- a. Socijalna prava u potpunosti treba osigurati država
 - b. Socijalna prava više treba država osigurati nego što ih treba privatizirati
 - c. Socijalna prava ne treba niti osigurati država niti ih privatizirati
 - d. Socijalna prava više treba privatizirati nego što ih država treba osigurati
 - e. Socijalna prava u potpunosti treba privatizirati
12. Zakon o radu
- a. U potpunosti treba postrožiti Zakon o radu
 - b. Više treba postrožiti nego liberalizirati Zakon o radu
 - c. Ne treba niti postrožiti niti liberalizirati Zakon o radu
 - d. Više treba liberalizirati nego postrožiti Zakon o radu
 - e. U potpunosti treba liberalizirati Zakon o radu
13. Fiskalna politika (državna potrošnja)
- a. Država treba izrazito štedjeti
 - b. Država treba više štedjeti nego ulagati
 - c. Država ne treba niti štedjeti niti ulagati
 - d. Država više treba ulagati nego štedjeti
 - e. Država treba izrazito ulagati
14. Ovrhe
- a. Imam u potpunosti negativno mišljenje o ovrhama
 - b. Imam negativno mišljenje o ovrhama
 - c. Nemam niti negativno niti pozitivno mišljenje o ovrhama
 - d. Imam pozitivno mišljenje o ovrhama
 - e. Imam u potpunosti pozitivno mišljenje o ovrhama
15. Tajne službe
- a. U potpunosti ne podržavam tajne službe
 - b. Ne podržavam tajne službe
 - c. Niti ne podržavam niti podržavam tajne službe
 - d. Podržavam tajne službe
 - e. U potpunosti podržavam tajne službe
16. Preferencijalno glasovanje (mogućnost da se na izborima osim odabira liste može odabrati i određeni kandidat s liste)
- a. U potpunosti ne podržavam preferencijalno glasovanje
 - b. Ne podržavam preferencijalno glasovanje
 - c. Niti ne podržavam niti podržavam preferencijalno glasovanje
 - d. Podržavam preferencijalno glasovanje
 - e. U potpunosti podržavam preferencijalno glasovanje
17. Pravo glasovanja dijaspore
- a. U potpunosti sam za ukidanje prava glasovanja dijaspore
 - b. Više sam za ukidanje nego za zadržavanje prava glasovanja dijaspore
 - c. Niti sam za ukidanje niti za zadržavanje prava glasovanja dijaspore
 - d. Više sam za zadržavanje nego za ukidanje prava glasovanja dijaspore

- e. U potpunosti sam za zadržavanje prava glasovanja dijaspore
18. Status istospolnih zajednica
- a. U potpunosti sam protiv priznanja statusa istospolnih zajednica
 - b. Više sam protiv nego za priznanje statusa istospolnih zajednica
 - c. Nisam niti protiv niti za priznanje statusa istospolnih zajednica
 - d. Više sam za nego protiv priznanja statusa istospolnih zajednica
 - e. U potpunosti sam za priznanje statusa istospolnih zajednica
19. Lustracija (provjera i uklanjanje iz javnog političkog života osoba koje su bile aktivne u službi totalitarnih režima)
- a. U potpunosti sam protiv lustracije
 - b. Više sam protiv nego za lustraciju
 - c. Niti sam protiv niti za lustraciju
 - d. Više sam za nego protiv lustracije
 - e. U potpunosti sam za lustraciju
20. Vlasništvo hrvatskih autocesta
- a. U potpunosti treba zadržati autoceste u državnom vlasništvu
 - b. Više treba zadržati autoceste u državnom vlasništvu nego privatizirati
 - c. Ne treba niti zadržati autoceste u državnom vlasništvu niti privatizirati
 - d. Više treba privatizirati autoceste nego zadržati ih u državnom vlasništvu
 - e. U potpunosti treba privatizirati autoceste
21. Prosvjed branitelja u Savskoj ulici
- a. U potpunosti ne podržavam prosvjed branitelja
 - b. Ne podržavam prosvjed branitelja
 - c. Niti ne podržavam niti podržavam prosvjed branitelja
 - d. Podržavam prosvjed branitelja
 - e. U potpunosti podržavam prosvjed branitelja
22. Poslodavci u Hrvatskoj
- a. Imam u potpunosti negativno mišljenje o poslodavcima
 - b. Imam negativno mišljenje o poslodavcima
 - c. Nemam niti negativno niti pozitivno mišljenje o poslodavcima
 - d. Imam pozitivno mišljenje o poslodavcima
 - e. Imam u potpunosti pozitivno mišljenje o poslodavcima
23. Mirovinski sustav
- a. U potpunosti treba privatizirati mirovinski sustav
 - b. Više treba privatizirati mirovinski sustav nego ga zadržati u državnom vlasništvu
 - c. Ne treba niti privatizirati niti zadržati mirovinski sustav u državnom vlasništvu
 - d. Više treba zadržati mirovinski sustav u državnom vlasništvu nego ga privatizirati
 - e. U potpunosti treba zadržati mirovinski sustav u državnom vlasništvu
24. Ćirilica u Vukovaru
- a. Ćirilica u Vukovaru je u potpunosti neprihvatljiva
 - b. Ćirilica u Vukovaru je neprihvatljiva
 - c. Ćirilica u Vukovaru nije niti neprihvatljiva niti prihvatljiva
 - d. Ćirilica u Vukovaru je prihvatljiva
 - e. Ćirilica u Vukovaru je u potpunosti prihvatljiva
25. Eksploatacija nafte na Jadranu
- a. U potpunosti ne podržavam eksploataciju nafte na Jadranu
 - b. Više ne podržavam nego podržavam eksploataciju nafte na Jadranu
 - c. Niti ne podržavam niti podržavam eksploataciju nafte na Jadranu
 - d. Više podržavam nego ne podržavam eksploataciju nafte na Jadranu
 - e. U potpunosti podržavam eksploataciju nafte na Jadranu

26. Izbjeglance u Hrvatskoj

- a. U potpunosti ne podržavam pomaganje izbjeglicama
- b. Više ne podržavam nego što podržavam pomaganje izbjeglicama
- c. Niti ne podržavam niti podržavam pomaganje izbjeglicama
- d. Više podržavam nego ne podržavam pomaganje izbjeglicama
- e. U potpunosti podržavam pomaganje izbjeglicama

Političko mišljenje i ponašanje

Sada slijedi niz pitanja o Vašem političkom mišljenju i ponašanju. Molim Vas da pažljivo proučite i iskreno odgovorite na sva pitanja.

1. Neki ljudi su više zainteresirani za politiku, neki manje. U kojoj mjeri ste Vi zainteresirani za politiku?
 - a. U potpunosti sam nezainteresiran/a za politiku
 - b. Nezainteresiran/a sam za politiku
 - c. Niti sam nezainteresiran/a niti zainteresiran/a za politiku
 - d. Zainteresiran/a sam za politiku
 - e. U potpunosti sam zainteresiran/a za politiku
2. Jeste li glasovali na izborima za Hrvatski sabor u studenom 2015. godine?
 - a. Da
 - b. Ne
 - c. Nisam imao/la pravo glasa
3. Jeste li glasovali na izborima za predsjednika/icu Republike Hrvatske u prosincu 2014. godine?
 - a. Da
 - b. Ne
 - c. Nisam imao/la pravo glasa
4. Jeste li član/ica neke stranke?
 - a. Da
 - b. Ne
5. Ako jeste član/ica neke stranke, molim Vas da napišete koje (ukoliko niste, preskočite pitanje). _____
6. Molim da označite za svaku opciju jeste li u posljednjih godinu dana:
 - a. Sudjelovali u organiziranom prosvjedu
 - b. Potpisali peticiju
 - c. Donirali novčana sredstva nekoj stranci ili inicijativi
 - d. Razgovarali s ljudima i uvjerali ih da glasuju za određenu stranku
 - e. Podržali određenu stranku kroz, primjerice, odlazak na stranački skup, stavljanje stranačkog postera na zid i sl.?
7. Pred Vama je lista različitih tipova udruga (nevladinih organizacija). Molim da za svaki tip organizacije navedete jeste li aktivan član/ica:
 - a. Religijske ili crkvene udruge
 - b. Organizacije branitelja ili stradalnika Domovinskog rata
 - c. Sindikati
 - d. Organizacije mladih ili koje se bave mladima
 - e. Organizacije za očuvanje okoliša
 - f. Organizacije koje se bave obrazovnim, umjetničkim ili kulturnim aktivnostima
 - g. Ženske grupe (koje imaju za cilj poboljšanje pozicije žena u društvu)
 - h. Organizacije koje se bave zdravstvom i pomoći oboljelima

- i. Humanitarne organizacije (pomoć siromašnima, starijima, osobama s invaliditetom)
 - j. Profesionalna udruženja
 - k. Organizacije za zaštitu i promicanje ljudskih prava
 - l. Sportsko-rekreacijske organizacije i klubovi
 - m. Organizacije koje se bave specifičnim lokalnim problemima (stanovanje, zapošljavanje i sl.)
 - n. Ostale organizacije
8. Koliko česta se informirate o politici:

	Svaki dan/skor o svaki dan	Nekoliko puta tjedno	Jednom tjedno	Jednom mjesečno	Rjeđe od jednom mjesečno	Nikada
1. Putem televizije						
2. Putem interneta						
3. Putem novina						

Sada slijedi skupina pitanja vezana uz znanje o politici i političkim zbivanjima u Republici Hrvatskoj. Za svako pitanje postoji samo jedan točan odgovor.

1. Kojim pojmom označavamo pravo vlasti da donosi odluke jer je izabrana prema opće prihvaćenim pravilima?
 - a. Autoritet
 - b. Legalnost
 - c. Legitimitet
 - d. Mandat
2. Tko čini političku opoziciju?
 - a. Stranke i skupine koje se bore protiv državnih interesa
 - b. Stranke koje nisu dio vladajuće većine u parlamentu
 - c. Stranke koje imaju svoje predstavnike u vladi
 - d. Organizacije civilnog društva
3. Što od sljedećeg nije glavna osobina demokratskog poretka?
 - a. Građani i mediji mogu slobodno kritizirati vlast
 - b. Vlast je izabrana na slobodnim višestranačkim izborima
 - c. Podjela vlasti na izvršnu, zakonodavnu i sudsku
 - d. Vlast provodi uspješnu ekonomsku politiku
4. Što je Ustav?
 - a. Akt koji sažima najvažnije zakone
 - b. Temeljni pravno-politički akt države
 - c. Pravilnik o radu Ustavnog suda
 - d. Akt kojim Predsjednik Republike donosi svoj program rada
5. Koja od sljedećih vrsta stranaka se zalaže za minimalnu intervenciju države u ekonomske aktivnosti?
 - a. Socijaldemokratske
 - b. Demokršćanske
 - c. Zelene
 - d. Liberalne
6. Koja od sljedećih vrsta stranaka prihvaća određena ograničenja osobnih sloboda građana zbog zaštite morala i tradicionalnih vrijednosti?

- a. Socijaldemokratske
 - b. Demokršćanske
 - c. Zelene
 - d. Liberalne
7. Na koliko se godina bira Predsjednik/ica Republike Hrvatske?
- a. Tri
 - b. Četiri
 - c. Pet
 - d. Šest
8. Tko je neposredno prije prethodnih izbora (08.studenog 2015.) bio/la ministar/ica financija?
- a. Boris Lalovac
 - b. Arsen Bauk
 - c. Ranko Ostojić
 - d. Siniša Hajdaš Dončić
9. Tko je neposredno prije prethodnih izbora (08.studenog 2015.) bio/la ministar/ica socijalne politike i mladih?
- a. Mirando Mrić
 - b. Milanka Opačić
 - c. Anka Mrak-Taritaš
 - d. Jadranka Kosor
10. Tko je neposredno prije prethodnih izbora (08.studenog 2015.) bio/la predsjednik Hrvatskog sabora?
- a. Vladimir Šeks
 - b. Vesna Pusić
 - c. Branko Grgić
 - d. Josip Leko
11. Koje godine je Hrvatska postala članicom Europske unije?
- a. 2011. godine
 - b. 2012. godine
 - c. 2013. godine
 - d. 2014. godine
12. Koje godine su održani prvi višestranački izbori u Republici Hrvatskoj?
- a. 1989. godine
 - b. 1990. godine
 - c. 1992. godine
 - d. 2000. godine
13. Koliko najviše članova može imati Hrvatski sabor?
- a. 150
 - b. 160
 - c. 170
 - d. 180
14. Politički sustav u Republici Hrvatskoj je...?
- a. Predsjednički
 - b. Polupredsjednički
 - c. Parlamentarni
 - d. Županijski
15. Tko je vrhovni zapovjednik/ica oružanih snaga Republike Hrvatske?
- a. General/ica
 - b. Predsjednik/ica Vlade

- c. Predsjednik/ica države
 - d. Ministar/rica obrane
16. Kako se biraju ministri/ice u Vladi?
- a. Predsjednik/ica Vlade ih predlaže Saboru koji im izglasava povjerenje
 - b. Predsjednik/ica države i predsjednik/ica vlade ih zajednički imenuju
 - c. Hrvatski sabor ih imenuje prema prijedlogu klubova zastupnika
 - d. Građani ih biraju putem općih izbora
17. Koja dva aktera jedina mogu promijeniti Ustav RH?
- a. Vlada i Ustavni sud
 - b. Vlada i građani na referendumu
 - c. Predsjednik/ica i Sabor
 - d. Sabor i građani na referendumu
18. Što nije zadaća Hrvatskog sabora?
- a. Donošenje zakona
 - b. Donošenje državnog proračuna
 - c. Odlučivanje o ratu i miru
 - d. Raspisivanje izbora za zastupnike u Hrvatskom saboru

Političko mišljenje

Slijedi posljednji dio upitnika. Molim Vas da pažljivo proučite i iskreno odgovorite na sva pitanja.

1. Kada se govori o politici obično se upotrebljavaju izrazi “lijevo” i “desno”. Zaokružite broj na ljestvici koji odgovara Vašem političkom stavu.

lijevo										desno
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
2. Neovisno o konkretnim političkim strankama u Hrvatskoj, postoji niz političkih svjetonazora. Ovdje su navedeni neki od njih. Molimo Vas da izaberete onaj koji najviše odgovara vašim uvjerenjima (samo jedan odgovor).
 - a. Demokršćanstvo
 - b. Komunizam
 - c. Konzervativizam
 - d. Liberalizam
 - e. Nacionalizam
 - f. Socijaldemokracija
 - g. Neki drugi _____
 - h. Niti jedan
3. Smatrate li općenito da ste bliski nekoj političkoj stranci u Hrvatskoj?
 - a. Da (idite na pitanje 4)
 - b. Ne, nisam posebno blizak/bliska nijednoj stranci
4. Kojoj stranci ste bliski? (nakon što ispunite idite na pitanje 7) _____
5. Kad malo bolje razmislite, postoji li ipak neka stranka koja Vam je nešto bliža nego druge?
 - a. Da (idite na pitanje 6)
 - b. Ima nekoliko stranaka koje su mi bliže (idite na pitanje 7)
 - c. Ne, sve su mi stranke strane (idite na pitanje 7)
6. Kojoj stranci ste ipak bliži? _____
7. Ponekad demokracija teško funkcionira. Neki misle da su nam potrebni jaki vođe koji će srediti stvari. Drugi misle da je demokracija najbolje rješenje čak i kad stvari teško funkcioniraju. Što vi o tome mislite?

- a. Potrebni su jaki vođe
 - b. Demokracija je uvijek najbolja
 - c. Ne znam, nisam siguran/na
8. Neki ljudi kažu da uopće nije važno tko je na vlasti. Drugi kažu da je jako važno tko je na vlasti. Što Vi mislite?
- a. Uopće nije važno tko je na vlasti
 - b. Nije važno tko je na vlasti
 - c. Važno je tko je na vlasti
 - d. Jako je važno tko je na vlasti
9. Neki ljudi kažu da to za koga ljudi glasuju nimalo ne utječe na događanja u Hrvatskoj. Drugi kažu da to za koga ljudi glasuju može jako utjecati na događanja. Što Vi mislite?
- a. Za koga ljudi glasuju nimalo ne utječe na događanja u Hrvatskoj
 - b. Za koga ljudi glasuju ne utječe na događanja u Hrvatskoj
 - c. Za koga ljudi glasuju može utjecati na događanja u Hrvatskoj
 - d. Za koga ljudi glasuju može jako utjecati na događanja u Hrvatskoj
10. Općenito govoreći, u kojoj mjeri ste zadovoljni načinom na koji demokracija funkcionira u Hrvatskoj?
- a. Vrlo nezadovoljan
 - b. Donekle nezadovoljan
 - c. Donekle zadovoljan
 - d. Vrlo zadovoljan
11. Spol: Muški Ženski
12. Dob: _____
13. Kakva su ukupna mjesečna primanja u Vašem kućanstvu?
- a. Izrazito niža od prosjeka
 - b. Niža od prosjeka
 - c. Prosječna
 - d. Viša od prosjeka
 - e. Izrazito viša od prosjeka
14. Ako biste se morali smjestiti u jednu od navedenih socijalnih/društvenih klasa, u koju biste se smjestili:
- a. Radnička klasa
 - b. Niža srednja klasa
 - c. Srednja klasa
 - d. Viša srednja klasa
 - e. Visoka klasa
15. Koji je Vaš radni status:
- a. Zaposlen/a na puno radno vrijeme
 - b. Zaposlen/a na nepuno radno vrijeme
 - c. Samozaposlen/a
 - d. Stručno osposobljavanje
 - e. Student/ica
 - f. Nezaposlen/a
 - g. Umirovljenik/ca
16. Koji je Vaš najviši stupanj obrazovanja?
- a. Nezavršena osnovna škola
 - b. Osnovna škola
 - c. Zanat, VKV, trogodišnja strukovna škola
 - d. Četverogodišnja srednja škola

- e. Fakultet
 - f. Magisterij, doktorat
17. Koliko ste često u proteklih mjesec dana koristili računalo?
- a. Svakodnevno više od 3 sata
 - b. Svakodnevno manje do 3 sata
 - c. Nekoliko puta tjedno
 - d. Nekoliko puta mjesečno
 - e. Rjeđe od nekoliko puta mjesečno
18. Koliko ste često u proteklih mjesec dana koristili Internet?
- a. Svakodnevno više od 3 sata
 - b. Svakodnevno manje do 3 sata
 - c. Nekoliko puta tjedno
 - d. Nekoliko puta mjesečno
 - e. Rjeđe od nekoliko puta mjesečno
19. Koliko ste često u proteklih mjesec dana posjećivali novinske portale (npr. jutarnji.hr, index.hr, dnevnik.hr i slično)?
- a. Nekoliko puta dnevno
 - b. Jednom dnevno
 - c. Nekoliko puta tjedno
 - d. Nekoliko puta mjesečno
 - e. Rjeđe od nekoliko puta mjesečno
20. Koliko često koristite društvene mreže za informiranje o društvenim događajima?
- a. Svaki dan/skoro svaki dan
 - b. Nekoliko puta tjedno
 - c. Jednom tjedno
 - d. Jednom mjesečno
 - e. Rjeđe od jednom mjesečno
 - f. Nikada

12.2. Prilog 2 – završni dio instrumentarija

Poštovani/a,

sada slijedi zadnji dio pitanja koja se prvenstveno tiču procedure u kojoj ste sudjelovali.⁷

Molimo unesite Vaš ID _____

Odabrana stranka

Sudjelovali ste u kampanji u kojoj su se za vlast borile četiri stranke - Stranka A, Stranka B, Stranka C i Stranka D. Jednoj od tih stranaka ste Vi dali svoj glas.

Sada Vas molim da razmislite malo o stranci koju ste odabrali i u sljedećem nizu pitanja procijenite što mislite koje su pozicije te stranke na nizu društveno relevantnih pitanja.

1. Hrvatska u Europskoj uniji
 - a. Stranka u potpunosti ne podržava članstvo Hrvatske u Europskoj uniji
 - b. Stranka više ne podržava nego što podržava članstvo Hrvatske u Europskoj uniji
 - c. Stranka niti ne podržava niti podržava članstvo Hrvatske u Europskoj uniji
 - d. Stranka više podržava nego ne podržava članstvo Hrvatske u Europskoj uniji
 - e. Stranka u potpunosti podržava članstvo Hrvatske u Europskoj uniji
2. Branitelji Domovinskog rata
 - a. Stranka ima u potpunosti negativno mišljenje o braniteljima
 - b. Stranka ima negativno mišljenje o braniteljima
 - c. Stranka nema niti negativno niti pozitivno mišljenje o braniteljima
 - d. Stranka ima pozitivno mišljenje o braniteljima
 - e. Stranka ima u potpunosti pozitivno mišljenje o braniteljima
3. Jugoslavija
 - a. Stranka ima u potpunosti negativno mišljenje o Jugoslaviji
 - b. Stranka ima negativno mišljenje o Jugoslaviji
 - c. Stranka nema niti negativno niti pozitivno mišljenje o Jugoslaviji
 - d. Stranka ima pozitivno mišljenje o Jugoslaviji
 - e. Stranka ima u potpunosti pozitivno mišljenje o Jugoslaviji
4. Franjo Tuđman
 - a. Stranka ima u potpunosti negativno mišljenje o Franji Tuđmanu
 - b. Stranka ima negativno mišljenje o Franji Tuđmanu
 - c. Stranka nema niti negativno niti pozitivno mišljenje o Franji Tuđmanu
 - d. Stranka ima pozitivno mišljenje o Franji Tuđmanu
 - e. Stranka ima u potpunosti pozitivno mišljenje o Franji Tuđmanu
5. Josip Broz Tito
 - a. Stranka ima u potpunosti negativno mišljenje o Josipu Brozu Titu
 - b. Stranka ima negativno mišljenje o Josipu Brozu Titu
 - c. Stranka nema niti negativno niti pozitivno mišljenje Josipu Brozu Titu
 - d. Stranka ima pozitivno mišljenje o Josipu Brozu Titu
 - e. Stranka ima u potpunosti pozitivno mišljenje o Josipu Brozu Titu
6. Uloga države u ekonomiji
 - a. Stranka smatra kako država u potpunosti treba imati pasivnu ulogu u ekonomiji
 - b. Stranka smatra kako država treba imati pasivnu ulogu u ekonomiji
 - c. Stranka smatra kako država ne treba imati niti pasivnu niti aktivnu ulogu u ekonomiji
 - d. Stranka smatra kako država treba imati aktivnu ulogu u ekonomiji
 - e. Stranka smatra kako država u potpunosti treba imati aktivnu ulogu u ekonomiji
7. Ustaše

- a. Stranka ima u potpunosti negativno mišljenje o ustašama
 - b. Stranka ima negativno mišljenje o ustašama
 - c. Stranka nema niti negativno niti pozitivno mišljenje o ustašama
 - d. Stranka ima pozitivno mišljenje o ustašama
 - e. Stranka ima u potpunosti pozitivno mišljenje o ustašama
8. Partizani
- a. Stranka ima u potpunosti negativno mišljenje o partizanima
 - b. Stranka ima negativno mišljenje o partizanima
 - c. Stranka nema niti negativno niti pozitivno mišljenje o partizanima
 - d. Stranka ima pozitivno mišljenje o partizanima
 - e. Stranka ima u potpunosti pozitivno mišljenje o partizanima
9. Nacionalizam
- a. Stranka ima u potpunosti negativno mišljenje o nacionalizmu
 - b. Stranka ima negativno mišljenje o nacionalizmu
 - c. Stranka nema niti negativno niti pozitivno mišljenje o nacionalizmu
 - d. Stranka ima pozitivno mišljenje o nacionalizmu
 - e. Stranka ima u potpunosti pozitivno mišljenje o nacionalizmu
10. Pozicija Hrvatske o ulasku Srbije u Europsku uniju
- a. Stranka smatra kako treba snažno zaustaviti ulazak Srbije u Europsku uniju
 - b. Stranka smatra kako treba zaustaviti ulazak Srbije u Europsku uniju
 - c. Stranka smatra kako ne treba niti zaustaviti niti podržavati ulazak Srbije u Europsku uniju
 - d. Stranka smatra kako treba podržavati ulazak Srbije u Europsku uniju
 - e. Stranka smatra kako treba snažno podržavati ulazak Srbije u Europsku uniju
11. Socijalna prava (zdravstvo, školstvo, javni prijevoz itd.)
- a. Stranka smatra kako socijalna prava u potpunosti treba osigurati država
 - b. Stranka smatra kako socijalna prava više treba država osigurati nego što ih treba privatizirati
 - c. Stranka smatra kako socijalna prava ne treba niti osigurati država niti ih privatizirati
 - d. Stranka smatra kako socijalna prava više treba privatizirati nego što ih država treba osigurati
 - e. Stranka smatra kako socijalna prava u potpunosti treba privatizirati
12. Zakon o radu
- a. Stranka smatra kako u potpunosti treba postrožiti Zakon o radu
 - b. Stranka smatra kako više treba postrožiti nego liberalizirati Zakon o radu
 - c. Stranka smatra kako ne treba niti postrožiti niti liberalizirati Zakon o radu
 - d. Stranka smatra kako više treba liberalizirati nego postrožiti Zakon o radu
 - e. Stranka smatra kako u potpunosti treba liberalizirati Zakon o radu
13. Fiskalna politika (državna potrošnja)
- a. Stranka smatra kako država treba izrazito štedjeti
 - b. Stranka smatra kako država treba više štedjeti nego ulagati
 - c. Stranka smatra kako država ne treba niti štedjeti niti ulagati
 - d. Stranka smatra kako država više treba ulagati nego štedjeti
 - e. Stranka smatra kako država treba izrazito ulagati
14. Ovrhe
- a. Stranka ima u potpunosti negativno mišljenje o ovrhama
 - b. Stranka ima negativno mišljenje o ovrhama
 - c. Stranka nema niti negativno niti pozitivno mišljenje o ovrhama
 - d. Stranka ima pozitivno mišljenje o ovrhama

- e. Stranka ima u potpunosti pozitivno mišljenje o ovrhama
15. Tajne službe
- a. Stranka u potpunosti ne podržava tajne službe
 - b. Stranka podržava tajne službe
 - c. Stranka niti ne podržava niti podržava tajne službe
 - d. Stranka podržava tajne službe
 - e. Stranka u potpunosti podržava tajne službe
16. Preferencijalno glasovanje (mogućnost da se na izborima osim odabira liste može odabrati i određeni kandidat s liste)
- a. Stranka u potpunosti ne podržava preferencijalno glasovanje
 - b. Stranka ne podržava preferencijalno glasovanje
 - c. Stranka niti ne podržava niti podržava preferencijalno glasovanje
 - d. Stranka podržava preferencijalno glasovanje
 - e. Stranka u potpunosti podržava preferencijalno glasovanje
17. Pravo glasovanja dijaspore
- a. Stranka je u potpunosti za ukidanje prava glasovanja dijaspore
 - b. Stranka je više za ukidanje nego za zadržavanje prava glasovanje dijaspore
 - c. Stranka nije niti za ukidanje niti za zadržavanje prava glasovanja dijaspore
 - d. Stranka je više za zadržavanje nego za ukidanje prava glasovanja dijaspore
 - e. Stranka je u potpunosti za zadržavanje prava glasovanja dijaspore
18. Status istospolnih zajednica
- a. Stranka je u potpunosti protiv priznanja statusa istospolnih zajednica
 - b. Stranka je više protiv nego za priznanje statusa istospolnih zajednica
 - c. Stranka nije niti protiv niti za priznanje statusa istospolnih zajednica
 - d. Stranka je više za nego protiv priznanja statusa istospolnih zajednica
 - e. Stranka je u potpunosti za priznanje statusa istospolnih zajednica
19. Lustracija (provjera i uklanjanje iz javnog političkog života osoba koje su bile aktivne u službi totalitarnih režima)
- a. Stranka je u potpunosti protiv lustracije
 - b. Stranka je više protiv nego za lustraciju
 - c. Stranka je niti protiv niti za lustraciju
 - d. Stranka je više za nego protiv lustracije
 - e. Stranka je u potpunosti za lustraciju
20. Vlasništvo hrvatskih autocesta
- a. Stranka smatra kako u potpunosti treba zadržati autoceste u državnom vlasništvu
 - b. Stranka smatra kako više treba zadržati autoceste u državnom vlasništvu nego privatizirati
 - c. Stranka smatra kako ne treba niti zadržati autoceste u državnom vlasništvu niti privatizirati
 - d. Stranka smatra kako više treba privatizirati autoceste nego zadržati ih u državnom vlasništvu
 - e. Stranka smatra kako u potpunosti treba privatizirati autoceste
21. Prosvjed branitelja u Savskoj ulici
- a. Stranka u potpunosti ne podržava prosvjed branitelja
 - b. Stranka ne podržava prosvjed branitelja
 - c. Stranka niti ne podržava niti podržava prosvjed branitelja
 - d. Stranka podržava prosvjed branitelja
 - e. Stranka u potpunosti podržava prosvjed branitelja
22. Poslodavci u Hrvatskoj
- a. Stranka ima u potpunosti negativno mišljenje o poslodavcima

- b. Stranka ima negativno mišljenje o poslodavcima
 - c. Stranka nema niti negativno niti pozitivno mišljenje o poslodavcima
 - d. Stranka ima pozitivno mišljenje o poslodavcima
 - e. Stranka ima u potpunosti pozitivno mišljenje o poslodavcima
23. Mirovinski sustav
- a. Stranka smatra kako u potpunosti treba privatizirati mirovinski sustav
 - b. Stranka smatra kako više treba privatizirati mirovinski sustav nego ga zadržati u državnom vlasništvu
 - c. Stranka smatra kako ne treba niti privatizirati niti zadržati mirovinski sustav u državnom vlasništvu
 - d. Stranka smatra kako više treba zadržati mirovinski sustav u državnom vlasništvu nego ga privatizirati
 - e. Stranka smatra kako u potpunosti treba zadržati mirovinski sustav u državnom vlasništvu
24. Ćirilica u Vukovaru
- a. Stranka smatra kako je ćirilica u Vukovaru potpunosti neprihvatljiva
 - b. Stranka smatra kako je ćirilica u Vukovaru neprihvatljiva
 - c. Stranka smatra kako je ćirilica u Vukovaru nije niti neprihvatljiva niti prihvatljiva
 - d. Stranka smatra kako je ćirilica u Vukovaru prihvatljiva
 - e. Stranka smatra kako je ćirilica u Vukovaru u potpunosti prihvatljiva
25. Eksploatacija nafte na Jadranu
- a. Stranka u potpunosti ne podržava eksploataciju nafte na Jadranu
 - b. Stranka više ne podržava nego podržava eksploataciju nafte na Jadranu
 - c. Stranka niti ne podržava niti podržava eksploataciju nafte na Jadranu
 - d. Stranka više podržava nego ne podržava eksploataciju nafte na Jadranu
 - e. Stranka u potpunosti podržava eksploataciju nafte na Jadranu
26. Izbjeglice u Hrvatskoj
- a. Stranka u potpunosti ne podržava pomaganje izbjeglicama
 - b. Stranka više ne podržava nego što podržava pomaganje izbjeglicama
 - c. Stranka niti ne podržava niti podržava pomaganje izbjeglicama
 - d. Stranka više podržava nego ne podržava pomaganje izbjeglicama
 - e. Stranka u potpunosti podržava pomaganje izbjeglicama

O proceduri

Poštovani/a,

sada Vas molim da razmislite o cjelokupnom istraživanju i odgovorite na posljednji niz pitanja.

1. Molim Vas, svojim riječima, opišite što mislite da je ovaj eksperiment htio ispitati?

2. Molim Vas da procijenite proceduru izborne kampanje u kojoj ste sudjelovali:

Izrazito lagana	Izrazito teška
1 2 3 4	5

3. Molim Vas da procijenite proceduru izborne kampanje u kojoj ste sudjelovali:

Potpuno nejasna	Potpuno jasna
1 2 3 4	5

13. Životopis autora

Kosta Bovan rođen je 1987. godine u Splitu. Završava prediplomski i diplomski studij psihologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. 2012. godine upisuje doktorski studij „Politologija“, smjer „Politička teorija“ na Fakultetu političkih znanosti. Nakon diplome zaposlio se kao referent za ljudske resurse, a kasnije kao analitičar tržišta. Kao vanjski suradnik sudjelovao je na nekoliko fakulteta na kolegijima „Akademsko pisanje i metode istraživanja“, „Statistika“ te „Metodologija istraživanja u socijalnom radu i socijalnoj politici“. Od siječnja 2015. godine zaposlen je na Fakultetu političkih znanosti kao viši stručni suradnik na FP7 projektu „Social Performance, Cultural Trauma, and Reestablishing Solid Sovereignties“. Financiran je od strane Hrvatske zaklade za znanost preko projekta „Projekt razvoja karijera mladih istraživača – izobrazba novih doktora znanosti“. Osim toga, član je COST akcije „Comparative Analysis of Conspiracy Theories“. Sudjelovao je s izlaganjem na nizu međunarodnih znanstvenih skupova i kongresa. Su-urednik je zbornika radova „Uvod u bihevioralnu ekonomiju“. Slijedi popis njegovih znanstvenih radova:

- Bovan, K., i Širinić, D. (u tisku). (Ne)demokratski stavovi maturanata u Hrvatskoj – prisutnost i odrednice. U: M. Kovačić, i M. Horvat (Ur.), *Od podanika do građana? Razvoj građanske kompetencije mladih*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, GONG, u suradnji s GOOD inicijativom.
- Pavela Banai, I., Banai, B., i Bovan, K. (u tisku). Vocal characteristics of presidential candidates can predict the outcome of actual elections. *Evolution and Human Behavior*
- Bovan, K. (2015). Modeli političkog čovjeka. *Politička misao*, 52 (3), 77-101.
- Blanuša, N., i Bovan, K. (2015). Political Cynicism and Kynicism of Croatian Citizens. Profiles of Political Thinking and Behavior. *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities EQPAM*, 4 (3), 1-29.
- Polšek, D., i Bovan, K. (2014). *Uvod u bihevioralnu ekonomiju*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Bovan, K., i Bokulić, M. (2014). Efekt i pristranost nepovratno izgubljenog troška. U: D. Polšek, i K. Bovan (Ur.), *Uvod u bihevioralnu ekonomiju* (str.133-140). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Bokulić, M. i Bovan, K. (2014). Mentalno računovodstvo. U: D. Polšek, i K. Bovan (Ur.), *Uvod u bihevioralnu ekonomiju* (str.259-274). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Bovan, K. (2013). Formiranje globalne retrospektivne evaluacije: Zanemarivanje trajanja iskustva i pravilo vrhunca i kraja. *Društvena istraživanja*, 22(2), 325-345.
- Bokulić, M., i Bovan, K. (2013). Efekt nepovratnog troška. *Društvena istraživanja*, 22(2), 347-366.